

tasarım

kuram

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi Dergisi

Cilt:22
Volume

Sayı: 45
Number

ISSN 1302-2636

2026

Mart

March

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, tasarım+kuram Dergisi,
tasarım+kuram, Mimar Sinan Fine Arts University-Journal of the Faculty of Architecture

tasarım+kuram Dergisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin yılda iki kez yayınlanan hakemli yayın organıdır. Dergi, mimarlık, şehir ve bölge planlama, iç mimarlık ve endüstri ürünleri tasarımı disiplinleri ve ilişkili disiplinlerdeki bilgi üretimine ve bilginin yayılmasına, akademik-meslekî ortamın gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlar.

tasarım+kuram is the journal of the Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Architecture, which publishes refereed articles twice a year. It aims to promote ideas and to contribute to the development of the academic-professional environment, in disciplines of architecture, city and regional planning, interior design, industrial design and in other related disciplines.

Fakülte Adına Derginin Sahibi / The Owner of the Journal on Behalf of the Faculty

Prof. Dr. Ayşin SEV

Mimarlık Fakültesi Dekanı / Dean of the Faculty of Architecture

Editör / Editor

Ayşe Derin ÖNCEL

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Aylin AYNA

Kurul Sekreteri / Board Secretary

Gülhayat Arzu ERTURAN

Yayın Yürütme Kurulu / Editorial Board

(Alfabetik sıra ile / In alphabetic order)

Ahmet TÜREL

Bilge ÇAKIR

Deniz EKMEKÇİOĞLU

Elke MIEDAMA

Emel CANTÜRK AKYILDIZ

Esin SARIMAN ÖZEN

Fatma Ecem ERGİN

Gamze ERGİN

Hale MAMUNLU KOCABAŞ

Hande TULUM OKUR

Hüseyin Özkal ÖZSOY

Merve KARAOĞLU CAN

Nazmiye NURDOĞAN

Nida ÇELEBİ ŞEKER

Saadet Tuğçe TEZER

Seher Demet YÜCEL

Semin ERKENEZ

Sinem SEÇER SİPAHİ

Yeliz TULUBAŞ GÖKUÇ

Yayın İşleri ve Web Sorumluları / Publishing

and Web Managers

Huriye İlke ALATLI

Faruk BÜYÜKYORAN

Grafik Tasarım / Graphic Design

Sema BIYIKLIOĞLU

Grafik Uygulama / Graphic Application

Ahmet TÜREL

Danışmanlar Kurulu / Board of Advisors

Prof. Dr. Zeynep AYGEN

Prof. Dr. Demet BİNAN

Dr. Pankaj CHHABRA

Doç. Dr. Güven ÇELİK

Prof. Dr. Yann DIERWECHTER

Prof. Dr. İclal DİNÇER

Prof. Dr. İpek FİTÖZ

Doç. Dr. Aarti GROVER

Prof. Dr. Doris GSTACH

Prof. Dr. Gülay HASDOĞAN

Prof. Dr. Yegan KAHYA

Prof. Dr. Emel KAYIN

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ

Doç. Dr. Lazaroz Elias MAVROMATIDIS

Doç. Dr. Kavita MURUGKAR

Prof. Dr. Gülşen ÖZAYDIN

Dr. Hossein SADRİ

Prof. Dr. Ayşin SEV

Prof. Dr. Sheetal SHARMA

Prof. Dr. Andy THORNLEY

Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER

Prof. Dr. Ahmet Zeki TURAN

Prof. Dr. Ahmet Cemal YALÇINTAN

Bölge Temsilcileri / Regional Representatives

Dr. Mekin Elçioğlu

Kansas Eyalet Üniversitesi, ABD

Dr. Serra Akboy-ilk

Collin College, ABD

Yazışma Adresi / Correspondance

tasarım+kuram Dergisi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Meclis-i Mebusan Caddesi

No:24, 34427 Fındıklı-Istanbul

Tel. : (+90-212) 243 13 71

Fax : (+90-212) 251 75 67

E-mail : tasarimkuram@msgsu.edu.tr Web : www.tasarimkuram.com

© 2026 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

ISSN 1302 2636 E-ISSN 2757-668X

tasarım+kuram Dergisi, 2012 yılından bu yana TR Dizin (ULAKBİM) Sosyal Bilimler veritabanı

listesinde;

2020 yılından itibaren "Leibniz Information Centre for Science and Technology University Library" ile

SOBIAD,

2021 yılından itibaren Ulrichs' (Proquest), Open Ukrainian Citation Index, ERIHPLUS ve EBSCO (CEEAS),

2022 yılı Kasım sayısından itibaren DAAI (Design and Applied Arts Index)' de indekslenmektedir.

Yazar'a Notlar

Tasarım+Kuram Dergisi kapsamında; yayın ilkeleri ve yazım kuralları çerçevesinde Türkçe veya İngilizce olarak yazılmış tüm kuramsal, uygulamalı ve eleştirel makaleler yayınlanmak üzere değerlendirilmeye kabul edilir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce başka bir yayında yayımlanmamış olduğu varsayılır. Tasarım+Kuram Dergisi, gönderilen makalenin aynı anda iki dergide birden hakem değerlendirmesinden geçmesini uygun görmez. Makale daha önce bildirilerek sunulmuş ise, buna dair ek açıklamalar "editöre notlar" kısmında belirtilmelidir. Lisansüstü tezlerinden üretilmiş makaleler için tez yürütücüsünün bilgileri (iletişim, kurum vs.) yine bu bölüme eklenmelidir. Tasarım+Kuram Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

Yayın çeşitliliğinin korunması adına bir yazarın (ortak yazarlı makalelerde her iki isim için de geçerlidir) yayınlanan iki makalesi arasında en az iki sayı olmalıdır ve bir yazar iki yıl içerisinde en fazla iki makale yayımlayabilir.

Dergiye değerlendirilmek üzere gönderilen makaleler hakem sürecine alınmadan önce yayın kurulu tarafından değerlendirilir ve gerekli görüldüğü takdirde "yayın kurulu değerlendirme raporu" yazılarak makaleler için revizyon talep edilir. Revize edilen makaleler, Kurul tarafından uygun görüldüğü takdirde hakem değerlendirme sürecine dâhil edilir. Hakemlik sürecinde toplam iki hakeme danışılır. Hakemlerin makalenin kabulüne ilişkin görüşlerinde önemli farklılıklar olması durumunda 3. hakemin görüşü alınır. Hakemler tarafından yayına kabul edilmeyen yazılar yazarlarına iade edilir. Yazarlar minör revizyon isteğini en fazla 20 gün; majör revizyon isteğini ise en fazla 40 gün içinde gerçekleştirip makalelerini sisteme yüklemiş olmalıdırlar. Bu zaman diliminde sisteme yüklenmeyen makalelerin süreçleri Yayın Yürütme Kurulu tarafından sona erdirilir ve makale yazara iade edilir.

Dergide yer alan hiçbir metin ve/veya görsel materyal sahibinin izni olmadan kullanılamaz.

Biçim

Başvuru dosyası, Microsoft Word belgesi biçiminde olmalıdır. Metin ve özetler 7000 kelimedenden uzun olmamalıdır; buna başlık, alt başlıklar, notlar, atıflar, kaynakça ve tablolara ilişkin bilgiler dahil değildir. Makalenin yazım dilindeki özeti yaklaşık 250 kelimedenden oluşurken, diğer dildeki (Türkçe dilde yazılmış olan makaleler için İngilizce, İngilizce yazılmış makaleler için Türkçe) özeti yaklaşık 700-800 kelimedenden oluşan "extended abstract/genişletilmiş özet" olarak sisteme yüklenmelidir. Genişletilmiş özette makalede ele alınan çalışmanın araştırma sorusunun tanımlanması; çalışmada ulaşılmak istenen hedeflerin açıkça ifade edilmesi; belirlenen hedeflere ulaşmak için kullanılan yöntemin kısa bir tanımının yapılması; elde edilen verilerin ve ulaşılan sonuçların kısaca tartışılması ve çalışmanın sonuçlarının açıkça belirtilmesi beklenmektedir. Özetlerin altına, beş sözcüğü aşmamak koşuluyla yazıya ilişkin İngilizce ve Türkçe anahtar sözcükler eklenir. Metin tek satırlı, 12 fontlu, altı çizilme yerine italik olarak vurgulanmış (URL adresleri dışında) ve tüm şekil, resim ve tablolar metin içinde yazar tarafından uygun görülen noktalara yerleştirilmiş olmalıdır. Makalede kullanılan görsel malzemeler (fotoğraf, çizim, grafikler) en az 300 dpi çözünürlükte, tiff/jpg/pdf formatlarında olmalı, görseller ayrıca sisteme tek tek yüklenmelidir. Anonimliği korumak için, makalede sadece başlık görünmelidir. Kır hakem süreci dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyası kişisel bilgiler (isim, kurum, üst veri vb.) ve yazar(lar) bilgisini açık edecek içerik bilgileri bulunmayacak şekilde anonimleştirilmelidir.

Referanslar ve Dipnotlar

Metin içindeki referanslar için dipnot kullanılmamalıdır; dip notlar yalnız metin içinde ek bilgi gerekliliği çerçevesinde kullanılabilir. Metin içi ve kaynakça referans gösterimleri olarak American Psychological Association (*APA 7*) atfı yöntemi ile hazırlanmalıdır. <https://apastyle.apa.org> Çalışmada referans verilen eserin orijinalinden faydalanılmadığı durumlarda ve aynı eser Türkçe olarak da yayınlanmışsa, eserin Türkçe adını ve yayın bilgilerinin, kaynakçada parantez içinde ayrıca belirtilmesi beklenir. Kaynak listesinde, mümkünse, belirtilen kaynağa ait DOI numaralarının verilmesi istenir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

İntihal Politikası

Makaleler, intihal ve etik olmayan durumların tespiti için Yayıncı Ofisi tarafından iThenticate programı kullanılarak taranır.

Görsel Yayın Hakkı

Yazarlara ait olmayan, başka kaynaklarca daha önce yayınlanmış tüm resim, şekil ve tablolar için yayın hakkına sahip kişilerden izin alınmalıdır. Uluslararası (*teelif hakkı*) anlaşmalarının ve ulusal telif hakkı ve basın yasalarının dergide uygulandığının yazarlarca da bilinmesi gerekmektedir. Materyallerin kullanımına ilişkin uygunluk ve izin durumları yazar(lar) tarafından başvuru sırasında beyan edilmelidir.

Etik Kurul Onayı

Aşağıda belirtilen çalışmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olup söz konusu Rapor, başvuru esnasında makale ile birlikte dergi sistemine yüklenmelidir.

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (*materyal/veriler dahil*) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Katılımcıların çalışma hakkında bilgilendirilmiş olduklarına ve "aydınlatılmış onam formu" alındığına dair açıklamanın makale metni içinde belirtilmesi gerekmektedir.

Notes for Author

Within the scope of the Design+Theory Journal, all theoretical, applied, and critical articles written in Turkish or English are accepted for evaluation for publication in accordance with the publication principles and writing rules. It is assumed that articles submitted to the journal have not been previously published elsewhere. Design+Theory Journal does not consider it appropriate for a submitted article to undergo peer review in two journals simultaneously. If the article has been previously presented as a paper, additional explanations regarding this should be indicated in the "notes to the editor" section. For articles produced from graduate theses, the thesis supervisor's information (contact details, institution, etc.) should also be added to this section. The authors are solely responsible for articles published in Design+Theory Journal.

To ensure publication diversity, there must be at least two issues between the publication of two articles by a single author (this applies to both names in co-authored articles), and an author may publish a maximum of two articles within a two-year period.

Articles submitted to the journal for evaluation are reviewed by the editorial board before undergoing the peer review process. If deemed necessary, a "editorial board evaluation report" is written, and revisions are requested for the articles. Revised articles are included in the peer review process if deemed appropriate by the Board. A total of two referees are consulted during the refereeing process. If there are significant differences in the referees' opinions regarding the acceptance of the article, the opinion of a third referee is sought. Articles not accepted for publication by the referees are returned to their authors. Authors must complete minor revisions within a maximum of 20 days and major revisions within a maximum of 40 days and upload their articles to the system. Articles not uploaded to the system within this timeframe will have their processes terminated by the Editorial Board, and the article will be returned to the author.

No text and/or visual material in the magazine may be used without the owner's permission.

Format

The application file must be a Microsoft Word document. The text and abstracts should not exceed 7,000 words, excluding the title, subheadings, notes, references, bibliography and table information. The abstract in the language of the article should be approximately 250 words long. The abstract in the other language (English for articles written in Turkish and Turkish for articles written in English) should be an "extended abstract" of approximately 700–800 words and should be uploaded to the system. The extended abstract should include a clear definition of the research question addressed in the article; a clear statement of the objectives to be achieved in the study; a brief description of the method used to achieve the defined objectives; a brief discussion of the data obtained and the results achieved; and a clear statement of the study's conclusions. Below the abstract, add five English and Turkish keywords related to the text. The text should be single-spaced and written in a 12-point font. Emphasis should be added using italics instead of underlining (except for URL addresses). All figures, images and tables should be placed within the text at points deemed appropriate by the author. Any visual materials used in the article (e.g. photographs, drawings or graphics) must have a resolution of at least 300 dpi and be in TIFF, JPG or PDF format. Images must be uploaded to the system individually. To maintain anonymity, only the title should appear in the article. Due to the blind review process, the article file uploaded to the system must be anonymized so that it does not contain any personal information (name, institution, metadata, etc.) or content that could reveal the author(s).

References and Footnotes

Footnotes should not be used for references within the text; footnotes may only be used within the text when additional information is required. In-text and bibliography references should be prepared using the American Psychological Association (*APA 7*) citation method. <https://apastyle.apa.org> When the original work referenced in the study cannot be accessed and the same work has also been published in Turkish, the Turkish title and publication details of the work should be indicated separately in parentheses in the references. In the reference list, DOI numbers for the cited sources should be provided, if possible.

Ethical Principles and Publication Policy

Plagiarism Policy

Articles are screened by the Publisher's Office using the iThenticate program to detect plagiarism and unethical situations.

Image Publication Rights

Permission must be obtained from the copyright holders for all images, figures, and tables that do not belong to the authors and have been previously published by other sources. Authors must also be aware that international (*copyright*) agreements and national copyright and press laws are applied in the journal. The suitability and permission status of the materials for use must be declared by the author(s) at the time of submission.

Ethics Committee Approval

"Ethics Committee Approval" has been obtained for the studies listed below, and the relevant Report must be uploaded to the journal system along with the article during the application process.

- Any research conducted using qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants through surveys, interviews, focus groups, observations, experiments, or interview techniques,
- The use of humans and animals (*including material/data*) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical research conducted on humans, Research conducted on animals,
- Retrospective studies in accordance with the Personal Data Protection Law.

It must be stated in the article text that participants were informed about the study and that an "informed consent form" was obtained

İÇİNDEKİLER
CONTENTS

Editor'den / <i>From the Editor</i>	1
Damla Özsöyler, İlknur Türkseven Doğrusoy Investigating the Accessibility of Social Spaces at Dokuz Eylül University Tınaztepe Campus / <i>Dokuz Eylül Üniversitesi Tınaztepe Kampüsü'nde Sosyal Alanlara Erişilebilirliğin</i> <i>İncelenmesi</i>	1
Oktay Turan Mimarın Ölümü: Hertzberger'in Çok-Değerlilik Yaklaşımında Anlam, Nitelik ve Kimlik İlişkisi / <i>Death of the Architect: Meaning, Quality and Identity in Hertzberger's Polyvalent</i> <i>Approach</i>	17
Rabia Temel, Şule Pfeiffer Taş Otto Wagner'in Postsparkasse İç Mekân Tasarımının Viyana'da Modernizm, Sanat ve Endüstri Bağlamında İncelenmesi / <i>Analyzing Otto Wagner's Postsparkasse Interior</i> <i>Design in the Context of Modernism, Art, And Industry in Vienna</i>	33
Ömer Şükrü Deniz, Zeynep Melis Oğuz İstanbul'daki Mimarların Döngüsel Yapı Farkındalıkları / <i>Awareness of Architects in</i> <i>Istanbul Towards Circular Building</i>	59
Sümeyye Korkmaz, Murat Gül Tercüman Newspaper Building: A Lost Example of Avant-Garde Modernism In Türkiye / <i>Tercüman Gazetesi Binası: Türkiye'de Avantgard Modernizmin Kayıp Bir Örneği</i>	83
Kezban Ayça Alangoya An Educational Experiment on the Positive Effects of Conceptual and Trans-scalar Design Thinking in Architecture - Conserving and Regaining the Natural Voids in Urban Environments: The Natural Void in Beykoz District / <i>Mimarlıkta Kavramsal ve</i> <i>Ölçekler Arası Tasarım Düşüncesinin Pozitif Etkileri Üzerine Bir Eğitim Deneyi - Kentsel</i> <i>Çevrelerdeki Doğal Boşlukların Korunması ve Yeniden Kazanımı: Beykoz İlçesi Doğal</i> <i>Boşluğu</i>	97
Gizem Saka, Neşe Gurallar Mimarlık ve Özerklik: Alternatif Bir Mimar Kimliği Üzerine Düşünmek / <i>Architecture</i> <i>and Autonomy: Reflecting on an Alternative Architect Identity</i>	113
Hülya Yavaş Mimari Agnozi: Eksiltili Algının Mekanları / <i>Architectural Agnosia: Spaces of Fragmented</i> <i>Perception</i>	133
Berna Yaylalı, Sevara Ahmedova Beyond Scenery: Exploring the Socio-spatial Benefits of Green Spaces for University Students in Istanbul / <i>Manzaranın Ötesinde: İstanbul'daki Üniversite Öğrencileri için Yeşil</i> <i>Alanların Sosyo-mekânsal Faydalarının Araştırılması</i>	148

Değerli okuyucularımız,

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi dergisi *Tasarım+Kuram*'ın 45. sayısını sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyoruz. Kısa bir aradan sonra tasarım alanının her ölçeğinde sürdürülen en güncel araştırma ve çalışmaları sizlerle paylaşmaya yeni bir yayın platformu üzerinden devam ediyoruz.

Bu sayımızda “Dokuz Eylül Üniversitesi Tınaztepe Kampüsü’nde Sosyal Alanlara Erişilebilirliğin İncelenmesi” başlıklı çalışmada Damla Özsöyler ve İlknur Türkseven Doğrusoy üniversite kampüslerinde sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği ortak kullanım mekanlarına erişilebilirlik konusu nu ele alıyor ve bulunduğu topoğrafyadan doğan sorunlar nedeniyle Tınaztepe Kampüsü’nü inceliyor:

“Mimarın Ölümü: Hertzberger’in Çok-Değerlilik Yaklaşımında Anlam, Nitelik ve Kimlik İlişkisi” başlıklı makalede Oktay Turan, Modern mimaride mimarın etkin rolü ve biçim-işlev ilişkisinin yarattığı keskin yaklaşıma tepki olarak anlam, nitelik ve kimlik kavramlarına odaklanan ve bir anlamada “Mimarın Ölümü” analogisine temellenen eleştirisini Hertzberger’in Çok-Değerlilik kavramı üzerinden geliştiriyor:

Rabia Temel ve Şule Pfeiffer Taş’ın dergimizin bu sayıda yayımlanan “Otto Wagner’in Postsparkasse İç Mekân Tasarımının Viyana’da Modernizm, Sanat ve Endüstri Bağlamında İncelenmesi” başlıklı makalesinde endüstri devrimi ile yaşanan paradigma değişimi sonrası tasarım dünyasındaki gelişmeleri Otto Wagner’in tasarımlarındaki yansımalar üzerinden inceliyorlar:

“Sürdürülebilirlik” günümüzde birçok alanda ele alınan rehber niteliğinde bir kavram olarak mimarlık ve tasarım alanında da hem yaklaşım hem de uygulama zemini bulan bir kavram olarak tanımlanabilir. “İstanbul’daki Mimarların Döngüsel Yapı Farkındalıkları” başlıklı makalede Ömer Şükrü Deniz ve Zeynep Melis Oğuz sürdürülebilirlik kavramına temellenen “Döngüsel Ekonomi” konusunu irdeleyerek ve İstanbul’daki mimarların bu konudaki farkındalıklarına odaklanan araştırmalarını sunuyorlar:

Dergimizde yayımlanan bir diğer makale “Tercüman Gazetesi Binası: Türkiye’de Avangart Modernizmin Kayıp Bir Örneği” başlıklı çalışmadır. Yazarlar Sümeyye Korkmaz ve Murat Gül, Modern Türk mimarisinin yakın zamanda kaybedilmiş brütalist bir örneği olan Tercüman binasının yıkımına kadar geçirdiği mekânsal ve fonksiyonel değişimleri inceleyerek milliyetçi-muhafazakâr ideolojilerin temsilcisi bir gazetenin dönemine göre avangart ve çağdaş bir mimari karakteri nasıl benimsediğini sorgulayan bu çalışma ile Modern Türk Mimarisinin az bilinen bir yapısı üzerine önemli bir çalışmayı akademik ortama kazandırıyorlar:

“Mimarlıkta Kavramsal ve Ölçekler Arası Tasarım Düşüncesinin Pozitif Etkileri Üzerine Bir Eğitim Deneyi - Kentsel Çevrelerdeki Doğal Boşlukların Korunması ve Yeniden Kazanımı: Beykoz İlçesi Doğal Boşluğu” başlığıyla ele aldığı makalesinde Kezban Ayça Alangoya, Mimarlık eğitiminin farklı ölçekleri ve seviyeleri üzerinden bakabilmek ve mekânsal sorunlara çözümler üretebilmek üzerine bir atölye çalışmasının aşamalarını konu alan Tasarım bölgesindeki fiziksel/sosyal girdileri fenomenolojik olarak deneyimleyerek ve alanda çalışmalar yaparak geliştirilen bir öğrenci atölyesinin çıktıları üzerinden bir tartışma alanı açıyor.

Dergimizde yayımlanan bir diğer makale “Mimarlık ve Özerklik: Alternatif Bir Mimar Kimliği Üzerine Düşünmek” başlıklı, Gizem Saka ve Neşe Gürallar tarafından sunulan bu çalışmada yazarlar “özerklik” kavramı çerçevesinde mimarların meslekleriyle kurdukları ilişkiyi ve uygulamalarıyla aldıkları konumları sorguluyorlar.

Son yıllarda mimarlığa kuramsal bakışta “Nörobilim” önemli bir yan alan olarak açılarak araştırmacıların dikkatini çekmektedir. “Mimari Agnozi: Eksiltili Algının Mekânları” başlığı ile Hülya Yavaş’ın makalesi, bu perspektiften yaklaşarak belirli bir duyumsal alanda yetersizliklere dayalı, ilişkileneden yoksun, parçadan bütüne ulaşmada ve bağlamla ilişki kurmada zorluk yaşanan, parçalı bir algılama biçimi olarak tanımlana “agnozi” durumuna odaklanan araştırmayı aktarıyor.

Berna Yaylalı ve Sevara Ahmedova, “Manzaranın Ötesinde: İstanbul’daki Üniversite Öğrencileri için Yeşil Alanların Sosyo-mekânsal Faydalarının Araştırılması” başlıklı çalışmalarında üniversite öğrencilerinin kampüs ortamında yer alan yeşil alanları nasıl kullandıklarına dair yerinde ve ampirik bir inceleme yapıyor ve bu ortamın öğrencilerin psikolojik refahını nasıl etkilediği ve biçimlendirdiği sorusuna odaklanıyor.

Dergimizin Mart 2026 sayısında yayımlanan bu değerli çalışmaların akademik ortama önemli katkılar sağlayacağı inancındayız. Değerli çalışmalarını dergimiz ve okuyucularımızla paylaşan yazarlarımıza ve değerlendirme süreçlerinde bizlere destek olan hakemlerimize çok teşekkür ederiz. Dergimizin bu sayısının da akademisyen ve öğrencilere rehber olması ve yeni araştırmalar için ilham vermesini dileriz.

Saygılarımızla.

Prof. Dr. Ayşe Derin ÖNCEL

Abstract

Accessibility is an essential element of a livable environment and a sense of belonging, enhancing quality of life and providing significant social benefits. Campus accessibility pertains to the ease of access to various locations on campus, including academic units, social facilities, administrative units, and recreational areas. Enhancing accessibility on campus, particularly through pedestrian-friendly design, not only improves the quality of life and social benefits but also fosters social sustainability. It supports individuals in education, facilitates integration into society, and promotes a sense of community within the university. Therefore, it is important to ensure internal campus transport and building access to facilitate. The aim of this study is to investigate the accessibility of common-use spaces where social interactions occur on university campuses. To achieve this, a field study was conducted on the Dokuz Eylül University Tınaztepe campus to define the accessibility problems faced by both academics and students regarding pedestrian access. 98 respondents participated in a survey that evaluated accessibility within the campus. The findings of the study indicated that pedestrian access to the Tınaztepe campus and accessibility to social spaces are inadequate. The slope within the campus creates an accessibility issue that hinders interaction and communication between students and academics. The results point out that the linear layout of the campus along the east-west axis, combined with the slope on this axis, creates a significant pedestrian challenge. This study claims that improving accessibility, particularly for pedestrians, on campus can increase social opportunities by allowing people to meet and engage more regularly.

Keywords: Accessibility, Social interaction, Social sustainability, Tınaztepe campus, Walkable campus

Investigating the Accessibility of Social Spaces at Dokuz Eylül University Tınaztepe Campus

Dokuz Eylül Üniversitesi Tınaztepe Kampüsü'nde Sosyal Alanlara Erişilebilirliğin İncelenmesi

Damla Özsöyler, ORCID: 0000-0003-0214-2865

Damla Özsöyler, Dokuz Eylül University, Department of Architecture, İzmir, Türkiye.

İlknur Türkseven Doğrusoy, ORCID: 0000-0003-4860-9563

Damla Özsöyler, Dokuz Eylül University, Department of Architecture, İzmir, Türkiye.

Basvuru tarihi/Received: 31.01.2024, Revize tarihi/ Revised: 16.07.2024, Kabul tarihi/Final Acceptance: 12.03.2026

Genişletilmiş Özet

Bireylerin yaşam kalitelerinin yüksek olması, kendilerini ifade edebilmeleri ve mutlu bir hayat sürebilmeleri toplumun sürdürülebilirliği için önem taşımaktadır. Bu sebeple insanın yaşadığı yapı çevrenin onun fiziksel, psikolojik ve sosyal gereksinimlerine uygun şekilde tasarlanması gerekmektedir. Erişilebilirlik kavramı, bireylerin sosyal hayata bağımsız olarak katılabilmeleri, kamusal alan ve hizmetlere güvenli bir şekilde erişebilmeleri olarak tanımlanmakta ve yaşanabilir çevrelerin yaratılması ve aidiyet duygusunun geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Erişilebilir ortamlar yaşam kalitesini artırmakta ve önemli sosyal faydalar sağlamaktadır. Bu nedenle erişilebilirlik, sürdürülebilir kalkınmanın anahtarı olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya yardımcı olan paydaşlardan biri olan üniversitelerin, erişilebilirliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Üniversite kampüsleri, bilgi üretilen ve paylaşılan bir yer olmanın yanı sıra bireylerin sosyalleşerek kendilerini geliştirdikleri alanlardır. Kampüsler; çalışma, beslenme, alışveriş, eğlence, spor, rekreasyon, sağlık, vb. farklı işlevlere cevap verecek mekan gruplarını da bünyesinde barındırarak birçok kişiye hizmet etmektedir. Bu noktada çok fonksiyonlu ya da karmaşık fonksiyonlu yapı gruplarını içinde barındıran üniversite kampüslerinde bulunan sosyal alanların, yapıların ve mekânların birbirleri ile olan bağlantıları, kampüs içi ulaşım ve yapılara erişim önem kazanmaktadır.

Erişilebilirlik, sadece fiziksel engelleri değil aynı zamanda duyuşsal, bilişsel ve iletişimsel zorlukları da ele almaktadır. Kampüs ortamında eğitim sadece sınıflarla sınırlı değildir. Bu nedenle öğrencilerin; kütüphanelerden spor tesislerine, yemekhanelerden sosyal alanlara kadar birçok farklı kampüs olanaklarına erişimleri, erişilebilir tasarım ilkelerine dayanan kapsamlı bir planlamayı gerektirmektedir. Erişilebilir kampüs tasarımı, üniversite ortamlarını herkes için erişilebilir ve kullanılabilir hale getirme hedefine odaklanan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Bu tasarım, öğrencilerin, akademik personelin ve ziyaretçilerin engellerle karşılaşmadan kampüs içinde serbestçe dolaşabilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece kampüs içerisindeki eğitim, sosyal ve kültürel etkinlikler gibi faaliyetlere herkesin eşit şekilde katılımı sağlanmaktadır. Erişilebilirlik kriterinin kampüs içerisinde doğru şekilde entegrasyonu sosyal etkileşimin artışı sağlamaktadır.

Kampüs içerisindeki mekanların erişilebilir olması, sadece bireylerin eğitim almalarını değil, aynı zamanda toplumla bütünlüklerini de desteklemektedir. Bu hedefe ulaşmak için, mekanlar arasındaki bağlantıların doğru bir şekilde kurulması ve eğitim mekanlarını destekleyen sosyal donatıların etkin bir biçimde kullanılması gereklidir. Özellikle yaya dostu tasarım yoluyla kampüste erişilebilirliğin artırılması, yalnızca yaşam kalitesini ve sosyal faydaları iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirliği de destekler. Kampüs içerisindeki sosyalleşme olanakları, bireylerin üniversite ruhunu deneyimlemeleri, arkadaş edinmeleri ve akraneler arası iletişim kurmaları açısından kritik bir rol oynamaktadır. Eğitim mekanları ile sosyal donatılar arasında doğru ilişkinin kurulması, kampüsün genel erişilebilirliğini artırarak daha kapsayıcı bir sosyal yapının oluşturulmasına katkıda bulunacaktır. Bu açıdan erişilebilirlik, sosyal, kültürel, fiziksel ve diğer ilişkilerin sürdürülmesinde büyük bir öneme sahiptir ve etkileşimli ve sürdürülebilir bir toplum için temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın amacı, üniversite kampüslerinde sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği ortak kullanım mekanlarına erişilebilirliğin incelenmesidir. Üniversitede sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması açısından kampüsün sosyalleşme olanakları önem arz etmektedir. Kampüsün sosyalleşme olanakları, üniversite topluluğunu bir araya getirerek sosyal sürdürülebilirliğin temelini oluşturur. Kampüsü kullanan öğrenci ve akademisyenlerin bu olanaklara eşit şekilde katılabilmesi için kampüslerin erişilebilir olması kritik öneme sahiptir. Bulunduğu topoğrafyadan kaynaklanan erişim problemi nedeniyle çalışma alanı olarak Dokuz Eylül Üniversitesi Tınaztepe Kampüsü seçilmiştir. Tınaztepe kampüsü, zaman içinde plansız bir şekilde eklenen yapılarla oluşmuştur. Kampüsün bulunduğu topoğrafyaya yerleşimi ve alanda bulunan eğitim, binalar arası ilişkilerin kopuk olmasına ve erişilebilirlik açısından tasarımsal sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan Tınaztepe kampüsünün kullanıcıların ihtiyaçlarına tam olarak uygun olmadığı ve tipik bir örneklem teşkil ettiği için çalışma alanı olarak seçilmiştir. Kampüs kullanıcılarının fikir ve deneyimleri doğrultusunda Tınaztepe kampüsü araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla yönelik veri elde etmek amacıyla veri toplama tekniği olarak çevrimiçi anket kullanılmıştır. Anket çalışmasının tamamı modern anket türü olan online anket olarak, Google Forms üzerinden hazırlanarak yürütülmüş ve çalışmaya 98 katılımcı katılmıştır. Akademisyen ve öğrencileri içeren anket çalışmasıyla kampüste ortak kullanım mekanlarına erişilebilirlik irdelenmiştir.

Ulaşılan sonuçlar değerlendirildiğinde; Tınaztepe kampüsünün bulunduğu alanın fiziksel şartlarının kampüsün erişilebilirliği ve ulaşım sistemi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Kampüsün doğu-batu ekseninde lineer tasarımı yine bu eksen üzerinde bulunan eğitim ile birlikte yayalar için büyük bir problem yaratmaktadır. Kampüs içerisinde eğitimden kaynaklanan yaya olarak erişim problemi, öğrenci ve akademisyenlerin bir araya gelip etkileşim ve iletişim kurmasını engellemektedir. Kampüsün bulunduğu alanın fiziksel şartları ve yerleşimin alana uygun tasarımı erişilebilirlik açısından önem arz etmektedir. Kampüs içerisinde özellikle yaya olarak erişilebilirliğin sağlanması ile sosyal açıdan, insanların karşılaşma ve etkileşim kurma fırsatları artırılabilir. Böylelikle kampüs topluluğunun sosyal sürdürülebilirliğine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erişilebilirlik, sosyal etkileşim, sosyal sürdürülebilirlik, Tınaztepe kampüsü, yürünebilir kampüs.

1. Introduction

Accessibility is defined as the ability of individuals to independently participate in social life and to safely access public spaces and services (Durgun Şahin and Sirel, 2023). Accessibility, which ensures safe and independent urban spaces for all users, is a critical component of liveable environments and a sense of belonging (Burton and Mitchell, 2006). Spaces in urban environments need to be accessible to all, both physically and socially, to improve the overall quality of life and social interaction (Khaleghimoghaddam, 2023). Accessible environments improve the quality of life and provide significant social benefits. In order to promote sustainable urban development, it is essential to have socially adequate and accessible facilities in areas such as education, health, and recreation. Efforts should be directed towards combating discriminatory policies and practices, as stated by the UN (1997). Therefore, accessibility is also seen as a key to sustainable development (Çepehan and Güller, 2020). From this perspective, it is crucial to examine the accessibility of universities as stakeholders in contributing to sustainable development goals.

University campuses serve not only as places for knowledge production and sharing, but also as habitats for socialization and personal development (Göçer et al., 2020). They offer a variety of spaces for different functions, including studying, dining, shopping, entertainment, sports, recreation, and health, catering to a diverse range of individuals. In this context, the connections between social areas, structures, and spaces within university campuses are crucial, especially for those hosting multifunctional or complex functional building groups. Therefore, campus internal transportation and access to buildings are significant in facilitating these connections.

Campus accessibility refers to the ease of access to different locations on the campus, such as academic units, social facilities, services, administrative units, and recreational areas (Abd-Razak et al., 2012). The spaces within the campus should be designed to meet the needs of all users,

ensuring a walkable and accessible environment. Designing a campus with a focus on pedestrian transportation can offer several advantages, including reducing car dependence, minimizing resource consumption and pollution, promoting walking and cycling, and enhancing accessibility to facilities and service areas (Sabir Abdullah, 2020). Accessible designs that encourage walking can contribute to achieving environmentally, economically, and socially sustainable campuses in line with sustainable development goals (Grenis, 2009).

Ensuring walkability in the campus settlement increases opportunities for social interaction and promotes a healthy lifestyle for users on campus. In this context, the accessibility of spaces within the campus not only supports individuals in obtaining education but also facilitates their integration into society. To achieve this goal, it is necessary to establish proper connections between spaces and efficiently utilize social amenities that support educational spaces. Opportunities for socialization on campus are crucial for individuals to experience university life, make friends, and engage in peer-to-peer communication. A proper relationship between educational spaces and social amenities will enhance the overall accessibility of the campus, fostering a more inclusive social structure.

The aim of the study is to examine the accessibility of common-use spaces where social interactions occur on university campuses. The opportunities for socialization on campuses are crucial for achieving social sustainability at the universities. These opportunities form the foundation of social sustainability by bringing together the university community. It is critically important for the accessibility of campuses to ensure that students and academics can equally participate in these opportunities. Due to accessibility challenges arising from its topography, Dokuz Eylül University Tinaztepe Campus was selected as a case study. A survey involving both academics and students was

conducted to analyze the relation in between its topography and planning considerations for accessibility of common-use spaces on the campus.

2. Literature Review

The social sustainability and wellbeing of society depend on quality of life and the ability to fulfill its requirements. Therefore, the built environment where individuals reside should be designed to accommodate their physical, psychological, and social needs. Accessibility is the freedom or capacity of individuals to acquire basic necessities to maintain a satisfactory standard of living. It is considered a fundamental requirement, serving as the first condition for the basic rights and freedoms of society (Lau and Chiu, 2003). The concept of accessibility, based on universal design principles, aims to create a livable and safe society where everyone has equal rights (Çepehan and Güller, 2020). The European Commission (2003) states that accessibility is a concern for the entire society, not just individuals with physical disabilities but for all individuals. It should be addressed in all policy areas from a global and integrated perspective. Accessibility policies should be developed and implemented with the participation of the public and civil society organizations. Furthermore, accessibility is considered a crucial aspect of sustainable development as it improves the quality of life and makes the urban environment more livable (European Commission, 2003).

The concept of accessibility, commonly associated with equal access for people with special needs, encompasses the extent to which elements, activities, and services in the built environment are accessible to a wide range of users (Henry et al., 2014). This broader perspective on accessibility goes beyond specific needs to maintain social, cultural, and physical relationships, making it a fundamental requirement for an interactive and sustainable society (Mankan, 2019). To enhance social sustainability, accessibility is essential for individuals to move freely, access essential amenities, and feel comfortable in their daily lives, enabling them to live, work, enjoy, and

participate in cultural activities (Chan & Lee, 2008). Partridge (2005) emphasizes the importance of equal access to different aspects of life, preventing social exclusion, and contributing to social sustainability. In summary, accessibility is an integral part of promoting an inclusive and sustainable society, ensuring equal participation and opportunities for all.

Attaining higher education can enhance individuals' skills and self-reliance, ultimately improving their overall quality of life (Dinç Uyaroğlu, 2021; Barnes, 2007; UN, 2006). University campuses are dynamic environments where knowledge and experiences are shared. The design of sustainable campuses provides an opportunity for higher education institutions to demonstrate progressive principles and serve as examples to the broader community (Franklin et al., 2003). Therefore, it is vital to ensure the accessibility of campuses to ensure equal participation in education and social activities for every individual.

Accessibility addresses not only physical barriers but also sensory, cognitive, and communicative challenges. Education in the campus environment extends beyond academic spaces. Therefore, ensuring students' access to various campus facilities, ranging from libraries to sports facilities, dining halls to social areas, requires comprehensive planning based on accessible design principles. Accessible campus design can be defined as an approach focused on making university environments accessible and usable for everyone. This design aims to enable students, academic staff, and visitors to move freely within the campus without encountering obstacles. Thus, it ensures equal participation in activities such as education, social, and cultural events for everyone within the campus. The proper integration of accessibility criteria on campus fosters increased social interaction (Kurtoğlu, 2010).

Walking is a common form of physical activity with many benefits in terms of socialization, health, and recreation. Walking is a primary means through which many individuals engage in daily activities.

It can be viewed as an activity that yields social, environmental, and economic advantages, serving as the foundation for a sustainable city (Çilek, 2020). It is the most sustainable and oldest mode of transport with the lowest environmental impact (Abdullah and Al-Qemaqchi, 2020; Çilek, 2020). University campuses, with their small-scale urban atmosphere, highlight walking within the campus as an environmentally friendly and ecological transportation alternative. Focusing on walking for campus transportation not only supports environmental sustainability but also positively influences the health of campus users (Sabir Abdullah, 2020). In addition, walking on campuses, which are gathering areas where social interaction takes place, has a positive effect on increasing the chances for individuals to communicate and interact. For this reason, it is important that the campus design be designed to encourage individuals to walk rather than use motorized vehicles. Therefore, walkability is recognized as one of the necessary foundations for sustainable campus design (Sabir Abdullah, 2020).

The design characteristics of campuses have a direct impact on spatial sustainability, social and functional continuity and the preservation of the ecological structure. The concept of sustainable campus design has evolved to include not only environmental sustainability, but also spatial, social and economic continuity. Given the urban and environmental challenges that impede the long-term usability of campuses, such as ecosystem degradation, increased access distances, and functional displacement, it is essential that campuses ensure the efficient use of natural resources while meeting the social, cultural, and psychological needs of their users (Ardıçoğlu et al., 2024).

Campus sustainability involves the optimal use of available resources - whether human, material or natural - in a way that balances environmental, social and economic dimensions (Abdulrazzaq et al., 2024). Sustainable campus criteria encompass a range of factors aimed at managing and developing university campuses in

an environmentally, economically and socially sustainable way. These criteria include environmental factors such as energy efficiency, water management, waste reduction and recycling. Accessibility standards such as walkability, pedestrian-friendly areas and public transport links are also key components. Incorporating pedestrian-friendly design elements, such as well-planned gradients, interconnected walkways, and green spaces, can significantly improve accessibility and promote a more sustainable campus environment. Social sustainability is equally important, emphasising community engagement, inclusivity and practices that enhance the well-being of students and staff. In addition, efficient use of natural resources, preservation of green spaces and support for campus biodiversity are essential pillars of sustainable campuses. These criteria contribute to the long-term usability of campuses, ensuring ecological balance while meeting the social needs of campus users (Tudorie et al., 2020; Mohammed, 2021; Liao et al., 2022).

To illustrate the effective application of key sustainability criteria, examples from high-performing institutions on the Sustainable Campus Index (SCI) are valuable. For example, the University of California, Irvine, demonstrates excellence in energy efficiency and green building standards, setting a strong example for sustainable infrastructure. Stanford University is a leader in diversity and affordability, providing inclusive educational and social opportunities that support social sustainability. Université Laval excels in water and waste management, demonstrating high standards of resource conservation (Sustainable Campus Index, 2024). These examples show how specific sustainability measures can improve the campus environment. Notably, these campuses also integrate specific solutions to enhance accessibility—such as dedicated pedestrian networks, well-designed campus gradients, and seamless connectivity between facilities—that contribute to both environmental and social sustainability goals by promoting easy movement across

campus.

3. Case Study: Dokuz Eylül University Tinaztepe Campus

3.1. Sample Properties

Dokuz Eylül University, located in Izmir, provides education on different campuses across the city. The largest campus of Dokuz Eylül University is Tinaztepe Campus, located in Buca district, which is one of the four main campus locations (*Buca Dokuzçeşmeler Campus, Buca Faculty of Education Campus, Balçova Campus, and Tinaztepe Campus*) in the city center of İzmir. The Tinaztepe campus, which occupies the largest area, is home to a number of faculties (*faculties of law, maritime, engineering, architecture, science, letters, business, tourism, and fine arts*), institutions (*Principles of Atatürk and Turkish Revolution History, the Graduate School of Natural and Applied Sciences, and the Graduate School of Social Sciences*), and social facilities (*library, activity center, dining hall, indoor sports hall, outdoor sports fields, stadium, amphitheater, and medical-social center*), all of which are located within this campus area (*Figure 1*). It should be noted that the campus does not provide accommodation facilities for students.

The campus is designed in a linear settlement system that extends along the east-west axis. The structures were added

at different times in a random manner (*Polat, 2015*). There are three entrances to the campus. The main entrance is through the western gate via the Buca-Kaynaklar road. The eastern gate is exclusively for vehicle entrances from the Çeşme highway. The third entrance, located on the Buca-Kaynaklar road, is closed to vehicle entrances and allows only pedestrian access. The campus has three main transportation axes. The first is the main road, which is approximately 2 km long and runs between the east-west gates. The second axis starts from the pedestrian entrance, and the third axis runs in the northeast-southwest direction. The axis that starts between the east-west gates intersects with the axis that continues in the northeast-southwest direction at the center of the campus. Furthermore, this axis converges with the axis starting from the pedestrian entrance in front of the Faculty of Law (*Figure 2*).

The area between the western gate and the center of the campus consists mainly of shared-use spaces. As seen in *Figure 2* of the site plan, common facilities such as the dining hall, amphitheater, medical-social center, library, outdoor sports fields, indoor sports hall, and the under-construction indoor swimming pool are located. Additionally, this area includes the Faculty

Figure 1: The aerial view of Dokuz Eylül University Tinaztepe Campus (Google, 2023a).

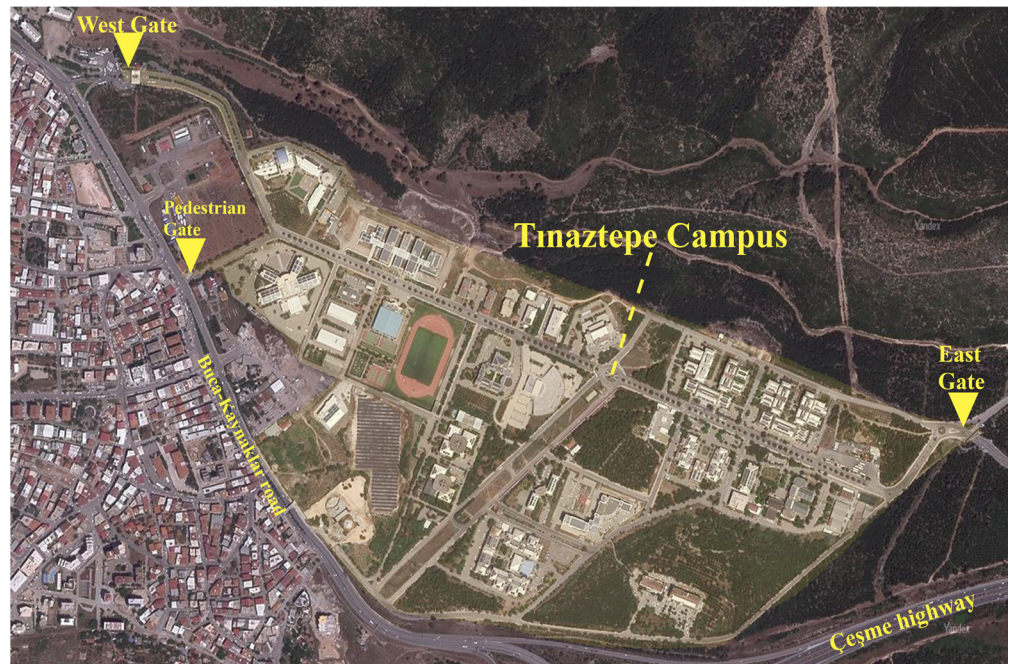

Figure 4: East-West main transportation axis
(photo taken by Author).

planning for pedestrian transportation within the campus, forms the basis of the accessibility issue. The campus was planned without considering the slope according to the linear settlement system, resulting in weak integration between buildings. Pedestrian transportation between buildings is not independent of the vehicular road. The design of the campus has not prioritized pedestrians, resulting in a negative impact on the relationships between buildings and the connections with open and semi-open spaces.

3.2. Method of the Study

The study area chosen for this research was the Tinaztepe campus of Dokuz Eylül University, which is a typical example of vertical settlement planning on a sloping site. The aim was to identify and evaluate accessibility problems between social and educational spaces from a user perspective. In this context, a questionnaire survey was prepared to assess the level of physical/spatial accessibility of educational buildings and social facilities on the Tinaztepe campus. The survey focuses on topographical data such as distance, slope and pedestrian routes, which are physical factors affecting accessibility, and does not cover the effect of the facilities offered by social facilities or the attractiveness of the facilities on the frequency of use. These limitations of the study have been established on the basis of the analysis of the survey data and the results have been interpreted in the context of physical accessibility criteria. The research focused on exploring Tinaztepe Campus based on the opinions and experiences of campus

users. For data collection, an online survey was employed as the survey method. The entire survey was conducted as a modern

$$n = \frac{\frac{z^2 \cdot x \cdot p \cdot (1-p)}{e^2}}{1 + \left(\frac{z^2 \cdot x \cdot p \cdot (1-p)}{e^2 \cdot N}\right)}$$

online survey using Google Forms. The data was collected over a six-day period between 12/01/2022 and 17/01/2022. The study is limited to academics and students at Dokuz Eylül University Tinaztepe Campus. The snowball or chain sampling method, which is one of the purposeful sampling methods in qualitative research, was chosen as the sampling method for the survey.

To calculate the sample size, the formula

$$n = \frac{96.04}{1 + \left(\frac{96.04}{(0.10)^2 \cdot 35000}\right)} \approx 75$$

provided by Kalaycı (2010) (Eq. 1) was used. (N is the population size, e is the margin of error, z is the z -value)

The total population size (N) at the Tinaztepe campus, including students and academics, was considered to be 35000 (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2025). Assuming a confidence level of 95%, the z -value was considered 1.96, and with a margin of error (e) of 10%, the minimum required sample size (n) was calculated as 75 (Eq. 2).

The survey was conducted with a total of 98 participants, consisting of 51 females and 47 males, who are students or academics at Dokuz Eylül University Tinaztepe Campus. The survey questionnaire comprises three sections with a total of sixteen questions. Participants are directed to specific questions based on their responses, so

the number of questions answered varies for each participant. In the first group of questions, it was aimed at obtaining demographic data about the participants, such as gender, age, professional status, and faculty of registration. The second question group aims to gather data on participants' campus usage. The third question group focuses on participants' opinions regarding campus accessibility. Participants are asked to evaluate the accessibility within the campus and express their views on the adequacy of opportunities for interaction, communication, and socialization within the campus.

The data obtained within the scope of the survey were analyzed using different statistical methods with the assistance of the "IBM SPSS 24.0" software package. Initially, a reliability analysis was conducted to measure the consistency of the responses

given to questions prepared based on the Likert scale type. Subsequently, frequency distribution analyses were performed to observe the overall distribution of responses to relevant questions, determine the characteristics of the participant group, and conduct frequency analyses on participants' preferences for space usage within the campus. Content analyses were also carried out for open-ended questions in the third question group of the survey form to evaluate the opinions of the participants.

4. Field Study Findings

The findings obtained in the study include demographic data of the users, campus usage, and an examination of on-campus accessibility. The frequency distributions of relevant data were interpreted using numerical and percentage equivalents. Reliability analysis was conducted for two

Gender	Frequency (n)	Percentage (%)
Female	51	52%
Male	47	48%
Total	98	100%
Age Group	n	%
18-25	61	62.2%
26-34	32	32.7%
35-44	3	3.1%
45-54	1	1%
55-64	1	1%
65 and above	0	0%
Total	98	100%
Status	n	%
Student	76	77.6%
Academic	22	22.4%
Total	98	100%
Faculty	n	%
Faculty of Law	6	6.1%
Faculty of Maritime	3	3.1%
Faculty of Engineering	32	32.7%
Faculty of Architecture	48	49%
Faculty of Science	2	2%
Faculty of Letters	2	2%
Faculty of Business	2	2%
Faculty of Tourism	0	0%
Faculty of Fine Arts	3	3.1%
Total	98	100%

Table 1: Distribution of participants based on gender, age, status and faculties.

Table 2: Distribution of participants' data regarding campus use.

When do you use the campus?	Frequency (n)	Percentage (%)
Weekdays	69	70.4%
Weekend	0	0%
Both weekdays and weekend	29	29.6%
Total	98	100%
How often do you go to campus?	n	%
One day a week	11	11.2%
1-3 days a week	32	32.7%
3-5 days a week.	37	37.8%
5-7 days a week	12	12.2%
Every day	6	6.1%
Total	98	100%
How much time do you spend on campus?	n	%
Less than 1 hour	3	3.1%
Between 1-2 hours	6	6.1%
Between 2-4 hours	26	26.5%
Between 4-6 hours	25	25.5%
More than 6 hours	38	38.8%
Total	98	100%
How do you get to campus?	n	%
On foot	19	19%
By private vehicle	28	29%
By Public Transport/Campus Ring	50	51%
By Bike/Scooter	1	1%
Other	0	0%
Total	98	100%
How do you provide transportation within the campus?	n	%
On foot	25	25.5%
By private vehicle	19	19.4%
By Public Transport/Campus Ring	53	54.1%
By Bike/Scooter	1	1%
Other	0	0%
Total	98	100%
Which place or places you use the most other than classrooms?	Frequency (n)	
Library	55	
Activity center	61	
Dining Hall	36	
Indoor sports hall	0	
Outdoor sports fields	3	
Stadium	6	
Amphitheater	0	
Medical-social center	3	
Other	3	

questions in the on-campus accessibility section, which were prepared using a 3-point Likert scale. The analysis demonstrated that the scales are highly reliable ($\alpha=0.921$, $\alpha=0,852$).

4.1. Findings on Demographic Data

The study was found that there was no significant difference between the participants according to the gender factor (Female 51, 52%; male 47, 48%). It can be seen that 62.2% of the participants are between 18-25 years old, followed by 32.7% between 26-34 years old. 77.6% of the participants are students and 22.4% are academics. It can be seen that a significant majority of the participants are students of the Faculty of Architecture (48, 49%), followed by users of the Faculty of Engineering (32, 32.7%) with and users of the Faculty of Law with (6, 6.1%) (Table 1).

4.2. Findings on the Participants' Use of the Campus

The study found that most participants spend 3-5 days per week on campus (37,

37.8%), for more than 6 hours per day (38, 38.8%). Public transportation/campus ring is the main mode of transportation to campus (50, 51%) and within the campus (53, 54.1%). The activity center (61 preferences) is the most commonly used facility on campus, excluding classrooms (Table 2).

4.3. Findings Regarding on Campus Accessibility

It was determined that the majority of the participants answered no (71, 72.4%) to the question of whether you need to reach other faculties on foot except the faculty you are enrolled in (Table 3).

The open-ended question 'Can you explain the locations where you have problems with pedestrian access?' was directed to the 27 participants who responded 'Yes' to the question in Table 3. When the distributions of the responses to the open-ended question were examined, 11 participants stated that they did not experience any problems.

Among the 16 participants who reported facing issues, the locations with the most

Is it necessary for you to walk to other faculties, apart from the one where you are registered as a student or faculty member?	Frequency (n)	Percentage (%)
Yes	27	27.6%
No	71	72.4%
Total	98	100%

Table 3: Distribution of data regarding pedestrian transportation to faculties other than the faculty in which the participants are registered.

On foot within the campus;	Easy	Neutral	Not easy	Total
Access to the library	38	16	44 (45%)	98 (100%)
Access to the dining hall	41 (42%)	19	38 (38.7%)	98 (100%)
Access to the activity center	50 (51%)	17	31 (31.7%)	98 (100%)
Access to the indoor sports hall	26	27	45 (46%)	98 (100%)
Access to the outdoor sports fields	26	29	43 (43.9%)	98 (100%)
Access to the stadium	27	31	40 (40.9%)	98 (100%)
Access to the amphitheater	33	30	35 (35.7%)	98 (100%)
Access to the medical-social center	30	33	35 (35.7%)	98 (100%)
Total	272	202	310	

Table 4: Distribution of data on participants' access by foot within the campus.

Table 5: Distribution of data regarding accessibility within the campus.

Within the campus;	Agree	Neutral	Disagree	Total
I find the access to the buildings (stairs and ramps) positive and sufficient.	57 (58.2%)	19 (19.3%)	22 (22.5%)	98 (100%)
I think the distances between the buildings are suitable for walking.	22 (22.5%)	27 (27.5%)	49 (50%)	98 (100%)
I think the faculty buildings facilitate communication and access between buildings in terms of pedestrian transportation.	19 (19.3%)	34 (34.8%)	45 (45.9%)	98 (100%)
I can easily walk to all faculties and social facilities.	15 (15.3%)	25 (25.7%)	58 (59%)	98 (100%)
I think the pedestrian paths are adequate and sufficient.	39 (39.8%)	28 (28.5%)	31 (31.7%)	98 (100%)
I find bicycle paths and parking facilities suitable and sufficient.	16 (16.3%)	39 (39.8%)	43 (43.9%)	98 (100%)
I find the roads qualified and sufficient.	52 (53.2%)	27 (27.5%)	19 (19.3%)	98 (100%)
I find the parking spaces sufficient.	57 (58.2%)	29 (29.6%)	12 (12.2%)	98 (100%)
I find the transportation service (public transportation and campus ring) sufficient.	34 (34.8%)	26 (26.5%)	38 (38.7%)	98 (100%)
I find the location of transport stops convenient.	56 (57.2%)	26 (26.5%)	16 (16.3%)	98 (100%)
I find the number of transportation service stops sufficient.	52 (53.2%)	27 (27.5%)	19 (19.3%)	98 (100%)
I find the location and content of directional signs appropriate and sufficient.	40 (40.9%)	38 (38.7%)	20 (20.4%)	98 (100%)
Total	459	345	372	

transportation problems were, in order, the Faculty of Law, the Faculty of Business, and the Graduate School of Natural and Applied Sciences. Additionally, participants mentioned facing difficulties accessing common areas outside faculties, particularly the dining hall and the library.

The results obtained from the responses of the majority of the participants to the question about the access of the participants on foot to the common areas of the campus can be summarized as follows: Participants generally indicated difficulties in accessing to library (44, 45%), indoor sports hall (45, 46%), outdoor sports fields (43, 43.9%), stadium (40, 40.9%), amphitheater (35, 35.7%), and medical-social center (35, 35.7%) on foot. On the other hand, they mostly reported ease of access to the dining hall. Additionally, easy access on foot to the

activity center was mentioned. However, the participants mainly reported that they found it easy to access the dining hall (41, 42%). Furthermore, they mentioned that the activity center (50, 51%) was easily accessible on foot (Table 4).

The results obtained from the responses of the majority of the participants to the question about the accessibility on campus can be summarized as follows: Access to buildings (stairs and ramps) is positive and sufficient (57, 58.2%), but not suitable for pedestrian access between buildings (49, 50%). Faculty layouts are inadequate to facilitate communication and pedestrian access between buildings (45, 45.9%). All faculties and social facilities are not easily accessible on foot (58, 59%). Pedestrian paths are adequate and sufficient (39, 39.8%), but bicycle paths and parking are not (43,

43.9%). Roads for vehicles are qualified and sufficient (52, 53.2%), and car parking is sufficient (57, 58.2%). Transport services (public transport and campus ring) are inadequate (38, 38.7%), but the location of transport stops is suitable (56, 57.2%) and their number is sufficient (52, 53.2%). The location and content of directional signs appropriate and sufficient (40, 40.9%) (Table 5).

The question “Do you think there are any problems caused by the campus layout in terms of pedestrian or vehicle access?” was asked as an open-ended question. 74 (75.5%) of the participants stated that there were problems. According to the evaluation carried out, the problems experienced in terms of pedestrian or vehicle access to the campus settlement were related to slope (43 preferences), insufficient public transport/ring network (19 preferences), campus design (15 preferences), insufficient pedestrian paths (6 preferences), security (4 preferences), private vehicles (2 preferences), insufficient bicycle paths (1 preferences), and parking (1 preferences). On the other hand, 24 people (24.5%) said that they had no problems with access within the campus.

In the survey’s third section, the final question was open-ended: “Do you have sufficient opportunities to interact, communicate, and socialize with your friends and colleagues on campus?”. According to the evaluation, 78 (79.6%) of the 98 participants who took part in the survey felt that the campus settlement did not provide sufficient opportunities for interaction, communication, and socializing. 18 out of 78 respondents did not specify the reasons why the campus settlement did not have sufficient opportunities for interaction, communication, and socialization. The shortcomings mentioned by the 60 respondents who did give reasons were, in order of frequency: related to social areas (42 preferences), related to transport (11 preferences), related to green areas (7 preferences), related to activities and events (5 preferences), related to campus design (2 preferences), and related to hygiene and cleanliness (2 preferences). On the other hand, 18 people (18.4%) stated that they had sufficient opportunities to interact,

communicate, and socialize on campus, while 2 people (2%) were undecided.

5. Discussion And Conclusion

The survey conducted with students and academics at Dokuz Eylül University’s Tınaztepe campus in Izmir aimed to evaluate the impact of physical accessibility on the use of social spaces, considering campus planning and topographical factors. It has been determined that the majority of the participant group, registered as students or academics in faculties other than the one they primarily belong to, do not require pedestrian access to other faculties. However, it is noteworthy that participants who need pedestrian access to other faculties, mostly reported having difficulties reaching the Faculty of Law. The Faculty of Law is situated at the western beginning of the main transportation axis, where the elevation increases from west to east and the elevation difference within the campus is most prominent. Due to its location in an area predominantly consisting of common-use spaces, the Faculty of Law faces challenges in terms of pedestrian accessibility to other faculties, mainly due to the distance and elevation differences.

According to the responses of the participants regarding pedestrian access to common-use spaces within the campus, it has been identified that reaching the library, indoor sports hall, outdoor sports fields, stadium, amphitheater, and medical-social services center on foot is not easy. These locations share the common characteristic of being predominantly situated in an area consisting of common-use spaces. This area is located at the beginning of the slope on the east-west axis. A significant majority of the participants are students of the Faculty of Architecture, followed by users of the Faculty of Engineering. It was observed that the majority of the participants who took part in the survey were affiliated with academic units located in the region near the east gate of the campus. This area is located on the east-west axis, where the slope is steepest. Therefore, these spaces (library, indoor sports hall, outdoor sports fields, stadium, amphitheater, and medical-social services

center), where pedestrian access is considered challenging, are relatively distant from the faculties to which participants are connected and are located in a position where pedestrian accessibility is hindered due to elevation differences. The dining hall and activity center were identified as common-use spaces where pedestrian access is easy, based on the responses of the majority of the participants. This situation can be interpreted as these spaces (*the dining hall and activity center*) being located near the center of the campus and at the intersections of the main transportation axes.

It has been identified that pedestrian access to facilities and social areas within the campus is not easy. Therefore, improvements are necessary to enhance the physical accessibility of the campus. The layout of the faculties hinders communication and access between buildings, and the distances between buildings are insufficient for pedestrian transport. In addition, it has been observed that the transportation service within the campus (*public transportation and campus ring*) and the bicycle paths are inadequate. In order to achieve social sustainability on campuses, transport modes such as walking, cycling, and public transport play a crucial role in providing opportunities for social interaction and cohesion. The results indicate that the campus transport systems are inadequate.

It is also essential to consider the differences in feedback regarding pedestrian access to social facilities observed between open-ended and non-open-ended survey responses. This contrast suggests that additional factors beyond physical distance and slope may influence users' perceptions of accessibility. Elements such as on-campus internet availability, technical infrastructure, and the suitability of social facilities for their intended purposes may also impact accessibility. Additionally, spatial design issues—such as the arrangement and connectivity of pedestrian pathways and the placement of social facilities relative to academic buildings—may affect the frequency and convenience

of social facility use. Addressing these areas could enhance both the functionality and appeal of social spaces, fostering a more inclusive and accessible campus environment.

In evaluating the results obtained, it was found that the physical conditions of the area where the Tinaztepe campus is located have a significant impact on the accessibility and transport system of the campus. The linear design of the campus along the slope extending along the east-west axis constituted a major problem for pedestrians. The slope within the campus creates an accessibility problem that hinders interaction and communication among students and academics. The physical conditions of the area where the campus is located and the campus layout's design tailored to the terrain are crucial for accessibility. Enhancing accessibility, particularly for pedestrians, within the campus can increase social opportunities, allowing individuals to encounter and interact more frequently. This, in turn, is believed to contribute to the social sustainability of the campus community. In terms of accessibility, it is essential to conduct a thorough assessment to determine the most suitable campus plan. As each university has its own organizational structure and unique features, it has diverse requirements. It's also worth noting that the type of campus – whether it has on-campus housing or not – can affect how often people use the social facilities and what they use them for. Out-of-town university campuses that have accommodation often see higher rates of on-campus social facility use compared to urban campuses without housing options. As Tinaztepe Campus doesn't primarily have accommodation, this could affect how easy it is to access the social facilities and how often people use them. Therefore, the design of university campuses should be tailored to meet the specific needs of each institution. However, in general, campus designs that include pedestrian pathways planned separately from vehicular routes with a gentle slope have the potential to effectively improve access.

In Turkey, there have been many studies on the accessibility of university campuses, primarily focusing on campus conditions for individuals with special needs. However, the concept of accessibility is a complex one, extending beyond physical distance and slope to encompass broader social and economic dimensions. Such factors include the financial implications of accessibility, the opportunities for social participation, and the potential benefits or obstacles encountered by individuals. In this study, accessibility is primarily gauged through physical factors, such as distance and slope. It is acknowledged, however, that accessibility also encompasses broader social and economic dimensions, which could be further explored in future research. In addition to the physical factors that contribute to accessibility, the affordability of access and the socioeconomic characteristics of campus users are likely to exert a significant influence on the accessibility experiences of users. A comprehensive understanding of accessibility requires the consideration of these factors in order to capture the full range of barriers and opportunities. It would be beneficial for future research to take these broader dimensions into account in order to provide a more holistic view of accessibility in campus environments.

References

- Abdullah, W., & Al-Qemaqchi, N. (2020). Simulation of Pedestrian Behaviour As Design Criteria For University Teaching Buildings. *Amazonia Investiga*, 9(26), 134-145. doi:10.34069/AI/2020.26.02.15
- Abd-Razak, M. Z., Utaberata, N., & Handryant, A. N. (2012). A study of students' perception on sustainability of campus design: A case study of four research universities campus in Malaysia. *Research Journal of Environmental and Earth Sciences*, 4(6), 646-657.
- Abdulrazzaq, Z. M., Al-Abdaly, H. M., & Ahmad, M. D. (2024). The sustainable campus-University of Anbar as model. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2885, No. 1). AIP Publishing.
- Ardıçoğlu, R., Ünal Çilek, M., & Çetinkaya Özkan, E. (2024). Yaygın Plan Tipli Üniversite Kampüslerinin Sürdürülebilir Tasarım Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi. *Artium*, 12(1), 94-111. https://doi.org/10.51664/artium.1407484
- Barnes, C. (2007). Disability, Higher Education and Inclusive Society. *British Journal of Sociology of Education*, 28(1), 135-145. doi: 10.1080/01425690600996832
- Burton, E., & Mitchell, L. (2006). *Inclusive urban design: Streets for life*. Routledge.
- Chan, E., & Lee, G. K. (2008). Critical Factors for Improving Social Sustainability of Urban Renewal Projects. *Social Indicators Research*, 85:243-56. doi: 10.1007/s11205-007-9089-3
- Çepehan, İ. Z., & Güller, E. (2020). Evrensel Tasarım Kapsamında Herkes için Erişilebilir Tasarım. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 383-410. doi: 10.21560/spcd.vi.818236
- Çilek, M. Ü. (2020). A Conceptual Approach to Determine Optimum Pedestrian Comfort Route to Access Urban Public Spaces. *Megaron*, 15(3): 490. doi: 10.14744/megaron.2020.16023
- Dinç Uyaroğlu, İ. (2021). A Performance Evaluation Tool for Inclusiveness in University Campus Outdoor Spaces. *Megaron*, 16(2): 197-211. doi: 10.14744/megaron.2021.35336
- Dokuz Eylül Üniversitesi, (2025). [Sayısal Veriler]. Retrieved March 01, 2025, from https://ogrenci.deu.edu.tr/sayisal-veriler/
- Durgun Şahin, Y., & Sirel, B. (2023). Yaya güzergahlarında erişilebilirlik düzeylerinin belirlenmesi: Çukurova Üniversitesi yerleşkesi örneği. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 39(2), 811-824. doi: 10.17341/gazimmfd.1160100
- European Commission, (2003). *Equal Opportunities for People with Disabilities: A European Action Plan*. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economy and Social Committee and the Committee of the Regions.
- Franklin, C., Durkin, T., & Schuh, S. P. (2003). The Role of Landscape in Creating a Sustainable Campus. *Planning for Higher Education*, 31(3), 142-49.
- Google. (2023a). [Satellite view of Dokuz Eylül University Tınaztepe Campus from Google Maps]. Retrieved December 4, 2023, from https://www.google.com/maps/@38.3699259,27.2028605,891m/data=!3m1!1e3?entry=tту
- Google. (2023b). [Road sections of Dokuz Eylül University Tınaztepe Campus from Google Earth]. Retrieved December 28, 2023, from https://earth.google.com/web/@38.36967782,27.20364924,188.54765291a,1924.020176d,35y,20.68096336h,0t,0r/data=OgMKATA
- Göçer, Ö., Göçer, K., Başol, A. M., Kıraç, M. F., Torun, A. Ö., Bakovic, M., Siddiqui, F. P., & Özcan, B. (2020). Üniversite dış mekânları için zaman-mekânsal haritalama yöntemine dayanan bir kullanım sonrası değerlendirme modeli. *Megaron*, 15(1): 99-113. doi: 10.14744/megaron.2019.43179
- Grenis, B. (2009). *Crosswalk Installation and Modification Guidelines*. University of Iowa Campus.
- Henry, S. L., Abou-Zahra, S., & Brewer, J. (2014). The role of accessibility in a universal web. In *Proceedings of the 11th Web for all Conference* (pp. 1-4).
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Vol. 5. Asil Yayın Dağıtım Ankara, Turkey.
- Khaleghimoghaddam, N. (2023). Analyzing design factors affecting users' interactions in public spaces. *Megaron*, 18(4): 520-534. doi:10.14744/megaron.2023.31384
- Kurtoğlu, A. (2010). *Kampüs tasarımında eylem yönlendiricisi ile sosyal etkileşimin değerlendirilmesi*. Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Lau, J. C., & Chiu, C. C. (2003). Accessibility of low-income workers in Hong Kong. *Cities*, 20(3), 197-204. doi: 10.1016/S0264-2751(03)00013-1
- Liao, C. W., Lin, J. H., & Chen, T. W. (2022). Research on a framework for sustainable campus eco-architecture selection: taking a Taiwan high school as an example. *Sustainability*, 14(10), 6265.
- Mankan, M. (2019). Erişilebilirlik kavramı ve erişilebilirliğin mevzuatlar açısından değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Eskişehir.
- Mohammed, A. B. (2021). Sustainable design strategy optimizing green architecture path based on sustainability. *HBRC Journal*, 17(1), 461-490.
- Partridge, E. (2005). *Social Sustainability: A Useful Theoretical Framework?* In *Australasian Political Science Association Annual Conference*. Dunedin, New Zealand.
- Polat, B. (2015). *Üniversite Yerleşke Alanlarında Tasarım Sorunu, Analitik İnceleme ve Bir Öneri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sabir Abdullah, W. (2020). Optimizing social sustainability in walkable university campus: A comparison between the old and new campuses of Sulaimani University. *Amazonia Investiga*, 9(34), 44-56. doi:10.34069/AI/2020.34.10.5
- Sustainable Campus Index. (2024). Retrieved September 28, 2024, from https://www.aashe.org/wp-content/uploads/2024/09/SCI-2024-Final.pdf
- Tudorie, C. A. M., Vallés-Planells, M., Gielen, E., Arroyo, R., & Galiana, F. (2020). Towards a greener university: Perceptions of landscape services in campus open space. *Sustainability*, 12(15), 6047.
- UN. (1997). *Habitat Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu*. Ankara: Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi Yayınları, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- UN. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol*. Retrieved on January 2, 2021 from https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf

Öz

Herman Hertzberger'in işlevselselcilik ve esneklik eleştirisi olarak ortaya koyduğu çok-değerlilik (polyvalence) ilkesi anlam, nitelik ve kimlik kavramlarını önelemek ve sabitlenmiş bir biçim-işlev ilişkisi oluşturmak yerine daha serbest bir ilişki önermektedir. Modern mimarlığın ussallık temelli yaklaşımına yönelik bir eleştiri olan bu yaklaşım, mimarlıkta anlam arayışının bir yansıması olarak ortaya konulan söylemin bir parçası olarak, mimarlıkta anlamın kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Bu makalede, çok-değerlilik ilkesi Wittgenstein'in "mimarlık bir şeyleri ölümsüzleştirir ve yüceltir" söylemi çerçevesinde bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Çok-değerlilik kapsamında, ölümsüzleştirme ve yüceltme stratejisi modern mimarlıktaki başat aktörlerden olan yarı-tanrı mimar figürünün yok edilmesi yoluyla üretilmektedir. Çok-değerlilik ilkesi ile kimlik arasındaki ilişki incelendiğinde, ölümsüzleştirme ve yüceltme stratejisinin karşılıklı kimlik kurma yoluyla oluşturulduğu tartışılmakta ve bu tartışmanın önemli köşe taşlarından birini yapı-kimlik ilişkisinin çift taraflı olması oluşturmaktadır. Hertzberger çok-değerlilik kapsamında anlam üretilebilmek için mimarın rolünü değiştirmekte ve bu makale bağlamında, bunu Barthes'in yazarın ölümü analogisine benzer şekilde yaptığı ortaya konulmaktadır. Anlam üretimi düşünüldüğünde, yazarın aldığı yeni bir pozisyon olan yazarın ölümü, okuyucunun anlam üretiminde daha önemli bir figür olduğu savına dayanmaktadır. Etkin olan yarı-tanrı yazar figürünü parçalayan böyle bir yaklaşım bağlamında okuyucu metni özne bir şekilde okuyarak metinden özne anlamlar çıkarabilir. Yazının yaşamasını sağlama amaçlı olan bu analogi ile benzer bir şekilde Hertzberger de çok-değerlilik ilkesi ile mimarlığın yaşaması için bir anlamda mimarın ölümünü sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlıkta Çok-Değerlilik, Mimari Kimlik, Herman Hertzberger, Ölümsüzleştirme ve Yüceltme, Mimarın Ölümü.

Mimarın Ölümü: Hertzberger'in Çok-Değerlilik Yaklaşımında Anlam, Nitelik ve Kimlik İlişkisi

Death of the Architect: Meaning, Quality and Identity in Hertzberger's Polyvalence Approach

Oktay Turan, ORCID: 0000-0002-2816-5419
Erciyes Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Basvuru tarihi/Received: 28.02.2024, Revize tarihi/ Revised: 07.11.2024/14.08.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 18.01.2026

Extended Abstract

The concept of polyvalence, which Herman Hertzberger puts forward as a critique of functionalism and flexibility, prioritizes the concepts of meaning, quality and identity and proposes a freer relationship between form and function within the context of a structuralist approach. The qualities that functionalism and flexibility fundamentally ignore are that they do not take any initiative on the part of the user. On the contrary, the architect does not determine everything and activates uncertainty as a design input within the scope of polyvalence, thanks to the interrelationship created through updating user definition. Through this structuralist approach, Hertzberger tries to establish a balance in two areas. While in the first one the balance is established between completion and incompletion of the spaces through polyvalence, in the second one the balance is rooted on the role of the architect where an absolute field of power is not defined for the architect, on the contrary, a certain lack of power is determined. Thanks to the creation of this balance, a mutual relationship is formed, and polyvalence fulfills this both when establishing the space and the scope of the authorship of the architect.

The triad of meaning, quality and identity determines the structure of this article. The section on meaning discusses the interpretation of architecture as a language within the context of structuralism. The section on quality examines the new relationships that the principle of polyvalence attempts to establish within the context of the user, in comparison with the approaches of modern architecture. The section on identity discusses the evolution of the concept of authorship within the context of polyvalence. The final section, titled "The Death of the Architect," assesses how Hertzberger's approach establishes the death of the architect.

In this article, the principle of polyvalence will be discussed as an approach within the framework of Wittgenstein's discourse "architecture immortalizes and glorifies things". This approach, which is a criticism of the rationality-based approach of modern architecture, states that meaning in architecture is of critical importance. The strategy of immortalization and glorification is produced within the scope of polyvalence through the destruction of the demigod figure of architect as one of the dominant actors in modern architecture. It is argued throughout the article that this strategy of immortalization and glorification is created through the establishment of a mutual identity. Identity creation as a mutual emphasis is not only limited to the identity of the building, but also the identity of the user. Therefore, architecture must also establish the identity of the users to establish its own structural identity in a sense that the building without a fixed meaning brings architecture closer to being a language and enables the user to gain an identity. Though, for Wittgenstein, meaning and culture can be immortalized and glorified; the notion of meaning in polyvalence is established in a non-deterministic way that tries to stimulate the imagination of the users. The mutual construction of identity will, therefore, be argued as Hertzberger's answer to the question of immortalization and glorification.

The role of the architect is altered to produce meaning within the scope of polyvalence, and in the context of this article, it is envisaged that it is being done in a similar way to Barthes' analogy of the death of the author. Considering the production of meaning, the death of the author as a new position taken by the author is based on the argument that the reader is a more important figure in the production of meaning. In the context of such an approach, which shatters the active demigod figure of author, the reader can extract subjective meanings from the text by reading it. Similar to this analogy that aims to ensure the survival of the text, Hertzberger in a sense ensures the death of the architect in order for the architecture to survive. As a result, the user who produces meaning comes into play thanks to the concept of the death of the architect. This approach, considered as the predecessor of Object-Oriented-Ontology (O-O-O), pioneered a chosiste aesthetics almost half a century before O-O-O. However, there are nuanced differences between them.

As the action of the death of the architect is done for the survival of architecture, it is argued that the architect becomes an irresponsible figure is not a correct proposition. Though it is possible to talk about a postponement within the role of the architect due to the concept of polyvalence, it is crucial to consider in a reciprocal fashion as it is intended to bring the power of architecture back to the agenda. Therefore, it can be argued that the responsibility of the architect increases thanks to this plurality establishing frameworks that gains meaning depending on diversified user demands.

Keywords: Polyvalence, Architectural Identity, Herman Hertzberger, Immortalization and Glorification, The Death of the Architect.

Giriş: Hertzberger Mimarlığında Çok-Değerlilik

Yapısalcılığın temsilcilerinden mimar Hermann Hertzberger (1932) tasarım yaklaşımını tanımlarken “belirli durumlara uygun belirli tepkileri tekrar tekrar ortaya çıkarabilme kapasitesine sahip olmalı”, “sadece nötr ve esnek olmamalı ve dolayısıyla spesifik olmamalı” ve “çok-değerlilik dediğimiz daha geniş bir etkinliğe de sahip olmalı” vurgusu yapmaktadır (Herman Hertzberger, 2005, s. 152). Mimarlığın kendi içinden ürettiği bir kavram olmayan çok-değerlilik, öncelikle bir kimya terimi olarak ‘çok-değerlikli olma durumu’ nitelenmektedir¹. Mimari anlamda zor kurulabilecek bir denge arayışı içinde olan yapısalcılığı tanımlarken Hertzberger (2013, s. 22) şöyle demektedir: “Nihayetinde mesele iki bileşen arasında bir dengeye geliyor: oluşturulan alan ve kalan alan. İyi bir bina, herkesin ve her şeyin uygun şekilde dengelenmiş bir uyum içinde adaletle yerine getirildiği uyumlu bir toplum gibidir.”

Modern mimarlığın eksik bir yönünü gidermekten öte, gittiği yönün yanlışlığını düzeltebilmek için kurgulanmış bir ilke olarak görünen çok-değerliliğin yaratılmasındaki temel motivasyon, mimarlığın bir yandan esneklik niteliğini sağlarken bir yandan da kimlikli olmaya devam edebilmesidir. ‘Mimarlık nedir?’ sorusuna verdiği yanıtta mimar, modern yaşamın insanlığa temelde karşıt olduğunu ve mimarlığın gereğinin de bu yabancılaşma duygusunu minimize etmek olduğunu belirtir (Czejka, 2020). Bu bağlamda, hali hazırda yabancılaştığı dünyaya tekrar aşına olabilmek için bireyin mimarlığa ihtiyacı vardır. Hertzberger’in (2015, s. 154) “farklılıklara değil benzerliklere dayanıyor” şeklinde tanımladığı modern mimarlığın işlevselci anlayışına karşı çıkma sebebi bir yandan işlevselcilik karşıtı izlenimi verse de temel endişesi mimarlığın kullanıcıyı etkisiz kılan yapısına gönderme yapmak ve bu durumun kimlik kaybını getirdiğini vurgulamaktır. Hertzberger (2005, s. 390) çok-değerliliğin yöntemini ve nihai amacını betimlerken

“Dolayısıyla amaç, kullanıcılar onu

mimarın başlangıçta öngördüğünden farklı kullanımlara sokmaya karar verdiklerinde üzülmeden, kafaları karışmayan ve dolayısıyla kimliğini kaybetmeyen bir mimariye ulaşmaktır. Daha da güçlü bir şekilde ifade etmek gerekirse: Mimarlık, kullanıcılarına, yalnızca kimliğini güçlendirmek için değil, özellikle kullanıcılara uygun kimliği geliştirmek ve onaylamak için mümkün olan her yerde onu etkilemeye yönelik bir teşvik sunmalıdır.”

demektedir. İşlevselliğin çok-işlevlilik ve çok-değerlilik olarak gruplandığını belirten Young Ju-Kim’e göre aralarındaki temel fark çok-değerlilik yaklaşımının işlevselciliğin determinist yaklaşımına karşı çıkmasıdır (Kim, 2013). Burada çok-değerliliğin Hertzberger için bir amaç olarak mı yoksa bir araç olarak mı değerlendirildiği sorulduğunda, onun işlevselciliğe karşı çıkarken aslında işlevin salt bir amaç haline getirilmesine karşı çıkmakta olduğu öngörülebilir. Bu bağlamda, çok-değerlilik ilkesinin Hertzberger için bir araçtan ibaret olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Hertzberger’e (2014) göre mimarlığın kendisi olmaya devam edebilmesi için anlam, nitelik ve kimlik üçlüsünü devam ettirmesi gerekmektedir. Bu makalenin strüktürünü de bu üçlü belirlemektedir. Anlam başlığında çok-değerlilik ilkesinin parçası olduğu yapısalcılık bağlamında mimarlığın bir dil olarak yorumlanmasından söz edilmekte ve öncül yaklaşımlara yer verilmektedir. Nitelik başlığında, çok-değerlilik ilkesinin kullanıcı bağlamında kurmaya çalıştığı yeni ilişkiler modern mimarlığın yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Kimlik başlığında ise çok-değerlilik bağlamında müellif kavramının değişimi tartışılmaktadır. ‘Mimarın Ölümü’ başlıklı son bölümde ise, Hertzberger’in önceki üç başlık altında oluşturduğu yaklaşımın mimarın ölümünü kurduğuna yönelik bir değerlendirme yapılmaktadır.

Mimarlığı bir tür dil olarak tarifleyen Hertzberger, dil ile mimari form arasında kurduğu analogiyi açıklarken, “Tıpkı kelimeler ve cümleler gibi formlar da

¹ Bir kimyasal elementin birden fazla farklı kimyasal değere sahip olması durumunda oluşan çok-değerlilik sayesinde kimyasal elementler çoklu kimyasal bağlar oluşturabilirler. Bu tür elementler, farklı elementlerle farklı reaksiyonlara girme yetenekleri sebebiyle, daha işlevli elementler olarak düşünülmürleryaklaşımını ilk şartıdır.

nasıl okuduklarına ve okuyan için hangi görüntüleri canlandırabildiklerine bağlıdır” demektedir (akt. Hill, 2003, s. 42). Dil ile mimarlık arasında kurulan ilişkide dili bir metafor olarak kullanmanın ötesine geçip mimarlığı bir dil olarak kodlamaktadır. Temelde işlevselci modernizmin bir eleştirisi olan bu yapısalci bakış açısı, tek tek yapıları dilin parçaları olarak görmektense mimarlığı bir dil olarak görmektedir. Modern mimarlığın projeksiyonlarına temelde karşı çıkmadan onda eksik olan şeyi entegre etmeye çalışan bu yaklaşım, dil metaforları üzerinden analogiler kuran yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Makale bağlamında, Hertzberger'in bu yaklaşımının öncülü olarak, mimarlığı salt işlevi yerine getiren bir zanaattan çok anlam üreten ve kültürel bir katkı sunan bir disiplin olarak gören Ludwig Wittgenstein (1889-1951) belirlenmiş ve onun anlam ve kültürü temel alan aforizmaları temel alınmıştır. Mimarlığı bir dil olarak gören bir yapıya sahip olan bu aforizmalarda, anlamın mimarlık için çok belirleyici kılınması da Hertzberger ve Wittgenstein arasındaki yakınlığı arttırmaktadır.

Hertzberger'in dil ile kurduğu analogi çok-değerliliğin belirli bir sınırlılık içinde yaratılan özgürlüğü tarif etmesini net bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda sahip olunan özgürlük dil içinde var olmakta ve kuralları olan bir oyun analogisine dayanmaktadır. Söylemsel olarak işlevselci modern mimarlığın dilini kullanıyor gibi görünse de uygulama anlamında kullanıcıyı farklı tanımladığından mimarlığın bu haline yabancılaşmaktadır. Totolojik mimarlık tanımlarına karşı yapılmış bir eleştiri olan ve sabit bir biçim-işlev ilişkisi kurmayı hedeflemeyen çok-değerlilik ilkesi de bu tür bir eleştiriye dönük bir çaba olarak görülebilir ve bu karşı çıkmanın önemli diğer bir motivasyonu da kimlik vurgusudur. Çok-değerlilik ilkesinde anlamla ilişki determinist olmayacak şekilde kurulmuş olup kullanıcıya ayak uydurmaya ve bununla sınırlı kalmayarak kullanıcıların hayal güçlerini harekete geçirmeye çalışan bir yaklaşım hakimdir. Burada öne çıkan şey anlam üretimini

daha çok kullanıcı ekseninde tanımlayan Hertzberger'in, mimarlıkta anlamı tekrar gündeme getirmek için, dolaylı olarak mimarın ölümünü önermesidir.

Çok-değerlilik ilkesinin altındaki olası motivasyonların tartışıldığı bu makalede, Hertzberger'in kullanıcıyı harekete geçiren ve metaforik olarak mimarın ölümünü kurarak mimarlığı yaşatmaya çalışan davranış stratejisinin Roland Barthes'in (2013, ss. 61-69) 'Yazarın Ölümü' (1967) tezine yakın olduğu düşünülmektedir. Nesne-Yönelimli-Ontolojinin (N-Y-O) öncülü olarak kabul edilebilecek olan bu yaklaşım, N-Y-O'den neredeyse yarım yüzyıl önce chosiste (nesneci) bir estetiğe öncülük etmiştir (Zalloua, 2022, s. 151). Barthes, Alain Robbe-Grillet'nin deneysel romanlarını ele alırken, yazarın kendini gizleyerek yazıyı öne çıkardığını ve bu sayede okuyucunun da bu sürecin önemli parçalarından biri haline geldiğini belirtir (Zalloua, 2022). Bu formül ile yazarın değil tam tersi edebiyatın öne çıkarılması ve edebiyatın yaşaması için bu her şeyi bilen, her şeye hâkim yazarın elimine edilmesi gibi, Hertzberger de çok-değerlilik yöntemiyle yarı-tanrı mimar figürünü öldürerek mimarlığı öne çıkarmaya çalışmakta ve mekanları kullanıcının kimliğine uyumlu hale getirerek onu öne çıkarmaktadır. Mimarın ölümü muştulanmasa da yaklaşımın devrimci yanı ele alındığında ulaşılabilir görülmektedir. Hertzberger'in devrim anlayışı, mimarlığı ortaya çıkarması ve kullanıcıyı tekrar mimarlığın olmazsa olmaz bir ögesi kılması nedeniyle, daha alttan gelen bir devrimdir. Kapitalist ideolojinin temel aktörlerinden biri olan yarı-tanrı mimar figürünü ortadan kaldıran bu devrimci eylem sayesinde mimarlıkta da çok fazla şey yerinden oynamaktadır. Burada karşı çıkılan temel argüman, mimarlıkta işlevselciliğin yapıda bir tür kimliksizliğe yol açtığı ve işlevsel olabilmek için bir tasarımın kaçınılmaz olarak kimliksiz olması gerektiğidir. Çok-değerlilik ilkesi bir yandan işlevselciliğin ileri sürdüğü esneklik durumunu farklı bir formatta tekrar kurarken, bir yandan da bunu yaparken kimliksizleşmeden farklı işlevlere uyum sağlamaya çalışır. Bu bağlamda, çok-değerlilik açısından mimari

yapının işlevsel olmak adına kimliksiz olmak zorunda olmadığı vurgulanmakta ve mimarlığı yaşatma yönünde olan bu vurgu ile, işlevselci mimarlığın bir anlamda mimarlığın ölümü olduğu düşünülmektedir.

Çok Değerlilik ve Anlam İlişkisi

Hertzberger'in başını çektiği yapısalcılığa önem veren mimarlar tarafından önerilen çok-değerlilik, mimarlığı anlam üreten bir semiyotik sisteme dönüştürme çabasıdır. Mimarlık-dil ilişkisinde dili metafor olmaktan çıkarıp mimarlığı dil ile eşleştiren grup da yine bu gruptur (Forty, 2000). "Semiyotik sistemlerin kullanımının temel amacı mimarların anlamı belirleme güçlerinin sınırları hakkında düşüncelerini sağlamaktır" derken Forty (2000, s. 81), Hertzberger'in yapısalcı bakış açısıyla semiyotik analogiye başvurduğuna değinmekte ve "bu çok fazla bir derinliği olmasa da semiyotik olmadan imkânsız olacak bir düşünceydi" demektedir.

Dil ile mimarlık arasındaki ilişkinin sınıflamasını yapan Forty (2000) mimarlıkta dilin metafor olarak kullanım amaçlarını 6 başlık altında inceler:

- Yeniliğe karşı olma
- Mimarlığı sanat yapan şeyi tamamlama
- Mimarlığın tarihi kökenlerini anlatma
- Mimarlığı bir iletişim aracı olarak anlama
- Gramer analogileri
- Semiyotik ve yapısalcı yaklaşımlar

Gruplamaları yapmadan önce dil mimarlık benzerliği ile dil olarak mimarlık arasında temelde bir ayrım olduğunu belirleyen yazar, ilk beş grup dil ile kurulan analogilere tekabül ederken Semiyotik ve Yapısalcı yaklaşımların bu altı başlığın en tartışmalı maddesi olarak diğer analogilerin hepsinden radikal olarak ayrıştığını belirtmektedir (Forty, 2000). Radikal ayrımın gerekçesi de semiyotik ve yapısalcı yaklaşımların mimarlık ile dil arasında bir analogi kurmanın ötesine geçip artık mimarlığı bir dil olarak görmeleri ve mimarın artık tek tek yapıların dili ile ilgilenmeyip tam tersi şekilde bütünü ilgilenmesini gerektiren bir durumun ortaya konmasıdır. *La Dimension Amoureuse in Architecture*

adlı makalesinde Baird (2000) mimarlık ile dil ilişkisi bağlamında iki farklı yaklaşım belirlemektedir: mimarlık yapıtlarının tek tek ya da grup olarak bir dil analogisine tabi tutulması veya tam tersi mimarlığın kendisinin bir dil olarak kabul edilmesi. Forty'nin sınıflaması ile Baird'in yaptığı ayırım, her ikisinde de mimarlık nesnelere yoluyla üretilen çeşitli dil analogileri ile mimarlığın kendisini bir dil olarak kodlaması ayırımına vurgu yapıldığından, temelde örtüşmektedir. Mimarlık yapıt(lar)ının dil olarak yorumlanması "binaları, kökenleri ve oluşum niyetleri açıklanması gereken organik birimler olarak, geleneksel olarak ele almayla" ilişkilendirirken sabit bir biçim-işlev ilişkisine indirgemek gibi bir durum söz konusu olacaktır (Hays, 2000, s. 37). Ancak mimarlık bir dil olarak ele alındığında "artık yorumcunun görevi bireysel eserin ne anlama geldiğini söylemek değil, mimari geleneklerin eserlerin anlam üretmesine nasıl olanak sağladığını göstermektir" (Hays, 2000, s. 37). İşlevselci yaklaşıma karşı olan Baird'in durduğu yer Hertzberger'in yapısalcı çözümlemesi ile benzerlik göstermekte ve bu bağlamda, kullanıcı soyut anlamını yitirerek daha aktif ve etkin bir anlam kazanmaktadır. Mimarlığı bir dil olarak kodlamak çeşitli eleştirileri ve sorunları da beraberinde getirmiştir. Latraverse'e (2024, s. 79) göre mimarlığı bir dil olarak görmek, mimarlık için paradoksal şekilde hem çok fazla hem de çok az bir ayrıcalık yaratmaktadır. Bir yandan mimarlığın "yerine getiremeyeceği bir işlev atamak", bir yandan da bu ilişkiyi kurmak mimarlığı dilin sınırları içine hapsedmek anlamına gelmektedir. Ancak Hertzberger'e göre, negatif etkilerine rağmen, mimarlığın bu durumdan kazanacağı şey daha fazladır.

Akın (1990), mimarların anlamla kurdukları sorunlu ilişkiden söz ederken, modern mimarlığın bu konuda başı çektiğini ve bunun belirli anlamda bir kopukluk yarattığını belirtmektedir.² Anlamın neden modernist tavır tarafından dışlandığı düşünüldüğünde, çok-değerlilik bağlamında ilk akla gelen şey kullanıcı ile kurulan ilişkidir. Bu, temelde kullanıcıyı pasif olarak kodlayan

2 Wittgenstein hayatının sonlarına doğru ele aldığı metinlerde dil ile oyun analogisi hakkında çeşitli istisnalar olduğunu belirtmektedir. Sluga (2011) bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Ashında dil ile oyun arasında bir benzerlik olduğunu ancak tüm oyunların kurallara göre oynanmadığını iddia edecekti. Ayrıca 'amaçsızca oynadığımız' veya 'kuralları ilerledikçe oluşturduğumuz' durumlar da var. Wittgenstein, 'bir kelimenin uygulanmasının her yerde kurallarla sınırlı olmadığı' sonucuna vardı."

bir yaklaşım olduğu için kullanıcının yapıyla etkileşim kurup kendi bünyesinde anlam üretmesi mümkün olmamaktadır. “Mimari anlamlandırma zordur çünkü tasarımcıların ve kullanıcıların çevrelere tepkileri ve tercihleri farklıdır” (Schwarz, 2014, s. 242). Bu bağlamda, Hertzberger’in öncüllerini belirlemeye çalıştığımızda, Wittgenstein’in (2009, s. 201) “Mimarlık bir jesttir. İnsan vücudunun amaçlı her hareketi bir jest değildir. Her işlevsel binanın mimarlık olmadığı gibi.” deyişini irdelemek yol gösterici olacaktır (Şekil 1). Ballantyne’a (2013, s. 10) göre, mimarlık için bu jesti yaratan ve bir anlamda *raison d’etre* (varoluş nedeni) olarak görülebilecek nitelikler “kültürel içerik” ve “anlam”dır; yapılar sadece mimarlığa özgü nitelikleri ile mimarlığa dönüşmezler, tam tersine “kültürel içerikleri” ve “anamları” olduğu için dönüşürler. Bu bağlamda, dilde oluşan anlamların da kültürel olarak oynanan oyunlar ile oluştuğu fikri ile Hertzberger’in mimarlık- dil analogisi benzer bakış açılarına sahiptir. Wittgenstein’in (2007) “bir kelimenin anlamı, onun dildeki kullanımıdır” deyişiyle özetlenebilecek oyun kuramı, çok-değerlilik ilkesini

anlayabilmek için kritik bir kavram olarak düşünülebilir.³ “Dillerin büyüleyiciliği burada kalmaz, bir yandan katı kurallara sahiptiler, bir yandan da tam bir özgürlük sağladılar” (Fischer, 2015, s. 23) saptaması tam da dilin bir oyun olma halini ortaya koyar.

Çok-değerlilik kavramı da mimari anlamda benzer bir işlev yüklenmekte olup mimarın rolü bir kelimenin anlamını kurmaktansa dilin belirlendiği kuralı oluşturmakta yatmaktadır. Bu açıdan, arketiplere gönderme yapan Hertzberger (2005, s. 149) biçimin ürettiği anlamların pıhtılaşma ihtimali olduğunu belirtip, bu pıhtılaşmış anlamlarla biçimler arasındaki ilişkinin bozulması gerektiğini söyler. Bu şekilde mimarlık da bir dil haline gelir; mimarın görevi de bu pıhtılaşmış anlamları kurmak değil tam tersine kan akışını devam ettirmektir.

Benzer şekilde, Wittgenstein’in “mimarlık bir şeyleri yüceltir ve ölümsüzleştirir. Öyleyse, yüceltilecek bir şeyin olmadığı yerde mimari olamaz.” (2009, s. 201) deyişi, mimarlığın işlevselciliğe aşırı yüklenerek yapının sadece bundan ibaret olarak görülebilmesi kaygısı taşıdığından, bir

Şekil 1: Wittgenstein Evi, Ludwig Wittgenstein, 1926-1928. Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wittgenstein_haus.jpg (Erişim: 01.02.2025)

3 Fischer (2015, s. 12) modern mimarların dilde aralarındaki problemi irdeleyen, “modern mimarların post-modernin yükselişi karşısındaki kazanımlarını gizli bir nedeni de bu yükselişin kendi eksikliklerini görünür kılmasıydı” demektedir.

öncül olarak ele alınabilir.⁴ “Mimarlıkla belki de hiçbir şey onun fikir mahiyetinde bir tasarımın gerçekleştirilmesi olduğu kavramı kadar ilişkisiz değildir” (akt. Tanyeli, 1999, s. 41) diyen Wittgenstein, ölümsüzleştirilecek ve yüceltilecek şeyin ne olduğunu açıkça belirtmese de bunu mimarlık dışında olan ve mimarlığın katkıda bulunduğu bir kavram olarak düşünmek mantıklı olacaktır. Ancak mimarlık bunu otonom bir şekilde yapamaz, kültürel bir arka plana ihtiyaç vardır. Teknoloji ve kültürün senkronize bir ilişki göstermediğini düşünen Wittgenstein ile bunların senkronize bir ilişki göstermesi gerektiğini düşünen Adolf Loos arasındaki ilişki bu konuda belirleyicidir. Her ne kadar, Viyana Çevresinin öncülleri olarak, yakın figürler olarak görülseler de temelde çelişmektedirler.

“Loos her şeyden önce bir sanatçıydı (ya da en azından yetenekli bir tasarımcıydı) ve işlevselci tarzı pratik olana olan hissine ve tüm dünyevi şeylere olan sevgisine derinden kök salmıştı, düşünür ve hakikat arayıcısı Wittgenstein için ‘işlevselcilik’ en gerçek anlamıyla işleyen mekanizmada temsil ediliyordu ve etik bir ilke içeriyordu” (Wijdeveld, 2000, s. 31).

Wittgenstein’i Loos’tan ayıran temel şey bilimsel ilerlemeciliğe karşı beslediği kuşku dur. “Loos’un aksine, Loos’un kendisinin de dahil olduğu modern mimarların coşkuyla benimsediği ve belki de en etkili şekilde Le Corbusier’in ‘bir ev, içinde yaşanacak bir makinedir’ sözüyle ifade edilen bilimsel ilerlemeciliğe karşı çıktı” (Macarthur, 2014, s. 91). Wittgenstein, Loos’un bilimsel ilerlemeci yaklaşımına karşıt olarak mimarlığın bir şeyleri ölümsüzleştirdiği zaman var olabileceğini düşünür. Bu, bir yandan mimarlığın bir şeyleri ölümsüzleştirerek ve yücelterek anlam üretmesi gerektiğini bir yandan da Loos’un mimarlığının yol açabileceği salt işlevselci ve dünyevi tavrın, mimarlığı öldüreceğine dair bir yargı içermektedir. Teknolojik ilerlemenin kültürel ilerlemeye tekabül edebileceğini hatta zorunlu olarak

mimarlığın bu minvalde bu yolu izlemesi gerektiğini düşünen Loos’a karşıt olarak Wittgenstein için bu ilişki neredeyse tam tersidir. Görece iyimser bir bakış açısına sahip olan Loos’un “kültürün evrimi, kullanıma dönük nesnelere süslemeden arındırılmasıyla eşanlıdır” (Conrads, 1991) deyişi düşünüldüğünde, bilimde ve teknolojiye ilerleme sanattaki ilerleme ile eşzamanlı şekilde uyumlu olarak görülürken; görece kötümser bakış açısına sahip olan Wittgenstein için mimarlık bu gelişmeye ters orantılı bir şekilde geriler. Bu *raison d’être* niteliğinin zorunluluğunu kabul ettikten sonra Hertzberger’in bu niteliği nerede aradığı sorusu önem kazanmaktadır. Wittgenstein’in ölümsüzleştirme ve yüceltme aracı olarak gördüğü süreçte Hertzberger neyi ölümsüzleştirmeyi ve yüceltmeyi hedeflemektedir sorusunu sordüğümüzde buradaki cevabımız karşılıklı kimlik inşası olacaktır ve hem mimari yapının kimliği hem de kullanıcı kimliği olarak deşifre edilebilir.

Bu yaklaşım tersten okunduğunda ‘yazarın ölümü’ hipotezine benzer bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Barthes’in yaklaşımı da yazarın ölümü ile kullanıcının yeniden önemli bir seviyeye getirilmesini muştulamakta olup kullanıcı, yarı-tanrı yazarın ortadan kalkmasıyla farklı okumalara imkân veren bir statüye kavuşmuştur. Çok-değerlilik de benzer şekilde dil olarak mimarlığın yarattığı özgürlüğü hem mimari yapı hem de kullanıcı açısından önermekte olup böyle bir projeksiyonun önündeki en büyük engel yarı-tanrı müellif mimarın sahip olduğu erkin ortadan kaldırılamamasıdır.

Çok Değerlilik ve Nitelik İlişkisi

Mimarlık ve kullanıcı ilişkisi düşünüldüğünde genel olarak iki sorunsal öne çıkmaktadır: Kullanıcı teriminin tanımsızlığı ve kullanımı. Temelde tanımsız bir terim olsa da ondan daha iyi bir terim bulunamaması hali mevcuttur. “Kullanıcı” ve “sakin” terimlerini yetersiz bulan Lefebvre’in belirlediği ayrımla mekânın kullanıcısı olan özneyi belirleme konusunda belirli bir kararsızlık vardır:

⁴ Wittgenstein’in aforizmaları dolaylı olarak mimari eser ile bina arasında bir ayrım gitmektedir. Wittgenstein’in yaptığından daha inli bir ayrım “...bir bisiklet sındurması yapıdır; Lincoln katedrali bir mimarlık yapıdır.” diyen Pevsner’e aittir.

kullanıcı terimi “yoksunlaştırılmış” olduğu için, sakinler terimi ise “marjinalleştirilmiş” olduğu için temel sorunun ya da durumun karşılığı olamamaktadır (Lefebvre, 2020, s. 364). Forty (2000) de bu duruma parmak basarak daha iyi bir alternatif olmadığını belirtir. Ancak Hill (2003), en azından doğru çağırışım yapma potansiyeli nedeniyle, bu belirsizlik halini daha uygun bulmakta ve jenerik bir ifade olarak kullanıcı ifadesini olumlamaktadır. Bu bağlamda, terimin “sakin, oturan ya da ikamet eden” terimlerinden daha uygun olduğunu belirten Hill’in önerdiği sınıflandırma yardımcı olabilir. Hill (2003) mimarlık nesnesi ile kullanıcı arasındaki kullanım ilişkisinde “pasif, aktif ve reaktif” olmak üzere üç farklı tür tanımlamaktadır. Pasif kullanıcı daha çok işlevselcilik ekseninde düşünülen ve kullanıcının herhangi bir etkileşimini içermeyen bir türdür ve kullanım, mekân ve anlam konularında dönüştürme yeteneği yoktur. Aktif kullanıcı ise yeni bir mekânda yaratma ya da var olan bir mekâna yeni anlamlar veya kullanımlar sağlama özelliklerine sahiptir. Aradaki kullanıcı olan reaktif kullanıcı ise kendi hayal gücüne göre bir mekânın fiziksel karakterine müdahale eder ancak bu konfigürasyonlar belirli ve sınırlıdır ve daha çok mimar tarafından belirlenir.

“Modernist söylemin kanonunda ortaya çıkan son terimlerden biri” (Forty, 2000, s. 312) olan kullanıcı terimi ile ilgili olarak pasif kullanıcı tanımlamasından kaynaklanan sorunlar sanki ezelden beri vardır: “1950’den önce bilinmeyen bu terim, 1950’lerin sonlarında ve 1960’larda yaygınlaştı; 1980’lerde zayıflamaya başlayınca, 1990’larda modernist çağda sürdürdüğünden farklı bir amaca hizmet ederek tekrar gündeme geldi” (Forty, 2000, s. 312). Akın, bu pasif kullanıcının oluşumu hakkında şöyle demektedir:

“Burada sorulması gereken, kullanıcının kendi somut gereksinimlerinden, mimarın ilkeleri adına neden bu denli ödüne verdiği. Bu sorunun yanıtı da yeni bir insan tipinin başlangıcını oluşturan Rönesans’ta aranmalı. Rönesans’a ilk ivmeyi

veren tecimsel ussallık⁵, yaşamın tüm alanlarını kapsayan bir ussallık ideolojisine dönüştüğünde, birey bir taraftan gündelik yaşamın rahatlatıcı alışkanlıklarından vazgeçerek, diğer taraftan davranış, ve duyumsallığını denetlemek zorunda kalarak; düşünsel plandaki özgürleştirici kazanımlarının bedelini oldukça pahalı ödemiştir.” (1990, s. 55)

Pasif kullanıcı Le Corbusier’in söylemlerinde de sıklıkla yer alır. “Mimarlığın gerçek yüzünü çıkarma” iddiasındaki ‘Mimarlık’ adlı metninde şöyle yazmaktadır: “Bir sinek gözüyle, aynı anda dairesel bir bakışla bakan, düşsel bir insan... Böyle bir insan yok yeryüzünde ve bu yanlış sonucunda klasik dönem, mimarlığın çöküşünü başlattı” (Le Corbusier, 1993, s. 38). “Hem Tanrı, hem de peygamber” rolüne bürünen (Tanyeli, 1999, s. 40) Le Corbusier kendisini determinist bir şekilde konumlandırarak şu öneriyi getirir: “Bizim adamımızansa tersine, öne ve yerden 1.60 m. yüksekliğe yerleştirilmiş, ileriye bakan iki gözü var. Biyolojik yapımızın bu gerçeği, yanlış bir eksen çevresinde fiyaka satan onca planın geçersizliğini gösteriveriyor. İki gözüyle bakan adamımız yürüyor, bir şeyler yaparken yer değiştiriyor ve böylece birbiri ardından görünen mimarlık olgularını kaydediyor” (1993, s. 38). Sonunda ölü ve canlı mimarlık ayrımı yapan Le Corbusier, ölü olarak kendinden önce gelen klasik mimarlıkları tanımlarken kendi mimarlığını canlı olarak tanımlar. Ölü olan mimarlık, dolaşım kuralını göz önüne almazken, canlı olan bu kuralı başarılı bir şekilde uygulamaktadır. Corbusier’in dolaşım sorununa dikkat çekmesi anlamlıdır ve geçmişin kalıplarından keskin bir kopuştu ancak yine de kullanıcıyı pasif kılmaktadır. Sonradan Modülör’e evrilecek olan bu eril düşünce yapısı sırtını pasif bir kullanıcıya dayamaktadır. Her ne kadar eleştirdiği şeyden oldukça farklı bir kullanıcı tarifi olsa da salt antropometrik niteliklere dayalı bir anlayış nedeniyle Corbusier’in söyleminde kullanıcı olarak tarif ettiği özne bir tür pasif kullanıcıdır. Şentürk, bu yaklaşımı eleştirel bir bakış açısıyla ele alarak şu soruyu

5 Ticari ya da pratik rasyonalite. Bunun ideolojye dönüşmesi sayesinde her şeyin amacının metalaşmaya dönüştüğü söylenebilir.

sormaktadır: “Neden her tür endüstriyel ürünün tasarımında işe yarayacak, bir dizi somut işleme dayanan; yüzeyler, kesitler ve planlar üretmeye uygun bir ölçek yeterli değildir de ‘mimarlık ve mekanikte geçerli, [eril] insan ölçeğine uyumlu evrensel bir ölçüm başlığındaki insani koşul konmuştur?” (Şentürk, 2011, s. 32). Bu soruya verilebilecek cevap çok çeşitli olmakla birlikte konu özelinde pasif kullanıcıyı evrensel bir kurgu içinde ve determinist bir bakış açısıyla ele almak olabilir. Lefebvre’ye (2020, s. 364) göre “Kullanıcının mekânı, temsil edilen (tasarlanmış) değil, yaşanmış mekandır. Yetkililerin (mimarlar, şehirciler, planlamacılar) soyut mekânı karşısında, kullanıcıların her günkü edimlerinin mekânı somut bir mekandır. Yani, öznelidir.” Öngörülen şey sabit bir gözlemci olduğundan “tasarlanmış mekân” (Lefebvre, 2020, s. 363), Le Corbusier’in tariflediği yaşayan mimarlığa oldukça benzemektedir. Buna ek olarak “hareketsiz bir algı alanı ve istikrarlı bir görsel dünya” temelde kullanıcının pasif olmasına bağlı bir çerçeve çizmektedir (Le Corbusier, 1993, s. 38). Bu anlamda mimar pasif bir kullanıcı istiyordur çünkü onun tek işlevi bu mekânı mimarın öngördüğü şekilde deneyimlemektir. Çok-işlevlilik veya esneklik gibi ilkelerin temelde göz ardı ettiği şey kullanıcı

konusunda inisiyatif almamalarıdır. Çok-değerlilik kapsamında, kullanıcı tanımlarının güncellenmesi yoluyla oluşturulan karşılıklı ilişki sayesinde mimar her şeyi belirlemez ve belirsizliği bir tasarım girdisi olarak kullanır. Hertzberger’e (2015, s. 140) göre “jenerik mekân yorumlamaya izin verebilir ancak bunu pasif bir şekilde yapar. Çok değerlilik fikri, yorumu aktif olarak teşvik edecek şekilde tasarlamaktır.” Jenerik olma halinin kaçınılmaz olarak niteliksizliğe ve anlam eksikliğine yol açacağı tezine karşılık olarak çok-değerlilik ilkesi bir şey olmak için diğer bir şeyden feragat etmenin gerekmediği savı üzerine kuruludur. Biçimsizlik ya da her işleve uygun biçim hali, her şey için düşünülen bir tasarımın hiçbir şey için uygun olmadığını düşünen Hertzberger için jenerik mekân olarak açıklanabilecek bir sabitlemeye yol açmaktadır. Otts (2004, s. 69) jenerik mekânın “diğer kullanımlar adına mekân özelliklerinin sağlanmasından taviz verme ihtiyacından dolayı, genellikle herhangi bir özel kullanıma uygun olmadığını” belirterek “çoğumuz bir zamanlar ortaokul tiyatrosunun veya grup konserinin acı verici ‘kafeteryum⁶’ deneyimini yaşamışızdır” demektedir. Bu bağlamda, çok-değerlilik bir tür esneklik türü olarak değil tam tersi esnekliğin determinist anlayışına baştan

Şekil 2: Gerrit Rietveld - Schroeder Evi
Kaynak: https://static.dezeen.com/uploads/2018/08/rietveld-schroeder-house-photographed-by-stijn-poelstra_dezeen_2564_col_6.jpg (Erişim: 01.02.2025)

6 (Bir okul binasında olduğu gibi) hem kafeterya hem de oditoryum olarak kullanılmak üzere tasarlanmış büyük bir oda.

karşı çıkan bir yapıya sahiptir. Burada Aldo van Eyck'in (akt. Forty, 2000, s. 142) verdiği eldiven örneğinden yola çıkıldığında, her el için yapılmış olan bir eldiven sonuçta hiçbir ele tam olarak uymaz olur, ki bu da aslında eldivenin hiçbir işe yaramadığı anlamına gelmektedir. Yaşanmış mekân ideali çerçevesinde mekânı sabitlerinden kurtarmaya çalışan çok-değerliliği gelişmiş esneklik tarifi olarak okumak yanlış olacaktır çünkü, her ne kadar burada çoğalan bir şeyler olsa da bu, mekân sayesinde aktif hale gelen ve hayal gücüne göre mekânı organize etmeye çalışan kullanıcıdır. G. Rietveld'in Schröder Evi (Şekil 2) gibi esneklik örneklerine değil de mekanik olarak değiştirilebilirlik ilkesine dayanan tasarımlara⁷ karşı çıkan Hertzberger'in temel gerekçesi kimlik üzerinden ilerlese de aslında kullanıcıların hayal gücünü ortaya çıkarmamaları da temel etkenlerden biri olarak düşünülebilir. Amsterdam'daki kanal evlerini çok-değerlilik ilkesini açıklarken birer öncül olarak tanımlamayan Hertzberger, bunların gündelik hayatta bireyin yapacağı temel aktiviteler için uygun olduğunu ve tasarımın kullanıcının hayal gücünü harekete geçirdiğini belirtmektedir (Hill, 2003, s. 142). Kullanıcı endeksli ve onun hayal gücünü devreye sokmaya çalışan bir yaklaşıma baştan itibaren sahip olmayan ve "önceden olanakların belirlenmediği", "davetkâr olmayan" (Herman Hertzberger, 2014) bir mekân olarak tanımlanan jenerik mekân, tek-değerlilik misyonunu devam ettirmektedir. "Uygulamada anlamı yadsıyan modernist tavır"dan (Akin, 1990, s. 56) farklı olarak, anlamın kullanıcının mekânı kullanımı yoluyla üretilmesini bekleyen Hertzberger "kullanıcıyı aktive etme istemini" iki farklı formatta yapmaktadır: çok-değerlilik ve tamamlanmamışlık (Hill, 2003, s. 44). Kullanıcının bir anlamda zorunlu olarak yaratıyor olmasının beklediği tamamlanmamışlık halinde, belirli bir hacim bir joker olarak boş bırakılıp kullanıcıdan bu mekânda kendi istediği şekilde bir kurgu yapması beklenmektedir. Her ne kadar ikisinin de motivasyonu aynı olsa da bunu yapma biçimleri ve kullanıcı ile ilişki kurma biçimleri

temelde farklıdır. Aralarındaki temel fark, boşluğun doldurulması gerektiğinden, tamamlanmamışlık halinin kullanıcıyı daha yaratıcı kılmasıdır. Kullanıcıyı harekete geçirme ve aktive etme bağlamında daha anlamlı bir araç olabilecek boşluk oluşumu daha tetikleyici bir kriter yaratmaktadır. Temelde böyle bir duruma sahip olmayan çok-değerlilikte ise kullanıcının hayal gücüne hitap eden bir durum oluşturulsa da varsayılan olarak yüklenmiş bir tanımlama bulunmaktadır. Çok-değerlilik karakter olarak akla gelen başat kullanımı önerdiğinden tamamlanmamışlık kadar kullanıcıyı yaratıcı kılan bir çerçeve yaratmamaktadır. Kullanıcı bu sayede en az mimar kadar katkı koyucu bir karakter haline gelmektedir (Hill, 2001). Hertzberger'in (2016, s. 11) "daha çok yaşama fikriyle ilgilidir ve bunun gerçekleştirilme biçimini, kendilerine bir enstrüman sunması beklenen farklı sakinlere bırakır" şeklinde tanımladığı Diagoon Evleri'nde (Şekil 3) konut birimleri arasında yer alan balkonlar buna örnek olarak verilebilir. Hill (2003, s. 45), "özdeş mekânsal birimlerin form ve boyutlarının, bireyin yorumuna açık olmasıyla çok değerlilik fikrini örnekleyen" (Herman Hertzberger, 2015, s. 143) bu yapıdaki tamamlanmamışlık ile "strüktürel ve kavramsal" olarak kullanıcının yaratıcı hale getirildiğini belirtir. Kullanıcıyla kurulan karşılıklı ilişkinin araçlarından biri olarak tamamlanmamışlık sayesinde kullanıcı kendine ait olan ya da kendi hayal gücünden doğan şeyi o mekâna yansıtarak yaratıcı bir eyleme girer.

Çok Değerlilik ve Kimlik İlişkisi

Mimarın yarı-tanrı pozisyonu sebebiyle kimliğinden vazgeçtiği düşünülen kullanıcı, bunu karşılıksız yapmamakta ancak bu ona pahalıya mal olmaktadır. Kullanıcının taviz vermesini sağlayan tecimsel ussallık, gündelik hayatı domine edebilecek sorunları standartlaşma yoluyla minimize edebilecek bir yapıya sahip olsa da kullanıcı bağlamında kavramsal bir ölüm hali getirmektedir. Müellif kavramı konusunda bir uyumsuzluk olduğunu belirten Tanyeli (2017), kavramın çoktan saygınlığını kaybettiğine dikkat çeker.

⁷ Hertzberger'in eleştirdiği mekanik esneklik ilkesine örnek olarak Pompidou Müzesi verilebilir. "Sensiyve projesi" olarak tanımladığı yapı için Colquhoun (2005), "kültür bir pazarı haline dönüştürülmüştür" demektedir. En çarpıcı tespit ise bu proje ile organların çoğaltımı yerine bütün organları tek bir bütünlüğe indirgeme durumu vardır.

Şekil 3: Hermann Hertzberger - Diagoon Evleri 1967-1970 Kaynak: <https://www.ahh.nl/images/projecten/woningbouw/DeB/L.jpg> (Erişim: 01.02.2025)

Tanrı-mimar rolü tanımlanırken aslında mimara iltifat edilmemekte, tam tersine bu tür bir mimarın kurduğu totaliter role gönderme yapılmaktadır. Bunun gerekçesi de “mimarlığın ortama barış, düzen, estetik ve disiplin getirebileceği inandırıcıdır” (Tanyeli, 2017).

Barthes'ın ‘Yazarın Ölümü’ (1968) ve Foucault'nun ‘Yazar Nedir?’ (1969) metinlerinde ise bu yarı-tanrı ve her şeyi belirleyici müellif figürün yerini daha belirsiz bir müellif alır (Tanyeli, 2017). Müellif kavramı, diğer disiplinlerde parçalanmış olmasına rağmen, mimarlık içinden hala karşılık bulmaktadır.⁸ Bu şeylerin neden çok zor aşındığına dair gerekçeleri ortaya koyarken Tanyeli (2017, s. 18) “Mimarlık her şeydir, her şey olabilir, ama asla masum değildir” demektedir. Bu masum olmama hali bir anlamda Hertzberger tarafından da paylaşılmakta ve tavrı daha çok bu masum olmayan mimarlığın ve onun türevlerinin oluşturduğu bir yaşamın elimine edilmesini amaçlamaktadır. Hertzberger'e göre esneklik yaklaşımının temel sorunlarından biri anlam ve niteliğin geriye itilmesi ve bu açıdan da kimliksizleşmenin yaşanmasıdır:

“Mimariden daha spesifik amaçlar

için tasarlanmış tüm unsurları çıkarırsak — yapı diyebileceğimiz temel mekânsal koşulu ararken — muhtemelen tarafsızlığa düşer. Çünkü bir şeye kimlik kazandıran belirli yönlerdir. Kimlik, özelliklerin, ayırt edici özelliklerin ürünüdür. Kimlik bireyselliktir, bir kişiyi veya şeyi diğerinden ayıran şeydir: Ben kimim, neyim, nereye aitim?”

Kimlik, çok-değerlilik ilkesine göre feda edilmesi gereken bir şey olarak görülmez ve bu da mimarlıkta kimlik sorununu dışarıda bırakmadan esneklik sağlamanın bir yolu olarak sunulan çok-değerliliği salt esneklikten ayıran temel noktalardan biridir. Çok-değerlilik bağlamında kullanıcı ile kurulan çok katmanlı ilişki dışarıda bırakılırsa esneklik ile farkı anlayamayabilir. Bunun temel nedeni de tasarım sürecinin ve mimarın ölümünün nerede başlayıp nerede bittiğine dair pozisyonlarının anlayamayacak olmasıdır. Bu noktada Hertzberger (2016, s. 9), “asıl önemli olan, söz konusu mekânın uygunluğu, onu bir sonraki sahiplenen kişinin aşına olduğu bir çevre haline gelme kapasitesidir” demektedir. Çok-değerliliğin kimlik ile ilişkisi esnekliğin

⁸ Yirminci yüzyılın başında mimarlık, diğer disiplinlerden benzer bir biçimde farklılaşmaktadır: “Mimari alan hariç, Modernistler tam da on dokuzuncu yüzyılın bu abartılı materyalizmini ve bunun da ötesinde, pozitivismi, bilimsel gerekçeliği, ilerleme fikrini ve bunun beraberindeki ahlaki reddederek yola çıkmışlardır” (Everdell, 2007, s. 24).

indirgemeci yaklaşımının kimlik oluşumunu engellediğine olan güçlü inanış ile başlamakta ve bu inanış Lefebvre'in belirlediği ve tasarlanmış ve yaşanmış mekân arasında vuku bulan çelişkinin bir anlamda belirsizliği kurarak mimarlık için pozitif bir katkı sağlamasından geçmektedir. Karşılıklı bir durum olan kimlik oluşturma, sadece yapının kimliği ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda kullanıcının kimliğini de içermektedir. Mimarlık kendi yapısal kimliğini kurmak adına kullanıcıların kimliğini de kurmalıdır. Yapının sabit bir anlama sahip olmadan kullanılması mimarlığı dil olmaya ve bu anlamda kimlik üretmeye yaklaştırmakta ve kullanıcıyı aktif kullanıcı grubuna koyarak kimlik kazanmasını sağlamaktadır. Buradaki temel vurgu, kimliğin kullanıcı tabanlı bir yaklaşıma sahip olmasıdır ve hayal gücünü devreye sokmak çok-değerlilik stratejisinde devreye girmektedir. Hertzberger'in kimlik konusundaki yaklaşımı reaktif ve aktif kullanıcı arasında gidip gelmektedir. Bu bağlamda, çok-değerlilik yaklaşımının kimlikle ilişkisi ele alındığında, bunun kimlik oluşturma ya da kimlik aktarımı şeklinde değil var olan kimliklerin geliştirilmesi yoluyla elde edildiği vurgulanmalıdır. Kimlik unsurunu mimarlığa içkin ya da mimarlık ile sınırlı bir nitelik olarak yorumlamak yerine, yapının katkıda bulunduğu daha geniş ölçekli kimlikle tanımlanabilir bir durum olarak görmek daha uygun olacaktır. Burada ölümsüzleştirme ve yüceltmenin sürdürülebilir kılınması için bu karşılıklılık önemlidir ve Hertzberger'in neden çok-değerlikli elemanlar ihtiyaç olunca ortaya çıkmıyor sorusuna verdiği yanıt bunu desteklemektedir. Hertzberger, mekanik bir esnekliğin yansımaları olan böyle bir yaklaşıma, kullanıcının kimlik inşası bağlamında bu elemanlara aslında her zaman ihtiyaç olduğu düşüncesiyle, karşı çıkmaktadır (2005, s. 162). Çok-değerlilik bağlamında kimlik inşası konusunda en önemli unsur, kimlik inşasının sonuçlanması için dönüştürülmesi gerekenin anlam olduğudur. Bu bağlamda, Hertzberger'in bu anlam, nitelik ve kimlik üçlüsü sırayla okunursa, kimlik

inşası konusunda kullanımın ve mekân dönüşümünün anlam ile sonuçlanmadıkça temelde işlevsiz olduğu görülmektedir.

Mimarın Ölümü

Bu ilişkiler düşünüldüğünde Hertzberger'in mimarın metaforik anlamda ölümünü muhtuladığı söylenebilir. Çok-değerlilik sayesinde ortaya konan yaklaşımın, Barthes'ın 'yazarın ölümü' tezine benzer olarak mimarın ölümünü organize ettiği düşünülmektedir. Almuşalli'nin (2023, s. 3) belirttiği gibi "Barthes, yazar fikrini, modern dünyaya hâlâ hükmeden ve kültürden gereğinden fazla ilgi talep eden zalim bir kavram olarak görüyordu." Kişi edebiyatta öne çıkarılıyorsa bunun müsebbibi kimdir sorusunu soran Barthes kendini kapitalist ideoloji ile tanımlayan pozitivist yazara en fazla gönderme yapan yaklaşım olarak tanımlayarak bunun kapitalist ideolojinin yaklaşımlarının bir sonucu olduğunu söyler. Yazarın rolünün çok abartıldığını düşünen Barthes için "dilbilimsel açıdan yazar, yazı yazan kişiden daha fazla bir şey değildir hiçbir zaman;" bu devrimci ve anti-teolojik yaklaşımı bir yandan yazarın yarı-tanrı pozisyonunu alaşağı etmesiyle bir yandan da metne kesin ve son bir anlam yükleme işinden vazgeçerek kurar (Barthes, 2013, s. 67). Yarı-tanrı mimarın üretimine karşı çıkış olarak okunabilecek olan Hertzberger'in anlam eksikliği vurgusu, bu bağlamda, mimarın toplum üzerindeki etkisinin kartopu gibi büyüdüğü böyle bir mitin yıkılmasına yönelik bir eleştiri haline gelmektedir. Burada, yazar ya da müellif terimi çok rahatlıkla mimarlığa da esnetilebilir olup bu teolojik yaklaşım mimarlık için yorumlandığında mimarın yarı-tanrı pozisyonu daha fazla netlik kazanmaktadır. Barthes'ın ölümünü muhtuladığı yazarın temelde üç özelliği vardır: "teolojik anlamda bir yaratıcıdır, yapıtını *ex nihilio* (yoktan var ederek) olarak tasarlar ve yapıtı üzerinde sınırsız bir kontrol uygular" (Lagueux, 2024, s. 86).

Çok-değerlilik ilkesinin önerdiği temel değişikliklerden biri mimarın pozisyonu konusundadır ve mimar kullanıcıyı kaçınılmaz olarak pasif bir konuma iten

belirleyici konumundan feragat eder. Tanyeli (2017) bu bağlamda “müellif” kavramını gündeme getirerek Barthes’ın ‘Yazarın Ölümü’ (1968) ve Foucault’nun ‘Yazar Nedir?’ (1969) metinlerinin hali hazırda müellif kavramının altını oyduğunu belirtir. Mimarlık bağlamında durumun daha farklı işlediğini belirten Tanyeli (2017, s. 15) şöyle demektedir: “İşin ilginç yanı, müellifin ne düşününün (mimarlık bağlamında değil, edebiyatta) epey uzun süredir tartışılmasına ve bir kurmaca olduğunun çok sık söylenmesine karşın, mimarlıkta ürünün tartışmasız düşünsel ve estetik sahibi olan mimarı eksen alan mitoloji pek az hırpalanmış görünür.” Mimarı müellif olduğu durum yapay bir denge vurgusuna sahip olan ve mimarı eksen alan bir mit oluşturur. Mimarı öznenin tahtından inmediği bu mitin temel motivasyonu da mimarlığın ortama barış, düzen estetik getireceğidir. Ancak bunlar bir dengesizlik yaratmaktadır ve mimarın pozisyonu Barthes’ın (2013, s. 64) tarif ettiği şu duruma evrilmiş olur:

“Yazar’ın metinden çekilmesi (bu noktada Brecht’ten yola çıkarak gerçek bir ‘uzaklaşma’dan söz edebiliriz; Yazar, edebiyat sahnesinin en uzak köşesindeki küçük bir heykel gibi yavaş yavaş görünmez olur) yalnızca tarihsel bir olgu ya da yazı’nın bir eylemi değildir. Yazarın çekilmesi, modern metni bir bütün olarak dönüştürür (ya da- aslında bu açıklama da aynı anlama gelir- metin artık öyle bir biçimde üretilir ve okunur ki bu üretme ve okuma eylemlerinin hiçbir düzeyinde yazar yer almaz.)”

Mantık, okuyucunun okudukça yeni kitaplar oluşturması ve önceden yalnızca yazarın eylemi olarak görünen şeye soyunması şeklindedir. Yaratıcı rolünü yitirip işlevini bölüşmekte olan yazarın ölümü, yazının özüne varıldığı ve yaşamaya devam ettiği için üretkendir. Barthes bu durumu şöyle belirtmektedir: “Yazının geleceği olması için miti tersine çevirmemiz gerektiğini biliyoruz. Okurun doğumunun bedeli yazarın ölümü olacaktır” (2013, s. 68). Yazarın ölümü ile yaratıcı kullanıcı arasında temel bir yakınlık olduğunu belirten Hill (2001, s. 354) şu tespiti yapar: “Yaratıcı okuyucunun okuma yoluyla yeni bir kitap yaratması gibi yaratıcı kullanıcı da kullanma yoluyla yeni

bir yapı ortaya koyar.”

Barthes’ın öncülü olduğu N-Y-O her şey anlam veren şeyin insan olmasına karşıdır. Klasik romanda her şey kahramanların gözünden şekillenirken, nesnelere bu indirgenmiş halleriyle mevcuttur. Yazarın ölümü ile gelen özgürleştirme hem post-hümanist yaklaşımın hem de nesne yönelimli yaklaşımın özünü oluşturmaktadır. Ancak buradaki temel fark, “N-Y-O meraklılarının aksine, Barthes’ın nesne odaklı estetiği, öznenin/ okuyucunun pratikleri ve eğilimleri tarafından reddedilmek yerine, sonsuza dek işaretlenen insan arzusuyla doludur” (Zalloua, 2022, s. 152). Edebiyatın de-hümanizasyonu olarak tanımlanan Barthes’ın *chosisme* (nesnecilik) kavramını mimarlık ekseninde düşünürsek, mimar kendini öldürerek nesneye bir varlık kazandırmaktadır. Nesne herhangi bir şey olmaksızın, ki bu temelde esnekliğin sağlamaya çalıştığı bir durumdur, çok-değerlilik sayesinde kullanıcı ekseninde anlamı çoğalan bir şeye dönüşmektedir.

Le Monde gazetesinden bir eleştirmenin Robbe-Grillet’in Yeni-Roman örneği ‘Kıskançlık’ romanını eline aldığı keskinlikle sayfaların karışmış olduğunu düşünür. Bu tespit, yazarın ölümü sonucu ortaya konan bir yapının sahip olabileceği bir tehlikeye işaret ettiğinden ilginçtir. Zalloua (2022, s. 158) bu noktada “Bir okur inatla farklılığı savunan bir eserden nasıl zevk alır veya nasıl tepki verir?” sorusunu sormaktadır. Çok-değerlilik ilkesinin bazı özelliklerinin bu duruma yönelik olarak düşünülebilir. İlk olarak çok-değerlilik temelde esneklik ilkesinin yarattığı *kafetoryum* olarak adlandırılabilir bir yapıya sahip olmayıp mekanik bir esneklik önermemektedir. İkinci olarak, arketiplere gönderme yapan Hertzberger bunları anlamı artırmak için meşru araçlar olarak kodlayarak bu tehlikeyi alaşağı edebilecek bir kurgu önermektedir.

Karatani’nin “mimari irade artarsa bireysel irade azalır” (Tanyeli, 2017, s. 18) görüşüne karşıt olarak Hertzberger, çok-değerlilik ilkesi ile farklı tarzda bir müelliflik ilişkisi tanımlarken, “mimarı eksen alan mitolojinin” (Tanyeli, 2017, s. 15) temel

kalıplarını esnetir ve kullanıcı bu anlamda müellif haline gelir. Bu bağlamda, mimari irade teknik ve estetik bir zorunluluk olarak görülmez. Tanyeli'nin (2017) "yer-ötesilik pratiklerini" uygulayan bir figür olarak ele aldığı yarı-tanrı mimar, çok-değerlilik yaklaşımı sayesinde mimar-özne tahtından iner. Bu sayede mimarın metaya dönüşmesi engellenmekte, mimarlık ve mekânın kendisi öne çıkarılmış olmaktadır. Çok-değerlilik ilkesinde mimar kendini öldürerek benmerkezci anlayışı sona erdirmekte ve yarı-tanrı mimar figürünü tekrar tekrar üretmeye çalışmayarak tasarımın ölmesini engellemektedir. Bu Barthes'ın yazar ile okuyucu arasında atfedilen lineer ilişkinin kırılma noktasına yönelik olan tezini değiştirmemektedir. Bu anlamda, Hill (2001) mimarlık kullanıcı ilişkisi bağlamında da bu lineer durumun olmadığını ve mimarın ölümüyle mimarlığın yaşamaya çalıştığını belirtir. Hertzberger'e göre de nasıl okuyucu her metni okuduğunda yeni bir metin yaratıyorsa, kullanıcı da mekânı kullandığında yeni bir mekân yaratabilmelidir. Metin yaratıcısına daha fazla bağlı ve onun imzasını ve gizini taşıyan bir ürün iken, mimarlık nesnesi öncelikle belirli bir kullanıma yönelik olarak ve belirli bir kullanıcı grubu göz önünde tutularak kotarılır ve bu anlamda mimarlıkta kullanıcı ile üretilen tasarım arasında daha zorunlu bir ilişki vardır. Metin ile okuyucu arasında mimarlıkta olduğu gibi zorunlu bir ilişki olmadığı varsayıldığında, pasif bir özne olarak okuyucu bağlamında bile bu durum geçerliyse, mimarlıktaki kullanıcı için bu daha olası bir duruma tekabül etmektedir. Barthes'ın yazarın ölümü metaforu sayesinde mimarlık tekrardan aktive olmaktadır. Bunun temel gerekçesi, anlam üretiminde kullanıcının daha önemli bir aktör haline gelmesidir. Mimarlık ile edebiyat arasında birebir bir eşleşme kurmak mümkün değilse de, Franke'ye (2018) göre mimarlık edebiyattan daha fazla bir şekilde kullanıcı ile etkileşime girebilmektedir. Edebi yazıları anlamak için yazının yazıldığı dili bilmek gerekirken mekanlar bağlamında böyle bir zorunluluk bulunmadığından,

mimarlıkta kullanıcının rolü edebiyattaki kadar baskın olmamaktadır (Franke, 2018). Ancak, mimarlık bağlamında bir kullanıcı profilinin tanımlanması gerektiğinden, kullanıcı ilişkisi mimari anlamda daha başka bir karaktere sahiptir. Yaratıcının bu kadar domine olduğu bir disiplin içinde yazarın ölümü ile mimarın baskınlığını azaltmak önemli görünmektedir. Yazarın ölümü daha çok anlamla ilgilidir çünkü yazılı metinde okuyucu daha başat bir aktör konumundadır. Franke'nin belirttiği gibi "Barthes yazarın tamamen güçsüz (*ya da 'ölü'*) olduğunu söylememektedir. Yazar elbette okuyucu üzerinde hâlâ bir etkiye sahip ancak esas olarak edebiyattaki anlam konusunu ve bu anlamın geliştirilmesinde okuyucunun daha önemli olduğunu savunuyor" (2018, s. 3). Anlam üretmek için verilmesi gereken bir taviz olarak görülebilecek bu davranış sayesinde mimar sahip olduğu konumdan feragat eder ama bu tümüyle yok olma ya da sorumluluğunu devretme şeklinde değildir.

Sonuç

Bu makalede, Hertzberger'in çok-değerlilik ilkesi, mimarlığın ussallık ideolojisinin dışına çıktığında Mimarlık vasfını kazanabildiğini öngören Wittgenstein'in ölümsüzleştirme ve yüceltme ilkesinin devamı olarak okunmakta ve Hertzberger mimarlığında bunun karşılığının anlam olduğu öne sürülmektedir. Çok-değerlilik ilkesi çok-işlevliliğe yakınsak duruyor ve temelde karıştırılıyorken, ilkenin makale boyunca esnekliğin karşıtı olarak ele alınması, ortaya çıkabilecek böyle bir yanlış anlamın karşısında durmaktadır. Modern mimarlığın görece hasıraltı ettiği kullanıcı ilişkisini tekrar gündeme getiren çok-değerlilik ilkesi, makale boyunca bilimsel ilerlemeciliğin içselleştirildiği Loos ilkelerinin devamı olarak değil bu tür bir tavra kuşkuyla bakılan Wittgenstein ilkelerinin devamı olarak işlenmektedir.

Hertzberger yapısalci yaklaşımla iki alanda denge kurmaya çalışmaktadır. İlk denge arayışının vuku bulduğu mekân kurma stratejisinde bazı mekanlar sistemli şekilde kurularken bazı mekanlar boş bırakılmaktadır. Çok-değerlilikteki dil

benzerliği bağlamında mimari elemanlar, yapısalcılığın mimari anlamda temel motivasyonlarından biri olacak şekilde dil içinde anlamlı olan öbeklere döner. Denge kurulmaya çalışılan ikinci konu ise, mimarın rolü üzerinedir. Toplumsal ilişkilerin her noktasında belirgin bir şekilde ortaya çıkan olgulara benzer şekilde mimar için salt bir erk alanı ve konumu tariflenmemiş, tam tersine belirli bir erk alanının yanı sıra belirli bir erksizlik alanı da belirlenmiştir. Bu zıtlıkların belirli bir denge oluşturması sayesinde karşılıklı bir ilişki oluşmakta ve çok-değerlilik bunu hem mekânı kurarken hem de mimarın müellifliği kapsamında yerine getirmektedir. Mimarın ölümü olarak tanımlanabilecek durumla mimarlığı yaşatmaya ve sürdürmeye meyilli olan çok-değerlilik ve tamamlanmamışlık ilkelerinin her ikisi de bu belirsizlik potansiyelini içerdiğinden kullanıcının farklı arzularına dönük olarak uyarlanabilirler. Bir tür yıkararak yapma eylemi olarak görülebilecek bu çerçevenin çıkış noktası bir yandan tasarımın tümüyle kimliğini kaybetmeden kullanıcının hayal gücünü harekete geçirerek onu bir yaratıcı haline getirmesi ve mimarın yarı-tanrı pozisyonunun yıkılmasıdır. Sonuç olarak, mimarın müellifliğinin bu dengeden nasibini almış hali olan mimarın ölümü kavramı sayesinde anlam üreten kullanıcı devreye girer ve bu sayede mimarlığın tekrar aktive olması potansiyeli ortaya çıkar. Bu kurgu iki taraflı bir kimlik kurma eylemine dayanmakta ve bu sayede yalnızca yapının kimliği olması ile ilgilenilmemekte aynı zamanda kullanıcının kimliği de söz konusu olmaktadır.

Çok-değerlilik, anlam oluşturma için kimlik kurma işlemini, mimarın ölümünü kurarak yapmakla birlikte, bu mimarın sorumlulukların yok olması veya tümüyle ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. 1950 öncesine kadar pek de önemsenmeyen kullanıcıya odaklanarak farklı bir sorumluluk türü ortaya çıkmış ve bu bağlamda mimarın sorumlulukları artmıştır denilebilir. Yapma biçimi ya da kullanıcı ile kurduğu ilişki anlamında Hertzberger'in çok değerlilik ilkesi ve mimarın ölümü

vurgusu, günümüzde katılımcı mimarlık eksenli çalışan mimarların öncülü olarak düşünülebilir. Tamamlanmamışlık ilkesinin bir tipolojiye dönmüş hali olarak düşünülebilecek olan Aravena'nın *Half a House* (yarım ev) yaklaşımı, ekonomik olarak kısıtlı imkanlara sahip kişilere daha nitelikli projeler üretmenin bir yolu olarak sunulmaktadır. Her ne kadar motivasyonları farklı olsa da⁹ burada da mimar, bildiğimiz yarı-tanrı ve *ex-nihilo* pozisyonundan sıyrılıp bunun yerine kendini kullanıcıyla eşitleme yoluyla kendi ölümünü kurmaktadır.

Müellifliği tanımlayan temel nitelikler yok olduğunda mimarın da sorumsuz bir figür haline gelmesi, sonuçta bu eylem mimarlığın yaşaması için yapıldığından, pek de doğru bir önerme değildir. Bu makalenin temel tezi, mimarın argümanlarının nicelik olarak azalması mümkünse de nitelik olarak artacağı yönündedir. Mimarın ölümü sayesinde mimarlık daha süreklilik arz eden bir disiplin haline gelmekte ve tartışılmaz ve kapalı bir mimarlık yapma biçimi yok olmaktadır. Çok-değerlilik ilkesi ile sorumluluk ötelenmekte midir sorusu bağlamında, tamamlanmamışlık stratejisinin yaptığı şeyin mimarın iradesini yumuşatmak olduğu düşünülürse bu anlamda bir ötelemeden söz etmek mümkün olmaktadır. Ancak bu durum, mimarlığın iktidarının tekrar gündeme gelmesi amacıyla olduğu için, ikili bir vurgu içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu anlamda mimar erkinden mimarlık erkine geçiş bu tür bir ayrımcılığı ortamdaki kaldıracak bir strateji olarak düşünülmelidir. Mimarlık nesnesini geri plana iten ve mimarı öne çıkaran yaklaşımı sıfırlayan bu temel dürtü, kapitalizm ekseninde ele alındığında mimar erkinden mimarlık erkine geçiş tüm deneyimin metalaştırıldığı bir durumdan deneyimin deneyim olarak kaldığı ve metalaştırılmadığı bir düzene geçişi savlamaktadır. Esneklik anlayışında olduğu gibi çok-değerlilik ilkesinde de mimarın gelecek üzerindeki erkinin arttığı düşünülse de burada söz konusu olan mimarın meta üreten erkinin tekrar kurulması değil tam tersine mimarlığın erkinin çoğaltılmasıdır.

9 Tanyeli (2019)'Güncel Mimarlıkta Bunalım: Türkiye'de ve Dünyada' başlıklı sunuşunda 'Mimarlık ile direnilebilir mi?' sorusunu sormakta ve günümüzde önerilen yolların bir analizini yapmaktadır. Bu analizinde, Aravena ve benzeri katılımcı mimarlık yaklaşımlarını "Kapitalizmin dışında bir cevap aramak" başlığında değerlendirmektedir.

Farklı kullanıcı talepleri sonucunda anlam kazanabilecek çerçeveler kuran bu çoğulluk sayesinde mimarın sorumluluğunun arttığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akın, G. (1990). Venturi Postmodernizmi. *Mimarlık Dergisi*, 3, 55-59.
- Almujalli, H. (2023). Author, Text, and Writing: Roland Barthes and "The Death of the Author". *Journal of the College of Languages*, 0(48), 1-16. <https://doi.org/10.36586/jcl.2.2023.0.48.0001>
- Baird, G. (2000). *La Dimension Amoureuse in Architecture*. İçinde K. M. Hays (Ed.), *Architecture Theory since 1968* (ss. 36-55). MIT Press.
- Ballantyne, A. (2013). *What is architecture?* Routledge.
- Barthes, R. (2013). *Yazarın Ölümü*. İçinde *Dilin çalışma sesi* (Fransızca ilk baskı tarihi 1968). Yapı Kredi Yayınları.
- Colquhoun, A. (2005). *Mimari eleştiri yazıları*. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Conrads, U. (1991). 20. Yüzyıl mimarisinde program ve manifestolar. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Czejka, E. (2020). Herman Hertzberger: What is architecture? Geliş tarihi 01 Mart 2025, gönderen <https://www.youtube.com/watch?v=70gyyFEpobA&list=WL&index=5>
- Everdell, W. R. (2007). İlk modernler: Yirminci yüzyıl düşüncesinin kökenlerine ilişkin profiller = The first moderns : profiles in the origins of twentieth-century thought. İstanbul: Yapı Kredi.
- Fischer, G. (2015). *Mimarlık ve dil*. Daimon Yayınları, İstanbul.
- Forty, A. (2000). *Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture*. Thames & Hudson.
- Franke, J. (2018). The death of the author| the death of the architect: Meaning in architecture and the role of users. *SAJ-Serbian Architectural Journal*, 10(1), 1-12.
- Hays, K. M. (2000). *Architecture Theory since 1968*. MIT Press.
- Hertzberger, H. (2013). *Social space and structuralism: What is Good Architecture*. OASE, 90, 19-23.
- Hertzberger, H. (2016). *Diagoon Housing, Delft, 1967-1970*.
- Hertzberger, Herman. (2005). *Lessons for Students in Architecture*. 010 Publishers.
- Hertzberger, Herman. (2014). *Polyvalence: The Competence of Form and Space with Regard to Different Interpretations*. *Architectural Design*, 84(5), 106-113.
- Hertzberger, Herman. (2015). *Architecture and Structuralism: The Ordering of Space*. Nai010 publishers.
- Hill, J. (2001). The Use of Architects. *Urban Studies*, 38(2), 351-365. <https://doi.org/10.1080/00420980123765>
- Hill, J. (2003). *Actions of Architecture: Architects and Creative Users*. Routledge.
- Kim, Y.-J. (2013). On flexibility in architecture focused on the contradiction in designing flexible space and its design proposition. *Architectural research*, 15(4), 191-200.
- Lagueux. (2024). "Wittgenstein Evi"nin Müellifi Kim? İçinde C. Poisson (Ed.), *Wittgenstein ve Mimarlık: Düşünmek, Tasarlamak, İnşa Etmek*. İstanbul: Arketon Yayınları.
- Latraverse, F. (2024). *Mimarlık ve Dil: Wittgenstein'in Bir Notu*. İçinde C. Poisson (Ed.), *Wittgenstein ve Mimarlık: Düşünmek, Tasarlamak, İnşa Etmek*. İstanbul: Arketon Yayınları.
- Le Corbusier. (1993). *Mimarlık öğrencileriyle söyleşi* (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lefebvre, H. (2020). *Mekanın Üretimi*. Sel Yayıncılık.
- Macarthur, D. (2014). Reflections on "Architecture is a Gesture" (Wittgenstein). *Paragrana*, 23(1), 88-100. <https://doi.org/10.1515/para-2014-0009>
- Ott, E. (2004). *Generic Space*. İçinde T. Porter (Ed.), *Archispeak: An illustrated guide to architectural terms*. London: Taylor & Francis.
- Schwarz, B. (2014). *Architecture and Meaning*. İçinde *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (ss. 209-213). Springer.
- Sluga, H. (2011). *Wittgenstein*. John Wiley & Sons.
- Şentürk, L. (2011). *Le Corbusier: Modülör'ün Bedeni: Modern mimarlıkta hegemonik eriliğin eleştirisi*. Altıkkırkbeş.
- Tanyeli, U. (1999). Söylem ve kuram: Mimari bilgi alanının sınırlarını çizmek. *Mimarlık Dergisi*, 289(289), 38-41.
- Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak yapmak: Anarşist bir mimarlık kuramı için altlık*. Metis Yayınları.
- Tanyeli, U. (2019). *Güncel Mimarlıkta Bunalım: Türkiye'de ve Dünya'da*. Program adı: *Güncel Mimarlıkta Bunalım: Türkiye'de ve Dünya'da*, Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Wijdeveld, P. (2000). *Ludwig Wittgenstein: Architect*. Amsterdam: Pepin-Pr.
- Wittgenstein, L. (2007). *Felsefi Soruşturmalar* (1. Baskı; 1. Almanca Baskı 1953). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2009). *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer* (1. baskı; 1. Almanca Baskı 1977; D. Şahiner, Çev.). İstanbul: Metis.
- Zalloua, Z. (2022). *Objects of desire: Chosisme after object-oriented ontology. Understanding Barthes, Understanding Modernism*, 151-172.

Öz

Bu çalışma, Otto Wagner (1841-1918) tarafından tasarlanan ve Viyana'da inşa edilen Postsparkasse (Posta Tasarruf Sandığı) binasına (1903-1906, 1910-1912) odaklanmaktadır. Postsparkasse'nin cephe tasarımı öğeleri ve giriş holü, yapının yükseltilmiş zemin katında bulunan Büyük Gişe Salonu, Küçük Gişe Salonu'nun iç mekân özellikleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı endüstri devrimi sonrasında yaşanan gelişmelerin ve yirminci yüzyılın başında Viyana'daki sanat, tasarım ve mimarlık ortamının Wagner'in tasarımında nasıl yer bulduğunu araştırmaktır. Aynı zamanda binanın tasarımının ve bankanın faaliyetleri ile bina içindeki mekânsal yerleşim arasındaki ilişkinin incelenmesini de içermektedir. Bu bağlamda yirminci yüzyılın başında Viyana'nın sanatsal ve mimari ortamı hakkında kısa bilgiler yer verilmekte, ayrıca endüstride geliştirilen yeni yapı teknikleri ve malzemelerine değinilmektedir. Wagner'in önceki banka tasarımları Wiener Giro-und Kassenverein (1880) ve Länderbank'taki (1882-1884) yaklaşımlarına ve modern mimari üzerine yaptığı çalışmalara genel bir bakış sunulmaktadır. Postsparkasse'nin incelenmesinde cephe tasarımı, yapısal elemanlar, mekân organizasyonu, malzeme kullanımı ve iç donanımlar ele alınırken, Wagner'in kendi çizimleri, teorileri, arşiv belgeleri ve saha araştırması verileri kullanılmaktadır. Cephe tasarımı, iç mimariyle birlikte değerlendirildiğinde, dönemin mekânsal gereksinimleri ve kullanıcı ihtiyaçlarına yönelik olarak işlevselliğin ön planda tutulduğu, biçim ve malzeme bütünlüğü olduğu ve endüstriyel gelişmelere yer verildiği anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan bu özellikler, Wagner'in Postsparkasse tasarımının, Viyana'nın modern yüzünü yansıtan öncü örneklerinden biri olarak sembol haline geldiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Viyana, Postsparkasse, Otto Wagner, Modernizm, İç Mekân Tasarımı

Otto Wagner'in Postsparkasse İç Mekân Tasarımının Viyana'da Modernizm, Sanat ve Endüstri Bağlamında İncelenmesi

Analyzing Otto Wagner's Postsparkasse Interior Design in the Context of Modernism, Art, And Industry in Vienna

Rabia Temel, ORCID: 0000-0002-5525-6770

Atılım Üniversitesi, GSTMF, Güzel Sanatlar Ortak Dersler Bölümü

Şule Pfeiffer Taş, ORCID: 0000-0002-2262-483X

Atılım Üniversitesi, GSTMF, Güzel Sanatlar Ortak Dersler Bölümü

Basvuru tarihi/Received: 22.01.2024, Revize tarihi/ Revised: 04.09.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 04.12.2025

Extended Abstract

This study focuses on the Postsparkasse building (1903-1912), designed by Otto Wagner (1841-1918) and constructed in Vienna. The design elements of the facade of the building and the interior features of the entrance hall, the large cash hall, and the small cash hall are examined. It is aimed to investigate how the advancements following the industrial revolution, and the art, design, and architectural environment at the turn of the twentieth century in Vienna found a place in the design of Wagner. The purpose of this study also includes an examination of the building's design and the correlation between the bank's operations and the spatial layout within the building. Wagner's original drawings, thoughts, archive documents, and site survey data were used in the analysis. In this context, an overview of the industrial, artistic, and architectural scene in Vienna in the early twentieth century, the effects of the Arts and Crafts Movement, and Art Nouveau are given. The emergence of the Vienna Secession and its role in the development of modernism are also discussed. The Vienna Secession, whose founders included Olbrich and Hoffmann, one of Wagner's students at the Vienna Academy of Fine Arts, brought new challenges to old styles in the fields of architecture and art to the fore in Vienna. Wagner has an important place in the history of architecture in terms of representing the transition to modernism with the influence of the Vienna Secession, in which he participated between 1899 and 1905. In addition to this, Wagner stands out for closely following the new architectural opportunities brought by the Industrial Revolution, utilizing newly developed building techniques and materials in his designs.

Wagner's architectural production includes a wide range of buildings, including museums, banks, clinics, synagogues, church buildings, houses, commercial buildings, product designs, and urban planning, which reminds a textbook containing the stylistic tendencies of the period covering the late nineteenth and early twentieth centuries. In this study, to demonstrate the innovative approach in Postsparkasse, an overview of Wagner's works on modern architecture, and previous bank designs such as Wiener Giro-und Kassenverein and Länderbank are given. Facade design, spatial organization, structural elements, use of materials, and interior equipment were discussed in the examination of the design for Postsparkasse, which included the facades, the entrance hall, and the cash halls. Upon evaluation of the exterior design related to the interior design, it can be observed that there is integrity in terms of the materials used and the overall aesthetic form. Compared to the Wiener Giro-und Kassenverein and Länderbank projects, it can be seen that Postsparkasse uses new architectural styles that are far from neoclassical elements that reflect Wagner's modern understanding. The glass floor in the Länderbank and the glass panels in the Postsparkasse reflect Wagner's aesthetic evolution, using new techniques in the interior. Wagner emphasized producing aesthetic architecture by integrating art and building knowledge by focusing on the needs of the age; this understanding is embodied in the Postsparkasse design by using aluminium also, the innovative material of the period, as a functional necessity as well as an important part that forms the aesthetic identity of the building. While elements such as aluminium details and double-winged doors increase functionality, the steel-constructed glass roof and ceiling design combines aesthetic and technical elements. It was determined that in designing the Postsparkasse, Wagner prioritized functionality by the spatial requirements and user needs of the era, as well as incorporating industrial advancements in materials, building methods, and systems. Postsparkasse's interior designs attract attention with their technical innovations such as glass roofs and ceilings. It seems that no single style dominates Postsparkasse; on the one hand, it contains the influences of the Secession, on the other hand, it was designed entirely with Wagner's original understanding. The simple design in Postsparkasse, while applying innovative construction methods for its period such as cladding on brick walls, the cost at the lowest possible level, and the elements that reflect the structural features on the facade are in parallel with these thoughts. These characteristics indicate that the Postsparkasse building is one of the precursors to modern architecture. Today, Postsparkasse continues to exist as an outstanding symbol representing the modern face of Vienna.

Keywords: Vienna, Postsparkasse, Otto Wagner, Modernism, Interior Design

Giriş

Bu çalışma, Viyana'da Kaiserlich und Königlich Postsparkassenamt (*İmparatorluk ve Krallık Posta ve Tasarruf Sandığı*) merkez binasını (1903-1912) konu almaktadır. Viyana'da modern mimarinin öncülerinden ve kent mimari kimliğine katkı sağlayan baş aktörlerden (*Pevsner, 1977; Sarnitz, 2005; Mallgrave, 2005, 204-206; Paden, 2010*) Otto Wagner (1841-1918) tarafından tasarlanan yapı, bu çalışma boyunca günümüzde bilinen ismiyle Postsparkasse olarak anılmaktadır. Mimar, şehir planlamacı ve akademisyen Wagner'in 1860'lı yıllarda başlayarak, yaklaşık elli beş yıl süren kariyeri, Viyana'da yoğun mimari faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir döneme denk gelmektedir. İmparatorluğun, kent surlarının kaldırılarak yerine çoğunlukla kamu binaları ve parkların sıralandığı Ringstrasse'nin (*Ring Bulvarı*) inşa edilmesi kararı (1857) bu dönemi başlatmıştır (*Tabor, 1996, 13; Roth ve Roth Clark, 2018, 529-530*). 1860'lardan itibaren Ringstrasse'de anıtsal ve tarihselci üslupların yeniden canlandırıldığı opera, tiyatro, müze, belediye ve parlamento binası gibi önemli kamu yapıları inşa edilmiştir. Viyana'nın modern çağa kazandırılması hedefiyle tarihi kent merkezinin banliyölerle birleştirilmesi ve şehir içi ulaşımın geliştirilmesi için de çalışmalar yürütülmüştür (*Schorske, 1980, 37*). Yüzyıl sonlarına doğru mimarlık ve sanatta Avusturya toplumu için daha ilerici bir bakış açısı hedeflenerek, eski üsluplara karşı yeni arayışların öne çıkması Viyana Secession'un kurulmasıyla hız kazanmıştır. Aynı zamanda endüstri devriminin inşaat yöntemlerindeki yeni teknik ve malzeme getirileriyle de mimari üretimlerdeki olanaklar gelişmeye başlamıştır. Wagner tüm bu gelişmeleri ve sanatsal eğilimleri yakından takip ederek, tasarımlarında uygulamasıyla iz bırakmıştır (*Mallgrave, 1988, 31; Paden, 2010, 231*).

Wagner'in, 1899-1905 arasında içinde bulunduğu Viyana Secession'un (*Fahr-Becker, 2003, 10-12*) etkisiyle de modernizme geçişi temsil etmesi açısından mimarlık tarihinde önemli bir yeri vardır. Postsparkasse yapısı tek bir üslubun hâkim olmadığı görülmektedir; bir yandan Secession'un

etkilerini barındırırken diğer yandan tamamen Wagner'in özgün anlayışıyla tasarlanmıştır. Bu çalışmanın amacı Postsparkasse'nin cephe, Giriş Holü, Büyük Gişe Salonu (*BGS*) ve Küçük Gişe Salonu (*KGS*) (*Wagner: Werk Museum Postsparkasse/ Postsparkasse Müzesi*) mekânlarında, Endüstri Devrimi sonrasında Viyana'da gelişen bankacılık sisteminin, dönemin sanat ve mimarlık ortamının ve endüstriyel ilerlemeleriyle birlikte Wagner'in tasarımındaki etkilerini ortaya koymaktır. İç mekânlarda öngörülen gereksinimlerin işlevsel yaklaşımlara yansımaları, malzeme tercihlerini belirleyen unsurlar, Wagner'in modernizme yönelik düşünceleri ve uygulamaları arasındaki ilişki, incelenen iç mekânlar ile cephe tasarımının bütünlüğü ve Postsparkasse'nin yirminci yüzyıl başı Viyana sanat ortamı ile kurduğu etkileşim sorgulanmaktadır. İç mekân tasarımları incelenirken, Wagner'in tasarladığı mobilyalar, aydınlatma elemanları ve ısıtıcı gibi unsurlar da ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak, betimsel analiz yaklaşımı uygulanmıştır. Araştırma, arşiv belgeleri, Otto Wagner'in orijinal çizimleri, yapının banka işleviyle kullanıldığı dönemden fotoğrafları, 2019'da yapılan saha araştırmasında çekilen cephe ve iç mekân fotoğraflarının karşılaştırılmasıyla elde edilen bulguların değerlendirilmesine dayanmaktadır. Wagner'in *Moderne Architektur: Seinen Schülern ein Führer auf diesem Kunstgebiete* (*Modern Mimarlık: Öğrencileri için Bu Sanat Alanında Bir Rehber*) (1902-3. Baskı) isimli kitabı, Postsparkasse'de modernizme yönelik uygulamalarının, mimarın bu konudaki kuramsal yaklaşımıyla ilişkilendirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Postsparkasse'nin iç mimari incelemesinin yükseltilmiş zemin kattaki üç mekân ile sınırlandırılmasında, yerinde inceleme yapıldığı sırada ziyaretçilere yalnızca bu bölümlerin açık olması etkili olmuştur.

Literatürde Postsparkasse üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun cephe ve plan özelliklerine odaklandığı, iç mekân

tasarımına ilişkin değerlendirmelerin ise sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğa katkı sunmayı amaçlamaktadır. Wagner'in Postsparkasse iç mekânlarının Viyana'da modernizm, sanat ve endüstri bağlamında ele alınması, dönemin malzeme ve teknik yeniliklerinin mekânsal deneyimi nasıl dönüştürdüğünü ortaya koyarken, Wagner'in kuramsal görüşleriyle iç mekân uygulamaları arasındaki ilişkiyi de görünür kılmaları bakımından özgün bir perspektif sunmaktadır. Yapı, 2020 sonrasında restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecinden geçerek günümüzde çeşitli kurumlara, enstitülere ve araştırma merkezlerine ev sahipliği yapmaktadır. Sunulan bu çalışmada yapının 2019'daki kullanımının ele alınması, dönüşüm öncesi mekânsal düzen ve işleyişe ilişkin önemli bir belge oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada, Wagner'in Wiener Giro-und Kassenverein (1880) ve Länderbank (1882-1884) isimli erken tarihli banka tasarımlarına da yer verilerek, mimarın banka yapılarına yönelik tasarım yaklaşımındaki değişim ve modern mimari anlayışının evrimsel süreci karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Wagner'in Postsparkasse'deki yaklaşımına etki eden gelişmeleri anlatabilmek için yirminci yüzyıl başında Viyana mimarlık ve sanat ortamındaki eğilimlere, endüstriyel ilerlemelerin mimariye yansımalarına aşağıda kısaca yer verilmektedir.

Yirminci Yüzyıl Başında Viyana'da Endüstri, Sanat ve Mimarlık Ortamına Genel Bakış

On sekizinci yüzyılda İngiltere'de başlayarak Avrupa ve Amerika'da gerçekleşen Endüstri Devrimi yaşamın her alanında etkisini göstermiş, mimari de bunlardan birisi olmuştur. Üretim süreçlerine otomatik sistemlerin girmesi, hidrolik güç ve buhar gücünün kullanımı, kok kömürünün kullanılması ve bunlara bağlı olarak teknolojinin gelişimi, mimaride yeni malzeme ve üretim imkânlarına kapı açmıştır. Kok kömürünün yaygınlaşmaya başlanmasıyla, antik çağlardan beri kullanılan demirin üretiminde yeni bir döneme geçilerek daha yüksek

sıcaklığa ulaşılan fırınlar sayesinde çelik geliştirilmiştir. 1740'larda başlayan bu gelişmelerden sonra 1856'da İngiltere'de Henry Bessemer'in ve diğer ülkelerdeki mucitlerin çalışmalarıyla üretim maliyeti ve hızı konusunda bir atılım gerçekleşmiştir (Stearns, 2013, 30-39; Tylecote, 1992, 122-125; Wolfe ve Poolos, 2016, 73). 1880'lerin başında hâlâ yüksek maliyetli olan alüminyumun ise 1886'dan itibaren Hall-Heroult sürecinde elektroliz yoluyla üretimi geliştirilmiş, endüstrideki kullanımı hızlanmıştır. 1900'lerin başında alüminyumun, dekoratif unsurlarda, yapısal elemanlarda ve mobilyalarda kullanımı başlamış, bu anlamdaki ilk örneklerden biri de Wagner'in Postsparkasse'deki cephe, iç mekân ve mobilyalarındaki uygulaması olmuştur (Edwards, 2001, 207).

Endüstriyel gelişmeler, mimariyi burada kısaca değinilen yeni malzeme ve üretim olanakları açısından etkilerken, ekonomik ve sosyal gelişmelerin beraberinde fabrikalar, sanayi kentlerine yerleşen işçiler için konutlar, demiryolu istasyonları, kamu kurumları gibi yeni işlevli yapılar görülmeye başlanmıştır. Endüstrileşmenin mimari ve sanatta yankı bulduğu başka bir konu ise 1860'ta İngiltere'de endüstrideki makineleşme ve standardizasyonun getirdiği sıradanlıklara karşı tepki olarak gelişen Arts & Crafts hareketinin ortaya çıkmasıdır. John Ruskin (1819-1900) ve William Morris (1834-1896) öncülüğündeki hareket dekoratif sanatlar ve mimaride yerel malzemelerin, işlevin ve ihtiyaçların göz önünde bulundurulmasını, orta çağ geleneklerindeki zanaat ve el sanatlarının değerini savunmaktadır. Mimar Philip Speakman Webb'in (1831-1915) tasarladığı, iç mekân ve el işçiliği üretimlerini Morris'in tamamladığı Red House (1859-1860), Neo-Gotik inşaat yöntemlerinin on dokuzuncu yüzyıl gereksinimlerine uyarlanmasıyla Arts & Crafts hareketinin gelişiminde önemli bir rol oynamış ve Art Nouveau'nun erken bir prototipi olarak değerlendirilmiştir (Pevsner, 1977, 49-67; Kuleli ve Pfeiffer-Taş, 2022, 61). Arts & Crafts hareketinde olduğu gibi, uygulamalı sanatlarda kalite ve yüksek estetik değerlerin benimsendiği ve özellikle demir, ferforje ve cam kullanımında

endüstriyel gelişmelerden yararlanan Art Nouveau akımı ortaya çıkmıştır (Smith, 2005, 112; Selz, 1972, 12). Art Nouveau, mimari ve iç mimari, mobilya, dokuma, mücevher ve birçok ürün tasarımı öncü girişimlere ve yaratıcı bir yeniliğe yol açmıştır. Uygulamalı ve dekoratif sanat biçimlerinin, güzel sanatlardan ayrılmadığı, aksine bütün olarak tek bir sanat yapıtı anlayışı hâkimdir. Akademi eğilimlerine ve tarihselcilığe karşı çıkararak modernin doğuşuna öncelik eden bu akım, tüm çevrelerde ve dönemin mimarlarının zihninde farklı bir öneme sahip olmuştur (Aslanoğlu, 1982, 20; Lahure, 2005, 17).

Art Nouveau'nun 1892 itibarıyla mimarideki ilk örnekleri, Brüksel'de görülmüş, bunlardan birisi de Belçikalı mimar ve tasarımcı Victor Horta'nın (1861-1947) Brüksel'de Emile Tassel için tasarladığı Tassel Evi (1892-93) olmuştur. Tassel Evi, Fransız mimar ve yazar Eugène Viollet-le-Duc'un (1814-1879) açık metal yapı ilkesini Fransız ve İngiliz dekoratif sanatlarından türetilen motiflerle birleştiren yapıların ilk örneğidir. Dar bir parselde yükselen yapı, cephedeki S biçimli kıvrımlarla çevresinden ayrılır. İç mekânda vitraylar, desenli duvar kağıtları, akışkan taşıyıcılar ve açıkta bırakılmış metal strüktürler dönemin yeni biçimlerini yansıtmıştır (Batur, 2005, 147). Mimarlar ve sanatçılar, akıcı, asimetrik çizgileri, kırbaç darbesi kıvrımlarını, doğadaki formların üç boyutlu yorumlamalarını kullanmıştır (Smith, 2005, 112). Bu esinlenmelerde, Gotik, Barok ve Rokoko'nun yanı sıra klasik dışı çağrışımlara dayandırılabilir çeşitli kaynaklardan beslenilmiştir. Özellikle Doğu ve Japon sanatına yönelik ilgi rol oynamıştır (Kuleli ve Pfeiffer Taş, 2022, 61; Batur, 2005, 142).

Bu akımın, Belçika, Fransa, İspanya, İtalya, İskoçya, İngiltere, Almanya ve Avusturya gibi farklı merkezlerde, 'yeni' olgusuna yönelik arayışları, yerel unsurların etkisiyle özgün karakteristik özellikleri barındıran ve farklı isimlerle anılan yorumları ortaya çıkmıştır (Pevsner, 1977, 91-116). Akımın Liberty, Modernismo ve Jugendstil gibi farklılaşan isimlerinin ortak noktası, sanatsal programın bilinçli

biçimde "modern", "yeni" ve "gençlik" fikirlerine dayandığını göstermektedir (Greenhalgh, 2000, 18). Art Nouveau'nun Brüksel, Paris ve Barselona'daki yorumlarında, bitkisel öğelerin ağırlıkta olduğu yapıtlar üretilmiştir (Batur, 1993; Aslanoğlu, 1982). Almanya'da 1892'de kurulan Münih Secession'un üyeleri, modern ifade biçimlerini savunarak akademilerde öğretilen geleneksel sanat ideallerine karşı bir duruş sergilemiştir. Berlin, Darmstadt, Dresden ve Viyana gibi büyük kentlerde de Secession grupları kurulmuştur (Charles ve Carl, 2011, 27, 35-36; Maier, 2022).

Art Nouveau'nun Viyana'ya özgü yorumu, 1897'de bir grup sanatçı ve mimarın, akademideki mevcut geleneksel üslupların sürdürülmesine karşı duruş sergileyerek Viyana Secession topluluğunu kurmasıyla gelişmiştir. Wagner, en yetenekli öğrencilerinden Joseph Maria Olbrich ve Josef Hoffmann'ın da kurucuları arasında olduğu, bu sanat hareketine destek vermiştir. Ressam Gustav Klimt'in liderliğinde, Koloman Moser, Olbrich ve Hoffmann, Viyana Secession'un önde gelen isimlerindendir (Alofsin, 2006, 57; Frampton, 1992, 79; Pfeiffer Taş & Köse, 2024). Viyana Secession, Olbrich'in tasarladığı binasının (1897-1899) giriş cephesinde yazan "der Zeit ihre Kunst-der Kunst ihre Freiheit" (çağın sanatı, sanatın özgürlüğü) mottosuyla kendini ifade etmektedir. Hareketin temsilcileri, temel geometri ve doğadan esinlenen biçimleri, serbest eğrisel süslemeleri ve soyut temsilleri sanatsal bir özgürlükle kullanmışlardır (Topp, 2004, 30). Aynı zamanda Viyana Secession özgür tasarım anlayışı ve yerel mimarının yeni yorumlarını da barındırmaktadır (Kuleli ve Pfeiffer Taş, 2022, 90). Viyana Secession'da ilk dönemde eğrisel hatlar, floral, iç içe istiflenmiş (girifti) bezemeler içeren tasarımlar kullanılırken, daha sonra yerini dik açılara, keskin çizgilerden oluşan geometrik düzenlere bırakmıştır (Pfeiffer Taş & Köse, 2024). Tarihselci üsluplardan koparak daha çağdaş bir estetiği benimsemeyi amaçlayan Viyana Secession, yenilikçi bakış açısıyla modernizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Viyana'da fizik, tıp,

felsefe gibi alanlarda dünya çapında ses getiren çalışmaların beraberinde entelektüel, bilimsel ve sanatsal bir değişim sürecine girilmiş bu da sanat ve mimarlık üzerine yeni denemeler için ortam sağlamıştır. Burada belirli entelektüel iklimin ve yaratıcı atmosferin ortaya çıkmasında ilerici-gerici, özgürlükçü-muhafazakâr gibi kutuplarının arasındaki zıtlıkların da etkili olduğu düşünülmektedir. Modernizmin, bu temel zıtlıkların birleşiminden oluştuğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Ackerl, 1999, 6). Viyana'da mimaride modernizmin geliştirilmesinde önemli rolü olan Wagner'in hayatına ilerleyen bölümde kısaca yer verilerek bu gelişmelerin üzerinde durulacaktır.

Otto Wagner

Otto Wagner'in (1841-1918) başarılı projeleri ve moderniteye yönelik çalışmalarına zemin hazırlayan eğitim hayatı 1857'de Viyana Politeknik Enstitüsü'nde (Wiener Polytechnische Institut) başlamıştır. 1860'ta Berlin'de Kraliyet Yapı Akademisi'ne (Königlichen Bauakademie) ve 1860-1863 arasında Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ne (Akademie der bildenden Künste Wien) giderek, dönemin önemli mimarlarından eğitim almıştır. (Ostwald, 1948, 16-17, Graf, 1987, 5). On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Wagner mimarlık kariyerine başladığında, Viyana hâlâ I. Leopold döneminde şekillenmiş ve şehrin kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan Barok mirasın güçlü etkisi altındadır (Pfeiffer Taş, 2020, 305; Pfeiffer Taş, 2023). Wagner'in mimari üretimi, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başını kapsayan dönemdeki üslup eğilimlerini içeren bir ders kitabı niteliğindeki konut, müze, banka, klinik, sinagog, kilise yapıları, ticari yapılar, ürün tasarımları ve kent planlamasını kapsayan geniş bir üretimi barındırmaktadır. Kariyerinin ilk yıllarında özgür bir Rönesans ve yine özgür bir Barok anlayışı benimseyerek kendine özgü bir yaklaşım geliştirdiği yapılar bulunmaktadır (Lux, 1914, 31). Yapılarında, art arda ve kimi zaman da aynı anda Rönesans, Barok, Ampir, Secession ve modernizmin yansımaları görülmüştür (Mallgrave, 1993, 1).

Wagner'in, kent planlamacı kimliği Viyana'da yeni yerleşim alanlarını düzenlenmesi kapsamında 1893'te açılan yarışmadaki tasarımıyla öne çıkmıştır (Değirmenci, 2018, 103). Wagner, 1894'te Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde, iki mimarlık programının başına geçmek üzere seçilmiş; yetiştirdiği yeni kuşak mimarlar üzerinde önemli izler bırakmıştır (Mallgrave, 1988, 27). Öğrencilerinden Hubert Gessner, Heinrich Schmid, Hermann Aichinger, Karl Ehn ve Rudolf Perco gibi mimarlar, Viyana'da modernizme geçiş döneminin önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Kızıl Viyana dönemindeki (1919-1934) sosyal konut projelerinde rol alan bu mimarların tasarımlarında Wagner'in sağlık, hijyen, işlevsellik ve malzeme kullanımındaki yenilikçilik vurgusunu sürdüren modernizme geçiş yansımaları görülmektedir (Pfeiffer Taş ve Temel, 2024).

Wagner, mevcut eğitimde süregelen tekrarların dışına çıkmak, meslek pratiğindeki deneyimlerini aktarmak ve dönemin mimarisine yönelik teorilerini ifade etmek amacıyla Moderne Architektur (1896) isimli kitabını yazmaya başlamıştır. Bazı eklemeler ve değişikliklerle kitabın ikinci (1898) ve üçüncü (1902) baskıları gerçekleştirilmiştir. İkinci baskının önsözünde ilk baskının ardından kitaptaki teorilere gelen olumsuz eleştirilerin aksine modern hareketin hızla ilerlediğini, Secession topluluğunun benimsenmesinin de bunun bir kanıtı olduğunu ifade etmiştir (Wagner, 2021). 1914'te ise tekrar eklemeler yaparak kitabın ismini de değiştirdiği (Die Baukunst Unserer Zeit- Zamanımızın Yapı Sanatı) yeni bir yayın gerçekleştirmiştir.

Wagner'in Wiener Stadtbahn (Viyana Raylı Ulaşım Sistemi) (1894-1901) tasarımı, ekonomik kısıtlamalar ve işlevsel gereklilikler çerçevesinde mühendislik ve mimariyi sanatsal biçimde birleştirmesiyle, modern kent mimarisine ilişkin kuramlarının bir parçası olarak iz bırakan çalışmaları arasındadır (Lux, 1914, 37; Mallgrave, 1988, 27; Değirmenci ve Kara Pilehvarian, 2018, 134). 1900-1913 arasındaki dönem, mimariye ilişkin teorilerini istikrarlı bir biçimde olgunlaştırarak ulaştırdığı ve Moderne

Architektur kitabında ortaya koyduğu fikirleri tasarımlarıyla birleştirdiği bir yirminci yüzyıl Wagner'ini temsil etmektedir (*Lux, 1914, 69*). Wagner'in üslubundaki gelişimin takip edilebilmesi ve Postsparkasse'nin incelenmesine katkı sağlaması amacıyla 1880 ve 1883'teki banka tasarımları ilerleyen bölümde detaylandırılmıştır.

Otto Wagner'in banka tasarımları

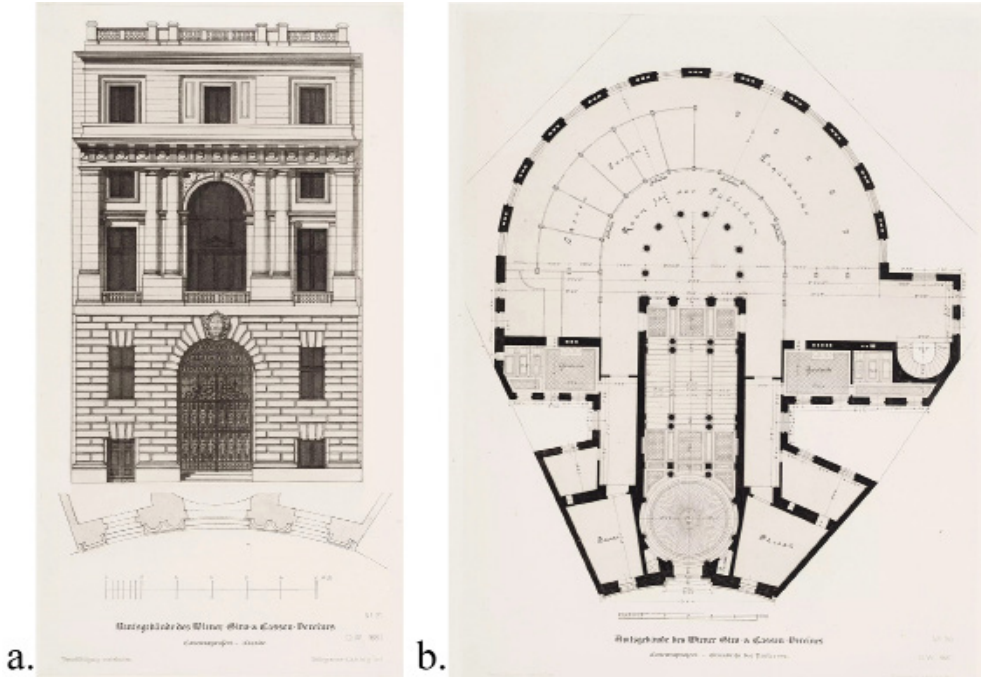
Wagner'in ilk banka tasarımı, 1880'de Wiener Giro-und Kassenverein (*Viyana Bankalar Birliği*) tasarım yarışması için hazırladığı ve üçüncülük ödülünü kazandığı projedir (*Geretsegger ve Peintner, 1964, 14*). Cephe tasarımında simetrik bir düzenleme öngörülmuş, dikdörtgen pencerelerle birlikte kemerli kapı ve pencere formları, plasterler, sütunlar, silmeler, kabartmalar kullanılmıştır (*Şekil 1a*). Yapı arazisinde boşluklar bırakarak oluşturulan kütle biçimi ve pencere sıklığı göz önünde bulundurulduğunda tasarımın doğal ışık girişinin artırılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Planda arazinin el verdiği ölçüde simetrik bir yerleşim kurgulanmıştır. Giriş kapısının açıldığı daireSEL giriş holünün devamında planın merkezindeki alan ziyaretçilerin geçişi için, iki tarafta bu ortak alanlardan ayrılan birbirine bitişik odalar ise çalışanlar için düzenlenmiştir

(*Geretsegger ve Peintner, 1964, 152*). Yarı daireSEL geniş salonu ile yapının bulunduğu caddeden kaynaklanan cephe kavisiyle bütünlük sağlayan, aynı zamanda müşterilerin doğrudan, kolaylıkla ulaşabildiği bir mekân sunulmuştur (*Şekil 1b*). Bu yapı gerçekleştirilmemiş olsa da Wagner'in banka tasarımlarına yaklaşımı açısından önemli bir yere sahiptir.

Wagner, 1882'de k. k. privilegierte Österreichische Länderbank'ın (*İmparatorluk ve Krallık Ayrıcalıklı Avusturya Devlet Bankası*) (1882-1884), yeni binası için açılan tasarım yarışmasına katılarak birinciliği kazanmıştır (*Sarnitz, 2005, 23*). Beş katlı yapının caddeye bakan kuzeydoğu cephesi, plasterler, kemerli pencereler, silmeler gibi neoklasik unsurları barındırır da dönemine göre yalın bir düzenlemeye sahiptir. Giriş kapısının sağında ve solunda kabartma panolar yer almaktadır (*Şekil 2a*).

Wagner'in Wiener Giro-und Kassenverein'deki sirkülasyon kolaylığı ve esnek kullanım sağladığı plan şemasını Länderbank projesine uyarlayarak, arazinin elverişsiz biçimine cevap veren bir tasarım sunması, yarışmayı kazanmasında etkili olmuştur (*Geretsegger ve Peintner, 1964, 112, 152, 153; Sarnitz, 2005, 23*) (*Şekil 2b*). Plan özellikleri ve cephe düzenlemesinin yanı

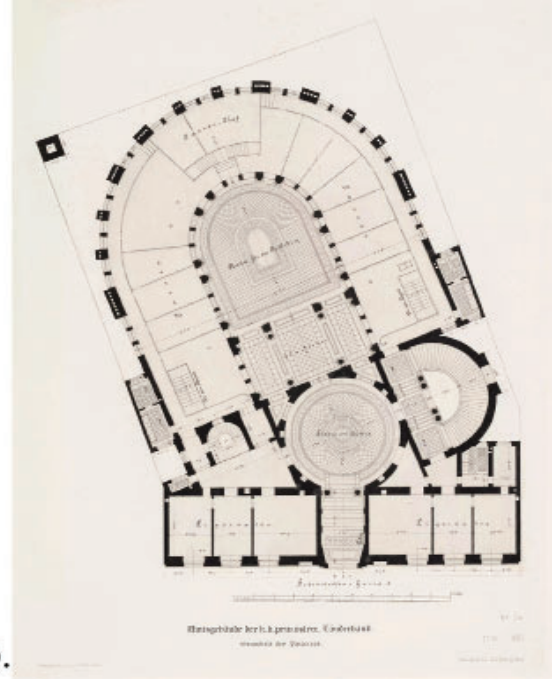
Şekil 1: Giro-und Kassenverein a. Cephe Çizimi b. Zemin Kat Planı (Wagner, 1890, 20-21)

Şekil 2: Länderbank a. Kuzeydoğu Cephesi b. Zemin Kat Planı (Wagner, 1890, 54-55)

a.

b.

sıra Ländersbank müşteri salonunun bir kısmındaki cam zemin ve tavan, Wagner'in Postsparkasse Büyük Gişe Salonu'nda daha büyük ölçekte gerçekleştirdiği bir uygulama olarak yapının önemini artırmaktadır (Geretsegger ve Peintner, 1964, 112, 152, 153; Sarnitz, 2005, 23).

Ländersbank bu dönemde Wagner'in ana projesi olmuş ve onun mimaride seçtiği yeni yolun başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Hevesi, 1903, 286). Yapı, plan tasarımı, iç avlusundan doğal ışık alan mekânları, zemin ve tavanda cam kullanımı gibi unsurlarıyla Avrupa'da dönemin en yenilikçi ve modern ofis binalarından biri (Sarnitz, 2005, 23) olarak anılmaktadır. Wagner'in Ländersbank'taki tasarım anlayışını daha ileri bir seviyeye taşıyarak en önemli eserleri arasında yer alan Postsparkasse yapısı, ilerleyen bölümde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Postsparkasse

Postsparkasse'de temel alınan Posta Tasarruf Sistemi, 1860'larda İngiltere başlayarak, banka hesabı bulunmayan mevduat sahibi bireylerin, para biriktirmesini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Avusturya'da ekonomist ve bankacı Georg Coch (1842-1890), 1881'de posta tasarruf bankası sistemini analiz etmek üzere görevlendirilmiş,

bu sistemin uygulanmasına yönelik planlamaları yaparak halkın küçük miktarlarda güvenli bir yatırım aracı olarak kullanabileceği Avusturya Posta Tasarruf Bankası'nı kurmuştur. 1883'te Kaiserlich und Königlich Postsparkassenamt, Coch'un yönetiminde Viyana'da açılmış ve posta tasarruf sisteminde hesap açtırmak isteyen Avusturya halkının yoğun ilgisini toplamıştır (Wagner: *Werk Museum Postsparkasse; Das Vaterland*, 1883, 7). İlerleyen yıllarda büyüme gösteren bankanın, yeni bir merkez binası ihtiyacı doğmuştur. 1903'te yeni merkez binası için bir tasarım yarışması ilan edilmiştir (Stein, 1987, 5) Yarışmada birinci olan Otto Wagner'in tasarımı 1904-1906 arasında inşa edilmiştir (Hevesi, 1906, 440; *Neues Wiener Journal*, 1906, 2, 3). Wagner'in yarışma için hazırladığı tasarım, inşaat sürecinde banka yönetiminin talepleri doğrultusunda bazı değişikliklere uğramıştır. 17 Aralık 1906'da Postsparkasse'nin açılışı gerçekleşmiştir (*Neue Freie Press*, 1906, 8). Yapı, Viyana'nın 1. Bölgesinde, Stubenviertel'de, ön cephesi Ringstrasse'den görülecek biçimde konumlandırılmıştır. Bulunduğu bloğu kaplayan yapının çevresinde sırasıyla Biberstrasse, Rosenbursenstrasse, Dominikanerbastei ve Wiesingerstrasse caddeleri yer almaktadır (Şekil 3).

Banka öngörülmediği kadar yüksek talep görmüş, yeni mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. 1910-1912'de yine Wagner'in tasarımıyla ilk kütleyle bitişik olarak yapılan eklemle Postsparkasse son halini almıştır (*Das k. k. Oesterreichische Postsparkassenamt in Wien-DKKOP, 1913, 3*). Sekiz katlı yapıda, çalışma, müşteri hizmetleri, depolama ve kasalar için mekânlar, özel ofisler ve toplantı odaları bulunmaktadır. İkizkenar yamuk biçimindeki plan, üstü cam çatıyla örtülü Büyük Gişe Salonu (BGS) ile birlikte simetrik yerleştirilen toplam beş avluyu barındırır (Şekil 10).

Yapıda günümüze kadar farklı zamanlarda, hasarların onarımı, yenileme ve yeniden işlevlendirme gibi müdahaleler gerçekleştirilmiştir. 2005'te Küçük Gişe Salonu'nda Postsparkasse müzesi açılmıştır (APA OTS, 2005). 2004-2006'da binanın açılışının yüzüncü yılı dolayısıyla kapsamlı bir restorasyon ve genel yenileme çalışması yapılmış ve BGS'nin üzerine yeni bir koruyucu çatı eklenmiştir (ÖGFA Österreichische Gesellschaft für Architektur, 2010). Ardından BAWAG PSK, SIGNA ve MAK kurumlarının iş birliğiyle yapının yükseltilmiş zemin katındaki giriş holü, bazı koridorlar, Büyük Gişe ve Küçük Gişe Salonları ziyarete açılmıştır.

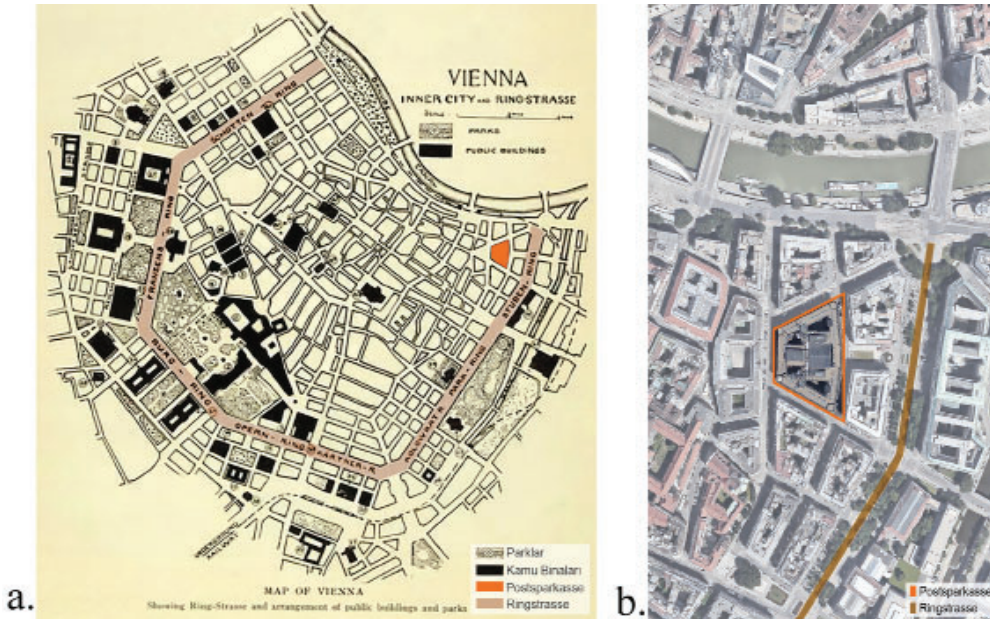
Yapı, 2020'den itibaren yeni bir restorasyon ve yeniden işlevlendirme sürecine girdikten

sonra, günümüzde farklı kurumlara, bilim ve sanat araştırma merkezlerine ev sahipliği yapmaktadır.

Bu kurumlar arasında Avusturya Bilimler Akademisi (Österreichische Akademie der Wissenschaften-ÖAW) Habsburg ve Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Viyana Uygulamalı Sanatlar Üniversitesi (Universität für Angewandte Kunst Wien) Sanat ve Toplum Enstitüsü, Disiplinlerarası Stratejiler Bölümü, Bilimsel Araştırmayı Teşvik Fonu (Fonds zur Förderung wissenschaftlicher Forschung-FWF), Ludwig Boltzmann Topluluğu (Ludwig Boltzmann Gesellschaft) ve Linz Johannes Kepler Üniversitesi-Viyana Uzaktan Eğitim Merkezi (Johannes Kepler Universität Linz-Zentrum für Fernstudien Wien) yer almaktadır. Yeni işleviyle Viyana'daki sembolik değerini sürdüren Postsparkasse'nin özgün tasarımında, Wagner'in yaklaşımını detaylı bir şekilde incelemek üzere devam eden bölümde yapının cephe özelliklerine yer verilmektedir.

Cephe Özellikleri

Postsparkasse'nin cephe tasarımı, oldukça yalın mimarisi ve yeni tekniklerin kullanılmasıyla çevresindeki aynı dönem yapılarından ayrılmaktadır. Granit ve mermer plakalarla kaplı cephelerde simetrik düzenlemeler, klasik üslaplardan ve bezemelerden uzak bir mimari ön plana

Şekil 3: a. Viyana Innere Stadt (1. Bölge) Haritası, 1904. (Scalar, 2020) b. Postsparkasse ve Çevresi (Google Earth, t.b.) (Türkçe lejant yazarlar tarafından eklenmiştir.)

çıkılmaktadır. Yapının doğu cephesinde bulunan ana girişinin yanı sıra batı cephesinde ve yan cephelerinde de girişler vardır. Tüm girişlerdeki kapılar hava koşullarına bağlı olarak açık bir şekilde kullanılmasına uygun tasarlanmıştır. Dikdörtgen kapı ve pencerelerin yanı sıra saçaklar ve korkuluklar gibi unsurlardaki düz hatlar cephe tasarımındaki yalın geometrik özelliklerdendir. Havalandırma, güvenlik ve temizlik açısından avantajlı malzeme kullanımı göz önünde bulundurulmuştur. Saçaklar, cepheleri yağış ve kirden koruyacak biçimde tasarlanmıştır (Wagner, 1906, 8). 1913'te Georg Coch'un isminin verildiği bir meydan yapılmış (Tabor, 1996, 37), böylece yapının doğu cephesi Ringstrasse'yle bağlantı kurmuştur (Şekil 4). Postsparkasse'nin özgün cephesinde, yapısal anlamda da yenilik getiren duvar kaplama tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte, ilk iki katta granit ve üst katlarda mermer plakalar, tuğla üzerine harçla yapıştırılmış ve cıvatalarla sabitlenmiştir (Wagner, 1906, 8). Kurşunla kaplanmış dövme demir cıvataların dış yüzeyde kalan başlıkları alüminyumdan yapılmıştır (Şekil 5d). Erken araştırmalarda cıvataların konstrüksiyon sistemini cepheye yansıtmak üzere kullanıldığı yönünde görüşler ifade edilmişse de bu cıvataların yalnızca sembolik değil yapısal anlamda da işlevi

olduğu tespit edilmiştir; 2000'lerdeki yenileme çalışmaları sırasında mermer plakaların sabitlenmesinde yapıştırıcı harç yeterli olmadığı için cıvataların kullanıldığı anlaşılmıştır (Haiko, 1984, 38; Haiko, 2018, 92). Ağır taş bloklar yerine ince taş plakaların kullanılması, malzeme ve zaman tasarrufu sağlanmış, bu kazanım cephedeki parlak gri alüminyum cıvata başlıklarıyla görünür hale getirilmiştir (Moravánszky, 2018, 26) (Şekil 5). Doğru cephesi, üç bölümde düzenlenmiş, merkezdeki bölüm dışarı taşırılarak caddeye paralel hizalanmıştır. Cephe geneline kıyasla merkezi kütlede alüminyum cıvata başlıklarının yoğunluğu, dikkati bu bölüme çekmektedir. Alüminyum başlıklarla birlikte cam sundurmayı taşıyan kolonlar, kapılar, korkuluklarda da kullanılmıştır (Şekil 5b, 6). Cephenin ortasında bankanın ismi ve altı adet alüminyum çelenkle süslenmiş çatı yapısı ve saçakların köşesinde yaklaşık 430 cm yüksekliğinde akroterler yer almaktadır. Literatürde melek veya kanatlı kadın figürü olarak tanımlanan bu akroterler, heykeltıraş Othmar Schimkowitz tarafından üretilmiştir (Hevesi, 1909, 245; Geretsegger ve Peintner, 1964, 32-33). İki yana uzanan ellerinde birer çelenk taşıyan kanatlı kadın figürlerinin Wagner'in Secession ile ilişkisini gösterdiği yönünde yorumlanmıştır (Paden, 2010, 243). Heykellerin dökme alüminyumdan

Şekil 4: Georg Coch Meydanı ve Postsparkasse, 1912 sonrası (Wien Museum Online Sammlung, Env. Num. 49902/49)

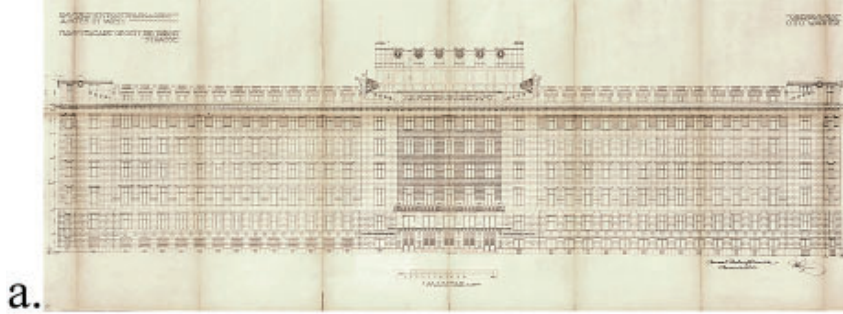

yapılmasından (Wagner, 1906, 3) yola çıkan başka bir görüş ise Wagner'in modern mimarisine yönelik ifadesini yansıttığıdır (Tabor, 1996, 37). Wagner'in bu uygulamaları modern malzemeler ile estetik arasındaki bir iletişim olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 5, 6).

Ana giriş kapılarının iki yanında, kanatları Wagner tarafından tasarlanan, dönemin imparatorluk arması olan taçlı, çift başlı kartal yer almaktadır (Graf,

2000, 2568) (Şekil 6). Bankanın özellikle Ringstrasse'ye bakan bu cephesinde armaların uygulanması, imparatorluğun temsiliyetini ifade etmektedir (Wagner, 1906, 5).

Doğu cephesinin iki kenarında yan cephelerden önce güneydoğu ve kuzeydoğu yönündeki köşe cepheler oluşturulması sayesinde ikizkenar yamuk plan dolayısıyla ortaya çıkabilecek keskin sivri köşeli mekânların önüne geçilmiş,

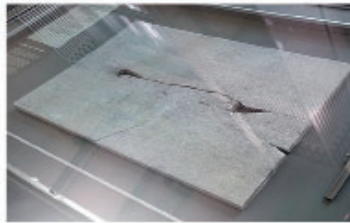
a.

b.

c.

d.

Şekil 5: a. 1904-1906 Doğu Cephesi Uygulama Çizimi (Wagner: Werk Museum Postsparkasse) b. Doğu Cephesi, 2019 (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019) c. Doğu Cephesi Ayrıntı, 2019 (Temel, 2019) d. Cephedeki Mermer Plaka ve Civata Örneği (Wagner: Werk Museum Postsparkasse, 2019) ve Alüminyum Kaplı Civataların Cephedeki Görünümü (Rabia Temel Arşivi, 2019).

Şekil 6: a. Wagner'in Doğu Cephesi Ayrıntı Çizimi (Wagner, 1906, 10) b. Doğu Cephesi Giriş Kapısı (Der Architekt, 1907, ek 27)

a.

b.

cephede devamlılık ve bütünlükten ödün verilmeyen bir düzenleme sağlanmıştır (Şekil 7b). Yapının güney ve kuzey cephesinde malzeme kullanımı yönünden doğu cephesiyle aynı özellikler sürdürülmüştür. 1904-1906'da tamamlanan ilk kütleyle ait birbiriyle büyük oranda benzerlik gösteren bu cephelerde üçlü giriş kapısı yer almaktadır (Şekil 7a).

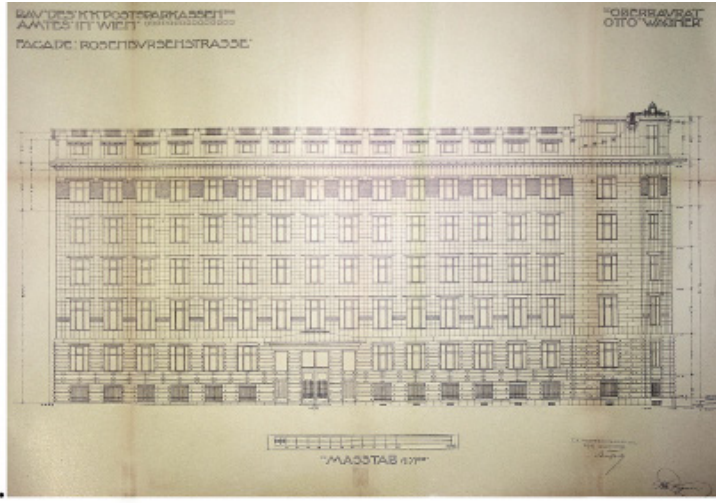
Yan cephelerde 1910'da inşasına başlanan ikinci kütle için başlangıç hizası vurgulanarak iki kütle için birleşimini de bütün tasarımın bir parçasını oluşturmuştur. İlk kütle ile 1910-1912 inşasına ait bölüm aynı mimari karakteristiği sürdürürken, sonradan yapılan eklemenin daha da yalınlaştığı ve anıtsal özellik taşıyan unsurların da azaltıldığı görülmektedir. Granit plakalardaki kıvrımlı çizgilerin düzleşmesi, alüminyum başlıkların ve süslemelerin azalması, saçak atları bu yalınlaşmayı örneklemektedir (Şekil 8).

Batı cephesi, 1910-1912'de inşa edilen bölüme ve buradaki KGS'ye girişi sağlayan arka cephe'dir. Merkez aksında üç kapılı giriş, granit blokların cepheden dışarı taşarak oluşturduğu kütle ile vurgulanmıştır. Yapının yan cephelerinde görülen iki inşa dönemi arasındaki biçimsel özellikler bu cephede de sürdürülerek, giriş

kapılarındaki hareket dışında alüminyum başlıklarla tek bir ritimde tamamlanmıştır (Şekil 9).

İç avlulara bakan cepheler, sıva üzeri boya ile tamamlanmış, BGS'yi çevreleyerek yükselen cepheler ise seramikle kaplanmıştır (Der Architekt, 1907, ek 27). Bu cephelerde çok sayıda pencere kullanılmıştır.

Postsparkasse'nin cephe tasarımına ilişkin Wagner, saray mimarisi veya anıtsal mimari özelliklerinden değil, sadece işlevden yola çıktığını ifade etmiştir (Haiko, 1992, 130). Cephelerdeki biçimsel yalınlığın yanı sıra pencereler ve kapıların kolay temizlenebilir, doğal ışık ve havalandırmayı en rahat biçimde sağlayan işlevsel özellikler bu ifadelerle paralellik göstermektedir. Moderne Architektur kitabında, mimaride perspektif etkisine önem verilmesini; yapıların silueti, kütle dağılımı, bezemeleri gibi unsurlarının en çok ve en kolay görüldüğü bakış noktasına göre vurgulanarak düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Wagner, 2021, 67). Ringstrasse'ye bakan cephe ile diğer cepheler karşılaştırıldığında, Wagner'in bu düşüncelerini Postsparkasse'de uygulamaya geçirdiği açıktır. Postsparkasse'de Wagner'in özgün, işlevselci karakteristiğini

a.

b.

Şekil 7: a. 1904-1906 Güney Cephesi Uygulama Çizimi (Wagner: Werk Museum Postsparkasse) b. Güney ve Güneydoğu Köşe Cephesleri (Rabia Temel Arşivi, 2019)

yanı sıra önemli bir unsur da plan tasarımında geliştirdiği çözümlerdir.

Yükseltilmiş Zemin Kat Plan Özellikleri

Postsparkasse'nin yarışma programı kapsamındaki inşaat tamamlandığında, 5446 m² arazi içerisindeki yapı alanı 4125 m² büyüklüğündedir (Wagner, 1906, 9). Sınırlılıklardan dolayı bu çalışma kapsamında, sekiz katlı yapının yalnızca doğu ve batı girişlerindeki hollerden merdivenlerle erişilen, yükseltilmiş zemin kat planı (Hochparterre) üzerinde durulmuştur.

Postsparkasse yükseltilmiş zemin kat planı, dikey eksenle simetrik tasarlanmış, mekân organizasyonu verimli bir çalışma ortamı sunma hedefiyle kurgulanmıştır. Doğu cephesinden girildiğinde, mekânsal örgütlenme giriş holüyle başlamakta, burada bodrum, zemin ve üst katlara doğrudan geçişi sağlayan merdivenler yer almaktadır. Holden sonra simetri aksında BGS, salonun iki yanında kasa odaları, avlular ve ofis koridorları bulunmaktadır. Yarışma programında öngörülen yaklaşık 2000 çalışan ve günde ortalama 2000 ziyaretçi kapasitesini karşılayabilmek için

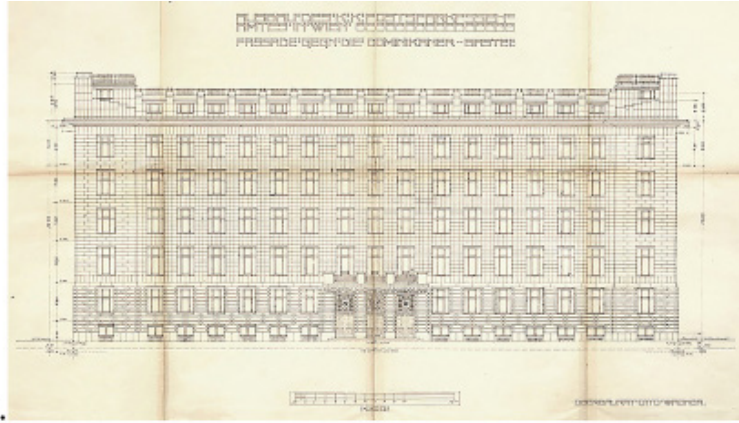
Şekil 8: Kuzey Cephesinde 1904-1906'da ve 1910-1912'de İnşa Edilen Kitlelerin Birleşimi (Rabia Temel Arşivi, 2019)

Wagner, mekânsal dönüşüme izin veren, bağlantılı kanatlar oluşturmuştur (Wagner, 1906, 4). Yapının, Rosenbursenstrasse ve Wiesingerstrasse'ye cephe veren bu yan kanatları çalışma alanlarına ayrılmıştır. Ofisler, depolama alanları, vezneler gibi mekânlar arasında iyi planlanmış bağlantılar kurularak, mesafelerin kısaltılması ve zaman kazancına önem verilmiştir (Lux, 1914, 71). Koridorlar 2,80 metreden 4 metreye kadar çıkan genişlikte, gün ışığı alacak biçimde tasarlanmıştır. Çalışma alanlarının batısında ve 1904-1906 inşaatının bitiş hizasında yarım daire biçimli, simetrik iki büyük sarmal merdiven yer almaktadır (Graf, 1987, 154) (Şekil 10).

BGS ve koridorlardan geçişlerin sağlandığı 1910-1912 inşasında eklenen bölümün kat planı da dikey eksende simetriktir. Batı cephesindeki kapılardan ilk olarak Giriş Holü'ne, ofis koridorlarına ve sonra da

Şekil 9: a. 1910-1912 Batı Cephesi Uygulama Çizimi (Wagner; Werk Museum Postsparkasse) b. Batı Cephesi (Rabia Temel Arşivi, 2019)

a.

b.

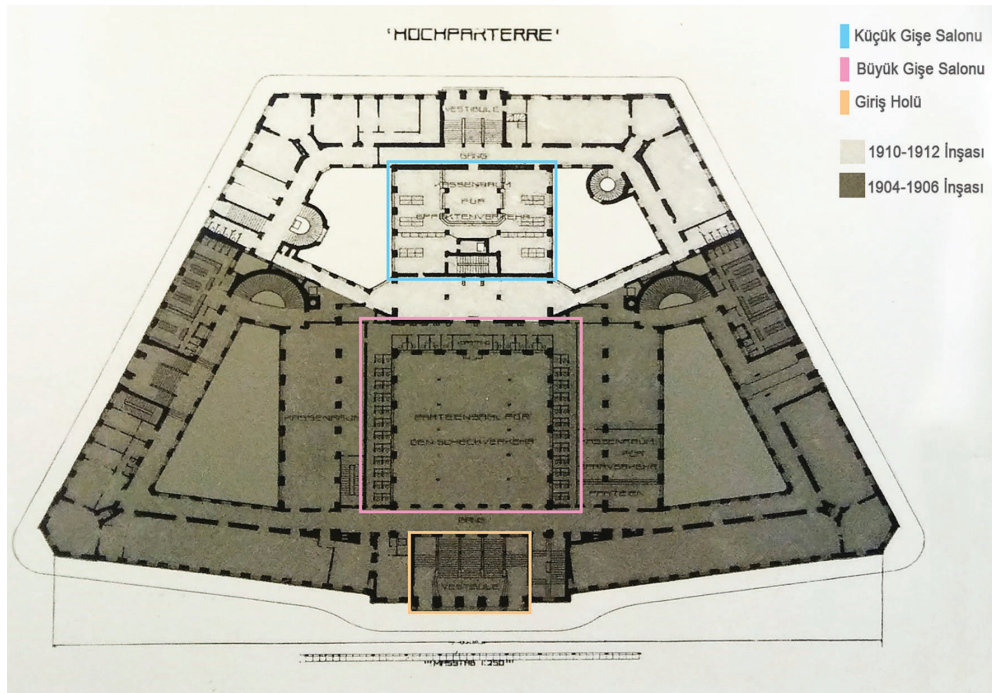
KGS'ye erişilmektedir. Merkezde BGS ile aynı hizada KGS yerleştirilmiş, onun kuzey ve güneyindeki avluları çevreleyerek devam eden çalışma alanları bulunmaktadır (Şekil 10).

Wagner'e göre temel fikrin kavranmasından sonra, istenen yapı programına yönelik ihtiyaçların açık ve net bir organizasyonu yapılarının iskeletinin kurgulanması önemlidir. Bu organizasyon, kat planının geliştirilmesiyle aynı anda yapılmalıdır. Mekânsal biçimlerde deneysel yöntemlerle kaydırmalar yapılarak bir yapı için en net ve en basit aksel çözümün geliştirilmesiyle plan oluşturulur. Wagner, planın yalın biçimde düzenlenmesinin daima başarılı olacağını savunurken aynı zamanda yapı içinde kolay yönlendirme ve her zaman istenildiği gibi, maliyette azalma sağlayacağını ifade etmiştir (Wagner, 2021, 57, 59). Cephelerdeki doğrusallık ve sistematik tasarımın, yükseltilmiş zemin kat planında da uygulandığı görülmektedir. Mekânlarla avluların ilişkisi ve mekânlar arasındaki geçişlerin organizasyonunun yanı sıra plan, cephe ve yapının kütesel tasarımı arasındaki bütüncül ilişki, Wagner'in düşünceleriyle paralellik göstermektedir. Wagner'in imzasını taşıyan

iç mekân tasarımları, donatı elemanları, aydınlatmalar gibi unsurlar (Asenbaum ve Zettl, 1984a, 207-215) sonraki bölümlerde detaylandırılarak yapı karakteristiğine yönelik değerlendirme yapılması mümkün olacaktır.

İç Mekân Özellikleri

Wagner'in Postsparkasse'nin dış görünüşünde yarattığı etki, iç mekân tasarımlarıyla birlikte yapıyı dönemindeki örneklerden ayırışan özel bir konuma taşımaktadır. Postsparkasse'ye bu niteliği veren en önemli unsurların başında özgün, yalın, mümkün olduğunca onarım gerektirmeyen, kolay temizlenebilen, modern malzemelerin uygulanması gelmektedir. Yapı genelinde tavan konstrüksiyonları ve kirişler için demir maliyetlerinin fazlalığı nedeniyle daha ekonomik olan betonarme tercih edilmiştir. Wagner, binada neredeyse tek parçadan oluşan tavanların betonarmeden yapılmasının çok daha sağlam ve yapısal açıdan da doğru olduğuna inandığını da belirtmiştir. Zemin kaplamasında, koridorlar, tuvaletler, hol ve BGS'de siyah-beyaz yalın bir bordür desenine sahip terrazzo granit önerilmiştir. Diğer alanlarda, işlevine göre ksilolit, linolyum

Şekil 10: Yükseltilmiş Zemin Kat Planı (Wagner: Werk Museum Postsparkasse, 2019) (İnşa tarihleri ve incelenen mekânlar Rabia Temel tarafından işlenmiştir.)

veya terrazzo kaplama yapılmıştır. Yoğun sirkülasyonlu mekânlarda duvarların alt bölgeleri çizilmeyi ve kirlenmeyi önlemek amacıyla mermer ve camla kaplanmıştır. Çalışma alanlarında mekânsal değişikliklerin kolayca yapılabilmesi için neredeyse tüm duvarlarda alçıpan veya sıkıştırılmış mantar kullanılmıştır (Wagner, 1906, 5, 6; DKKOP, 1913, 4, 5; Tabor, 1996, 35; Asenbaum ve Zettl, 1984a, 207).

Yapı genelinde merkezi sıcak su sistemiyle ısıtma sağlanmış, BGS'ye özel olarak sıcak hava üfleyiciler (Resim 16) tasarlanmış, giriş holünde buharlı sistem uygulanmıştır (DKKOP, 1913, 6,7). Bu çalışmada incelenenlerin dışında kalan özel ofis, toplantı odaları vb. mekânlarda da kullanılan aydınlatmalar, duvar kaplamaları, halılar, saatler, yönlendirme tabelaları gibi pek çok ürün de Wagner'in tasarımları arasındadır. Cephede önemli rol oynayan alüminyum, iç mekândaki en baskın metal olarak dikkat çekmektedir. Alüminyum, oksitlenme yapmaması, temizlik gerektirmemesi özellikleriyle öne çıkmaktadır (Asenbaum ve Zettl, 1984a, 207; Hevesi, 1909, 246).

Bankanın daha önce kullandığı mekânlarda, yetersiz havalandırma, gerekli hijyen koşullarının olmaması, çalışanlar arasında hastalıkların hızla yayılması gibi sorunları göz önünde bulunduran Wagner, tasarımında hijyene özel bir önem vererek, doğal ışık ve temiz hava sağlayan geniş pencereler, havalandırma cihazları, kilitlenebilir bölmeli vestiyerler, tuvaletler ve el yıkama için koridorlara lavabolar yapmıştır. Bankanın çalışan ve ziyaretçi sayısının yoğunluğu nedeniyle yapı içindeki iletişimin kolaylaştırılması için pnömotik tüp sistemi ve telefon iç hatları kullanılmış, bireysel ve merkezi operasyonlar için ayrılan çok sayıda asansör yapılmıştır (DKKOP, 1913, 5-6). Tüm bu özellikler Wagner'in iç mekân tasarımlarında malzeme ve üretim yöntemlerinin potansiyellerini birçok yönden etkili biçimde kullandığını göstermektedir. Postsparkasse'deki bütüncül yaklaşımını vurgulayan iç mekânlardan, Giriş Holü, Büyük ve Küçük Gişe Salonu'nun (Şekil 10) tasarım özellikleri çalışma kapsamında

incelenecektir.

Giriş Holü

Giriş holü, Postsparkasse'nin doğu cephesindeki kapıların açıldığı (Şekil 6b), ziyaretçileri karşılayan ilk mekândır. Holün plan tasarımı, dikdörtgen, dikey ekseninde simetrik düzenlenmiştir. Hole giriş arada rüzgâr boşluğu olan iç içe geçmiş kapılardan sağlanmaktadır (Şekil 10). İçteki ahşap kapıların iki tanesi ziyaretçi geçişi için döner kapı iken diğer üçü yük taşıma vb. işlerin kolaylaştırılması ve havalandırma için tamamen açık bırakılması amaçlarıyla iki kanatlı kapı olarak yapılmıştır (Şekil 11b). Hol planlanırken yapının farklı katlarına geçişler kurgulanarak, ziyaretçilere yapı içinde ulaşım kolaylığı sağlayan pratik bir tasarım dikkat çekmektedir. Holün güneyinde ofislere ve koridora, kuzeyde ise doğrudan yönetici odasına erişilen merdiven ve bekleme holüne açılan bir kapı planlanmıştır. Giriş kapılarının tam karşısında merkezdeki merdivenlerden sonraki üç kapı BGS'ye geçiş için kullanılırken merdiven bloğunun sağında ve solunda inen basamaklar ile bodrum katlara geçişler sağlanmıştır (Şekil 10).

Holün zemin kaplamasında kullanım yoğunluğu göz önünde bulundurularak linolyum, mermer ve terrazzo uygulanmıştır. Duvarların alt bölümleri mermer ve cam plakalarla, üsteleri ise seramikle kaplanmıştır. Mermer ve cam plakalarda cephedeki uygulamaya benzer olarak alüminyum cıvatalar uygulanmış, seramik yüzeyler duvar ölçülerine göre üretilmiş siyah beyaz dikdörtgenlerden oluşan kontürlerle bitirilmiştir. Yönlendirme ve açıklama yazılarındaki alüminyum harfler de cephedeki banka isimleriyle aynı karakteri taşımaktadır. Aplikler ve tavan armatürlerinde ana malzeme alüminyumdur. Kapıların tasarımları birbiriyle benzerlik göstermekle birlikte işlevsel gereklilikler doğrultusunda yükseklik, alüminyum tozluk, kapı kolu ve kilidi gibi unsurlarda farklılıklar yapılmıştır (Şekil 11, 12).

Holün kuzey ve güney yönündeki duvarlarda Postsparkasse ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Kuzey yönündeki duvarda bankanın kurucusunu ve açılış tarihini

vurgulamak amacıyla “Postsparkasse 12 Ocak 1883 tarihinde Müdür Dr. Georg Coch yönetiminde hizmete açıldı.” yazısı yer almaktadır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra savaşta hayatını yitiren banka çalışanlarının isimleri, mermer anıt levha ile onurlandırılmış, daha sonra Nasyonel Sosyalizm’e karşı mücadelede vefat eden dört çalışanın ismi de buraya eklenmiştir (Tabor, 1996, 45) (Şekil 11).

Güney yönündeki duvarda Wagner’in tasarladığı, Richard Luksch’un ürettiği (Hevesi, 1909, 246) Avusturya İmparatoru I. Franz Joseph’in (1830-1916) büstüne yer verilmiştir. Wagner büst için detaylı bir

çalışma gerçekleştirmiş, fondaki desenlerde dâhi yapının kütesel biçimiyle doğrudan benzerlik kuran motifler tasarlamıştır (Graf, 2000, 2598). Bu duvarda “Majeste I. Franz Joseph’in imparatorluk ve krallığında Otto Wagner tarafından inşa edildi 1904-1906” yazmaktadır. Holün merkezindeki 10 metre genişliğindeki merdiven bloğu, betonarme üzerine mermer kaplama ile tamamlanmış, basamaklardaki yoğun geçiş alanlarına linolyum uygulanmıştır (DKKOP, 1913, 4). Alüminyum korkuluklar ahşap küpeştelereleştirilmiştir (Şekil 12).

Wagner’in hol planında farklı kotlara bağlanan geçişler oluşturduğu, aynı

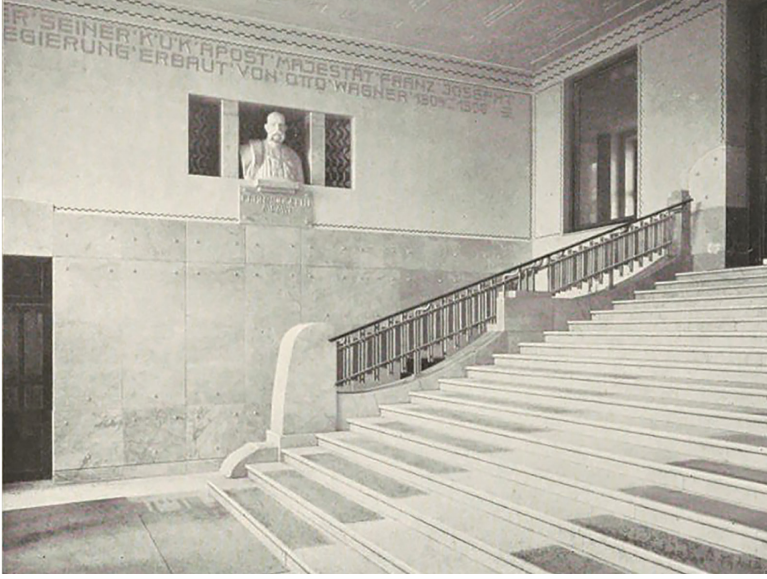
Şekil 11: a. Batı Yönünde BGS.'ye Geçiş Sağlayan Kapılar (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019) b. Giriş Holü Ana Giriş Kapıları ve Kuzey Yönündeki Duvar (Rabia Temel Arşivi, 2019)

a.

b.

a.

b.

Şekil 12: a. Güney Yöündeki Duvar b. Merdiven Bloju Ayrıntı (Der Architekt, 1907, ek 18)

zamanda malzeme, renk ve biçimlerdeki bütünlük ile tasarladığı unsurlar aracılığıyla son derece yalın ve güçlü bir yönlendirme sunan bir mekân algısı yarattığı görülmektedir. Bu holün ziyaretçileri öncelikli olarak yönlendirdiği BGS ise bir sonraki bölümde incelenmektedir.

Büyük Gişe Salonu

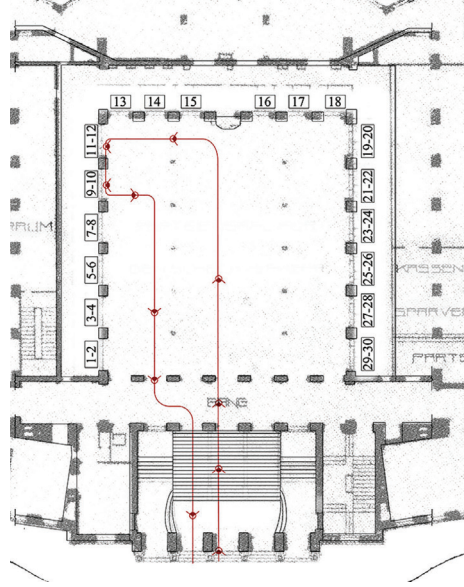
Büyük Gişe Salonu, yaklaşık 554 m² büyüklükte, ikizkenar yamuk planın simetri ekseninde konumlandırılmıştır (Graf, 1994, 434). Postsparkasse'nin yarışma programında öngörülen işlemlere yönelik olarak merkezi salon için iki ayrı mekân talep edilmesine rağmen, Wagner tasarımında bu işlemleri tek bir mekânda birleştirerek sunmuştur. Jüri heyetinde tartışmaya yol açan bu tasarım, programda planlanandan daha verimli alan kullanımı sağlaması sebebiyle kabul edilmiş ve Wagner'in birinci olmasında önemli rol oynamıştır (Graf, 1994, 425; Lux, 1914, 71). Dikdörtgen planlı salon, sütunlar arasında U biçiminde sıralanarak dolaşım alanını çevreleyen gişeleri barındırırken, ortada iki sıra halindeki sütunların olduğu geniş bir alana sahiptir. Mekân organizasyonunu oluşturan gişelerin yerleşimi, geçiş alanlarının genişliği, ortadaki sütunların konumlandırılması gibi unsurlar hem müşterilerin hem de çalışanların işlemlerini en kısa ve en kolay biçimde yürütülmesine yönelik planlanmıştır. Çek ödemesi yapmak

üzere gelen ziyaretçiler için sunulan sirkülasyon şeması da bu planlamayı örneklendirmektedir (Resim 13).

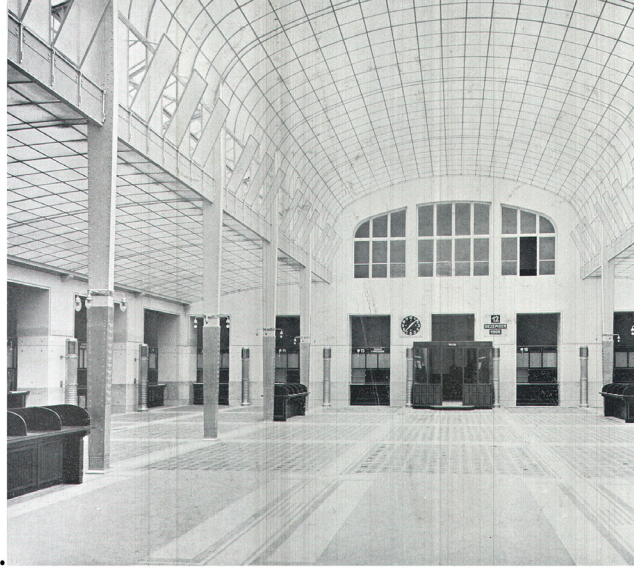
Salondaki malzemeler incelendiğinde, ilk dikkati çeken zemin ve tavanda cam kullanılmasıdır. Zeminde linolyum ve terrazonun arasında kullanılan cam tuğlalarda kayganlığın azalması, ışık kırılmasının artması gibi katkılar sunan bir doku tasarlanmıştır. Wagner'in duvarlarda mermer, cam ve seramik kaplama seçmesinin sebepleri arasında çalışanların hesaplama sırasında duvarlara karalama yapmasını önlemek gibi (Hevesi, 1909, 246) gündelik kullanımdaki sorunlara çözüm sunan işlevsel yaklaşımı yatmaktadır. Cephe ve giriş holünde olduğu gibi buradaki mermer ve cam plakalarda, alüminyum kaplı demir sütunlarda da alüminyum başlıklar kullanılarak biçim ve malzeme bütünlüğü sürdürülmüştür (Resim 14).

Salonu üzeri camla örtülü bir avlu olarak yorumlayan Wagner, bu sayede salonun gün boyunca çatıdan gelen doğal ışık ile aydınlık olmasını sağlamış, sütunlardaki aplikler ve çalışma alanlarındaki bölgesel aydınlatmalar yeterli olmuştur. Doğal ışık zemindeki cam tuğlalar sayesinde bodrum İnşa sırasında banka yönetiminden gelen talep doğrultusunda, yarışmaya gönderilen projede yapı kütesinin en üstünde öngörülen çatı, cam tavanın hemen üzerine

katı da aydınlatmaktadır. Wagner'in cam tavan eskizlerinde cephedeki kadın figürlerinin kanatlarındaki (Şekil 5b) ve giriş holü merdivenlerindeki (Şekil 12) kavislerle devamlılık sağlayan taslaklar hazırlamıştır (Graf, 2000, 2598, 2622). Tavan biçimine dair ilk fikri bu yolla oluşturduğu, ardından gerekli yapısal hesaplamalar ve biçim yönünden diğer elemanlarla kurduğu ilişkileri gözeterek tasarımını son haline ulaştırdığı düşünülmektedir. Çatının özellikle kar veya buzun birikmesini önleyen ve doluya karşı dayanıklı yapıda olmasına dikkat edilmiştir. Bu tasarım, 1907'de yapıyı inceleyen Hevesi'nin dikkatini çekmiş, yazısında daha sonra inşa edilecek yapılar için örnek niteliğinde olduğu vurgusuyla bahsetmiştir (Wagner, 1906, 7; Hevesi, 1909, 246; Graf, 1994, 425)

Şekil 15: Çek Ödemesi İşlemi için Planlanan Sirkülasyon Şeması (Stein, 1987, 2 üzerinden işlenmiştir.)

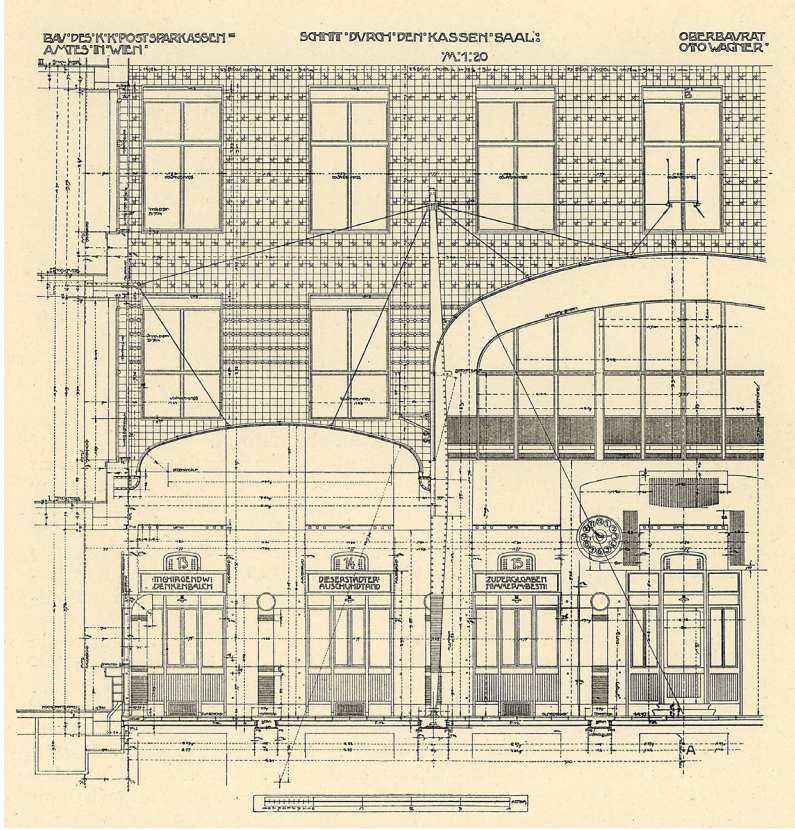

a.

b.

Şekil 14: a. BGS 1906 (Der Architekt, 1907, ek 17)
b. BGS 2019 (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019)

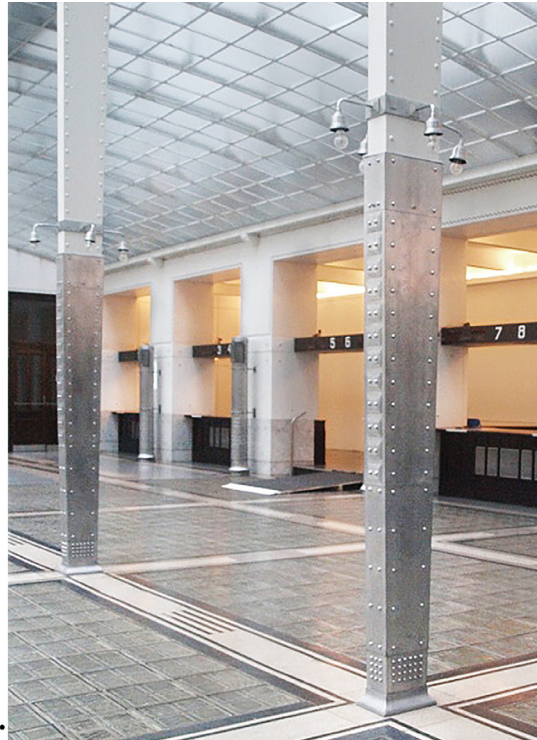

yerleştirilecek biçimde değiştirilmiştir. Wagner'in yapısal çözümler üretmedeki becerisi sayesinde bu revizde ilk tasarımdaki tavanın üstten taşındığı sistem (Şekil 15) çok değişmeden, tavan ve çatı arasında çelik iskeletle koridor yapılarak tamamlanmıştır. Aradaki bu koridor, tavadaki cam paneller ve açılır pencereler için temizlik kolaylığı sunmaktadır. Bu yeni tasarımda temizlik ve güvenlikten ödün verilemeden, üretim maliyetlerinin de azalmasına yönelik beklentinin karşılanması mümkün olmuştur (Stein, 1987, 9; Paden, 2010, 235).

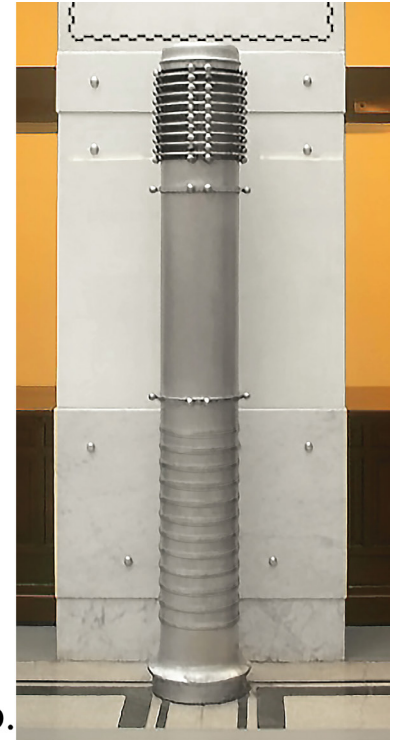
Salondaki cam tavan ve çatıyı taşıyan sistemin önemli bir ayağını oluşturan sütunlar, salondan bakıldığında cam tavadan geçip çatıya doğru giderek yok oluyormuş gibi algılanmaktadır. Bu sayede ağır konstrüksiyonun aksine salonda hafif bir görüntü yaratılmıştır (Şekil 16a). Büyük Gişe Salonu'na özgü tasarlanan unsurlardan sıcak hava üfleyen ısıtıcılar, malzemesi, işlevselliği ve biçimsel özellikleriyle yapıyla bir bütün oluşturmaktadır. Bu alüminyum ısıtıcılar aynı zamanda sıcak havayı yukarı doğru üfleyerek çatıda karların birikmesi de

Şekil 15: Wagner'in Yarışma İçin Hazırladığı BGS Kesit Çizimi, (Wagner, 1906, 6)

Şekil 16: a. BGS'deki Alüminyum Kaplı Demir Sütunlar b. Alüminyum Isıtıcı (Rabia Temel Arşivi, 2019)

a.

b.

önlenmektedir (Graf, 1987, 149; Graf, 2000, 2626) (Şekil 16b).

Salondaki otuz adet ikili gişe, depozito ödeme, ödeme talimatları, çek ödemesi gibi farklı işlemler için özelleştirilerek planlanmıştır (Tabor, 1996, 48; Graf, 1994, 434). Gişe mobilyalarındaki numara ve verilen hizmetin isminin yazdığı yönlendirmeler, para veya evrak alışverişi yapılan yüzeylerde mermer kullanılması, güvenlik ve müşteri mahremiyetini sağlayan paneller, bu tasarımların işlevselliğini gösteren unsurlardandır. Görünen yüzeyleri meşe, iç kısımları kayın kaplama gişe mobilyaları ile birlikte salonun ortasına yerleştirilen dört büyük masa ve dört ayakta çalışma masası Viyana'da İmparatorluk Sarayı Marangozu Alex. Albert tarafından üretilmiştir (Asenbaum ve Zettl, 1984a, 207, 208) (Şekil 17).

Büyük Gişe Salonu'ndaki alüminyum, çelik ve camın baskın olarak kullanıldığı mekân tasarımı, işlevsel çözümlemenin yanında Wagner'in mimari ifadesindeki bütüncül anlayışın önemli parçası bir halini almıştır. 1910-1912'de inşa edilen bölümünde yer alan Küçük Gişe Salonu tasarımı da bu anlamda yapıdaki dikkat çeken mekânlardandır.

Küçük Gişe Salonu

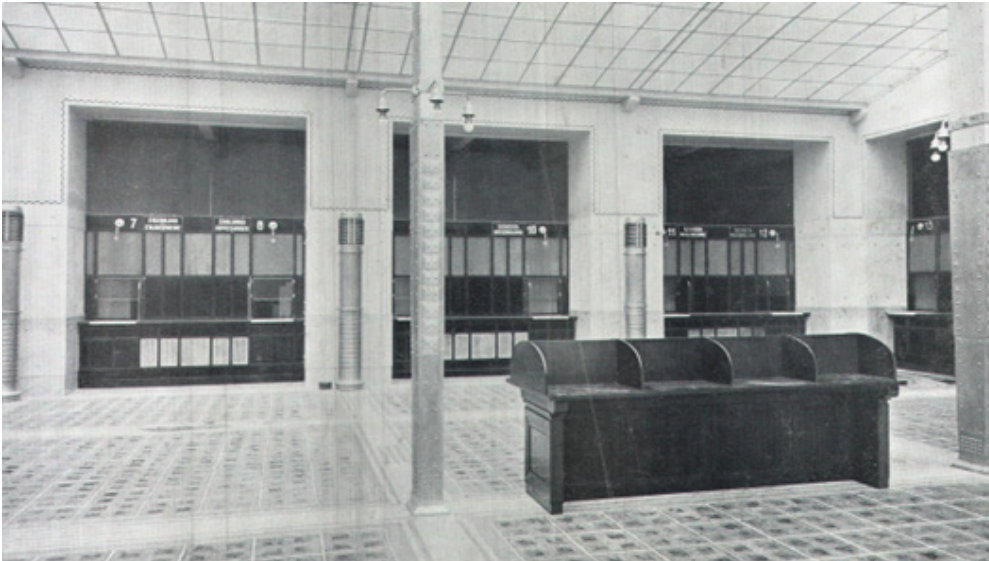
Küçük Gişe Salonu Postsparkasse'nin yükseltilmiş zemin katında planında Menkul Kıymetler Kasa Odası (Kassenraum für Effektenverkehr) ismiyle belirtilmiştir (Şekil

10). Salon, kat planının simetri merkezinde ve Büyük Gişe Salonu ile aynı hizada konumlandırılmıştır. Ziyaretçilerin batı cephesindeki kapılardan ulaştığı salon, dikdörtgen planlı simetrik bir düzendedir. Salonun batı duvarına bitişik, dört adet kolunu içine alan gişe üniteleri, mekânı ikiye ayırmaktadır. Danışma, teslim etme işlemleri ve kasa işlemlerinin yürütüldüğü gişelerin iç tarafı müşterilerin dolaşım alanını sağlamaktadır. Gişenin dışında kalan alanlar çalışanlar için masalar ve depolama üniteleriyle düzenlenmiştir (Şekil 18, 19).

Salon gri linolyum zemin, beyaz mermer ve cam kaplama duvarlara sahiptir. Cam kaplamanın üzerindeki beyaz duvar boyasında, giriş holü ve BGS duvarlarındaki seramiklerde uygulanan siyah-beyaz bordürleri andıran ancak daha büyük ve yoğun bir dokuda siyah bezemeler kullanılmıştır. Yapı genelinde görülen alüminyum, pencere kolları, aydınlatmalar, duvar saati, dolap kulpları gibi detaylarda kullanılmıştır (Şekil 18).

Müşteri dolaşım alanına bakan yüzleri beyaz boyalı ahşap gişelerin çalışma tezgâhında mermer kullanılmıştır. Bu da gişelerin sınırladığı küçük alanın daha geniş algılanmasını sağlamaktadır. Tezgâhın üzerine metal çerçeveli cam veya metal tel ızgaralarla ayırıcı paneller yapılmıştır. Gişeler çekmece ve kapaklı dolaplara

Şekil 17: 7-8, 9-10 ve 11-12 Numaralı Gişeler ve Müşterilerin Kullanabildiği Ortak Masalar (Der Architekt, 1907, ek 17)

Şekil 18: a. KGS. Çalışma Alanı, 1912/1915 (Wagner, 1914, 59) b. KGS. Gişe Ünitesinin Çevrelediği Müşteri Dolaşım Alanı (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019)

a.

b.

sahip, ayakta çalışmaya uygun niteliktedir. 2019'daki yerinde inceleme sırasında müze işleviyle kullanılan salona sergileme ünitelerinin yerleştirildiği görülmüştür. Sergide, Postsparkasse'nin kuruluş süreci, yarışma için hazırlanan ve inşaat öncesi yapılan çizimler, yapının ölçekli bir maketi, onarım ve restorasyon çalışmalarına yönelik belgeler, yapıda kullanılan malzemelerin örnekleri gibi unsurlara yer verilmiştir (Temel, 2021, 135-137) (Şekil 18b, 19, 20).

Salonda aynı zamanda Wagner'in Postsparkasse için tasarladığı (Asenbaum ve Zettl, 1984a, 205-215) masa ve oturma birimlerinden örnekler de sergilenmiştir (Şekil 20). Seri üretim olanaklarıyla gerçekleştirilen mobilyaların çoğunlukla J&J Kohn veya Thonet şirketlerinde üretildiği bilinmektedir. Kayın ağacından üretilen sandalye ve taburelerde, kullanım yeri de gözetilerek dayanıklılığı arttırmak için kolçak ve ayaklara alüminyum kaplama yapılmıştır (Müller, 1984, 82). Viyana'da küçük bir marangoz olarak başlayan ve

daha sonra seri üretim imkanlarını üst düzeyde geliştiren Thonet'in, karakteristik bükme ahşap ve ahşap lamine tekniğini (Yüksel, 2022, 142-143) buradaki sandalye ve taburelerde gözlemlemek mümkündür. Wagner'in mobilya tasarımlarında düşük maliyetle yüksek kalite sunma hedefinin en iyi örneklerinden tabure, yuvarlak köşeli eşit beş dikdörtgen ahşap parçadan oluşturulmuştur. Bu parçaları birleştiren vidaları gizleyen alüminyum kapakçıklar, aynı zamanda cephedeki alüminyum başlıkların tabure gibi en küçük ürünlerde dâhi yansıma bulmasını sağlamıştır (Haiko, 1984, 35) (Şekil 20).

Wagner, iç mimarlıkta ve gündelik nesnelerin donanımında, modern insanın konfor beklentisini karşılamak üzere kolaylık ve temizlik koşullarının en yüksek seviyede sunulmasını, kullanım sırasındaki insan davranışlarına uygun olmayan hiçbir tasarımın kabul edilemeyeceğini savunmaktadır (Wagner, 2021, 95-105). KGS gişe ünitesinde bölümlendirme-depolama-

servis işlevlerinin bir arada sunulması, malzeme kullanımı ve renklerle bıraktığı etki ile Wagner'in bu düşüncelerini örneklendirebileceğimiz gibi, bu çalışmada incelenen tüm iç mekân tasarımlarının aynı yaklaşımla tamamlandığı görülmüştür.

Değerlendirme

Otto Wagner, 1860-1918 arasındaki kariyeri boyunca, mimari üretimleri, yazıları ve akademide verdiği eğitimle, günümüze kadar Viyana'nın fiziki görünümünde ve kendinden sonra gelen mimar, tasarımcı ve sanatçılarda büyük etki bırakmıştır. Wagner'in mimari faaliyetlerinin ilk yılları, Viyana'da Ringstrasse'nin oluşturulduğu, akademideki hocalarının da bu bölgede yapı ürettiği ve çoğunlukla tarihselci üslupların yeniden canlandırıldığı yoğun bir yapılaşma dönemine denk gelmektedir.

Teknik ve toplumsal gelişimleri yakından takip eden Wagner'in mimarisindeki gelişime etki eden bir unsur da Endüstri Devrimi'nin mimarlık alanında sağladığı yeni olanaklar olmuştur. 1894'te akademide mimarlık bölümündeki görevine başladıktan sonra Wagner'in öğrencileri Joseph Maria Olbrich ve Josef Hoffmann'ın da kurucuları

arasında olduğu Viyana Secession'un 1897'de faaliyete başlamasıyla birlikte Viyana'da mimarlık ve sanat ortamında eski üsluplara karşı yeni arayışlar öne çıkmıştır. 1899'da Secession'a dâhil olan Wagner, 1900'ler itibariyle modernizme yönelik çalışmalarına yoğunlaşmış ve bu konudaki teorilerini yapılarında uygulamıştır. Farklı üslup yorumlamalarını içeren mimari üretimi ile Wagner'in sanat ve mimariye bakışının, bir dönem aralığındaki çalışmalarıyla sınırlandırılarak anlatılamayacak kadar geniş olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma kapsamında ise Postsparkasse yapısına odaklanılarak onun modern mimari anlayışına yönelik bir incelemeye yer verilmiştir.

Wagner'in, modern mimari kompozisyonda gerekli gördüğü unsurlardan bazıları; yapıda yaratılmak istenen izlenimin işlevle ilişkilendirilerek belirlenmesi, tasarımda işlevi olmayan unsurlardan kaçınılması, malzeme ve üretim tekniğinin örtüşmesi, dış görünümün strüktürle uyumu, maliyet ve estetiğin bir arada gözetilmesi olarak sıralanabilir (Wagner, 2021). Postsparkasse'de Wagner'in yalın tasarımı, tuğla duvar

Şekil 18: a. KGS. Çalışma Alanı, 1912/1913 (Wagner, 1914, 59) b. KGS. Gişe Ünitesinin Çevrelediği Müşteri Dolaşım Alanı (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019)

a.

b.

Şekil 19: a. Postsparkasse Maketi b. Müze Sergileme Üniteleri (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019)

Şekil 20: a. Wagner'in Tasarım Sandalyeler (Şule Pfeiffer Taş Arşivi, 2019) b. Tabure (Leopold Museum, Wien 1900 Sergisi, 2019)

üzeri kaplama gibi dönemin yenilikçi inşaat yöntemlerini uygularken maliyeti de olabilecek en düşük seviyede kurgulaması ve strüktür özelliklerini cepheye yansıtması, bu düşünceleriyle paralellik göstermektedir. Wiener Giro-und Kassenverein ve Länderbank ile karşılaştırıldığında da Wagner'in Postsparkasse'de modern anlayışıyla geliştirdiği, neoklasik üslup özelliklerinden uzak yeni bir mimari tarzı kullandığı görülmektedir.

Wagner'in çağın ihtiyaçlarına ve bireylerine yönelik tasarım anlayışında, sanat ile yapı bilgisinin bütünleşmesi ve yeni teknik ile malzemelerin araştırılmasına dayanan estetik bir mimari üretime vurgu yapılmıştır (Wagner, 2021). Postsparkasse tasarımında dönemin yenilikçi malzemesi olarak öne çıkan alüminyumun, cephelerde hem işlevsel bir gereklilik hem de yapının estetik kimliğini oluşturan en önemli parçalardan biri olarak kullanılması buna örnektir. Doğu cephesinde alüminyumdan yapılan kanatlı kadın heykelleri ve çelenklere yönelik görüş sunan araştırmalardan biri de (Mallgrave, 2005, 206) bu unsurların, Wagner'in modernite vizyonunu çağrıştırdığına ilişkindir. Bu heykel ve çelenklerin aynı zamanda Secession'u yansıtan bir gönderme olabileceği de söylenebilir.

Wiener Giro-und Kassenverein'de ve daha sonra Länderbank planında, gişelere erişimde ve mekânlar arası geçişte Wagner'in işleve yönelik tasarım arayışları görülmektedir. Bu bankalara göre büyük ölçekli olan ve daha karmaşık faaliyetlerin bir arada gerçekleştirildiği Postsparkasse planındaki sistematik tasarım

Wagner'in tasarım anlayışındaki gelişimi göstermektedir. Postsparkasse'nin incelenen mekân organizasyonlarında, ön planda tutulan amaca uygunluk, mekânlar arası ulaşım kolaylığı, gişelere özel salonlar planlaması, çalışma alanlarının koridorlarla ayrılması, esnek mekânlar oluşturulması gibi unsurlar Wagner'in işlev odaklı tasarım anlayışının göstergelerindedir. Giriş Holü, BGS ve KGS plan tasarımında, banka işleyişi ve mekânsal kurgu arasında doğrudan bağlantı kurulduğu, ziyaretçi ve çalışanların ihtiyaçlarına, sağlıklı ve verimli bir çalışma ortamı sunmaya odaklandığı görülmektedir. BGS'de bir işlem için öngörülen sirkülasyon örneğinde görüldüğü gibi (Şekil 13), müşterilerin işlerini en kısa mesafede ve kolaylıkla tamamlaması amaçlanmıştır.

İncelenen iç mekân ve mobilya tasarımları, malzemede dayanıklılık ve temizlik kolaylığı gibi işlevsel etkenlerin yanı sıra Wagner'in tasarım kararlarında yenilikçiliğin belirleyici olduğunu gösterirken, endüstriyel faaliyetlerle kurduğu yakın ilişkiyi de temsil etmektedir. Giriş Holü kapılarında kolay temizleme için alüminyum tozlukların ve kapı kollarının kullanılması, yük taşıma, havalandırma vb. amaçlar düşünülerek çift kanatlı kapıların yapılması, müşterilerin geçişi için soğuk hava, toz veya gürültü geçişini önleyen döner kapıların tasarlanması Wagner'in işlevsel yaklaşımının örneklerindedir. BGS'deki çelik konstrüksiyonlu cam çatı ve tavan tasarımı, teknik, işlevsellik ve estetik yönünden yapıdaki en önemli unsurlardan birisidir. Bu sistem teknik

açıdan getirdiği yeniliklerle birlikte doğal ışığı BGS ve çevresinde yükselen ofis katlarına ulaştırmaktadır. Wagner BGS'nin zemininde de cam uygulayarak doğal ışığın bodrum kata geçişini sağlamıştır. Länderbank'ta daha küçük ölçekli ve düz bir iskelet içerisinde uygulanan cam zemin ve tavan, Postsparkasse'de gerek cam tuğlaların tasarımında gerekse tavandaki eğrisel konstrüksiyonda cam panelleri kullanma biçimiyle yeni tekniklerin ve Wagner'in estetik bütünlüğündeki gelişimin izlenmesini mümkün kılmaktadır. Burada incelenen mekânlarda da kullanılan malzemeler ve alüminyum başlıklar gibi detaylarla, aynı zamanda biçimsel anlamda benzer çizgilerin devam ettirilmesiyle cephe tasarımındaki unsurların iç mekânda da yansıtıldığını göstermektedir.

Yapıdaki mobilya tasarımları ve sıcak hava üfleyen ısıtıcılar gibi Wagner'in özel olarak tasarladığı ürünler de kütle ile bütünlük sağlayan biçim malzeme ve işlev özelliklerini barındırmaktadır. Büyük Gişe Salonu'nda müşteriler için planlanan mobilyalarda ayakta veya oturarak kullanıma göre farklılaşan müşteri mahremiyetinin düşünüldüğü ortak masalar ve oturma birimleri, müşterilere kolaylık sunan tasarım anlayışına örnektir. Küçük Gişe Salonu'ndaki gişe üniteleri müşteriler için yalın, kolay erişilen bir tasarıma sahip olmasıyla birlikte menkul kıymetlerle ilgili işlemlerin yapılması nedeniyle güvenlik önlemlerinden biri olarak ünitelerin üzerinde paravanlar düşünülmüştür. Bu üniteler, iç tarafta müşterilere hizmet verirken dış tarafında çalışanların kullandığı çalışma tezgâhı ve depolama sağlaması ve iki alanı birbirinden ayırması özellikleriyle birçok ihtiyacı karşılayan işlevsel tasarımlardandır.

Wagner'in, Tony Garnier (1869-1948), Frank Lloyd Wright (1869-1959), Ludwig Mies van der Rohe (1886-1969) gibi mimaride modernizm öncüleri olarak bilinen mimarlarla arasındaki kuşak farkı, yaşadığı dönemde mimarlık ve sanat ortamındaki değişimler göz önünde bulundurulduğunda, onun ilerici vizyonu öne çıkmaktadır. İşlevsel tasarımı, dönemin

yenilikçi malzemelerinden betonarme, çelik, alüminyum vb. kullanımını, bütüncül tasarım anlayışı gibi öne çıkan özellikleriyle Postsparkasse'nin, tarihselci yaklaşımlardan ve Ringstrasse'de inşa edilen yapılardan sıyrılarak mimaride modernizm çağına geçişte önemli bir yer aldığı görülmüştür. Postsparkasse kuruluşunun, posta tasarruf sistemini geliştirerek banka endüstrisine yenilik katması ve Wagner'in endüstriyel üretimdeki yenilikleri tasarımında bir araya getirerek sunduğu mimarinin birleşmesi, ender görülebilecek bir örnek olarak literatürdeki yerini almıştır. Bu çift yönlü yenilikçi ilişki, Wagner'in başarısı ve ileri görüşlülüğü sayesinde yapının mimari ve iç mekân özelliklerine yansıtılmıştır. Günümüzde Postsparkasse, mimari karakteristiğiyle Viyana'nın modern yüzünü yansıtan seçkin bir sembol değerini taşımaya devam etmektedir.

Bilgilendirme Notu

Bu çalışma, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı'nda 2021 yılında tamamlanan, "Otto Wagner'in Postsparkasse İç Mekân Tasarımının Viyana'da Modernizm, Sanat ve Endüstri Bağlamında İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Ackerl, I. (1999). Vienna Modernism 1890 – 1910. Vienna: Federal Press Service.
- Alofsin, A. (2006). When Buildings Speak: Architecture as Language in the Habsburg Empire and Its Aftermath, 1867-1933. Chicago: The University of Chicago Press.
- Asenbaum, P. ve Zettl, R. (1984a). Der Neubau der Österreichischen Postsparkasse. Otto Wagner: Möbel und Innenräume içinde (s. 205-239). Salzburg: Residenz Verlag.
- Asenbaum, P. ve Zettl, R. (1984b). Der Zubau der Postsparkasse. Otto Wagner: Möbel und Innenräume içinde (s. 275-292). Salzburg: Residenz Verlag.
- Aslanoğlu, İ. (1982). Sanat ve Mimarlıkta Art-Nouveau Akımı. Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi, 1(3), 20-23.
- APA OTS (2005). WAGNER:WERK Museum Postsparkasse eröffnet am 28.10.2005. 15.03.2021 tarihinde https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20051027_OTS0200/wagnerwerk-museum-postsparkasse-eroeffnet-am-28102005 adresinden erişildi.
- Batur, A. (1993). Art Nouveau. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde. (ss. 327-333). C.1 İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Batur, A. (2005). Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul. Avrupa'dan İstanbul'a Yeni Sanat 1890-1930 içinde. (ss. 141-166). (Ed.) Y. Salman, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Das K. K. Oesterreichische Postsparkassenamt in Wien (DKKOP). (1913). Wien. (Tanıtım Kitapçığı).
- Das Vaterland (1883, Ocak 13). Eröffnung der Postsparkassen. Wien, (11) 7. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vtl&datum=18830113&zoom=33>
- Değirmenci, E. (2018). Viyana'da Art Nouveau ve Otto Wagner [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bilim Dalı.
- Değirmenci, E. ve Kara Pilehvarian, N. (2018). 19. Yüzyılda Viyana ve Otto Wagner. GRID-Architecture Planning and Design Journal, 1(2), 109-138. <https://doi.org/10.37246/grid.420636>
- Der Architekt (1907). 13. Sayı, Kunstverlag Anton Schroll & Co., Wien.
- Edwards, C. (2001). Aluminium Furniture, 1886-1986: The Changing Applications and Reception of a Modern Material. Journal of Design History, 14(3), 207-225.
- Fahr-Becker, G. (2003). Wiener Werkstätte: 1903-1932. A. Taschen (Ed.), (İngilizce Çev: K. Williams) Köln: Taschen GmbH.
- Frampton, K. (1992). Modern Architecture, a Critical History, (3rd rev. ed.). London: Thames and Hudson.
- Geretsegger, H. ve Peintner, M. (1964). Otto Wagner 1841-1918: Unbegrenzte Groszstadt Beginn der Modernen Architektur. Salzburg ve Wien: Residenz Verlag.
- Google Earth (t.b.). Österreichische Postsparkasse. 22.03.2021 tarihinde <https://earth.google.com/web/@48.21004896,16.38144598,166.65507805a,16.8.97111953d,35y,-85.79264613h,58.70729184t,0r> adresinden erişildi.
- Graf, O. A. (1987). Masterdrawings of Otto Wagner. New York: The Drawing Center.
- Graf, O. A. (1994). Otto Wagner: 2 Das Werk des Architekten 1903 – 1918. Wien: Böhlau Verlag.
- Graf, O. A. (2000). Otto Wagner: 7 Baukunst des Eros 1900-1918. Wien: Böhlau Verlag.
- Greenhalgh, P. (2000). Introduction: The Style and Age. içinde, Art Nouveau, 1890-1914. (s. 14-35). New York: Harry N. Abrams.
- Haiko, P. (1984). Otto Wagners Interieurs: Vom Glanz der französischen Könige zur Ostentation der>>modernen Zweckmäßigkeit<<. Otto Wagner: Möbel und Innenräume içinde (s. 11-64). Salzburg: Residenz Verlag.
- Haiko, P. (1992). Vienna 1850-1930: Architecture. (Çev: E. Vance) New York: Rizzoli International Publications.
- Haiko, P. (2018). Das Neue, Moderne und Zeitgemäße Ornament Bei Otto Wagner. Andreas Nierhaus ve Eva-Maria Orosz (Ed.) içinde, Otto Wagner (s. 90-95). Wien: Wien Museum, Residenz Verlag.
- Hevesi, L. (1903). Oesterreichische Kunst im 19. Jahrhundert Band 3: Oesterreichische der modernen Kunst. Wien: Verlag von E. A. Seeman.
- Hevesi, L. (1906). Acht Jahre Sezession: (März 1897-Juni 1905) Kritik-Polemik-Chronik. Wien: Verlagsbuchhandlung Carl Konegen.
- Hevesi, L. (1909). Altkunst-Neukunst: Wien 1894-1908. Wien: Verlagsbuchhandlung Carl Konegen.
- Kuleli, E. ve Pfeiffer Taş, Ş. (2022). Emergence of the Istanbul Art Nouveau Style of Raimondo D'Aronco: The Transformation from the School of Industry to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture and the Janissary Museum, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, 9(23), 55-94. <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.205>
- Lahure, A. (2005). Belgium-Brussels Capital Region, Belçika-Bürüksel Bölgesi. Y. Salman (Ed.) içinde, Avrupa'dan İstanbul'a Yeni Sanat 1890-1930 Art Nouveau from Europe to Istanbul 1890-1930 (s. 17-24). (Çev: Z. Rona) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Leopold Museum. Wien 1900 [Sergi] (2019-). MuseumsQuartier, Museumsplatz 1, 1070 Wien, Österreich.
- Lux, J. A. (1914). Otto Wagner: Eine Monographie. Münih: Delphin Verlag.
- Mallgrave, H. F. (1988). Introduction. O. Wagner (Yaz.) içinde, Modern Architecture: a Guidebook for His Students to This Field of Art (s. 1-55). Santa Monica: Getty Center for the History of Art and the Humanities.
- Mallgrave, H. F. (1993). Introduction. H. F. Mallgrave (Ed.) içinde, Otto Wagner: Reflections on the Raiment of Modernity (s. 1-20). Santa Monica: Getty Center for the History of Art and the Humanities.
- Mallgrave, H. F. (2005). Modern Architectural Theory: A Historical Survey, 1673-1968. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moravánszky, Á. (2018). Ewige Dauer und Ökonomie" Die Stofflichkeit der Großstadt Otto Wagners. A. Nierhaus, E. M. Orosz (Ed.) içinde, Otto Wagner (s. 24-29). Wien: Wien Museum, Residenz Verlag.
- Müller, D. (1984). Klassiker des Modernen Möbeldesign: Otto Wagner-Adolf Loos-Josef Hoffmann-Koloman Moser. Münih: Keyserische Verlagsbuchhandlung.
- Neue Freie Press (1906, Aralık 17). Der Erste

- Tag im Neuen Postsparkassengebäude. 8. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=19061217&zoom=33>
- Neues Wiener Journal (1906, Aralık 13). Das Neue Haus Zur Bauvollendung des Neuen Postsparkassengebäudes. 2-3. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwj&datum=19061213&zoom=33>.
- Ostwald, H. (1948). Otto Wagner: ein Betrag zum Verständnis Seines Baukünstlerischen Schaffens. Baden: Verlag Buchdruckerei AG.
- ÖAW Österreichische Akademie der Wissenschaften (2022). Ein Neues Haus für Kunst und Wissenschaft Entsteht. 20.07.2023 tarihinde <https://www.oew.ac.at/news/ein-neues-haus-fuer-kunst-und-wissenschaft-entsteht> adresinden erişildi.
- ÖGFA Österreichische Gesellschaft für Architektur (2010). Generalsanierung Otto Wagner Postsparkasse. 15.03.2021 tarihinde <https://oegfa.at/programm/architekturtag/architekturtag-2010/otto-wagner-postsparkasse-generalsanierung-1> adresinden erişildi.
- Paden, R. (2010). Otto Wagner's Modern Architecture. Ethics, Place and Environment, 13 (2), 229-246. <https://doi.org/10.1080/13668791003778883>
- Pevsner, N. (1977). Pioneers of Modern Design: from William Morris to Walter Gropius, Norfolk: Pelican Book.
- Pfeiffer Taş, Ş. (2019). Kişisel Arşiv.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2020) Viyana Seyahati Anlatısında Evliya Çelebi'nin İmparator I. Leopold'u Betimlemesinin Sanat Eserleri Üzerinden Değerlendirilmesi. Semih Tezcan Kitabı. ed. E. Yılmaz, N. Tezcan, N. Demir, Nobel, Ankara; 291-312.
- Pfeiffer-Taş, Ş. (2023) The Turkish Image in the Era of the Austrian 'Empress' Maria Theresa (1740-1780): Art, Politics, Propaganda, International Congress of Turkish Art 16 | 16. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi: Ankara, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul; 969-985.
- Pfeiffer Taş, Ş. ve Köse, M. (2024). Charles Rennie Mackintosh ve Josef Hoffmann arasındaki tasarım etkileşimleri: Sanatsever evi ve Stoclet palas örneği. GRID-Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi, 7(1), 125-153.
- Pfeiffer Taş, Ş. ve Temel, R. (2024). Kızıl Viyana: Reumannhof Belediye Sosyal Konutlarında İdeoloji, Mimarlık ve Sanat. METU Journal of the Faculty of Architecture, 41 (1), 45-76. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2024.1.3>
- Roth, L. M. ve Roth Clark, A. C. (2018). Understanding Architecture: Its Elements, History, and Meaning. (3. Baskı) New York: Routledge.
- Sarnitz, A. (2005). Otto Wagner 1841-1918: Forerunner of Modern Architecture. P. Gössel (Ed.), (İngilizce Çev: G. Hinnebusch) Köln: Taschen.
- Scalar (2020). Map of Vienna, 1904.20.07.2021 tarihinde <https://scalar.usc.edu/hc/es-geht-wohl-anders-things-turn-out-differently-the-unexpected-life-of-walter-ahlen/media/map-of-vienna-1904> adresinden erişildi.
- Selz, G. (1972). Introduction P. Selz ve M. Constantine (Ed.), Art Nouveau: Art and Design at the Turn of the Century (s. 7-17). New York: Museum of Modern Art.
- Schorske, C. E. (1980). Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture. New York: Alfred Knopf.
- Smith, K. S. (2005). Architect's Drawings, A Selection of Sketches by World Famous Architects Through History, London: Routledge.
- Stearns, P. N. (2013). The Industrial Revolution in World History. (4th Ed.) Boulder: Westview Press.
- Stein, S. (1987). Otto Wagner Die Österr. Postsparkasse. Wien: Agens-Werk Geyer+ Reisser.
- Tabor, J. (1996). Otto Wagner Die Österreichische Postsparkasse The Austrian Postal Savings Bank. Wien: Falter Verlag.
- Temel, R. (2019). Kişisel Arşiv.
- Temel, R. (2021). Otto Wagner' in Postsparkasse İç Mekân Tasarımının Viyana' da Modernizm, Sanat ve Endüstri Bağlamında İncelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Atılım Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı.
- Topp, L. (2004). Architecture and Truth in fin-de-siècle Vienna. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tylecote, R. F. (1992). A History of Metallurgy. (2nd ed.). London: Maney Publishing.
- Yüksel, Z. İ. (2022). Viyana Kafe Kültürünün Oluşumunda Thonet No:14 Sandalyenin Etkisi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Atılım Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı.
- Wagner, O. (1890). Einige Scizzen, Projekte und Ausgeführte Bauwerke. Band I, Wien: Verlag von Anton Schroll & Comp.
- Wagner, O. (1906). Einige Skizzen, Projekte und Ausgeführte Bauwerke. Band III, Wien: Verlag von Anton Schroll & Comp.
- Wagner, O. (1914). Die Baukunst unserer Zeit: dem Baukunstjünger ein Führer auf diesem Kunstgebiete. Wien: Anton Schroll & Co. Gesellschaft M. B. H.
- Wagner, O. (2021). Modern Mimarlık, (1902- 3. Baskıdan Çev: H. Tüzün (2021) İstanbul: Arketon.
- Wagner: Werk Museum Postsparkasse Arşivi.
- Wien Museum Online Sammlung (1912 Sonrası). Wien, I. Georg Cochplatz, Handels- und Gewerbekammer, Env. Num. 49902/49 20.07.2023 tarihinde <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/127675/> adresinden erişildi.
- Wolfe, J. ve Poolos, C. (2016). The Industrial Revolution: Steam and Steel. New York: Britannica Educational Publishing.

Öz
Döngüsel Ekonomi (DE), sürdürülemez Doğrusal Ekonomi (yap-kullan-at) yaklaşımına karşı alternatif modellerden biri olarak kabul edilmektedir. Mimarlar, DE modelinin inşaat sektöründe uygulanmasına destek sağlayabilecek stratejik aktörlerden biridir. Döngüsel Yapı (DY) DE ilkeleri ve stratejileri doğrultusunda tasarlanan ve inşa edilen yapı türüdür. Bu çalışmada, “İstanbul’daki mimarların Döngüsel Yapı’ya yönelik farkındalıkları nedir?” sorusu araştırmanın ana sorusu olarak belirlenmiş, bu soru kapsamında üç alt sorunun cevapları araştırılmıştır: “Mimarların DY’ye yönelik bilgi düzeyi nedir?”, “Mimarların DY’ye yönelik tutum düzeyi nedir?” ve “Mimarların DY’ye yönelik davranış düzeyi nedir?”. Araştırmada betimsel nicel anket yöntemi uygulanmış, anket formunda mimarların; “DY’ye yönelik bilgi birikimi”, “DY’ye yönelik tutumları” ve “DY’ye yönelik davranışları” olmak üzere üç farklı grupta sorular oluşturulmuştur. Mimarlara çevrimiçi anket formu gönderilmiş, ankete 120 mimar cevap vermiştir. Elde edilen veriler, analiz edilmiş, değerlendirilmiş, ortaya çıkan bulgular; sayılar, yüzdeler ve puanlar biçiminde sunulmuştur. Araştırma bulguları, mimarların DY kavramları hakkındaki bilgi birikimlerinin düşük düzeyde, DY ilkelerini uygulama davranışlarının orta sıklıkta ve DY kavramlarına ve ilkelerine yönelik tutumlarının yüksek önemde olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda İstanbul’daki mimarların, DE ve DY hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı, DE ve DY konularını çok önemli ve gerekli gördüğü ve bu konularda eğitim almak istediği anlaşılmıştır. Ancak DY ilkelerini uygulama deneyimleri sorularına verdikleri cevaplarında çelişkiler bulunmuştur. Araştırma bulguları, mimarların DY tasarımı ve uygulaması ile ilgili yetersizliklerinin görülmesine yardımcı olabilir ve Türkiye’de yapı ve inşaat sektörü kapsamında DE ve DY konusunda yapılacak araştırmalara referans sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel Ekonomi, Döngüsel Yapı, Mimarların Farkındalığı, İstanbul’da Mimarlar, Bilgi-Tutum-Davranış

İstanbul’daki Mimarların Döngüsel Yapı Farkındalıkları

Awareness of Architects in Istanbul Towards Circular Building

Ömer Şükrü DENİZ, ORCID: 0000-0002-2721-774X

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Yapı Bilgisi Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Zeynep Melis OĞUZ, ORCID: 0000-0001-7403-149X

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yapı Bilgisi Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 12.07.2024, Revize tarihi/ Revised: 10.04.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 29.01.2025

Extended Abstract

Circular Economy (CE) is a restorative and regenerative model that maintains materials at their maximum value by creating technical and biological cycles, thus minimizing raw material inputs, waste generation, carbon dioxide emissions, and energy losses. CE is recognized as one of the alternative models to the unsustainable Linear Economy (build-use-dispose) approach. A Circular Building (CB) is a type of building designed and constructed in accordance with the principles and strategies of CE. Architects are one of the strategic actors that can support the implementation of the CE model in the construction sector. The ability of architects to design and implement in accordance with the principles and strategies of CE and CB and to make the right decisions depends on the adequacy of their awareness (knowledge, attitude and behavioral levels) on these issues. In the literature review, it has been observed that issues such as CE, demolition, waste management, reuse, recycling in the construction sector have been investigated, but there is no detailed study on the CB awareness of architects. For this reason, this study was conducted to measure the awareness level of architects towards CB and to identify the deficiencies and inadequacies.

The question “What is the Circular Construction awareness of architects in Istanbul?” was determined as the main question in this study. In this study, motivated by the main question, a process was followed to find answers to three sub-questions: What is the level of architects’ knowledge towards CB? What is the level of architects’ attitudes towards CB? What is the level of architects’ behavior towards CB?

In the research, a descriptive quantitative survey method was applied to collect comprehensive data on the current situation. The sample size of the online survey was 220, the population of architects was 27000. The question forms used in the survey were prepared by analyzing the data from face-to-face interviews with architects and comprehensive literature reviews. In the preparation of the question forms, it was prioritized to measure the awareness (knowledge, attitude, behavior) levels of CE and CB principles and concepts that are important in the whole life cycle of a building. The answers were analyzed, evaluated and scored. The survey questions were measured on a 5-point Likert scale, with the highest (ideal) score being 5. The findings are presented in the form of numbers, percentages and scores.

As a result of the measurement of the knowledge level, it was observed that the respondents could not exactly explain their knowledge about CB concepts. This result shows that architects need to improve their knowledge about CB, which is a new paradigm, in order to design and implement in accordance with CB. As a result of the measurement of attitudes towards the importance of CB concepts and principles, it is seen that architects attach great importance to CB concepts and principles and their attitudes towards them are very positive. In addition, it is understood that architects generally want to be educated on CB and have a positive attitude towards the education to be given on this subject. As a result of the measurement of preferences for applying CB principles, it is revealed that architects mostly prefer to apply CB principles in their architectural projects. As a result of the measurement of their experience in applying CB principles, about half of the architects participating in the survey stated that they had experience in applying CB principles in at least one of their projects. However, it is a contradiction that although it was found that architects do not have sufficient knowledge about CB concepts, their preferences and experience in applying CB principles do not seem to be low. It can be said that this contradiction may be caused by the lack of adequate knowledge of the survey participants about CB, not properly understanding the questions asked on this subject, and giving different answers than what is the case.

The findings of the study show that the architects have low level of knowledge about CB concepts, medium frequency of CB principles implementation behaviors and high attitude level towards CB concepts and principles. From these findings, it is understood that architects do not have adequate knowledge about CB concepts, but they think that CB is very important and necessary, and they want to receive education about CB. The fact that CB concepts and principles are considered very important by architects can be presented as a reason for the introduction and development of CB in the construction sector. As a result of the research, it is determined that there is a clear need to improve the knowledge of architects in Istanbul regarding CE and CB and to increase their practical experience. In addition, the research results also show the importance of including CE and CB related courses in the curricula of educational organizations and providing more effective support from public organizations to improve the knowledge and experience of architects towards CB.

This research is the first academic study to explore the awareness of architects in Turkey towards “Circular Building”. The finding of the research can help to reveal the inadequacies of architects regarding the design and implementation of CB and can be a reference for future research on CE and CB within the scope of the building and construction sector in Turkey.

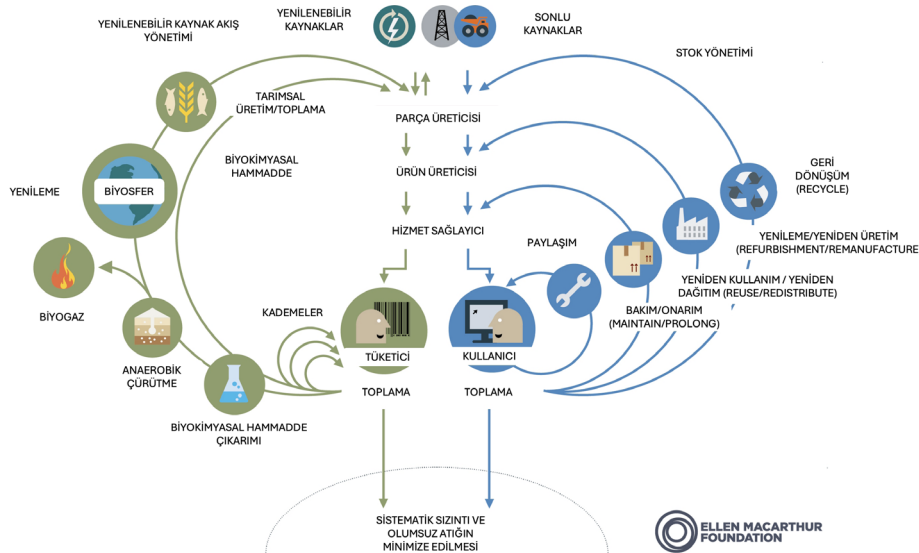
Keywords: Circular Economy, Circular Building, Architects’ Awareness, Architects in Istanbul, Knowledge-Attitude-Behavior

1. Giriş

İnşaat sektörü malzeme ve enerji yoğun bir sektördür. Yapma çevre üretimi için büyük miktarda malzeme ve enerji tüketilmektedir (Ecorys 2014; Krausmann vd. 2017; Thelen vd. 2018). Ayrıca yapma çevrenin yapım, onarım ve yıkım süreçlerinde çok fazla yapısal atık oluşmaktadır (Eurostat 2020; Norouzi vd. 2021). Büyük ölçüde kaynak tüketimine ve atığa yol açan mevcut üretim ve tüketim süreci, “yap-kullan-at” olarak da bilinen Doğrusal Ekonomi yaklaşımına dayanmaktadır (Archaya vd. 2018; Anastasiades vd. 2020). Doğrusal Ekonomi yaklaşımıyla yapma çevre üretimi Avrupa’da enerji tüketiminin %42’sini, sera gazı emisyonlarının %35’ini ve çıkarılan tüm malzemelerin %50’sinden fazlasını oluşturmaktadır (Ecorys 2014; European Commission 2020). Doğrusal Ekonomi yaklaşımı yüksek karbondioksit salımı (UNEP 2023), su, toprak ve hava kirliliği (Url-1) ve yüksek yapım ve yıkım atığı oluşumu (Cheshire 2016) gibi yerküre ve ekosistem için olumsuz çevresel etkileri beraberinde getirmekte, yeryüzündeki canlı yaşamın sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Gezegen için geri döndürülemez olumsuz sonuçlara yol açan bu üretim yaklaşımının karşısına, son yıllarda giderek artan bir ilgi gören, Döngüsel Ekonomi (DE) yaklaşımı çıkmıştır (Murray vd. 2017; Avdiushchenko, 2018; Ranta vd. 2018; Anastasiades vd. 2020; Hossain vd. 2020; Guerra ve Leite 2021). İnşaat sektöründe daha sürdürülebilir bir

yapma çevre elde edebilmek ve çevresel etkiyi en aza indirmek amacıyla, DE yaklaşımının benimsenmesi ve mevcut Doğrusal Ekonomi paradigmasından daha sürdürülebilir DE paradigmasına geçilmesi zorunluluk haline gelmiştir (Nunez-Cacho vd. 2018; Panteli vd. 2018; Munaro vd. 2020; Norouzi vd. 2021).

DE konusunda önemli çalışmalar yapmış bir kuruluş olan Ellen MacArthur Vakfı’nın (EMF) tanımına göre Döngüsel Ekonomi “tasarım gereği onarıcı ve yenileyici olan, teknik ve biyolojik döngüler arasında ayırım yaparak ürünleri, bileşenleri ve malzemeleri her zaman en yüksek yararda ve değerde tutmayı amaçlayan bir modeldir” (EMF 2015; EMF 2021). DE modeli, malzeme ve enerji döngülerini yavaşlatarak, daraltarak ve kapatarak hammadde girdisinin, atık oluşumunun, karbondioksit salımının ve enerji kaybının en aza indirildiği yenileyici bir üretim ve tüketim sürecini içerir (Geissdoerfer vd. 2017; Wijewansa vd. 2021). DE modelinin geliştirilmesi için yürütülen çalışmalarda önerilen en açıklayıcı DE şemalarından biri “EMF Kelebek Şeması”dır (Tserng vd. 2021). Kelebek Şemasının amacı DE kapsamında malzeme akışlarını açıklayarak, değer daireleri aracılığıyla teknik ve biyolojik döngüleri göstermektir. Kelebek Şemasında, sınırlı kaynakların etkin kullanımı, hammaddelerin değerinin artırılması ve atık oluşumunun en aza indirilmesi olmak üzere

Şekil 1: EMF Kelebek Şeması (Url-2) (Yazarlar tarafından Türkçeye çevrilmiştir).

3 önemli ilke dikkate alınmaktadır (EMF 2015) (Şekil 1).

DE modelinin kavramsallaştırılmasına ve uygulanmasına yönelik çeşitli stratejiler önerilmiştir (Kirchherr vd. 2017). Genellikle “R Çerçevesi” olarak adlandırılan bu stratejiler arasında uzun süre öne çıkan 3R çerçevesi (Azaltma/Reduce, Yeniden Kullanma/Reuse, Geri Dönüştürme/Recycle) olmuştur. Ancak çalışmalar 3R çerçevesinin yapısal atıkların tekrarlanan çevresel etkileriyle başa çıkmakta yetersiz kaldığını (örneğin, geri dönüşüm işlemlerinde malzeme ve enerji kullanımının artması gibi) ve diğer önemli DE döngülerini kapsam dışı bıraktığını, bu nedenle geliştirilmesi ve kristalleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Tserng vd., 2021; Patwa vd., 2021). Literatürde 3R çerçevesinden daha kapsamlı, DE modelinin birçok sektörde uygulanabilmesi için detaylı ve yararlı analizlere olanak sağlayan çeşitli R çerçevelerinin geliştirildiği görülmektedir (Kirchherr vd. 2017; Reike vd. 2018; Vermeulen vd. 2018; Ekins vd. 2019; De Pascale vd. 2021; Mrad ve Ribeiro 2022) (Tablo 1).

Birçok endüstriyel tüketim ürünüde yeniden kullanım ve malzemelerin geri dönüştürülmesi gibi temel DE stratejileri

başarıyla uygulanmaktadır. Ancak inşaat sektöründe genellikle yapım ve yıkım atıklarının geri dönüştürülmesine odaklanılmıştır (EMF 2013; Ghisellini vd. 2016; Pomponi vd. 2017; Adams vd. 2017). İnşaat sektörü, ürünlerin çevreye duyarlı, dayanıklı, uyarlanabilir ve sökülebilir alternatifler arasından seçilmesine olanak tanınması nedeniyle DE modelini uygulama potansiyeli yüksek sektörlerden biri olarak görülebilir (Smol vd. 2015; Leising vd. 2018; Norouzi vd. 2021).

Döngüsel Yapı (DY) (Circular Building), “DE ilkeleri ve stratejileri doğrultusunda tasarlanan ve inşa edilen, teknik ve biyolojik döngüler içeren, yapıyı ve yapı parçalarını her zaman en yüksek değerde ve en uzun yaşam süresinde tutmayı amaçlayan, yaşam dönemi boyunca doğal kaynak ve enerji tüketimini ve atık oluşumunu en aza indirecek malzeme, bileşen ve teknolojilerle oluşturulan, çevresel etkisi minimize edilmiş sürdürülebilir yapı türü” olarak adlandırılabilir. DY, gereksiz kaynak tüketimi, çevre kirliliği ve ekosistem bozulması olmadan geliştirilen, kullanılan ve yeniden kullanılan bir yapı

Tablo 1: DE modelinin çeşitli sektörlerde gerçekleştirilebilmesi amacıyla geliştirilen ve belirli stratejiler içeren R çerçeveleri (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

R Çerçevesi	Stratejiler	Referanslar
3 R	Azaltma (Reduce), Yeniden Kullanma (Reuse) ve Geri Dönüştürme (Recycle)	Su vd. 2013; Kirchherr vd. 2017; Tserng vd., 2021; Patwa vd., 2021; Morganti ve Coltelli 2021.
4 R	Azaltma (Reduce), Yeniden Kullanma (Reuse), Yeniden İmal Etme (Remanufacture) ve Geri Dönüştürme (Recycle)	Bressanelli vd. 2020; Pan vd. 2022; Rahman vd. 2023.
5 R	Yeniden Düşünme (Rethink), Azaltma (Reduce), Yeniden Kullanma (Reuse), Onarma (Repair) ve Geri Dönüştürme (Recycle)	Wenbo 2011; Tserng vd. 2021.
6 R	Azaltma (Reduce), Yeniden Kullanma (Reuse), Geri Dönüştürme (Recycle), Geri Kazanma (Recover), Yeniden Tasarım (Redesign) ve Yeniden İmalat (Remanufacture)	Jawahir ve Bradley 2016; Bradley vd 2018; Hartini vd. 2021; Wijewansha vd. 2021; Amudjie vd. 2023a.
9 R	Reddetme (Refuse), Azaltma (Reduce), Yeniden Kullanma (Reuse), Onarma (Repair), İyileştirme (Refurbish), Yeniden İmal Etme (Remanufacture), Yeniden Amaçlandırma (Repurpose), Geri Dönüştürme (Recycle) ve Geri Kazanma (Recover)	Van Buren vd 2016; Tjahjono vd 2023; Alivojvodic ve Kokalj 2024.
10R	Reddetme (Refuse), Yeniden Düşünme (Rethink), Azaltma (Reduce), Yeniden Kullanma (Reuse), Onarma (Repair), İyileştirme (Refurbish), Yeniden İmal Etme (Remanufacture), Yeniden Amaçlandırma (Repurpose), Geri Dönüştürme (Recycle) ve Geri Kazanma (Recover)	Potting vd. 2017; Reike vd. 2018; Vermeulen vd. 2018; Pan vd. 2022, Morganti ve Coltelli 2021, Mrad ve Ribeiro 2022.

sistemi olarak ortaya çıkmaktadır (*Thelen vd. 2018*). Bir yapının kullanım süresi sonunda ürünlerinin geri kazanılma ve kaynaklarının tekrar dolaşıma sokulma olanağı, mimarın vereceği kararlardan doğrudan etkilenmektedir (*Guy vd. 2006; Zimmann vd. 2016*). Bu nedenle mimarlar, yapı yaşam süresinin birbiriyle bağlantılı olan tasarım, yapım, kullanım ve kullanım sonu dönemlerinde DE ilkelerinin uygulanabilmesi ve DY'nin gerçekleştirilebilmesi için rol alabilecek önemli aktörlerden biridir.

DY'ye uygun tasarım ve yapım ancak mimarların bu konudaki bilgi, istek ve beceri kapasitelerini ve performanslarını geliştirmeleriyle olanaklı olabilir. Bu araştırmada “Built Environment”, “Circular Building”, “Circular Economy” ve “Architects' Awareness” kavramları kapsamında yapılan literatür incelemesinde, paydaşların (*kullanıcı, mal sahibi, mimar, imalatçı, yapımçı vb.*) pratikte DE modeline yaklaşımlarını ölçmeyi ve algı, görüş, tutum vb. farkındalık durumlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmalara rastlanmıştır (*Jayawardane 1994; Chick ve Micklethwaite 2004; Kulatunga vd. 2006; Osmani vd. 2006; Osmani vd. 2008; Liu ve Bai 2014; Khalfan vd. 2015; Adams vd. 2017; Mugge 2017; Forghani vd. 2018; Mat'ová ve Kaputa 2018; Conroy vd. 2019; Salgın vd. 2020; Dadzoe vd. 2021; Guerra ve Leite, 2021; Mykkänen ve Repo 2021; Rodrigues vd. 2021; Hao vd. 2022; Harju ve Lähtinen 2022; Hild 2023; Wallius vd. 2023*). Bu araştırmaların çoğunluğu DE paradigmasına göre yıkım, atık yönetimi ve geri dönüştürme gibi konular kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ancak literatürde mimarların DY'ye yönelik bilgi, istek ve beceri (*farkındalık*) düzeylerinin araştırıldığı kapsamlı bir çalışmanın olmadığı görülmüştür.

Türkiye'de yapma çevre üretiminde DE farkındalığına ilişkin literatürde çok az çalışma bulunmuştur. Tekirdağ'da mimarlık öğrencileri ile yapılan bir çalışmada, yapı malzemelerinin çevreye zararı konusundaki farkındalığın yetersiz olduğu ileri sürülmüştür (*Çiçekçi 2023*). İnegöl mobilya sektöründe DE farkındalığı üzerine yapılan bir çalışma, sektörün DE farkındalığının sınırlı olduğunu ve DE'nin tam kapsamının yeterince bilinmediğini ortaya koymuştur

(*Bayraktaroğlu ve Soylu 2024*). Ancak bu çalışmalarda mimarların farkındalığı ele alınmamıştır.

Bu araştırma, Türkiye'deki mimarların “Döngüsel Yapı” farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, Türkiye'nin en kalabalık mimar potansiyeline sahip kenti olan İstanbul'daki mimarların farkındalık düzeylerinin Türkiye kapsamı için de örnek veri olarak dikkate alınabileceği kabul edilmiş ve “İstanbul'daki mimarların Döngüsel Yapı farkındalıkları nedir?” sorusu araştırmacının ana sorusu olarak belirlenmiştir.

Farkındalık, önemli bir konuya yönelimin ve eğilimin ne olduğunu belirleyen ve açıklayan faktörlerden biridir. İnsanların bir konuyla ilgili farkındalık düzeyini araştırmak, anlamak ve analiz etmek amacıyla çeşitli disiplinlerde kullanılan önemli ölçme ve ilişki belirleme yaklaşımlarından biri BTD (*Bilgi/Knowledge, Tutum/Attitude, Davranış/Behavior*) yaklaşımıdır. Birçok araştırmacı bu yaklaşımla insanların ilgili konuda ve alanda ne bildiğini ne düşündüğünü ve nasıl davrandığını öğrenme çalışmaları yapmıştır (*Schrader ve Lawless 2004; Sousa vd. 2020; Dewi vd. 2022; Patalinghug vd. 2023*). Katılımcıların bir konudaki bilgi, tutum ve davranışlarına ilişkin elde edilen veriler, bu konudaki farkındalık düzeylerinin belirlenmesi için önemli girdileri oluşturabilir. Bu araştırmada mimarların DY'ye ilişkin farkındalık düzeylerinin ölçümü için bilgi, tutum ve davranış bileşenleri kullanılmış ve bu bileşenler kapsamında üç alt sorunun cevabı araştırılmıştır:

- Mimarların DY hakkındaki bilgi düzeyi nedir?
- Mimarların DY'ye yönelik tutum düzeyi nedir?
- Mimarların DY'ye yönelik davranış düzeyi nedir?

2. Metodoloji

Çalışmada belirlenen soruların yanıtlarını bulmak amacıyla, önce literatür araştırmasını ve yarı yapılandırılmış açık uçlu soruların sorulduğu görüşmeleri

içeren keşfedici yöntemle veri toplanmış ve analiz edilmiştir. Daha sonra mevcut durum hakkında bir genelleme yapılmasına olanak sağlayabilecek betimsel nicel anket uygulanmıştır. Çalışmada betimsel anket yöntemin kullanılma gerekçeleri şöyle sıralanabilir;

- Araştırmada bir düzey belirlemenin amaçlanması,
- Bir grubun belirli özelliklerinin belirlenmek istenmesi,
- Var olan mevcut bir durumun olduğu şekliyle açıklanmak istenmesi.

Anket sonucunda elde edilen veriler betimsel istatistik yöntemiyle analiz edilmiş, düzenlenmiş ve bulgular yorumlanarak sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırma evrenini İstanbul'daki mimarlar oluşturmuştur. TMMOB verilerine göre Türkiye'de 2021 tarihinde Mimarlar Odası'na kayıtlı mimar sayısı 71591 ve TMMOB İstanbul Mimarlar Odası Büyükşehir Şubesine kayıtlı üye sayısı ise 26479 olmuştur (Tablo 2) (Url-3). Bu sayılara göre, Türkiye'de en kalabalık mimar sayısına sahip olan İstanbul kentindeki mimarların Türkiye'yi de temsil edebilecek bir evren alanı oluşturabileceği söylenebilir. Araştırmanın örneklemini, çevrimiçi anket formuna cevap veren ve çoğunluğu TMMOB İstanbul Mimarlar Odası Büyükşehir Şubesine kayıtlı 220 mimar oluşturmuştur.

İl	Mimar Sayısı (2021)	%
İstanbul	26479	% 36,98
Diğer İller	45112	% 63,02
Türkiye	71591	% 100,00

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada birincil veri toplama aracı olarak yapılandırılmış anket yöntemi kullanılmıştır. Veriler, yanıtları hızlı ve verimli bir şekilde toplamak için kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak çevrimiçi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Anket formu TMMOB İstanbul Mimarlar Odası Büyükşehir Şubesinin internet sitesi aracılığıyla İstanbul Mimarlar Odası'na kayıtlı üyelere gönderilmiştir. Çevrimiçi

anket formu 29.08.2023 tarihinde 3399 üyeye, 26.10.2023 tarihinde ise 5932 üyeye ulaştırılmıştır. Anket formu ayrıca MSGSÜ Mimarlık Bölümü'nün mimar kökenli tüm öğretim elemanlarına ve mimarların bulunduğu bazı sosyal medya gruplarına da gönderilmiştir. Çevrimiçi ankete 220 mimar cevap vermiştir. Sorular oluşturulurken, her sorunun özellikle olumlu anlamlar içeren yapıda kurgulanmasına çalışılmıştır. Böylece sorulara verilecek cevapların değerlendirilmesinde ve puanlanmasında ortaya çıkabilecek karmaşıklıklara karşı önlem alınmıştır. Burada her madde (soru) için elde edilen ortalama puanın yüksekliği, o maddeye yönelik eğilimin yüksek olumlulukta olduğu anlamına gelmektedir.

Anket sonucunda elde edilen veriler IBM SPSS-25 programında analiz edilip değerlendirilmiştir. Analizlerde kullanılan örneklem boyutu 220, güven seviyesi %95 ve hata payı %7'dir. Yapılan anket çalışmasının maddeleri (soruları) 5'li Likert ölçeğine göre, maddeye ait seçeneği işaretleyen katılımcı sayısı kullanılarak ve ağırlıklı aritmetik ortalama alınarak puanlanmıştır. En yüksek (ideal) puanın 5 olduğu bu yöntemde puanlar 1 No'lu formüle göre hesaplanmıştır:

$$P_i = \frac{(x_1y_{i1}) + (x_2y_{i2}) + \dots + (x_ky_{ij})}{n_i}$$

Burada;

P_i , anket katılımcılarının verdiği cevaplar sonucunda i maddesinin aldığı puan (farkındalık düzeyi) değeridir.

n_i , i maddesine cevap veren anket katılımcılarının sayısıdır.

x_k , Likert ölçeğinin değeridir ($k: 1, 2, 3, 4, 5$)

y_{ij} , i maddesinin j seçeneğini işaretleyen katılımcı sayısıdır ($j=k: 1, 2, 3, 4, 5$)

Anket soru formlarının hazırlanması için yapılan literatür araştırmasında, yapı yaşam sürecinin çeşitli dönemlerinde uygulanabilecek DE stratejileri (Tablo 1) ve ilkeleri incelenmiştir (EMF 2015; EMF 2013; Adams vd. 2017; Kirchherr vd. 2017; Eberhardt vd. 2020; Joensuu vd. 2020; Esa vd. 2021; Finch vd. 2021; Çimen 2021; Guerra ve Leite 2021; Rahla vd. 2021a; Rahla vd. 2021b; Tserng vd. 2021; Wijewansa vd. 2021; Amudjie vd. 2023a; Amudjie vd. 2023b; Garusinghe vd. 2023). Literatürden elde edilen bilgiler Tablo 3'te özetlenmiştir. Tabloda

Tablo 2: 2021 yılında Türkiye'de ve İstanbul'da mimar sayıları (Url-5).

DÖNEMLER	İLKELER VE STRATEJİLER
Yapı Tasarımı Dönemi	Söküme uygun tasarım; Uyarlanabilirliğe ve esnekliğe uygun tasarım; Atık üretmeyen tasarım; Modüler tasarım; Tasarımda ikinci el (geri kazanılmış) ürünlerin kullanımı; Tasarımda geri dönüştürülmüş malzemelerin kullanımı.
Ürün Tasarımı ve Üretimi Dönemi	Minimum (daha az) malzeme kullanımı; Malzeme kullanımının optimizasyonu; Minimum (daha az) tehlikeli/zehirli malzeme kullanımı; Yaşam süresinin uzatılması/dayanıklılık; Ürün sökümüne (demontajına) uygun tasarım; Ürün standardizasyonuna uygun tasarım; Ürünlerin tekrar (yeniden) kullanımı.
Yapı Yapımı/Montajı Dönemi	Yapısal atıkların en aza indirilmesi (minimizasyonu); Yeniden kullanılan (ikinci el) ürünlerin tedarigi (elde edilmesi); Geri dönüştürülmüş ürünlerin tedarigi (elde edilmesi).
Yapı/Ürün Kullanımı ve İyileştirilmesi Dönemi	Yapısal atıkların en aza indirilmesi (minimizasyonu); Yapının ve yapı ürünlerinin minimum (çok az) bakım gerektirmesi; Yapının ve yapı ürünlerinin kolay onarılması ve iyileştirilmesi; Yapının ve yapı ürünlerinin esnek/uyarlanabilir olması.
Yapı/Ürün Kullanım Sonu Dönemi	Yapının sökülebilirliği (Deconstructability); Ürünlerin sökülebilirliği (Dismountability); Ürünlerin yeniden kullanımı; Ürünlerin geri dönüştürülmesi

Tablo 3: Yapı yaşam sürecinin çeşitli dönemlerinde dikkate alınabilecek önemli DE ilkeleri ve stratejileri (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

belirtilen DE ilkeleri ve stratejileri aynı zamanda DY konusunun anlaşılmasını sağlayan temel kavramları da içermektedir.

Ankette kullanılan soru formlarının hazırlanmasında, kapsamlı bir literatür taramasının yanı sıra mimarlarla yapılan yüz yüze görüşmelerin içerik analizlerinden elde edilen verilerden de yararlanılmıştır. Gönüllülük esasına dayalı olarak yapılan yüz yüze görüşmelere, bir kısmı farklı sektörlerde çalışan 8 deneyimli mimar katılmıştır. Görüşmelerde mimarların “Sürdürülebilirlik, Döngüsel Ekonomi ve Döngüsel Yapı” gibi genel kavramlara ve “Yeniden Kullanım ve Geri Dönüştürme” gibi önemli DY kavramlarına yönelik farkındalıkları üzerine odaklanılmıştır. Bu süreçte mimarlar konuya katkı sağlayacak önemli bilgiler de vermiştir. Tablo 4’te mimarlarla yüz yüze görüşme sonuçlarından elde edilen veriler özetlenmiştir.

2.3. Ankette Kullanılan Soru Grupları

Anket sürecinde kullanılan soru formlarında, mimarların önemli DY kavramları, ilkeleri ve stratejileri ile ilgili bilgi, tutum ve davranış düzeylerini ölçecek üç farklı kategoride sorular sorulmuştur.

2.3.1. Döngüsel Yapı Hakkındaki Bilgi Düzeyi:

Bu soru grubu, mimarların DY kavramları hakkındaki bilgi birikimlerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Soru formu hazırlanırken özellikle DE modelinde yapma çevre ile ilişkili kavramlar ön planda tutulmuştur. Bu nedenle öncelikle DE ilkeleri ve stratejileri (Tablo 4) incelenmiş, bunlara dayalı olarak DY konusunu açıklayabilecek temel kavramlar belirlenmiştir. Daha sonra, mimarların bu kavramlar hakkındaki bilgi düzeyinin anlaşılmasını sağlayabilecek sorular oluşturulmuştur.

Bilgi düzeyi sorularında yer alan temel DY kavramları şunlardır:

- Döngüsel Ekonomi (Circular Economy)
- Esnek/Uyarlanabilir Yapı (Flexible/Adaptable Building)
- Sökülebilir Yapı (Deconstructable/Dismountable Building)
- Elemanların/Bileşenlerin Yeniden Kullanımı (Reuse of Elements and Components)
- Bileşenlerin/Malzemelerin Geri

Tablo 4: Mimarlarla yüz yüze görüşme sonuçlarının özeti (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

GÖRÜŞME SORULARI	M1 (Büroda çalışan mimar)	M2 (Büroda çalışan mimar)	M3 (Sahada çalışan mimar)	M4 (Sahada çalışan mimar)	M5 (Sahada çalışan mimar)	M6 (Büroda olan akademiye çalışan mimar)	M7 (Belediyede çalışan mimar)	M8 (Belediyede çalışan mimar)
1 Size göre sürdürülebilirlik önemli bir mimari tasarım amacı olmalı mı?	Evet	Hayır	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Evet	Evet
2 Günümüzde binalarda sürdürülebilirlik problemleri hakkında neler düşünüyorsunuz?	Maliyet önemli bir problemdir, sürdürülebilirliği devlet özendirmedi	Yasal düzenleme gerekli	Mişterlerin sürdürülebilirlik konusunda bilgi sahibi olmaması önemli problemdir	Gerçek döngüsel mimarlığın olmayan tasarımcı elemanların (beton) kullanım önemli problemdir	Sürdürülebilirlik problemi yoktur	Hizmet süreçleri dikkate alınmaksızın tasarlama ve yapılar sürekli maddahatler önemli problemlerdir	Devlet teşvik etmeli, zorunlu kılmalı, sürecin denetimini yapılabilir	Yapım ve bakım maliyeti önemli problemdir
3 Döngüsel Ekonomi kavramını daha önce duyduunuz mu?	Hayır	Evet	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
4 Döngüsel Ekonomi ve Önemli hakkında neler düşünüyorsunuz?	Gelecekte önemli olacak	Gelecekte önemli olacak	Çevre için önemlidir	Çevresel etki azalımı için sektörde önemlidir	Çok önemli değildir	Gelecekte önemli olacak	Önemlidir	Kaynak tüketimini azaltığı için önemlidir
5 Döngüsel Yapı kavramını daha önce duyduunuz mu?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
6 Yapı elemanı ve/veya yapı bileşenlerinin yeniden (ikinci el) kullanımını önemli hakkında neler düşünüyorsunuz?	Sektöre yayılması, devlet politikası olmalı, özendirilmeli	Yapı elemanları yeniden kullanılabilir hale getirilmeli	Bir fikirim yok	Formalar bu konuda planlama yapılmalı	Düşünce negatif, bulduğumuz pencereye göre duvar yapıyoruz	Ucuz ve hızlı üretim nedeniyle, kısa ömürlü malzemeler tercih ediliyor, ilk kullanılan malzeme kaliteli olmalı	Bizde, ikinci el düşük performanslı olur doğumlar yeniden üyargısı var, plastik ürünler, dolaplar, kapılar vb. tekrar kullanılabilir	Pvc veya alüminyum doğumlar yeniden kullanılabilir, betonarmedeki çelik donatılar yeniden üretime girebilir
7 Yapı elemanı ve/veya yapı bileşenlerinin yeniden (ikinci el) kullanılabilirliği hakkında neler düşünüyorsunuz?	Kaliteli ürün bulunmuyor. İkinci el kullanıma uygun bakılmıyor	Maliyet, bulunabilirlik	Maliyet ve işçilik	Ekonomik kazanım hedefi medeniyet üretici ve yapımcılar bu konuda isteksiz	Malzemenin iyileştirmek yapım sürecini uzatıyor ve maliyeti artırıyor, eski ürün modası geçtiği için tercih edilmiyor	Yapımda ucuz ilk maliyet ve hızlı üretim öncelikli olması	Müşterinin olumsuz algısı ve görsellik duygunu, yeni binalarda belirli standartta kaliteli malzeme istenmesi	Standartların ve yasal düzenlemelerin olmaması
8 Bu engelleri aşmak için önerileriniz nelerdir?	İkinci el kullanım zorunlu kılmalı, piyasa oluşturulmalı	Devlet yeniden kullanımını teşvik etmeli	Devlet düzenlemeleri gerekli	Özendirici ve yaptırımı olan düzenlemeler gerekli	Buna inanmadığım için önerim yok	Paydaşlarla imkanlar, vergi indirimi olmalı, harçlardan muaf tutulmalı	Devlet teşvik etmeli, iyi örnekler gösterilmeli, algısı ve görsellik duygunu, yeni binalarda belirli standartta kaliteli malzeme istenmesi	Standartlar oluşturulmalı, örnekler gösterilmeli
9 Tasarım ve/veya yapım sırasında, yapı elemanı ve/veya yapı bileşenlerinin yeniden (ikinci el) kullanımını ile ilgili deneyimleriniz oldu mu? Açıklar mısınız?	Hayır	Hayır	Hayır	Terminal binasının giydirme cephe camlarının bir kısmını yeniden kullandık ve çelik atıkları ayrıştırdık	Giriş kapıları ve pencereleri yeniden kullandım	Hayır	Hayır	Hayır
10 Yapı elemanı ve/veya yapı bileşenlerinin yeniden (ikinci el) kullanımını amaçlayan, bildiğiniz proje örnekleri var mı? Açıklar mısınız?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Avustralya'da cephe elemanlarının geri kazanımı çalışması, mutfak dolaplarını yeniden kullanıma rastladım	Hayır
11 Yapı bileşeni ve/veya yapı malzemesinin geri dönüştürülmesinin önemli hakkında neler düşünüyorsunuz?	Önemsemeli, yasalarla belirli oranda kullanım zorunlu kılmalı	Malzemenin belli bir kısmı geri dönüştürülebilir olmalı		Önemlidir, ikinci el kullanıma göre daha fazla katma değer yaratır	Bu bir kültür sorundur ve eğitimi ilkokuldan başlayarak verilmelidir. Avrupa'da zorunlu olarak yapılıyor.	Yapının uzun ömürlü olması bizim için önemlidir, malzeme ve teknoloji bilinir olursa tercih edilebilir	Ürün yeniden kullanılmıyorsa, geri dönüştürülmez, bunların kullanicılara açıklanmalıdır	Yapı kısmen geri dönüştürülerek, kısmen yeniden kullanılarak çöp olmaktan kurtulabilir
12 Yapı bileşeni ve/veya yapı malzemesinin geri dönüştürülebilirliği hakkında neler düşünüyorsunuz?	Yatırımcının ikna edilmesi, kaliteli ürün bulunması, maliyet	Maliyet, malzeme kalitesi		Ekonomik kazanım hedefi bu konudaki çalışmalar ve planlamayı engelliyor	Kültür	Ekonomi	İnsanlar bilinçlendirilmelidir	Belirli standartlar oluşturulmalı, malzeme insan sağlığı ve dayanıklılık için sorun oluşturmuyorsa yeniden kullanılabilir
13 Bu engelleri aşmak için önerileriniz nelerdir?	Yasalarla destek sağlanmalı	Yasalar zorunlu kılmalı		Özendirici ve yaptırımı olan düzenlemeler yapılmalı	İnsanlar ilkokuldan başlayarak eğitilmeli, bu konu normalleştirilmeli	Hızlı ve ilk maliyeti ucuz olan yerine uzun ömürlü olan tercih edilmeli	Bilgin ve farkındalık oluşturulmalı	Standartlar oluşturulmalı, iyi örnekler gösterilmeli
14 Tasarım ve/veya yapım sırasında, yapı elemanı ve/veya yapı malzemesinin geri dönüştürülmesi ile ilgili deneyimleriniz oldu mu? Açıklar mısınız?	Hayır	Derste biyomalzeme ile maket yaptık		Hayır	Almanya'da şantiyede yapılmayan atık konteynerleri kullandık	Hayır	Hayır	Hayır
15 Yapı bileşeni ve/veya yapı malzemesinin geri dönüştürülmesini amaçlayan, bildiğiniz proje örnekleri var mı? Açıklar mısınız?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Almanya'da böyle projeler vardı	Yurtdışı örnekleri var	Hayır	Belediyede yeşil bina için yönetmelik çalışması var ancak sadece yeşil çatı yapılabiliyor
16 Döngüsel Ekonomi modelinin yapımı çevrede uygulanabilmesi sağlayacak bildiğiniz başka stratejiler, yollar var mı?	Tanıtım ve bilinirlik sağlanmalı	Bilinirlik sağlanmalı, cazip kılmalı, pazar oluşturulmalı, yaygın yapılmalı	Devlet düzenlemeleri ve kontrolü olmalı	Çevresel etkisi fazla malzemeler kullanılmalı, teşvik olmalı, farkındalık yaratılmalı	Gerçek etkisi fazla malzemenin blokaj oluşturulması, tuğla, kiremit, siva atıklarının temelde kullanım	Hayır	Devlet kararı, teşvikler ve yaptırımı olabilir	Hayır
17 "Demontaja/Söküme uygun tasarım" kavramını daha önce duyduunuz mu?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Prefabrikte yapı uygulamaları biliyorum	Hayır	Yurtdışı projeler ve Balıkh ülkelerindeki çoğunluğu ahsap ağırlıklı projelerde gördük	Okulda duyduğum
18 "Demontaja/Söküme uygun tasarım" hakkında neler düşünüyorsunuz?	Uygulanabilme koşulları sağlandığında desteklerim	Kullanışlı ve çevrecidir	Yeniden kullanımı kolaylaştır	Binaları arzu nesnesi yapabilir, konut ihtiyacına çözüm olabilir, ekonomik katma değer yaratır.	Yapıda standart olmadığı için uygulaması zor, eski malzeme yeni standartlara uymaz	Altyapı kurulmalı, teknoloji ve maliyet sorunları çözülmemeli ve sertifikalı sistemleri oluşturulmalı	Betonarme yapılarda bunun uygulanması biraz zor	Küçük ölçekli yapılarda uygulanabilir
19 "Demontaja/Söküme uygun tasarım" deneyiminz oldu mu? Açıklar mısınız?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır
20 Demontaja/Söküme uygun tasarımları olan, bildiğiniz proje örnekleri var mı? Açıklar mısınız?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Yurt dışı örnekleri biliyorum	Yurt dışıda bir projede rastlamıştım
21 "Esnikliğin/Uyarlanabilirliğe uygun tasarım" kavramını daha önce duyduunuz mu?	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	Duyduğum ancak bunu planlamak mimar yetiştirilmiyor	Evet
22 "Esnikliğin/Uyarlanabilirliğe uygun tasarım" hakkında neler düşünüyorsunuz?	Desteklerim	İşlevi değişken, değişime açık tasarımlarda kullanılması yararlı olur	Projenin aşamalı tasarlanması ve sürecin aşamalı takibi nedeniyle değerlidir	Ekonomik ve pratik açıdan avantaj sağlar	Planlanacak mimar gerektiriyor, zor	Yapı her türlü işleve yani verilebilen özelliğe sahip olur	Önemlidir, esnek konut tasarlanırsa, insanlar farklı konut arayışına girmez.	Hayır
23 "Esnikliğin/Uyarlanabilirliğe uygun tasarım" deneyiminz oldu mu? Açıklar mısınız?	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Okulda duyduğum	Hayır
24 Esnikliğin/Uyarlanabilirliğe uygun tasarımları olan, bildiğiniz proje örnekleri var mı? Açıklar mısınız?	Hayır	Modüler yapıları biliyorum	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Okulda duyduğum	Hayır

Dönüştürülmesi (Recycle of Components and Materials)

- Az Bakım- Kolay Onarım (Minimal Maintenance - Easy Repair and Upgrade)
- Az Atık (Minimise Waste)

Ankette kapalı uçlu sorular sorulmuştur.

Her sorunun 6 seçeneği vardır. Bu seçeneklerden 5 adedi Likert ölçeğine göre belirlenmiş "Hiç bilgili değilim", "Pek bilgili değilim", "Ne bilgiliyim ne de değilim", "Biraz bilgiliyim", "Çok bilgiliyim" cevaplarını içermektedir. Anket formunda, soruya cevap vermek istemeyen katılımcılar için "Cevap yok" seçeneği de

yer almıştır.

2.3.2. Döngüsel Yapıya Yönelik Tutum Düzeyi:

Bu soru grubu, mimarların DY ilkelerinin ve kavramlarının önemi ve gerekliliği ile ilgili görüşlerini, düşüncelerini ve bu ilkeler/kavramlar için taleplerini/isteklerini belirlemek amacıyla hazırlanmış kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır. Sorular üç alt grupta toplanmıştır.

Döngüsel Yapı Kavramlarının Önemi Hakkındaki Görüşler:

Bu soru grubu, mimarların DY kavramlarının önemi ve gerekliliği hakkındaki görüş ve düşüncelerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Her sorunun 6 seçeneği vardır. Bu seçeneklerden 5 adedi Likert ölçeğine göre belirlenmiş “Hiç önemli değil”, “Pek önemli değil”, “Ne önemli ne de değil”, “Biraz önemli”, “Çok önemli” cevaplarını içermektedir. Anket formunda, soruya cevap vermek istemeyen katılımcılar için “Cevap yok” seçeneği de yer almıştır.

Döngüsel Yapı İlkelerinin Önemi Hakkındaki Görüşler:

Bu soru grubu, mimarların DY ilkelerinin önemi ve gerekliliği hakkındaki görüş ve düşüncelerini belirlemek amacıyla hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır. Her sorunun 6 seçeneği vardır. Bu seçeneklerden 5 adedi Likert ölçeğine göre belirlenmiş “Hiç önemli değil”, “Pek önemli değil”, “Ne önemli ne de değil”, “Biraz önemli”, “Çok önemli” cevaplarını içermektedir. Anket formunda, soruya cevap vermek istemeyen katılımcılar için “Cevap yok” seçeneği de yer almıştır.

Döngüsel Yapı Konusunda Öğrenim Görme Tercihleri:

Bu soru grubu, mimarların DY konusunda öğrenim görme, eğitim alma tercihlerini belirlemek amacıyla hazırlanmış bir sorudan oluşmaktadır. Sorunun 6 seçeneği vardır. Bu seçeneklerden 5 adedi Likert ölçeğine göre belirlenmiş “Hiç istemem”, “Pek istemem”, “Ne isterim ne de istemem”, “Biraz isterim”, “Çok isterim” cevaplarını içermektedir. Anket formunda, soruya cevap vermek istemeyen katılımcılar için

“Cevap yok” seçeneği de yer almıştır.

2.3.3. Döngüsel Yapıya Yönelik Davranış Düzeyi:

Bu soru grubu, mimarların DY’ye yönelik davranışlarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Kapalı uçlu olan sorular iki alt grupta toplanmıştır.

Mimari Projelerde Döngüsel Yapı İlkelerini Uygulama Davranışları:

Bu soru grubu, mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranışlarını belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Her sorunun 6 seçeneği vardır. Bu seçeneklerden 5 adedi Likert ölçeğine göre belirlenmiş “Hiçbir zaman”, “Nadiren”, “Ara sıra”, “Çoğunlukla”, “Her zaman” cevaplarını içermektedir. Anket formunda, soruya cevap vermek istemeyen katılımcılar için “Cevap yok” seçeneği de yer almıştır.

Mimari Projelerde DY İlkelerini Uygulama Deneyimleri:

Bu soru grubu, mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama deneyimlerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Her sorunun 3 seçeneği vardır. Bu seçeneklerden 2 adedi “Evet yaptım”, “Hayır yapmadım” cevaplarını içermektedir. Anket formunda, soruya cevap vermek istemeyen katılımcılar için “Cevap yok” seçeneği de yer almıştır.

3. Bulgular

İstanbul’daki mimarların Döngüsel Yapı’ya yönelik farkındalıklarını belirlemek amacıyla yapılan ankete katılımcıların verdiği cevaplar betimsel istatistik yöntemiyle incelenmiş ve belirli bulgulara ulaşılmıştır. Bu çerçevede, 220 anket katılımcısından elde edilen veriler; Döngüsel Yapı Hakkındaki Bilgi Düzeyi, Döngüsel Yapı’ya Yönelik Tutum Düzeyi ve Döngüsel Yapı’ya Yönelik Davranış Düzeyi başlıkları altında analiz edilmiştir. Analiz sonuçları sayılar, yüzdeler ve puanlar biçiminde düzenlenerek sunulmuştur.

3.1. Döngüsel Yapı Hakkındaki Bilgi Düzeyi Bulguları:

Araştırmada, mimarların DY kavramları hakkındaki bilgi kapasitelerinin

belirlenmesi için beş düzeyli ölçek oluşturulmuştur: Çok Bilgili; Biraz Bilgili; Bilgi Konusunda Kararsız; Pek Bilgili Değil; Hiç Bilgili Değil. 5'li Likert ölçeğine göre alınan puanlar, DY Kavramları Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ile ilişkilendirilmiş ve bu ölçeğin puan değerleri Tablo 5'teki gibi belirlenmiştir (Azwar 2012; Dewi vd. 2022).

düzeyi sorularına verdiği cevapların sayısal ve yüzdelik dağılımı Tablo 6'da gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevapların "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin aldığı puanlar Şekil 2'de gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, her madde için en büyük oranı "Biraz bilgiliyim" seçeneğinin oluşturduğu görülmektedir. "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki hesaplamaya göre; "Çok az bakım gerektiren ve kolay onarılabilen yapı" (3,58 puan), "Esnek/ Uyarlanabilir Yapı" (3,56 puan) ve "Yapı

Tablo 5: Likert puan değerlerine göre DY kavramları hakkındaki bilgi ölçeği.

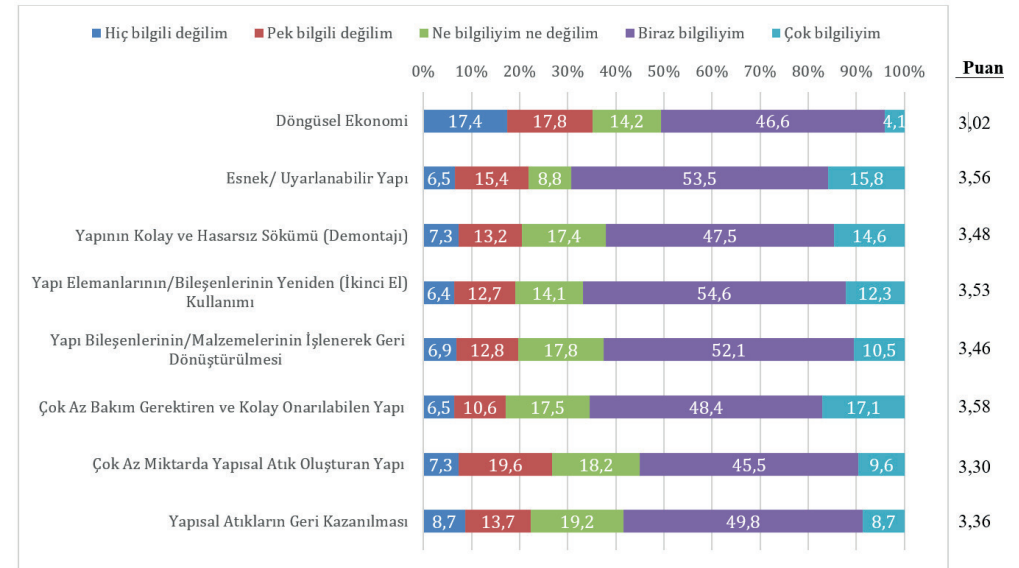
DY Kavramları Hakkındaki Bilgi Düzeyleri	Puan Değeri (P)
Çok Bilgili	$P \geq 4,50$
Biraz Bilgili	$3,50 = P < 4,50$
Bilgi Konusunda Kararsız	$2,50 = P < 3,50$
Pek Bilgili Değil	$1,50 = P < 2,50$
Hiç Bilgili Değil	$P < 1,50$

Ankete katılan tüm mimarların bilgi

Tablo 6: Ankete katılan tüm mimarların Döngüsel Yapı kavramları hakkındaki bilgi düzeylerinin belirlenmesine yönelik hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdelik dağılımı.

DY Kavramları	Hiç bilgili değilim		Pek bilgili değilim		Ne bilgiliyim ne de değilim		Biraz bilgiliyim		Çok bilgiliyim		Cevap yok	
	1	2	3	4	5	-	f	%	f	%	f	%
DY Kavramları	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Döngüsel Ekonomi	38	17,27	39	17,73	31	14,09	102	46,36	9	4,09	1	0,45
Esnek/ Uyarlanabilir Yapı	14	6,36	33	15	19	8,64	115	52,27	34	15,45	5	2,27
Yapının kolay ve hasarsız sökülümü (demontajı)	16	7,27	29	13,18	38	17,27	104	47,27	32	14,55	1	0,45
Yapı elemanlarının/ bileşenlerinin yeniden (ikinci el) kullanımı	14	6,36	28	12,73	31	14,09	120	54,55	27	12,27	0	0,00
Yapı bileşenlerinin/ malzemelerinin işlenerek geri dönüştürülmesi	15	6,82	28	12,73	39	17,73	114	51,82	23	10,45	1	0,45
Çok az bakım gerektiren ve kolay onarılabilen yapı	14	6,36	23	10,45	38	17,27	105	47,73	37	16,82	3	1,36
Çok az miktarda yapısal atık oluşturan yapı	16	7,27	43	19,55	40	18,18	100	45,45	21	9,55	0	0,00
Yapısal atıkların geri kazanılması	19	8,64	30	13,64	42	19,09	109	49,55	19	8,64	1	0,45

Şekil 2: Ankete katılan mimarların Döngüsel Yapı kavramları hakkındaki bilgi düzeylerine ilişkin sorulara verdiği cevapların, "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin puanları (ağırlıklı ortalamaları).

Ortalama Puan: 3,41

elemanlarının/bileşenlerinin yeniden (ikinci el) kullanımı” (3,53 puan) anket katılımcılarının bilgi sahibi olduğu DY kavramları olarak öne çıkmaktadır. Tüm maddelerden alınan puanların ortalamasına göre (3,41 puan), genel olarak mimarların DY kavramlarına yönelik bilgilerini tam açıklayamadıkları ve kararsız oldukları söylenebilir (Tablo 5).

3.3. Döngüsel Yapı'ya Yönelik Tutum Düzeyi Bulguları:

DY'ye yönelik tutum düzeyi; mimarların DY ilkelerinin önemine yönelik görüşlerini, DY kavramlarının önemine yönelik görüşlerini ve DY konusunda öğrenim görme tercihlerini ölçen üç soru grubu başlığında değerlendirilmiştir.

3.3.1. Döngüsel Yapı Kavramlarının Öneme İlişkin Bulgular

Araştırmada, mimarların DY kavramlarının önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi için beş düzeyli ölçek oluşturulmuştur: Çok Önemsememe: Biraz Önemsememe: Önemsememe

Konusunda Kararsız; Pek Önemsememe; Hiç Önemsememe. 5'li Likert ölçeğine göre alınan puanlar, DY Kavramlarının Öneme Yönelik Tutum Düzeyleri ile ilişkilendirilmiş ve bu ölçeğin puan değerleri Tablo 7'deki gibi belirlenmiştir (Azwar 2012; Dewi vd. 2022).

DY Kavramlarının Öneme Yönelik Tutum Düzeyleri	Puan Değeri (P)
Çok Önemsememe	P≥4,50
Biraz Önemsememe	3,50=P<4,50
Önemsememe Konusunda Kararsız	2,50=P<3,50
Pek Önemsememe	1,50=P<2,50
Hiç Önemsememe	P<1,50

Tablo 7: Likert puan değerlerine göre DY kavramlarının önemine yönelik tutum ölçeği.

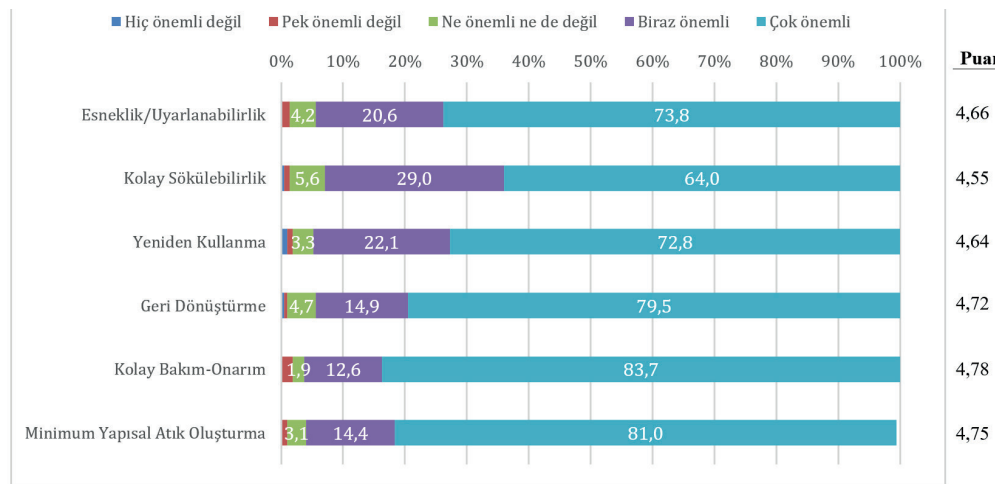
Ankete katılan tüm mimarların DY kavramlarının önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla sorulan sorulara verdiği cevapların sayısal ve yüzdelerik dağılımı Tablo 8'de gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevapların “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelerik dağılımları ve maddelerin aldığı puanlar Şekil 3'te gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, her madde için en büyük oranı “Çok

DY Kavramları	Hiç önemli değil		Pek önemli değil		Ne önemli ne de değil		Biraz önemli		Çok önemli		Cevap yok	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Esneklik/Uyarlanabilirlik	0	0,0	3	1,36	9	4,09	44	20	158	71,82	6	2,73
Kolay Sökülebilirlik	1	0,45	2	0,91	12	5,45	62	28,18	137	62,27	6	2,73
Yeniden Kullanma	2	0,91	2	0,91	7	3,18	47	21,36	155	70,45	7	3,18
Geri Dönüştürme	1	0,45	1	0,45	10	4,55	32	14,55	171	77,73	5	2,27
Kolay Bakım-Onarım	0	0,0	4	1,82	4	1,82	27	12,27	180	81,82	5	2,27
Minimum Yapısal Atık Oluşumu	0	0,0	2	0,91	8	3,64	31	14,09	175	79,55	4	1,82

Tablo 8: Ankete katılan tüm mimarların Döngüsel Yapı kavramlarının önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdelerik dağılımı.

Ortalama Puan: 4,68

Şekil 3: Ankete katılan mimarların Döngüsel Yapı kavramlarının önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan sorulara verdiği cevapların, “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelerik dağılımları ve maddelerin puanları (ağırlıklı ortalamaları).

Tablo 9: Likert puan değerlerine göre DY ilkelerinin önemine yönelik tutum ölçeği.

DY İlkelerinin Önemine Yönelik Tutum Düzeyleri	Puan Değeri (P)
Çok Önemseme	P≥4,50
Biraz Önemseme	3,50=P<4,50
Önemseme Konusunda Kararsız	2,50=P<3,50
Pek Önemsememe	1,50=P<2,50
Hiç Önemsememe	P<1,50

Önemli" seçeneğinin oluşturduğu görülmektedir. "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki hesaplamaya göre, anket katılımcılarının %83,7'si "Kolay Bakım-Onarım" kavramının çok önemli olduğunu belirtmiş ve bu kavram 4,78 puan almıştır. Bu soru grubunda en düşük puanı "Kolay Sökülebilirlik" kavramı almıştır (4,55 puan). Tüm maddelerden alınan puanların ortalamasına göre

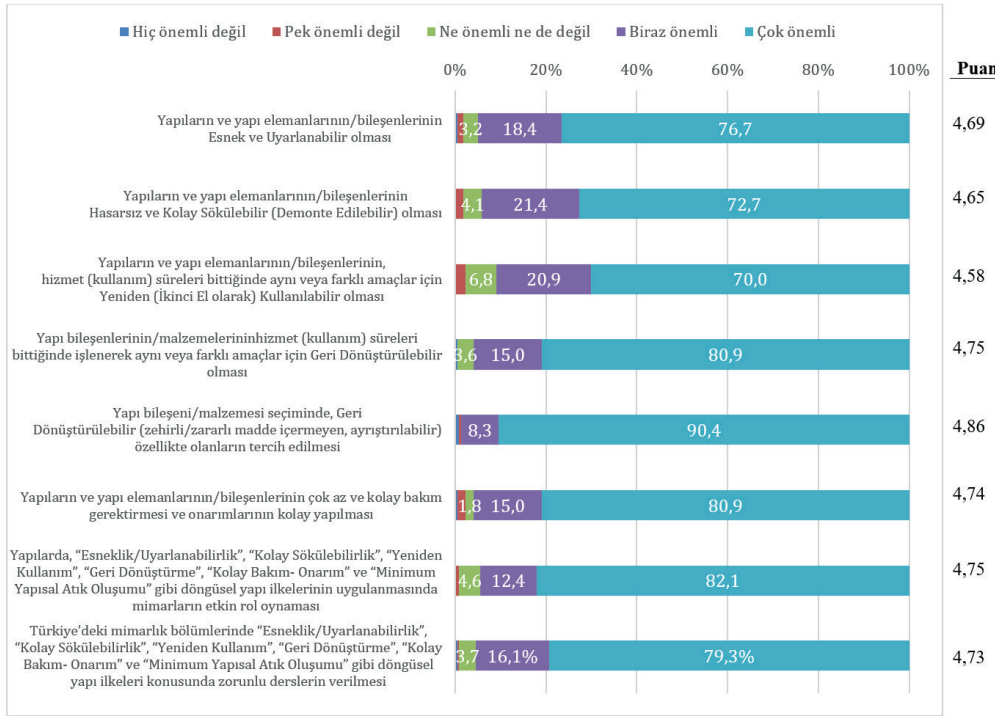
Tablo 10: Ankete katılan tüm mimarların Döngüsel Yapı ilkelerinin önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdelik dağılımı.

DY İlkeleri	Hiç önemli değil		Pek önemli değil		Ne önemli ne de değil		Biraz önemli		Çok önemli		Cevap yok	
	1	2	3	4	5	-	f	%	f	%	f	%
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Yapıların ve yapı elemanlarının/bileşenlerinin Esnek/ Uyarlanabilir olması	1	0,45	3	1,36	7	3,18	40	18,18	167	75,91	2	0,91
Yapıların ve yapı elemanlarının/ bileşenlerinin Hasarsız ve Kolay Sökülebilir (Demonte Edilebilir) olması	0	0,0	4	1,82	9	4,09	47	21,36	160	72,73	0	0,0
Yapıların ve yapı elemanlarının/ bileşenlerinin, hizmet (kullanım) süreleri bittiğinde aynı veya farklı amaçlar için Yeniden (İkinci El olarak) Kullanılması	0	0,0	5	2,27	15	6,82	46	20,91	154	70,00	0	0,0
Yapı bileşenlerinin/malzemelerinin hizmet (kullanım) süreleri bittiğinde işlenerek aynı veya farklı amaçlar için Geri Dönüştürülebilir olması	1	0,45	0	0,0	8	3,64	33	15,00	178	80,91	0	0,0
Yapı bileşeni/malzemesi seçiminde, Geri Dönüştürülebilir (zehirli/zararlı madde içermeyen, ayrıştırılabilir) özellikte olanların tercih edilmesi	2	0,91	1	0,45	0	0,00	18	8,18	197	89,55	2	0,91
Yapıların ve yapı elemanlarının/bileşenlerinin çok az ve kolay bakım gerektirmesi ve onarımlarının kolay yapılması	1	0,45	4	1,82	4	1,82	33	15	178	80,91	0	0,0
Yapılarda "Esneklik/ Uyarlanabilirlik", "Kolay Sökülebilirlik", "Yeniden Kullanım", "Geri Dönüştürme", "Kolay Bakım-Onarım" ve "Minimum Yapısal Atık Oluşumu" gibi döngüsel yapı ilkelerinin uygulanmasında mimarların etkin rol oynaması	0	0,0	2	0,91	10	4,55	27	12,27	179	81,36	2	0,91
Türkiye'deki mimarlık bölümlerinde "Esneklik/ Uyarlanabilirlik", "Kolay Sökülebilirlik", "Yeniden Kullanım", "Geri Dönüştürme", "Kolay Bakım-Onarım" ve "Minimum Yapısal Atık Oluşumu" gibi döngüsel yapı ilkeleri konusunda zorunlu derslerin verilmesi	1	0,45	1	0,45	8	3,64	35	15,91	172	78,18	3	1,36

(4,68 puan), genel olarak ankete katılan mimarların DY kavramlarının önemine yönelik tutum düzeyinin "Çok Önemseme" olduğu belirlenmiştir (Tablo 7). Bu bulgular esas alındığında, mimarların büyük çoğunluğunun DY kavramlarının çok önemli ve gerekli olduğunu düşündüğü söylenebilir.

3.3.2. Döngüsel Yapı İlkelerinin Önemine İlişkin Bulgular

Araştırmada, mimarların DY ilkelerinin önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla beş düzeyli ölçek oluşturulmuştur: Çok Önemseme; Biraz Önemseme; Önemseme Konusunda Kararsız; Pek

Şekil 4: Ankete katılan mimarların Dögüsel Yapı ilkelerinin önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan sorulara verdiği cevapların, "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin puanları (ağırlıklı ortalamaları).

Onemsememe; Hiç Onemsememe. 5'li Likert ölçeğine göre alınan puanlar, DY İlkelerinin Öneme Yönelik Tutum Düzeyleri ile ilişkilendirilmiş ve bu ölçeğin puan değerleri Tablo 9'daki gibi belirlenmiştir (Azwar 2012; Dewi vd. 2022).

Ankete katılan tüm mimarların DY ilkelerinin önemine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla sorulan sorulara verdiği cevapların sayısal ve yüzdelik dağılımı Tablo 10'da gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevapların "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin aldığı puanlar Şekil 4'te gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, her madde için en büyük oranı "Çok önemli" seçeneğinin oluşturduğu görülmektedir. "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki hesaplamaya göre, anket katılımcılarının %90,4'ü "Yapı bileşeni/ malzemesi seçiminde, Geri Dönüştürülebilir (zehirli/zararlı madde içermeyen, ayrıştırılabilir) özellikte olanların tercih edilmesi" ilkesinin çok önemli olduğunu belirtmiş ve bu ilke 4,86 puan almıştır. Bu soru grubunda en düşük puanı "Yapıların ve yapı elemanlarının/ bileşenlerinin,

Ortalama Puan: 4,71 hizmet (kullanım) süreleri bittiğinde aynı veya farklı amaçlar için Yeniden (İkinci El olarak) Kullanılması" ilkesi almıştır (4,55 puan). Tüm maddelerden alınan puanların ortalamasına göre (4,72 puan), genel olarak mimarların DY ilkelerinin önemi konusundaki tutum

DY Konusunda Öğrenim Görme Tercihlerine Yönelik Tutum Düzeyleri	Puan Değeri (P)
Çok İsteme	P≥4,50
Biraz İsteme	3,50=P<4,50
İstek Konusunda Kararsız	2,50=P<3,50
Pek İstememe	1,50=P<2,50
Hiç İstememe	P<1,50

Tablo 11: Likert puan değerlerine göre DY konusunda öğrenim görme tercihlerine yönelik tutum ölçeği.

düzeyinin "Çok Önemsememe" olduğu belirlenmiştir (Tablo 9). Bu bulgular esas alındığında, mimarların büyük çoğunluğunun DY ilkelerinin çok önemli ve gerekli olduğunu düşündüğü söylenebilir.

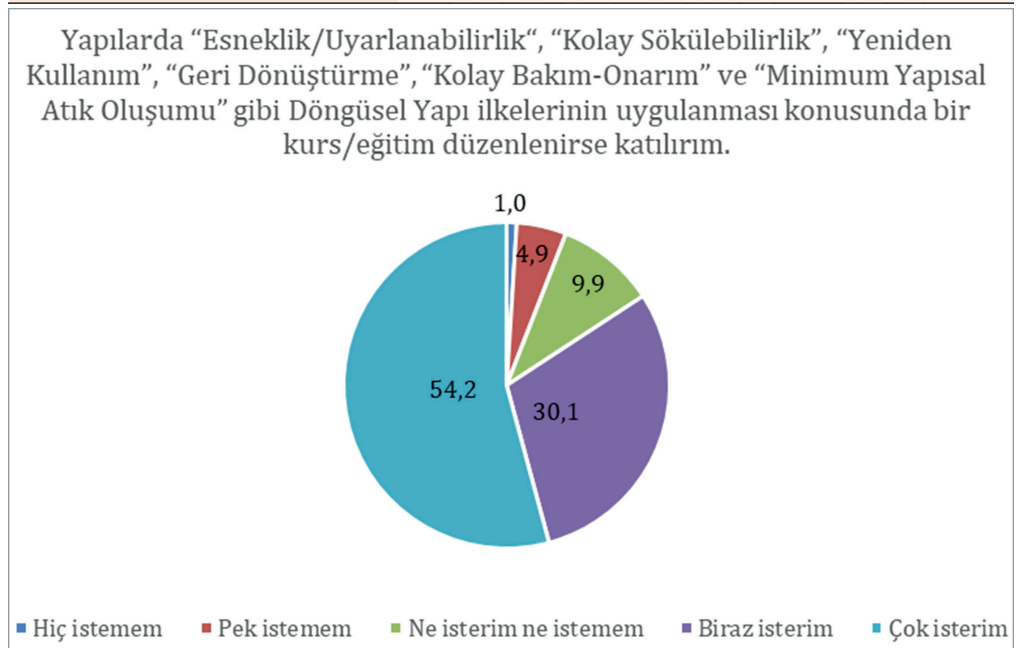
3.3.3. Dögüsel Yapı Konusunda Öğrenim Görme Tercihlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada, mimarların DY konusunda öğrenim görme tercihlerinin belirlenmesi amacıyla beş düzeyli ölçek oluşturulmuştur: Çok İsteme; Biraz İsteme; İstek Konusunda Kararsız; Pek İstememe; Hiç İstememe. 5'li Likert ölçeğine göre alınan puanlar, DY Konusunda Öğrenim Görme Tercihlerine Yönelik Tutum Düzeyleri

Tablo 12: Ankete katılan tüm mimarların Döngüsel Yapı konusunda öğrenim görme tercihlerinin belirlenmesine yönelik hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdelik dağılımı.

DY Konusunda Öğrenim Görme Tercihi	Hiç istemem		Pek istemem		Ne isterim ne de istemem		Biraz isterim		Çok isterim		Cevap yok	
	1	2	3	4	5	-	f	%	f	%	f	%
Yapılarda “Esneklik/ Uyarlanabilirlik”, “Kolay Sökülebilirlik”, “Yeniden Kullanım”, “Geri Dönüştürme”, “Kolay Bakım-Onarım” ve “Minimum Yapısal Atık Oluşumu” gibi döngüsel yapı ilkelerinin uygulanması konusunda bir kurs/ eğitim düzenlenirse katılıyorum.	2	0,91	10	4,55	20	9,09	61	27,73	110	50	17	7,73

Şekil 5: Ankete katılan mimarların Döngüsel Yapı konusunda öğrenim görme tercihlerinin belirlenmesine yönelik sorulara verdiği cevapların, “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddenin aldığı puan (ağırlıklı ortalama).

Ortalama Puan: 4,31

ile ilişkilendirilmiş ve bu ölçeğin puan değerleri Tablo 11'deki gibi belirlenmiştir (Azwar 2012; Dewi vd. 2022).

Ankete katılan tüm mimarların DY konusunda öğrenim görme tercihlerinin belirlenmesi amacıyla sorulan sorulara verdiği cevapların sayısal ve yüzdelik dağılımı Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12. Ankete katılan tüm mimarların Döngüsel Yapı konusunda öğrenim görme tercihlerinin belirlenmesine yönelik hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdelik dağılımı. Sorulara verilen cevapların “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin aldığı puanlar Şekil 5'te gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, tüm katılımcıların yarısının (%50,0) “Çok isterim” seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Bu maddeye “Hiç istemem” cevabı veren mimar oranı %0,91 (2 kişi), maddeyi cevapsız bırakan mimar oranı ise %7,73 (17 kişi) olmuştur. Bu maddenin, “Cevap yok” seçeneği çıkarılarak hesaplanan ortalama puanına göre (4,31 puan), ankete katılan mimarların “Döngüsel Yapı konusunda öğrenim görme tercihlerinin” (Tutum düzeyinin) “Biraz İsteme” olduğu belirlenmiştir (Tablo 11). Bu bulgular esas alındığında, mimarların genel olarak DY konusunda öğrenim görmeye biraz istekli olduğu, ancak yaklaşık yarısının çok istekli olduğu söylenebilir.

3.4. Döngüsel Yapı'ya Yönelik Davranış Düzeyi Bulguları:

DY'ye yönelik davranış düzeyi; mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranışlarını ve DY ilkelerini uygulama deneyimlerini ölçen iki soru grubu başlığında değerlendirilmiştir.

3.4.1. Mimari Projelerde Döngüsel Yapı İlkelerini Uygulama Davranışlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada, mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranışlarının belirlenmesi amacıyla beş düzeyli ölçek oluşturulmuştur: Her Zaman Uygulama; Çoğunlukla Uygulama; Ara Sıra Uygulama; Nadiren Uygulama; Hiçbir Zaman Uygulamama. 5'li Likert ölçeğine göre alınan puanlar, Mimarların Mimari Projelerinde DY İlkelerinin Uygulanmasına Yönelik Davranış Düzeyleri

Mimarların Mimari Projelerinde DY İlkelerinin Uygulanmasına Yönelik Davranış Düzeyleri	Puan Değeri (P)
Her Zaman Uygulama	$P \geq 4,50$
Çoğu Zaman Uygulama	$3,50 = P < 4,50$
Ara Sıra Uygulama	$2,50 = P < 3,50$
Nadiren Uygulama	$1,50 = P < 2,50$
Hiçbir Zaman Uygulamama	$P < 1,50$

ile ilişkilendirilmiş ve bu ölçeğin puan değerleri Tablo 13'teki gibi belirlenmiştir (Azwar 2012; Dewi vd. 2022).

Ankete katılan tüm mimarların mimari projelerde DY ilkelerinin uygulanmasına yönelik davranışların belirlenmesi amacıyla sorulan sorulara verdiği cevapların sayısal ve yüzdeler dağılımı Tablo 14'te gösterilmektedir.

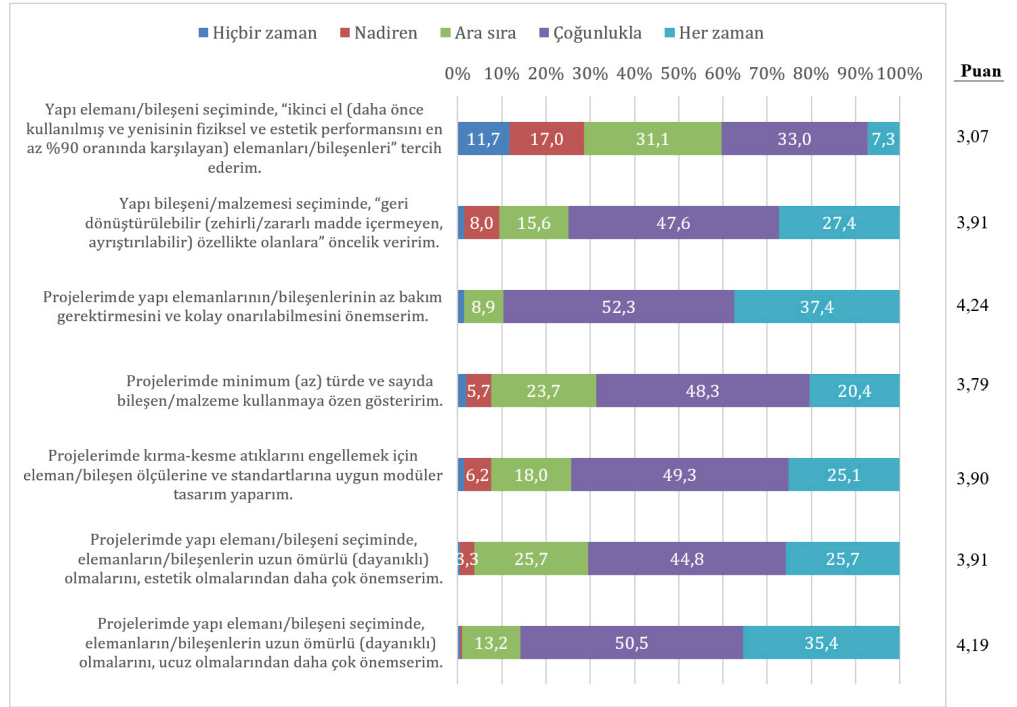
Mimari projelerde DY ilkelerinin uygulanmasına yönelik davranışların

Tablo 13: Likert puan değerlerine göre mimarların mimari projelerinde DY ilkelerinin uygulanmasına yönelik davranış ölçeği.

Mimari Projelerinde DY İlkelerini Uygulama Davranışları	Hiçbir Zaman		Nadiren		Ara sıra		Çoğunlukla		Her zaman		Cevap yok	
	1	2	3	4	5	-	1	2	3	4	5	-
Yapı elemanı/ bileşeni seçiminde, "ikinci el (daha önce kullanılmış ve yenisinin fiziksel ve estetik performansını en az % 90 oranında karşılayan) elemanları/ bileşenleri" tercih ederim.	24	10,91	35	15,91	64	29,09	68	30,91	15	6,82	14	6,36
Yapı bileşeni/malzemesi seçiminde, "geri dönüştürülebilir (zehirli/ zararlı madde içermeyen, ayrıştırılabilir) özellikte olanlara" öncelik veririm.	3	1,36	17	7,73	33	15	101	45,91	58	26,36	8	3,64
Projelerimde yapı elemanlarının/bileşenlerinin az bakım gerektirmesini ve kolay onarılabilesini önemserim.	3	1,36	0	0,0	19	8,64	112	50,91	80	36,36	6	2,73
Projelerimde minimum (az) türde ve sayıda bileşen/malzeme kullanmaya özen gösteririm.	4	1,82	12	5,45	50	22,73	102	46,36	43	19,55	9	4,09
Projelerimde kırma-kesme atıklarını engellemek için eleman/ bileşen ölçülerine ve standartlarına uygun modüler tasarım yaparım.	3	1,36	13	5,91	38	17,27	104	47,27	53	24,09	9	4,09
Projelerimde yapı elemanı/ bileşeni seçiminde, elemanların/ bileşenlerin uzun ömürlü (dayanıklı) olmalarını, estetik olmalarından daha çok önemserim.	1	0,45	7	3,18	54	24,55	94	42,73	54	24,55	10	4,55
Projelerimde yapı elemanı/ bileşeni seçiminde, elemanların/ bileşenlerin uzun ömürlü (dayanıklı) olmalarını, ucuz olmalarından daha çok önemserim.	1	0,45	1	0,45	28	12,73	107	48,64	75	34,09	8	3,64

Tablo 14: Ankete katılan tüm mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranışlarının belirlenmesine yönelik hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdeler dağılımı.

Şekil 6: Ankete katılan mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranışlarının belirlenmesine yönelik sorulara verdiği cevapların, “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin puanları (ağırlıklı ortalamaları).

Ortalama Puan: 3,85

belirlenmesi amacıyla sorulan sorulara verilen cevapların “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin aldığı puanlar Şekil 6’da gösterilmektedir.

Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, her madde için en büyük oranı “Çoğunlukla” seçeneğinin oluşturduğu görülmektedir. “Cevap yok” seçeneği çıkarıldıktan sonraki hesaplama göre, anket katılımcıları büyük oranda, “Projelerimde yapı elemanlarının/ bileşenlerinin az bakım gerektirmesini ve kolay onarılabilmesini önemserim.” ilkesini tercih ettiği belirlenmiştir (4,19 puan). DY ilkelerini uygulama davranışlarında, en az tercih edilen ilkenin “Yapı elemanı/ bileşeni seçiminde, ikinci el (daha önce kullanılmış ve

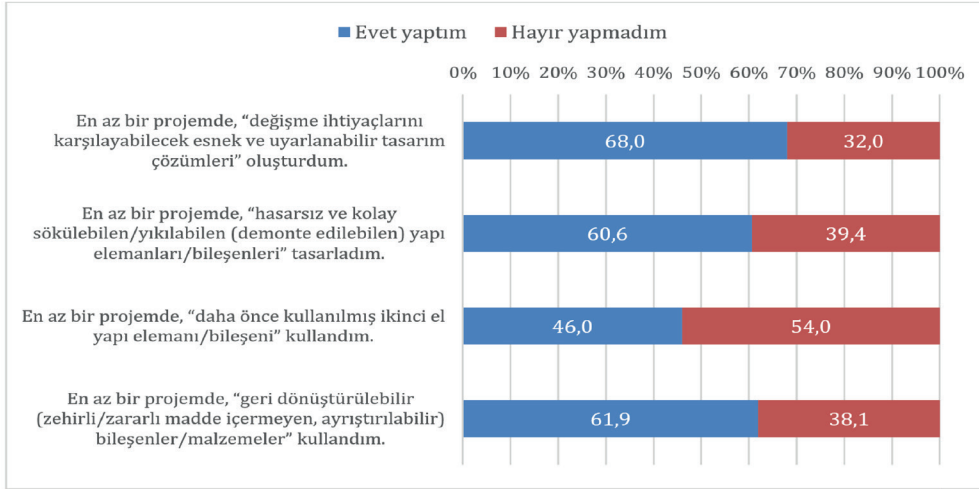
yenisinin fiziksel ve estetik performansını en az %90 oranında karşılayan) elemanları/ bileşenleri tercih ederim.” olduğu görülmüştür (3,07 puan). Tüm maddelerden alınan puanların ortalamasına göre (3,85 puan), genel olarak ankete katılan mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranış düzeyinin “Çoğunlukla Uygulama” tercihi olduğu belirlenmiştir (Tablo 13). Bu bulgular esas alındığında, mimarların, ankette belirtilen DY ilkelerini mimari projelerinde çoğu zaman uygulama eğiliminde oldukları söylenebilir.

3.4.2. Mimari Projelerde Döngüsel Yapı İlkelerini Uygulama Deneyimlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada, mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama

Tablo 15: Ankete katılan tüm mimarların Mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin belirlenmesine yönelik hazırlanan maddelerde işaretledikleri seçeneklerin sayısal ve yüzdelik dağılımı.

Mimari Projelerinde DY İlkelerini Uygulama Deneyimleri	Evet, yaptım		Hayır, yapmadım		Cevap yok	
	f	%	f	%	f	%
En az bir projemde, “değişme ihtiyaçlarını karşılayabilecek esnek ve uyarlanabilir tasarım çözümleri” oluşturudum.	134	60,91	63	28,64	23	10,45
En az bir projemde, “hasarsız ve kolay sökülebilen/ yıkılabilen (demonte edilebilen) yapı elemanları/ bileşenleri” tasarladım.	120	54,55	78	35,45	22	10,00
En az bir projemde, “daha önce kullanılmış ikinci el yapı elemanı/bileşeni” kullandım.	91	41,36	107	48,64	22	10,0
En az bir projemde, “geri dönüştürülebilir (zehirli/ zararlı madde içermeyen, ayrıştırılabilir) bileşenler/ malzemeler” kullandım.	122	55,45	75	34,09	23	10,45

"Evet Yaptım" Ortalama Puanı: %59,12

"Hayır Yapmadım" Ortalama Puanı: %40,87

deneyimlerinin belirlenmesi amacıyla iki düzeyli nominal ölçek oluşturulmuştur: Evet; Hayır. "Evet" en az bir deneyimin olduğunu, "Hayır" hiç deneyimin olmadığını ifade etmektedir. Ankete katılan tüm mimarların bu soru grubuna verdiği cevapların sayısal ve yüzdelik dağılımı Tablo 15'te gösterilmektedir.

Mimari projelerde DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin belirlenmesi amacıyla sorulan sorulara verilen cevapların "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin aldığı puanlar Şekil 7'de gösterilmektedir.

Soru grubunun her maddesinde, yaklaşık %10,00 oranında (22) mimar "Cevap yok" seçeneğini işaretlemiştir. Bu durum soruların anlaşılmasından veya böyle bir deneyimle hiç karşılaşılmasından kaynaklanmış olabilir. Sorulara verilen cevaplar tüm maddelerde "Cevap yok" seçeneği çıkarılarak incelendiğinde, "En az bir projemde, daha önce kullanılmış ikinci el yapı elemanı/bileşeni kullandım." maddesi için büyük oranda (%54,00) "Hayır yapmadım" seçeneğinin işaretlendiği görülmektedir. Diğer maddeler için en büyük oranı (%60 üzeri) "Evet yaptım" seçeneği oluşturmuştur. Böylece "En az bir projede ikinci el yapı elemanı/ bileşeni kullanımı" deneyiminin düşük düzeyde, diğer maddelerdeki deneyimlerin ise %60'ın üzerinde olduğu söylenebilir. Tüm maddelerde "Cevap

yok" seçeneği çıkarılarak hesaplanan yüzdelik dağılımların ortalamalarına göre, mimarların en az bir projelerinde DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin, %59,12 oranında "Deneyim Var" olduğu görülmektedir. Bu bulgular esas alındığında, genel olarak mimarların en az bir projelerinde DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin çok düşük düzeyde olmadığı söylenebilir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Mevcut inşaat sektörü üretim paradigmasının (*yap-kullan-at*) aşırı kaynak tüketimi ve atık oluşumu etkisi nedeniyle, yerküre ve ekolojik çevrede geri döndürülemez yıkıcılıkta ve yaşamın sürdürülebilirliğini tehdit eder boyutta sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yapma çevre tasarımcısı ve uygulayıcısı olan mimarlar, yapısal atıkları daha az maliyetle, daha yüksek nitelikte geri kazanıp, doğal kaynak ve enerji ihtiyacını azaltabilecek çevreci çözümler üretebilir. Bunun için mimarların, yap-kullan-at yaklaşımına karşı ileri sürülen DE paradigmasını/ modelini benimsemelerine ve bu kapsamda tasarımlar ve projeler geliştirmelerine gereksinim vardır.

DY, DE'nin ilke ve stratejilerine göre tasarlanan ve inşa edilen bir yapı türüdür. Mimarların, DY'ye uygun tasarım ve uygulama yapabilmeleri ve bu doğrultuda doğru kararlar verebilmeleri DY farkındalıklarının yeterli düzeyde

Şekil 7: Ankete katılan mimarların Mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin belirlenmesine yönelik sorulara verdiği cevapların, "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları.

Şekil 6: Ankete katılan mimarların mimari projelerinde DY ilkelerini uygulama davranışlarının belirlenmesine yönelik sorulara verdiği cevapların, "Cevap yok" seçeneği çıkarıldıktan sonraki yüzdelik dağılımları ve maddelerin puanları (ağırlıklı ortalamaları).

olmasını gerektirmektedir. Mimarların yeni bir model olan DY'ye ilişkin farkındalıklarındaki eksikliklerin ve yetersizliklerin giderilmesi ve gerekli önlemlerin alınması için öncelikle mevcut durum saptamasına gereksinim vardır. Bu nedenle bu araştırmada, İstanbul'daki mimarların DY'ye ilişkin farkındalık düzeylerini açıklayabilecek ve genelleme yapılmasına olanak sağlayabilecek betimsel anket yöntemi uygulanmıştır. Anket yönteminde, önemli DY kavramlarına ve ilkelerine ilişkin bilgi, tutum ve davranış düzeylerini ölçebilecek anket soruları hazırlanmıştır. Anket formu çevrimiçi olarak İstanbul'daki mimarlara sunulmuş ve ankete 220 mimar cevap vermiştir. Anket katılımcılarından elde edilen veriler, Döngüsel Yapı Hakkındaki Bilgi Düzeyi, Döngüsel Yapı'ya Yönelik Tutum Düzeyi ve Döngüsel Yapı'ya Yönelik Davranış Düzeyi başlıkları altında analiz edilmiş, değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır:

Mimarların DY hakkındaki bilgi düzeyi nedir?

Bu araştırma sorusu için mimarların DY kavramları ile ilgili sahip oldukları bilgiyi ölçen soru grubu oluşturulmuştur. Bilgi düzeyinin ölçümü sonucunda, genel olarak ankete katılan mimarların DY kavramları hakkındaki bilgilerini tam açıklayamadıkları görülmüştür. Bilgi yetersizliğini gösteren bu durumda, Türkiye'de mimarların, yeni bir model olan DY'ye uygun tasarım ve uygulama yapabilmeleri ve bu doğrultuda doğru karar verebilmeleri için, DY hakkındaki bilgi birikimlerini geliştirmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Mimarların DY'ye yönelik tutum düzeyi nedir?

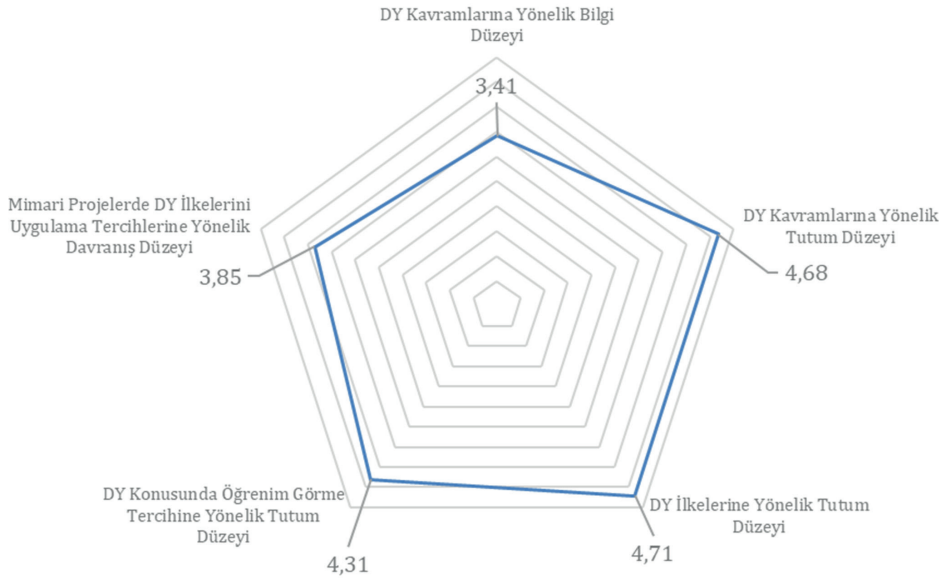
Bu araştırma sorusunu ölçmek amacıyla; DY kavramlarının önemine yönelik görüşlerini, DY ilkelerinin önemine yönelik görüşlerini ve DY konusunda öğrenim görme tercihlerini ölçen üç soru grubu oluşturulmuştur. DY kavramlarının ve ilkelerinin önemine yönelik tutumlarının ölçümü sonucunda, ankete katılan mimarların tutum düzeyinin "Çok

Önemseme" olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulardan, mimarların DY kavramlarını ve ilkelerini çok önemli gördüğü ve bunlara yönelik tutumlarının çok olumlu olduğu anlaşılmaktadır. DY kavramlarının ve ilkelerinin mimarlar tarafından çok önemsenmesi, DY modelinin mimari tasarım ve yapım alanlarında daha fazla yer alması gerekliliğini de ortaya koymaktadır. DY konusunda öğrenim görme tercihlerine yönelik tutum düzeylerinin ölçümü sonucunda, ankete katılan mimarların DY konusunda öğrenim görmeyi genel olarak istedikleri ve bu konuda verilecek eğitime olumlu yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Bu eğilim, mimarların DY'ye önem verdiğini ve ilgili eğitim kurumlarında DY ile ilgili derslerin verilmesine gereksinim duyduğunu göstermektedir.

Mimarların DY'ye yönelik davranış düzeyi nedir?

Bu araştırma sorusunu ölçmek amacıyla; DY ilkelerini uygulama tercihlerini ve DY ilkelerini uygulama deneyimlerini ölçen iki soru grubu oluşturulmuştur. DY ilkelerini uygulama tercihlerinin ölçümü sonucunda, ankete katılan mimarların, ankette belirtilen DY ilkelerini mimari projelerinde uygulamayı çoğunlukla tercih ettiği ortaya çıkmıştır. DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin ölçümü sonucunda ise ankete katılan mimarların en az bir projelerinde DY ilkelerini uygulama deneyimlerinin düşük düzeyde olmadığı görülmüştür. Ancak ankette, mimarların DY kavramlarına yönelik yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiş olmasına karşın, DY ilkelerini uygulama tercihlerinin ve deneyimlerinin düşük düzeyde görünmemesi bir çelişki oluşturmaktadır. DY ilkelerini uygulama tercihleri ve uygulama deneyimleri ile ilgili davranış sorularına verdikleri cevaplarda ortaya çıkan çelişki, ileri bir araştırmayı gerektirmekle birlikte, bu çelişkiye, anket katılımcılarının DY'ye yönelik yeterli bilgiye sahip olmamasının, bu konuda sorulan soruların tam anlaşılmasının ve gerçekte olandan farklı cevaplar vermesinin yol açabileceği söylenebilir.

Araştırma sonuçları, İstanbul'daki

Şekil 8: Ankete katılan İstanbul'daki mimarların DY'ye ilişkin farkındalık düzeyleri (Tüm maddelerde "Cevap yok" seçeneği çıkarılarak hesaplanan dağılımların 5'li likert ölçeğine göre ağırlıklı ortalamaları).

mimarların DY kavramları hakkındaki bilgi birikimlerinin düşük düzeyde, DY ilkelerini uygulama davranışlarının orta sıklıkta ve DY kavramlarına ve ilkelerine yönelik tutumlarının yüksek önemseme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Şekil 8). Bu sonuçlardan, mimarların DY kavramlarına yönelik yeterli bilgi sahibi olmadıkları, ancak DY konusunun çok önemli ve gerekli olduğu görüşünü taşıdığı ve DY ile ilgili eğitim almak istedikleri anlaşılmaktadır. DY kavram ve ilkelerinin mimarlar tarafından çok önemli görülmesi, DY'nin inşaat sektöründe dikkate alınması ve uygulanma olanaklarının geliştirilmesi için gerekçe olarak ileri sürülebilir. Araştırma sonucunda, İstanbul'daki mimarların DE ve DY'ye yönelik bilgi birikimlerinin geliştirilmesine ve uygulama deneyimlerinin artırılmasına açık bir gereksinim olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırma sonucu, ilgili eğitim kurumlarının ders programlarında DE ve DY ile ilgili derslerin konmasının ve kamusal organizasyonların mimarların DY'ye yönelik bilgi birikimlerinin ve deneyimlerinin geliştirilmesi amacıyla daha etkin destekler sağlamasının önemini de göstermektedir.

Araştırma, Türkiye'deki mimarların, "Sürdürülebilir Mimarlık" konusunun alt araştırma alanı olan "Döngüsel Yapı"ya

ilişkin farkındalık durumlarını yüz yüze görüşmeler ve betimsel anket yöntemleriyle inceleyen ilk akademik çalışma niteliğindedir. Mimarların bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada elde edilen sonuçlar, inşaat sektöründe DE ve DY uygulamalarının önündeki engellerin aşılması için yapılacak çalışmalara önemli bir bilgi sağlayabilir. Araştırma bulgularından yararlanılarak, sektörün önemli aktörlerinden biri olan mimarların bu konudaki eksiklerini ve gereksinimlerini giderecek olanaklar geliştirilebilir. Araştırma bulgularının, DY'nin mimarların önemseydiği bir konu olduğunu ortaya çıkarması, araştırmacılara Türkiye'de yapı ve yapım sektörü bağlamında DE ve DY ilkelerinin ve stratejilerinin nasıl uygulanabileceği yönünde daha kapsamlı araştırma yapılması için gerekçe oluşturmuştur. Gelecek araştırmalarda, farklı kategoriler (örneğin, demografik özellikler) ile farkındalık düzeyleri arasında ilişki ve etki analizleri yapılarak daha ayrıntılı bulgulara ve sonuçlara ulaşmak mümkün olabilir.

Ülkemiz mimarlık okullarında koruma restorasyon disiplini lisans eğitimi sonrası bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmektedir. Ancak öğrencilerin lisans diplomasını aldıktan sonra koruma restorasyon proje ve uygulama işlerini

yapabilme yetkilerinin olduğu ve mesleki hayatlarında tarihi dokuda yeni yapı tasarımı ile tarihi dokuda çağdaş ek yapma olasılıklarının olduğu dikkate alınmalıdır. Bu nedenle mimarlık öğrencilerinin lisans eğitimlerini tamamlamadan önce bu disiplinle ilgili olabildiğince bilgi ve beceri ile donanımlarının artırılması gerekmektedir. Bu gereklilik hem kaliteli mimarlık eğitiminin verilmesi hem de taşınmaz kültür varlıklarımızın mimarlarımızın proje ve uygulamalarında daha iyi korunarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için önemlidir●

Kaynakça

- Adams, K., Osmani, M., Thorpe, T., Thornback, J. (2017). Circular economy in construction: current awareness, challenges and enablers. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers: Waste and Resource Management*, 170, p.15–24. <https://doi.org/10.1680/jwarm.16.00011>.
- Addis, B. (2006). *Building with Reclaimed Components and Materials: A Design Handbook for Reuse and Recycling*. Taylor & Francis Ltd. <https://doi.org/10.4324/9781849770637>.
- Alivojvodic, V., Kokalj, F. (2024). Drivers and Barriers for the Adoption of Circular Economy Principles towards Efficient Resource Utilisation. *Sustainability*, 16, 1317. <https://doi.org/10.3390/su16031317>.
- Amudjie, J., Agyekum, K., Adinyira, E., Amos-Abanyie, S., Botchway, E.A. (2023b). Implementing the principles of circular economy in the construction industry: exploratory and confirmatory factor analyses of strategies. *Construction Innovation*, 1471-4175. <https://doi.org/10.1108/CI-10-2022-0270>.
- Amudjie, J., Agyekum, K., Adinyira, E., Amos-Abanyie, S., Kumah, V.M.A. (2023a). Awareness and practice of the principles of circular economy among built environment professionals. *Built Environment Project and Asset Management*, Vol. 13 No. 1, pp. 140-156. <https://doi.org/10.1108/BEPAM-11-2021-0135>.
- Anastasiades, K., Blom, J., Buyle, M., Audenaert, A. (2020). Translating the circular economy to bridge construction: Lessons learned from a critical literature review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 117, p.109522. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109522>.
- Archaya, D., Boyd, R., Finch, O., (2018). *From principles to practices: First steps towards a circular built environment*. ARUP, Ellen MacArthur Foundation. <https://www.arup.com/perspectives/publications/research/section/first-steps-towards-a-circular-built-environment>.
- Arup. (2016). *The Circular Economy in the Built Environment*. Arup Publication: London, UK. <https://www.arup.com/globalassets/downloads/insights/circular-economy-in-the-built-environment.pdf>.
- Avdiushchenko, A. (2018). Toward a circular economy regional monitoring framework for European regions: conceptual approach. *Sustainability*, Vol. 10, pp. 1-26. <https://doi.org/10.3390/su10124398>.
- Azwar, S. (2012). *Penyusunan skala psikologi* (2nd ed.). Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Bayraktaroğlu, S., Soylu, Y. (2024). Circular economy awareness and motivations in the furniture industry: İnegöl as a microcosm of global south dynamics. *Furnit Wood Mat Res J*, 7(1), 38-53. <https://doi.org/10.33725/mamad.1474192>
- Benachio, G.L.F., Freitas, M.C.D., Tavares, S.F. (2020). Circular economy in the construction industry: a systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 260, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121046>.
- Bradley, R., Jawahir, I.S., Badurdeen, F., Rouch, K. (2018). A total life cycle cost model (TLCCM) for the circular economy and its application to post-recovery resource allocation. *Resources, Conservation & Recycling*, Aug;135:141–9. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.01.017>.
- Bressanelli, G., Saccani, N., Perona, M., Baccanelli, I. (2020). Towards Circular Economy in the Household Appliance Industry: An Overview of Cases. *Resources*, 9, 128. <https://doi.org/10.3390/resources9110128>.
- Cheshire, D. (2016). *Building Revolutions: Applying the circular economy to the built environment*. RIBA Publishing. <https://doi.org/10.4324/9780429346712>.
- Chick, A., Micklethwaite, P. (2004). Specifying recycled: understanding UK architects' and designers' practices and experience. *Design Studies*, 25/3, 251-273. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2003.10.009>.
- Conroy, K., J., Riggio, M., Knowles, C. (2019). Perceptions of the environmental and health impacts of wood product use in buildings: A survey among architects on the United States West Coast. *BioProducts Business*, 4(9). <https://bioBUS.swest.org/bpbj/index.php/bpbj/article/view/52/93>.
- Çiçekçi, H. A. (2023). Döngüsel yapılar: Döngüsel yapılar üzerine öğrenci pratikleri üzerinden bir değerlendirme. In XIII. Uluslararası Sinan Sempozyumu (pp. 85-96). Trakya Üniversitesi.
- Çimen, Ö. (2021). Construction and built environment in circular economy: A comprehensive literature review. *Journal of Cleaner Production*, 305, 127180. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127180>.
- Dadzo, F., Michael, A., Duah, D.Y.A., Adesi, M. (2022). Towards a circular economy: a knowledge-attitude gap between demand and supply-side operators on green building construction in Ghana. *Smart and Sustainable Built Environment*, Vol. 13 No. 4, pp. 763-779. <https://doi.org/10.1108/SASBE-03-2022-0048>.
- De Pascale A., Arbolino R., Szopik-Depczyńska K., Limosani M., Ioppolo G. (2021). A systematic review for measuring circular economy: The 61 indicators. *Journal of Cleaner Production*, 281, 124942. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124942>.
- Desing, H., Brunner, D., Takacs, F., Nahrath, S., Frankenberger, K., Hischer, R. (2020). A circular economy within the planetary boundaries: Towards a resourcebased, systemic approach. *Resources, Conservation & Recycling*, 155, 104673. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104673>.
- Dewi, R., Arfani, J.W., Herawan, D. (2022). A Study Of Circular Economy Awareness In University Students: The Assessment Of Knowledge, Attitude And Behavior. *Journal of World Trade Studies*, 7 (1), 1-17. <https://doi.org/10.22146/jwts.v7i1.3702>.
- Eberhardt, L., Birkved, M., Birgisdottir, H. (2020). Building design and construction strategies for a circular economy. *Architectural Engineering and Design Management*, Vol.18, No. 2, 93–113. <https://doi.org/10.1080/17452007.2020.1781588>.
- Ecorys (2014). *Resource Efficiency in the Building Sector: Final report*. Ecorys, Rotterdam, the Netherlands, Copenhagen Resource Institute. https://environment.ec.europa.eu/document/download/88f298c5-d17c-4d78-852e-fbf972e836d6_en?filename=Resource%20efficiency%20in%20the%20building%20sector_0.pdf.
- Ekins, P., Domenech, T., Drummond, P., Bleischwitz, R., Hughes, N. and Lotti, L. (2019). *The Circular Economy: What, Why, How and Where*. Background paper for an OECD/EC Workshop on 5 July 2019 within the workshop series “Managing environmental and energy transitions for regions and cities”, Paris. <https://www.fluidice.org/wp-content/uploads/2023/01/Ekins-2019-Circular-Economy-What-Why-How-Where.pdf>.
- Ellen MacArthur Foundation (EMF) (2013). *Towards the*

- circular economy, Opportunities for the consumer goods sector. <https://emf.thirdlight.com/file/24/qzvD2i1qVnZjTMqzpl2q132rGA/Towards%20the%20circular%20economy%20Vol%202%3A%20opportunities%20for%20the%20consumer%20goods%20sector.pdf>.
- Ellen MacArthur Foundation (EMF) (2015). Towards the circular economy: Business rationale for an accelerated transition. https://archive.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/TCE_Ellen-MacArthur-Foundation_26-Nov-2015.pdf.
- Ellen MacArthur Foundation (EMF) (2021). Circular economy glossary. <https://emf.thirdlight.com/file/24/BGMwzdBG.iZsrLBGtqmBgvFbCK/%5BEN%5D%20Circular%20Economy%20Glossary%20%7C%2030-09-21.pdf>.
- Esa, M. R., Edward, W.A.S.E.S., Halog, A. (2021). Assessment on the Circular Economy for Waste Minimization in the Construction Industry. *Built Environment Journal*, Vol. 18. No. 2, 11-22. <https://doi.org/10.24191/bej.v18i2.13695>.
- European Commission (2020). Changing how we produce and consume: New Circular Economy Action Plan shows the way to a climate neutral, competitive economy of empowered consumers. Opgehaald van EC Europa. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_20_420/IP_20_420_EN.pdf.
- Eurostat (2020). Waste Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Waste_statistics#Total_waste_generation.
- Finch, G., Marriage, G., Pelosi, A., Gjerde, M. (2021). Building envelope systems for the circular economy: Evaluation parameters, current performance and key challenges. *Sustainable Cities and Society*, 64, 102561. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102561>.
- Forghani, R., Sher, W., Kanjanabootra, S., Totoev, Y., (2018). The Attitudes of Demolition Contractors to Reusing Building Components: A Study in New South Wales, Australia. *European Journal of Sustainable Development*, 7 (3), 364-370. <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/735/730>.
- Garusinghe, G.D.A.U., Perera, B.A.K.S., Weerapperuma, U.S. (2023). Integrating Circular Economy Principles in Modular Construction to Enhance Sustainability. *Sustainability*, 15, 11730. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/15/11730>.
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N.M. and Hultink, E.J. (2017). The circular economy – a new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, Vol. 143, pp. 757-768. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>.
- Ghisellini, P., Cialani, C., Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11–32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.007>.
- Guerra, B.C. Leite, F. (2021). Circular Economy in the construction industry: An overview of United States stakeholders' awareness, major challenges, and enablers. *Resources, Conservation & Recycling*, V. 170. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105617>.
- Guy, B. Shell, S., Esherick, H. (2006). Design for deconstruction and material reuse. Design for deconstruction and material reuse, Proceedings of the CIB Task Group 39, CIB Publication 272, p.189-209. <https://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB926.pdf>.
- Hao, J.L., Yu, S., Tang, X., Wu W. (2022). Determinants of workers' pro-environmental behavior towards enhancing construction waste management: Contributing to China's circular economy. *Journal of Cleaner Production*, 369, 133265. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.133265>.
- Harju, C., Lähinen K. (2022). Consumers' Consciousness for Sustainable Consumption and Their Perceptions of Wooden Building Product Quality. *Forest Products Journal*, 72(3), 115-169. <https://doi.org/10.13073/FPJ-D-22-00014>.
- Hartini, S., Wicaksono, P.A., Rizal, M.D. Hamdi, M. (2021). Integration lean manufacturing and 6R to reduce wood waste in furniture company toward circular economy. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 1072, 012067. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/1072/1/012067>.
- Hild, P. (2023). The Circular Economy and Circular Building Practices in Luxembourg. *Circular Economy and Sustainability*, V.3, p.1963–1988.
- Hossain, M. U., Ng, S. T., Antwi-Afari, P., Amor, B. (2020). Circular economy and the construction industry: Existing trends, challenges and prospective framework for sustainable construction. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, v. 130, p. 109948. <https://doi.org/10.1007/s43615-023-00256-3>.
- Jawahir, I.S., Bradley, R. (2016). Technological Elements of Circular Economy and the Principles of 6R-Based Closed-loop Material Flow in Sustainable Manufacturing, *Procedia CIRP*, 40, 103-108. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2016.01.067>.
- Jayawardane, A.K.W. (1994). Are we aware of the extent of wastage on our building construction sites? *Engineer*, 20, 2, p. 41-5.
- Joensuu, T., Edelman, H., Saari, A. (2020). Circular economy practices in the built environment. *Journal of Cleaner Production*, 276, 124215. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124215>.
- Khalfan, M., Noor, M., Maqsood, T., Alshabri, N., Rahmani, F., Sagoo, A. (2015). Perceptions Towards Sustainable Construction Amongst Construction Contractors in State of Victoria, Australia. *Journal of Economics, Business and Management*, 3, P.940-947. <https://www.joebm.com/papers/313-BM00030.pdf>.
- Kirchherr, J., Reike, D., Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation & Recycling*, 127, p.221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>.
- Krausmann, F., Schandl, H., Eisenmenger, N., Giljum, S., Jackson, T. (2017). Material Flow Accounting: Measuring Global Material Use for Sustainable Development. *Annual Review of Environment and Resources*, 42, p. 647-675. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102016-060726>.
- Kulatunga, U., Amaratunga, D., Haigh, R. Rameezdeen, R. (2006). Attitudes and Perceptions of Construction Workforce on Construction Waste in Sri Lanka. *Management of Environmental Quality*, 17, 57-72. <https://doi.org/10.1108/14777830610639440>.
- Leising, E., Quist, J., Bocken, N. (2018). Circular Economy in the Building Sector: Three Cases and a Collaboration Tool. *Journal of Cleaner Production*, 176, 976–989. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.010>.
- Liu Y., Bai, Y. (2014). An exploration of firms' awareness and behavior of developing circular economy: An empirical research in China. *Resources, Conservation and Recycling*, 87, 145-152. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2014.05.005>.

- doi.org/10.1016/j.resconrec.2014.04.002.
- Mat'ová, H., Kaputa, V. (2018). Attitudes of active and upcoming architects towards wood: The case study in Slovakia. *Acta Facultatis Xylogologiae*, 60(2), 197-207. <https://df.tuzvo.sk/sites/default/files/19-02-18.pdf>.
- Morganti, P., Coltelli, M.B. (2021). *An Introduction to the Circular Economy*. Nova Science Publishers, NewYork.
- Mrad, C., Ribeiro, L.F. (2022). A Review of Europe's Circular Economy in the Building Sector. *Sustainability*, 14, 14211. <https://doi.org/10.3390/su142114211>.
- Mugge, R. (2017). A consumer's perspective on the circular economy. In J. Chapman (Ed.), *Routledge Handbook of Sustainable Product Design*, p. 374-390) Routledge - Taylor & Francis Group.
- Munaro, M. R., Tavares, S. F., Bragança, L. (2020). Towards circular and more sustainable buildings: a systematic literature review on the circular economy in the built environment. *Journal of Cleaner Production*, 260, 121134. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121134>.
- Murray, A., Skene, K., Haynes, K. (2017). The Circular Economy: An Interdisciplinary Exploration of the Concept and Application in a Global Context. *Journal of Business Ethics*, 140(3), 369-380. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-015-2693-2>.
- Mykkänen, J., Repo, P. (2021). Consumer perspectives on arranging circular economy in Finland. *Sustainability: Sustainability: Science, Practice and Policy*, 17-1, P.349-361. <https://doi.org/10.1080/15487733.2021.1977500>.
- Norouzi, M., Chafer, M., Cabeza L. F., Jimenez, L., Boer, D. (2021). Circular economy in the building and construction sector: A scientific evolution analysis. *Journal of Building Engineering*, v. 44. 102704. <https://doi.org/10.1016/j.jobbe.2021.102704>.
- Nunez-Cacho, P., Gorecki, J., Molina, V., Corpas-Iglesias, F. A. (2018). New measures of circular economy thinking in construction companies. *Journal of EU Research in Business*, v. 2018, 909360. <https://ibimapublishing.com/wp-content/uploads/articles/JEURB/2018/909360/909360.pdf>.
- Osmani, M., Glass, J., Price, A. D. (2006). Architect and contractor attitudes to waste minimisation. *Waste and Resource Management*, 159 (2), p. 65-72. <https://doi.org/10.1680/warm.2006.159.2.65>.
- Osmani, M., Glass, J., Price, A. D. (2008). Architects' perspectives on construction waste reduction by design. *Waste Management*, 28 (7), p.1147-1158. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2007.05.011>.
- Pan X., Wong, C.W.Y., Li, C. (2022). Circular economy practices in the waste electrical and electronic equipment (WEEE) industry: A systematic review and future research agendas. *Journal of Cleaner Production*, 365, 132671. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132671>.
- Panteli, C., Kyllili, A., Stasiuliene, L., Seduikyte, L., Fokaides, P. A. (2018). A framework for building overhang design using building information modeling and life cycle assessment. *Journal of Building Engineering*, 20, 248-255. <https://doi.org/10.1016/j.jobbe.2018.07.022>.
- Patalinghug, M. E., Sarcena, J. D. G., Seronio, R., Bustamante, R. S., Melecio, K. G., Mangubat, J. M., Patalinghug, H. F. (2023). Correlates of Crime Prevention and Perception of Safety Using the Knowledge, Attitudes, and Behavior (KAB) Model. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 31(2), 637-654. <https://pdfs.semanticscholar.org/45e9/be9dc233cbb3d5b6ee5a285d90f978f84dc.pdf>.
- Patwa, N., Sivarajah, U., Seetharaman, A., Sarkar, S., Maiti, K. and Hingorani, K. (2021). Towards a circular economy: an emerging economies context. *Journal of Business Research*, Vol. 122, p. 725-735. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.015>.
- Pomponi, F., Moncaster, A. (2017). Circular economy for the built environment: a research framework. *Journal of Cleaner Production*, 143, 710-718. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.055>.
- Potting, J., Hekkert, M., Worrell, E., Hanemaaijer, A. (2017). *Circular Economy: Measuring Innovation in the Product Chain*. PBL Netherlands Environmental Assessment Agency. <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2016-circular-economy-measuring-innovation-in-product-chains-2544.pdf>.
- Rahla, K.M., Mateus, R., Bragança, L. (2021b). Implementing Circular Economy Strategies in Buildings- From Theory to Practice. *Applied System Innovation*, 4 (2), 26. <https://doi.org/10.3390/asi4020026>.
- Rahla, K.M., Mateus, R., Bragança, L. (2021a). Selection Criteria for Building Materials and Components in Line with the Circular Economy Principles in the Built Environment- A Review of Current Trends. *Infrastructures*, 6 (4), 49. <https://doi.org/10.3390/infrastructures6040049>.
- Rahman, M.H., Yaqot, M., Menezes, B.C. (2023). Towards Circular Economy in Manufacturing Industries Based on Industry 4.0 Technologies. *IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM)*, 18-21 December, Singapur. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/10406739>.
- Ranta, V., Aarikka-Stenroos, L., Ritala, P., Mäkinen, S. J. (2018). Exploring institutional drivers and barriers of the circular economy: A cross-regional comparison of China, the US, and Europe. *Resources, Conservation & Recycling*, 135, 70- 82. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.017>.
- Reike, D., Vermeulen, W.J., Witjes, S. (2018). The circular economy: New or refurbished as CE 3.0?- Exploring controversies in the conceptualization of the circular economy through a focus on history and resource value retention options. *Resources, Conservation & Recycling*, 135, 246-264. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.027>.
- Rodrigues, S., Costa, B., J., Moreno, P., Moreno, P. (2020). Circular Economy: A Perspective of Builders, Architects, and Consumers in the Panama Construction Sector. In *Book: Mapping, Managing, and Crafting Sustainable Business Strategies for the Circular Economy*. Chapter 15, p. 316-337. <https://www.igi-global.com/chapter/circular-economy/257299>.
- Salgin, B., Cosgun, N., Ipekci, C.A., Karadayi, T.T. (2020). Turkish Architects' Views on Construction and Demolition Waste Reduction in the Design Stage. *Environmental Engineering and Management Journal*, 19(3), 439-452. <https://www.eemj.eu/index.php/EEMJ/article/view/4067/0>.
- Schrader, P. G., Lawless, K. A. (2004). The knowledge, attitudes, & behaviors approach how to evaluate performance and learning in complex environments. *Performance Improvement*, 43(9), 8-15. <https://doi.org/10.1002/pfi.4140430905>.
- Smol, M., Kulczycka, J., Henclik, A., Gorazda, K., Wzorek, Z. (2015). The possible use of sewage sludge

- ash (SSA) in the construction industry as a way towards a circular economy, *Journal of Cleaner Production*, 95, 45-54. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.02.051>.
- Sousa, S., Correia, E., Leite, J., Viseu, C. (2020). Environmental knowledge, attitudes and behavior of higher education students: a case study in Portugal. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 30(4), 348-365. <https://doi.org/10.1080/10382046.2020.1838122>.
- Su, B., Heshmati, A., Geng, Y., Yu, X. (2013). A review of the circular economy in China: moving from rhetoric to implementation. *Journal of Cleaner Production*, 42, 215-227. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.11.020>.
- Thelen, D., van Acoleyen, M., Huurman, W., Thomaes, T., van Brunschot, C., Edgerton, B., Kubbinga, B. (2018). Scaling the circular built environment: pathways for business and government. *Circle Economy- WBCSD*. <https://www.wbcsd.org/wp-content/uploads/2023/12/Scaling-the-Circular-Built-Environment-pathways-for-business-and-government.pdf>.
- Tjahjono, M., Ünal, E., Tran, T.H. (2023). The Circular Economy Transformation of Airports: An Alternative Model for Retail Waste Management. *Sustainability*, 15 (4), 3860. <https://doi.org/10.3390/su15043860>.
- Tserng, H-P., Chou, C-M., Chang, Y-T. (2021). The Key Strategies to Implement Circular Economy in Building Projects- A Case Study of Taiwan. *Sustainability*, 13 (2), 754. <https://doi.org/10.3390/su13020754>.
- United Nations Environment Programme (UNEP) (2023). 2023 Global Status Report for Buildings and Construction. (https://unfccc.int/tclear/misc/_StaticFiles/gnwoerk_statie/in_meetings/00cf22a4049c4ee9f414e190de42028d1f87ea3e1e4e7ba7d349a83cd04cbdb.pdf)
- Url-1< <https://www.weforum.org/reports/shaping-the-future-of-construction-a-breakthrough-in-mindset-and-technology/>
- Url-2<<https://emf.thirdlight.com/link/bxqwo5kx53lq-2syjxg/@/preview/1?o>
- Url-3< <https://www.mimarist.org/esin-koymenin-mimarlar-odasi-istanbul-buyukkent-subesi-47-donem genel-kurul-konusmasi/#:~:text=Bug%C3%BCn%20Mimarlar%20Odas%C4%B1'n%C4%B1n%20aktif,toplamda%205%20bin%20510'dur>
- Van Buren, N., Demmers, M., Van der Heijden, R., Witlox, F. (2016). Towards a Circular Economy: The Role of Dutch Logistics Industries and Governments. *Sustainability*, 8 (7), 647. <https://doi.org/10.3390/su8070647>.
- Vermeulen, W.J.V., Reike, D., Witjes, S. (2018). Circular Economy 3.0: Getting Beyond the Messy Conceptualization of Circularity and the 3R's, 4R's and More. In book: CEC4Europe Factbook; Circular Economy Coalition for Europe, pp.1-6. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/381445>.
- Wallius, V., Kunttu, J., Leskinen, P., Van Brusselen, J., Näyhä, A. (2023). Stakeholder perceptions of wood-based products in the built environment: a literature review. *European Journal of Wood and Wood Products*, 81, 287-299. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00107-022-01905-4>.
- Wenbo, L. (2011). Comprehensive evaluation research on circular economic performance of eco-industrial parks. *Energy Procedia*, 5, 1682-1688. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2011.03.287>.
- Wijewansa, A.S., Tennakoon, G.A., Ekanayake, B.J., Waidyasekara, K.G.A.S., (2021). Implementation of circular economy principles during pre-construction stage: the case of Sri Lanka. *Built Environment Project and Asset Management*, Vol. 11 No. 4, pp. 750-766. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/BEPAM-04-2020-0072/full/html>.
- Zimmann, R., O'Brien, H., Hargrave, J., Morrell, M. (2016). The circular economy in the built environment. ARUP. <https://www.arup.com/insights/circular-economy-in-the-built-environment/>.

Abstract

Following the pivotal year of 1960, Türkiye embarked on a divergence from the tenets of International Modernism within its architectural milieu, witnessing architects exploring alternative approaches. Parallel to global trends, the once stable foundations of modern architecture were increasingly interrogated and redefined by visionary architects responding to shifting social and political conditions. The Tercüman Newspaper Building, completed in 1976, stands as a striking example of this departure notable both in planning layout and form. This article examines the unique position of the Tercüman Newspaper Building within modern Turkish architecture highlighting the entrepreneurial vision of newspaper owner Kemal Ilıcak, the architects' design principles, the dynamic media trends, and the prevailing political climate. Despite its avant-garde form and state-of-the-art construction technology in 1970s Türkiye, the building's total narrative has been insufficient in reviews of architectural historians and critics of twentieth-century Turkish architecture. The primary objective of this article is to reassess the Tercüman Newspaper Building's significance, contextualized within the institutional history of the newspaper and the dominant political forces shaping the period. Particular emphasis is placed on the tension to the interplay between the newspaper's ideological stance and its architectural character. The building's recent demolition underscores the urgency of this reassessment, amplifying its importance within the broader discourse of modern Turkish architectural history.

Keywords: Tercüman newspaper, Turkish modern architecture, Media buildings, Günay Çilingiroğlu, Muhlis Tunca

Tercüman Newspaper Building: A Lost Example of Avant-Garde Modernism In Türkiye

Tercüman Gazetesi Binası: Türkiye'de Avangart Modernizmin Kayıp Bir Örneği

Sümeyye Korkmaz, ORCID: 0000-0001-5800-5670
Istanbul Technical University, History of Architecture Postgraduate Program, Istanbul, Türkiye

Murat Gül, ORCID: 0000-0001-8948-7991
Istanbul Technical University, Department of Architecture, Istanbul, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 07.02.2024, Revize tarihi/ Revised: 31.12.24, Kabul tarihi/Final Acceptance: 12.03.2026

Genişletilmiş Özet

Tercüman Gazetesi Binası, Günay Çilingiroğlu ve Muhlis Tunca tarafından tasarlanarak 1976'da yapımı tamamlanmış ve 2023'ün Aralık ayında yıkılmıştır. D100 karayolundan dikkat çeken yapı, 1960 sonrası Türkiye'de medya sektöründeki kurumsal ve mimari dönüşümü sembolize etmektedir. Mimarlık literatüründe yeni-brütalist özellikleri, inşaat teknolojisindeki yeri ve benzeri olmayan tekil tasarım anlayışı kapsamında yer edinmiş, ancak gazetenin ideolojisi, kurumsal yapısı ve genel medya yapılanması içindeki pozisyonundan bağımsız olarak sadece var olan mimari verileri ile değerlendirilmiştir. Makale, yapının mimari özelliklerini ve mimarların tasarım eğilimlerini göz ardı etmeden; yapının, mimari karakterindeki sembolizm ve bunun kurumsal kimliği üzerindeki yansımalarının neler olduğunu ve milliyetçi-muhafazakâr ideolojilerin temsilcisi bir gazetenin dönemine göre avangart ve çağdaş bir mimari karakteri nasıl benimsediğini sorgulamaktadır. Bu makalede Tercüman binasının yapımından yıkımına kadar geçirdiği mekânsal ve fonksiyonel değişimlerin izi sürülmüş, modern mimarlık mirası çerçevesinin muğlak zemininde kısa bir süre var olan yapının, orijinal kimliği dışındaki kullanımları ve uygulamaları tartışılmıştır. Tarihsel analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada kaynak olarak gazetenin kendi verilerine; günlük gazete baskılarında yer alan makalelere, belediye ve koruma kurulu arşivlerine, görüş yazılarına ve röportajlara başvurulmuştur. Gazete'nin iç dinamikleri, politik eğilimleri ve ekonomik etkinlikleri; 1965-1980 arasındaki kendi günlük gazete baskıları incelenerek çözümlenmiştir. Tercüman Binası'nın mimarlık tarihi anlatısındaki yeri 1960-1980 arası Türkiye mimarlığı çalışmalarında belirlenmiştir. Yapının mimari özellikleri, yapım süreci, geçirdiği mekânsal değişimler Zeytinburnu Belediyesi arşivlerindeki tutanaklar ve statik-mimari projeler incelenerek elde edilmiştir. Koruma Kurulu arşivlerindeki fotoğraf, dilekçe ve kurul kararlarından yararlanılarak modern mimarlık mirası olarak değerlendirilmesi ve 2000'lerin başındaki durumu tartışılmıştır. Yapının üç boyutlu grafik ve fonksiyonel çözümlenmesi, Zeytinburnu Belediyesi'nden elde edilen mimari ve statik projelere, bireysel ziyaretlere ve kullanıcılarla görüşmelere dayanmaktadır.

Tercüman Gazetesi, 1950 sonrası hızlanan medya sektörünün bir parçası olarak ilk 1955'te "Hadiseler Tercümanı" adıyla yayınlanmaya başlamıştır. 1962 yılında Kemal Ilıcak'ın yönetiminde politik duruşunu milliyetçi ve muhafazakâr ideolojilerle yakınlaşarak en çok satan gazeteler arasında girmiştir. 1970'in ilk yıllarında artan baskı sayısı ve büyüme ihtiyacıyla Babalı'den ileriki on yıllarda ayrılan medya kuruluşlarının ilk temsilcisi olmuş ve Topkapı'daki yeni merkeze taşınmıştır.

Gazetenin yeni merkezi, düşeyde üç ana fonksiyona ayrılarak programlandırılmıştır. Matbaa, iç yönetim ve üst yönetim olarak ayrılan katlar arasında hacmin en yüksek noktası olan servis kuleleriyle sirkülasyon sağlanmaktadır. Yapının üç boyutlu mekânsal organizasyonunun 1960'larda etkisini göstermiş mekanları "servis hacimleri" ve "servis edilen hacimler" olarak sınıflandıran Louis Kahn'dan ve sirkülasyon hacimlerini hizmet ve insan taşıyan ana damarlar olarak gören Metabolistlerden etkilendiği Şerit pencereleri ve cephedeki beyaz boya ile, erken modernist örneklerden olan Le Corbusier'in Villa Savoye yapısını hatırlatan yapıda (Gül, 2017), mimarlar antsallık ve betondan yararlanmak istemişlerdir (Yücel, 1985; "Müjdeler demeti 4", 1975). Üst katındaki 15 metrelik kare birimler, servis kulelerinin içindeki on altı adet perde duvarla birliktedir. Köşelerdeki konsol birimlerin dışındaki birimler öngerilimli T kirişlerle inşa edilerek, Freyssiinet Öngerilim Firması'nın Türkiye temsilcisi olan yapı mühendisi Rasin Etiman tarafından projelendirilmiştir. Prefabrikasyon teknolojisinin öncelikle endüstri ve konut yapılarında görülmeye başladığı bir dönemde, sembolizm ve antsallık kaygısı güdülecek bir ofis yapısında kullanılmış olması, bu yapının mimarlıktaki öncü karakterini desteklemektedir.

Yeni binalarını "Tercüman Sarayı", "en modern", "en büyük" ve "muhteşem" olarak tanıtan gazete, okuyucular için öncü ve güvenilir bir profil çizmeyi hedeflemiş, düzenlediği çekilişler ve etkinliklerin arka planı olarak sıklıkla kullandığı yapıyı güncel uluslararası mimari akımların ve güncel teknolojilerin parçası olarak hayata geçirmiştir. Yapı, gazetenin vizyonunu ve temsilini tek bir tasarım altında toplamaktadır. Yapının dört köşesinde tasarlanmış üç boyutlu 't' harfi ise, gazetenin okuyucusuyla arasında dil üzerinden sağladığı iletişime referans vermektedir. Alışılmadık mimari formu ve ileri yapım teknolojileri ile gazete Türkiye siyasetinde milliyetçi-muhafazakâr kanattaki güçlü politikacılarının desteğini alarak modern ve gelişmekte olan Türkiye'nin vizyonu ve kendi vizyonu arasında paralellik kurmaktadır.

1986'da Özel Tercüman Lisesi için bir blok eklenen ve iç revizyonlar geçiren yapı, 1990'ların başlarında başka işlevler için kullanılmaya başlanmış, 2008 yılında ise Toya Plaza adı altında yenilerek ofis yapısına dönüştürülmüştür. 2010 yılında modern mimarlık mirası olarak tescillense de 2012 yılında tescili kaldırılmış, 2023 yılının sonunda ise yıkılmıştır. Bu makale, Türkiye'de 1960-1980 arası modern mimarlık mirası kavramının çağdaş kurum tarihi ile değerlendirilmesinin ve birer toplumsal arayüz olarak temsil değerlerinin incelenmesinin önemini göstermektedir. Bu bağlamda yapı, gazetenin yöneticisi Kemal Ilıcak'ın girişimleri ve vizyonu, mimarların bireysel tasarım eğilimleri, uluslararası mimarlık akımları, dönemin siyasi ve ekonomik atmosferinin bir sonucu ortaya çıkmış, ancak tüm yönleriyle ele alınıp ve mimarlık tarihi içindeki yeri bir bütün olarak ortaya konulmamıştır. 1970'lerde siyasi olarak kutuplaşmış bir Türkiye'de, yapının hakettiği derinlikte analiz edilmesinin nedeni gazetenin kurumsal kimliğini ve mimari sembolizmini yönlendiren belirgin ideolojik pozisyonu olabileceği düşünülebilir. Yıkılması nedeniyle geç kalınmış olduğu düşünülen bu araştırmanın, gazeteyi ve yapıyı kapsamlı bir yaklaşımla ele alarak; özgün ekonomik ve politik bağlama sahip kurum tarihine dayanan diğer araştırmalara yön verebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tercüman gazetesi, Türkiye modern mimarlığı, Medya binaları, Günay Çilingiroğlu, Muhlis Tunca.

Nasıl Atf Yapılır:

Introduction

This article examines the Tercüman Newspaper Building, a landmark constructed in 1976 and demolished in December 2023 in Istanbul. A bastion of influence during the politically charged 1970s and 1980s, Tercüman stood out by pioneering progressive practices within the newspaper industry long before its competitors. Notably it relocated from the traditional media hub of Babıali in the Historic Peninsula of Istanbul to a new site beyond the ancient city ramparts—a move not repeated by other newspapers until nearly two decades later in districts like İkitelli and Güneşli.

Tercüman building's most notable feature was its state-of-the-art architecture. The avant-garde design and advanced construction methods embodied both proprietor's vision and architects' design principles. Despite its innovative form and pioneering construction techniques, the Tercüman Newspaper Building has not been fully studied, a gap that contributed to its demolition due to limited recognition of its representational and technological significance. This under-exploration contrasts sharply with the extensive coverage given to the contemporaneous Istanbul Reklam Building by Muhlis Tunca and Günay Çilingiroğlu, well documented in Turkish architectural history¹.

Few scholarly works have examined Tercüman in depth, with one notable exception being Atilla Yücel's 1985 article in Mimarlık which analyzes the building's planimetric and volumetric features (Yücel, 1985). Other authors, including Şevki Vanlı, Esra Akcan, Sibel Bozdoğan, Bülent Özer and Ayla Ödekan, mention Tercüman only briefly. Vanlı interprets it as a product of "individual design initiatives," highlighting architects Çilingiroğlu and Tunca and their fusion of rationalism within the framework of modernism (Vanlı, 2006). In contrast, Akcan and Bozdoğan note its "audacious technological statement" and unprecedented cantilevers (Akcan & Bozdoğan, 2012) while Özer praises the building as a modern reinterpretation of classic design.

Yücel later critiques, structural, thermal and organizational issues (Yücel, 2005, p. 131) but emphasizes both the Tercüman and Istanbul Reklam Building such as "dematerialized masses" and "extreme articulation of parts" (Yücel, 2005, pp. 141-142). Akcan highlights its "assertive cantilevers" as indicative of 1970s technological advancements (Akcan, 2010, p. 138), and Ödekan considers the Tercüman and Reklam buildings potent reflections of the new brutalism movement (2005, p. 570). However, these mentions rarely exceed a few lines and fail to explore broader social, cultural, and political context of the Tercüman Building.

Addressing this gap, this paper provides a thorough analysis of the Tercüman Newspaper Building within Türkiye's late-twentieth-century social and political milieu. Using historical analysis method and comprehensive review of the newspaper archives, municipal and heritage council records and secondary sources, it examines the building as a symbol of the newspaper's vision, its architectural, symbolism and its reflection on Tercüman's institutional identity. The article also explores how a conservative, nationalist newspaper embraced such an avant-garde, modernist architectural style².

To fully understand the Tercüman Newspaper Building, the article examines the newspaper's ideological background, Türkiye's social and political climate, the architects design principles, the building's distinctive architectural features and its subsequent transformations. Primary sources include the newspaper articles, statements and interviews in the newspaper's daily publications to encode the aims, intentions, and ideology behind its architectural design. Through this multifaceted approach, the paper seeks to address under-research and recognize the Tercüman Building's rightful place in Turkish architectural history.

1. Tercüman: An influential Turkish newspaper

"Tercüman" is a common title in Turkish newspapers since the 19th century, akin to "The Times" and "The Telegraph,"

1 One of the most detailed review of Istanbul Reklam Building is made by İpek Türeli (Türeli, 2016). In addition, Metin Sözen (1984), while keeping out Tercüman in his building catalogue of the 1970s, included the Istanbul Reklam Building as an example of a pure brutalist movement representing and catching current architectural tendencies in the '60s. Uğur Tanyeli (1998), also expressed brutalist features of the Istanbul Reklam Building and defined it as an "interesting mannerism." Other sources where the building mentioned are: Gül (2017), Öztürk & Şenyurt (2024).

2 The term "avant-garde," used in fields like architecture, art, and criticism, refers to works that deviate from mainstream production. Hilde Heynen (1999, p. 127) explains that since the 19th century, it has represented a continuous quest for novelty, change, and progress, sharing traits with modernism and terms such as "radical," "experimental," "innovative," and "unusual." Avant-garde ideas often reflect unfulfilled proposals or ideals about the future (Savaşır, 2008). In the 20th century, avant-garde movements in European art and architecture, like Constructivism, Expressionism, and Futurism, laid the foundation. By the 1960s, figures such as Reyner Banham, Archigram, the Japanese Metabolists, Cedric Price, and Yona Friedman embodied these ideals in architecture, some of whom influenced the Tercüman Building. Archigram's exploration of formless architecture and flexible, growth-oriented capsules echoed technological advancements (Curtis, 1996, p. 538). Banham linked Futurism with architecture's relationship to technology, emphasizing Fuller's "radical technological architecture," which focused on innovative materials and techniques (Whiteley, 2001). Cedric Price's "Fun Palace" introduced dynamic, customizable designs, while Yona Friedman's "Mobile Architecture" applied flexible structures to urban planning. The Japanese Metabolists proposed "mega-structures" that could expand with growing populations. In this context, it would not be incorrect to describe the Tercüman Building as reflecting avant-garde characteristics of 20th-century Turkish architecture, through its state-of-the-art envelope, advanced structural technology, separation of functional spaces, and adaptability for future growth.

which are well-known names for English-language newspapers³. After the World War II Türkiye transitioned to a western-style multi-party system, with the Democrat Party (DP) rising to power in the 1950 elections. This period saw a surge in Turkish press, with the number of daily newspapers skyrocketing from 72 to 566, and circulation soaring from approximately 300,000 to 1.4 million (Hershlag, 1968). In this liberal atmosphere, Hadiselere Tercüman (*Interpreter of Events*), was launched in 1955 by Cemal Hünel, İzzet Zeki Baraz, Semih Tanca, Reha Özakın and Zuhuri Danışman, with Cihat Baban as editor-in-chief. The newspaper's printing operations took place in Beşiktaş and the editor-in-chief position changed four times until 1961 (İnuşur, 1992). Between 1955 and 1961, Tercüman remained politically ambiguous due to frequently changing ownership and the absence of a dominant ideological stance (İnuşur, 1992, p. 319). Following the infamous 1960 military coup, it was renamed Halka ve Olaylara Tercüman (*Interpreter of People and Events*) ("Tercüman'ın fikir ve teknik işçileri yeni bir gazete çıkarıyor", 1961, p. 1). In 1962, businessman and journalist Kemal Ilıcak assumed leadership, shifting the newspaper towards a right-wing political stance⁴. This alignment helped make Tercüman one of the best-selling newspapers of its time (Tokmakçioğlu, 2011). It pioneered reader promotions; concert tickets, magazines, books, encyclopaedias, apartments, automobiles, and 1001 Temel Eser publications (Kemal Ilıcak, n.d.). The 1961 Constitution guaranteed, journalistic independence through protective laws such as the Press Law (Topuz, 2003) and the Basın İlan Kurumu (*Press Advertisement Institution*) was established on 2 January 1961. Advances in printing technology, growing reading habits and broader distribution strengthen circulation and increased power of the press (Gevgilili, 1983).

Following the 1960 military coup and the dissolution of the DP, the Justice Party (JP) emerged, maintaining dominance in Turkish politics throughout the 1960s and 1970s. The 1970s witnessed heightened social mobility, political polarization, street violence, following the second

military intervention in 1971 (Zürcher, 2005). In this climate, Tercüman, under Ilıcak's leadership, aligned with the Milliyetçi Cephe (*Nationalist Front*), advocating for right-wing ideologies and becoming a leading voice in the conservative press (Özgentürk, 2008). Between 1975 and 1983, Tercüman ranked fourth in circulation, following Günaydın, Hürriyet, and Milliyet (Özükan, 1983, p. 232). Its expansion included new facilities in Ankara, Adana, Izmir, and even in Frankfurt. ("Teşekkürler", 1976) ("Avrupa'da kurulan yeni dev tesislerimiz törenle hizmete girdi", 1975). Tercüman's growing popularity in right-wing and conservative circles made it a symbol of identity for those groups. Beyond politics, Tercüman boosted circulation through promotional campaigns, featured religious and historical figures, contributing to the newspaper's appeal. Sub-companies like Ter-Oto organized sweepstakes and distributed locally manufactured cars, enhancing the newspaper's reach and influence in 1970s Turkish society.

2. From the old city to a state-of-the-art building: New Tercüman Newspaper Headquarters

Turkish modernization, beginning in the early eighteenth century, profoundly shaped architecture and urban planning, especially in Istanbul (Kuban, 2010; Gül, 2017). As part of this transformation, Ottoman administration shifted from the imperial palaces and the private residences of high-ranking officials to a burgeoning administrative district named Bab-ı Ali (*modern Turkish Babıali*), emerged as the administrative nucleus of the aging Ottoman Empire. Its proximity to the government Babıali an ideal location for the fledgling newspapers of Ottoman Türkiye, and it became home to the modest offices of the first Turkish newspapers from the 1860s (Figure 1). The district thus played a crucial role in nurturing the early Turkish press⁵.

Following World War I, the birth of the new Turkish Republic in 1923 marked a sharp break from the Ottoman past and relocation of the capital from Istanbul to Ankara, a modest town in Central Anatolia. Despite this shift, the historic Babıali district

3 Originating during the waning years of the Ottoman Empire, two newspapers bearing the name "tercüman" (translator or interpreter in English) were published. The inaugural private Turkish newspaper, Tercüman-ı Ahval (*Interpreter of Affairs*), debuted in 1860 but had a brief existence of only six years. Subsequently, in 1878, coinciding with the Turco-Russian War, Tercüman-ı Hakikat (*Interpreter of Truth*) emerged and persisted until 1921.

4 Kemal Ilıcak was born in Amasya in 1952 and studied at the Istanbul School of Journalism. In 1962, he joined the management of Tercüman and later became its owner (Tokmakçioğlu, 2011). He married Nazlı Ilıcak, sister of Ömer Çavuşoğlu, a co-owner of Tercüman Facilities contractor Çavuşoğlu-Kozanoğlu Construction. Ilıcak passed away on April 10, 1995, following the controversy surrounding his alleged involvement in the İLKŞAN (Primary School Teachers' Health and Social Aid Fund) scandal ("Kemal Ilıcak öldü", 1995).

5 Although there were initially a few newspapers published by foreigners, the first known official newspaper of the Ottoman Empire was Takvim-i Vakayi (1851). The newspaper had a strong relationship with the state since it was published, printed and financed by the state (Alan, 2019, p. 5). Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, and Tasfir-i Efkâr are among other important newspapers published later on.

remained the heart of the press. During the Republican period, Babıali expanded its influence in Turkish journalism, comparable to Park Row in New York or Fleet Street in London, and became synonymous with the press throughout much of the twentieth century. Its narrow streets symbolized the vibrancy and dynamism of Turkish journalism⁷.

However, in the 1980s, the Babıali district underwent a major transformation as Türkiye's media landscape evolved under the neo-liberal economic model. Traditional family-owned newspapers, long central to Babıali's identity, were acquired by powerful companies diversifying their interests to include international trade, industry, and mining. This marked a clear break from the tradition of journalism as a single, generational enterprise. Advances in printing technologies created demand for larger spaces making the small buildings of the old city unsuitable for Türkiye's growing media giants. As a result, many Turkish newspapers left Babıali for modern plazas in the İkitelli district, on Istanbul's western edge ("*Bizim yokuştan büyük göç*", 1993, s. 9). This migration signified more than a physical move; it reflected the broader transformation

of Turkish media, now shaped by commercial interests, new infrastructure and the dual forces of economic change and technological progress (Gül, 2017).

Within this context, Tercüman was the first Turkish newspaper to establish its new headquarters outside the ancient city ramparts (Figure 2), a decision taken nearly fifteen years before the greater media migration. A key question how Tercüman, within this evolving landscape, navigated its own trajectory by moving from the traditional Babıali to a new state-of-the-art building. This move encapsulated the spirit of change and adaptation in Turkish journalism much earlier than its counterparts, positioning Tercüman at the forefront of innovation within the dynamic media landscape.

Alongside its growing popularity, Tercüman launched an expansion program in the early 1970s. An article published in the newspaper in 1973 provided insights into Tercüman's vision for the future. It argued that the primary and most significant step to be taken was the relocation of the newspaper's headquarters from the historic core to the outer sections of Istanbul. Additionally, foreign examples of more advanced systems

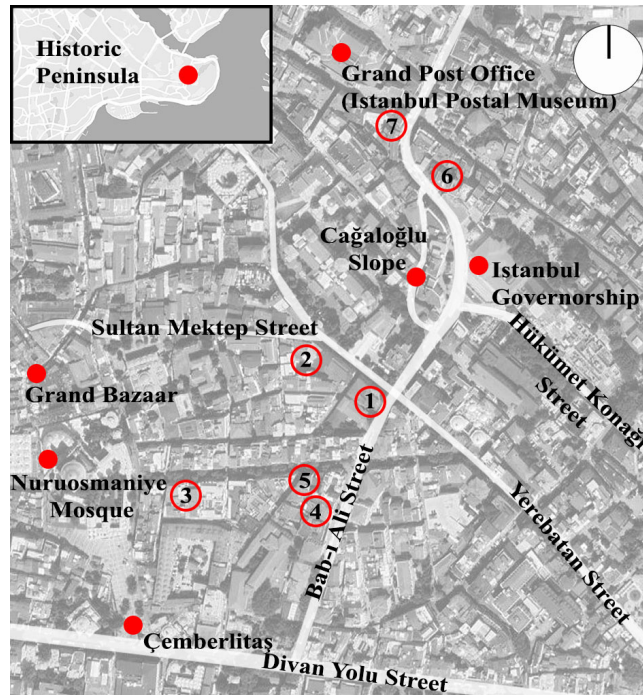

Figure 1: Major press institutions in Babıali between 1850 and 1980, as outlined by the authors based on Koloğlu's map of Babıali (1998, p. 2)*.

6 1: Turkish Journalists Association, 2: Akşam, 3: Milliyet, 4: Hürriyet, 5: Anadolu Agency, 6: Vatan, 7: Sabah.

7 Located in Manhattan, Park Row was once known as Newspaper Row due to its concentration of newspapers, particularly in the late 19th century. This area, close to City Hall, hosted early publications like *The New York Times*, which in 1857 became the first NYC paper to have a building designed for its use. The southern part of Park Row, near Spruce Street, was known as Printing House Square. For further reading see: Wallace (2012). Although the printing industry in Fleet Street in central London dates back to the 16th century, it became the UK's press hub by the early 18th century. In the 19th and 20th centuries, purpose-built newspaper buildings made Fleet Street synonymous with British press. For further reading, see: O'Reilly & Vine, (2025).

in printing techniques were suggested as role models for Tercüman's future (Çulcu, *Düşünceler*, 1973, p. 2).

The decision to relocate, coupled with the striking architectural form of its new complex, positioned Tercüman a unique case in the history of the modern Turkish press. Situated outside the city walls on the D100 highway in Topkapı, the project area spanned 80,000 square meters (Figure 3). The architectural program included a newspaper building and a tower block housing a business center and a hotel (Yücel, 1985). Design responsibility was entrusted to Günay Çilingiroğlu and Muhlis Tunca⁸, leading figures of the 1960s and 1970s who shaped many notable projects of the era⁹.

While Çilingiroğlu collaborated with various partners on different projects, such as Bilge Kıray for the Karaköy Trade Center and Davran Eşkinat for the SSK Red Crescent Facilities, their noteworthy collaboration was evident in the Istanbul Reklam Building. Completed in 1972 and situated just above the Babıali district, this building served as a groundbreaking example of modern architecture within the historic core of the city. Bearing a resemblance to Paul Rudolph's Yale Architectural School in New Haven, the building showcased dynamic architectural articulation, particularly in its revolutionary relationship with an eighteenth-century tomb on the project site (Gül, 2017).

The bold and innovative approaches of Çilingiroğlu and Tunca made them

ideal candidates for the new Tercüman Newspaper Building. The owners sought not only a modern facility but an imposing structure that would project the newspaper's power and identity "Among Türkiye's major newspapers, Tercüman has been the closest to the truth, the people, and the nation. Its goal is to continually surpass itself on this path." (Çulcu, 1973), "We will do justice to Türkiye's most modern press facilities by publishing the country's finest newspaper." ("Teşekkürler", 1976). This collaboration produced a landmark symbolized Tercüman's evolution while leaving a lasting mark on the architectural history of modern Turkish journalism.

In an invited competition, a design brief was given to the architects for the preliminary project, provided to the architects outlined three core functions to be seamlessly integrated into the building (Yücel, 1985). Arranged vertically from basement to rooftop, these included the printing press at base, editorial offices in the middle and executive management at the top (Figure 4).

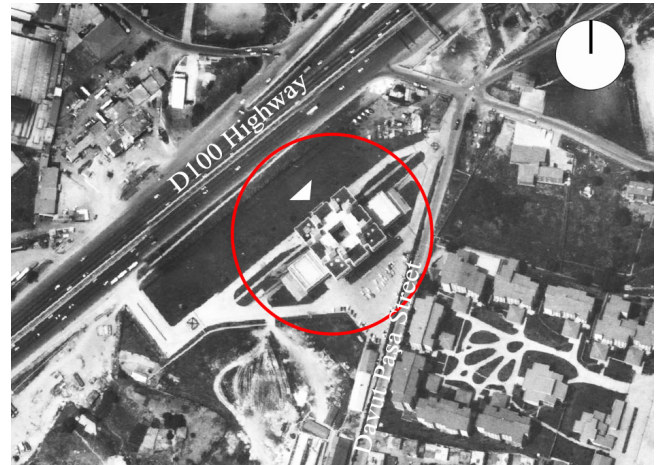
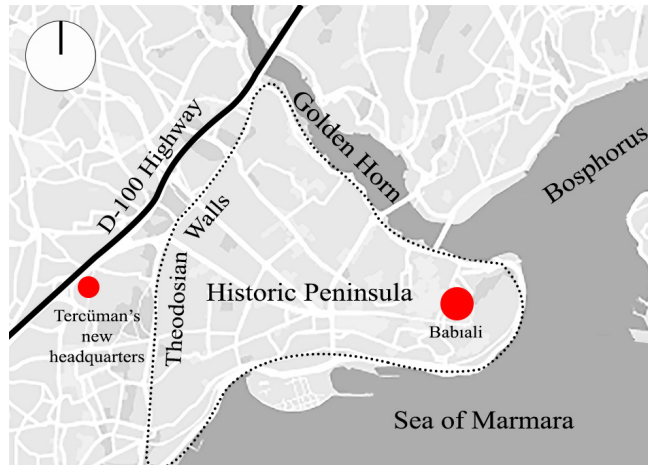
The monochromatic white paintwork and strip windows recall early modernist architecture, such as Le Corbusier's iconic Villa Savoye (Gül, 2017). Yet, the building's most distinctive feature was its exceptionally large cantilevering wings which created a captivating "hovering effect". Enabled by prestressed concrete technology—then rare in Türkiye and mostly confined to prefabricated industrial buildings—the Tercüman building marked one of the first instances of using this

8 Günay Çilingiroğlu was born in 1936 in Mudanya, Bursa. He graduated from Galatasaray High School in 1956 and Istanbul Technical University in 1961. That same year, he completed an internship in Italy before returning to work as an assistant at Yıldız Technical University until 1967. He also ran a private practice and collaborated on various competitions with figures such as Muhlis Tunca, Bilge Kıray, Emin Necip Uzman, İlhan Gültaş, İsmail Türhal, Davran Eşkinat and Erdal Erkut. Çilingiroğlu passed away in 2010 (Günay Çilingiroğlu). Muhlis Tunca was born in 1925 and graduated from the University of Rome in 1960. During his partnership with Günay Çilingiroğlu, he actively participated in many competitions, making it a highly productive period (Çilingiroğlu, 2015). Tunca passed away in 2000.

9 For more comprehensive understanding of the architectural environment in second half of 20th century Turkey also see: "Y. Sey (Ed.), (1998). 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları" and "Akcan, E., & Bozdoğan, S. (2012). Turkey: Modern Architectures in History. Reaktion Books".

Figure 2: Tercüman's shift from Babıali to Topkapı, outside the old city walls (drawn by authors).

Figure 3: The location of the Tercüman Newspaper Building on D100 highway (City Map of Istanbul Municipality, 1982).

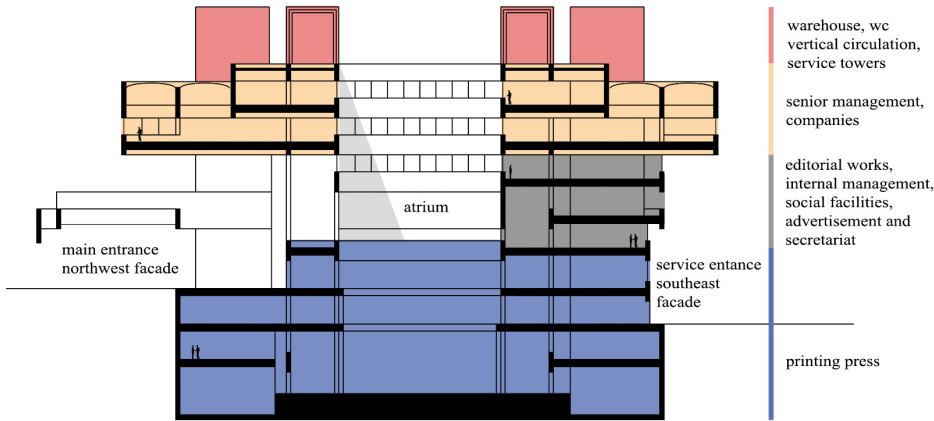

Figure 4: Cross section diagram (drawn by authors). The scheme was developed by the authors based on existing drawings obtained from various sources.

technology explicitly for an office building¹⁰. Designed by Rasin Etiman¹¹, an innovative structural engineer and the representative of Freyssinet Prestressed Company¹² in Türkiye, the 15-meter cantilevers, prestressed T-beams and the overall cubical mass collectively formed a remarkably modern structure. Its dynamic form and the sophisticated envelope reflected Brutalist tendencies, a major architectural trend of the 1960s worldwide¹³. Originally designed in exposed concrete, the was later plastered and painted due to surface deuteriation (Yücel, 1985). The architects' deliberate focus on concrete is underscored by newspaper's description: "Now, let's listen to our architects who have managed to add poetry and literature to concrete and nature with its green and blue" ("Müjdeler demeti 4", 1975, p. 2). The building also echoed the bold modernism characteristics of socialist countries in the later 20th century.

The layout plan of the new Tercüman headquarters introduced a novel approach in Türkiye by distinguishing between "service spaces" and "served spaces," a design element principle rooted in international architectural discourse of the 1960s. Renowned designers who employed this distinction to define the mass effect of a building included Louis Kahn and the Japanese Metabolist architects. Kahn's inclination toward open ceilings, exposing the structure in his designs, allowed for the incorporation of installations and services within their designated areas (Frampton, 1995). Conversely, the Metabolists integrated

service volumes with vertical circulation cores, attributing to them continuous communication and transport functions akin to the veins of a functioning organism (Lin, 2010). Departing from the the Metabolists' asymmetrical and expandable grids, the Tercüman Building employed eight concrete service towers that combined structural walls with utilities, generating a robust and symmetric mass effect (Figure 5).

It should also be noted that Kemal Ilıcak's directives played a decisive role in the project. During the planning phase, he underscored specific features that the building should embody: "Examine the work well; we will construct a building that will meet the needs of Tercüman for at least fifty years... We will build it in such a way that it can grow both laterally and perpendicularly in fifty years" ("Müjdeler demeti 5", 1975). The adoption of new structural technologies and a dynamically modern architectural form fulfilled this vision with the administration celebrating their headquarters as the "most modern", "largest", and "spectacular", even dubbing it the "Tercüman Palace" ("On altı yaşımıza basarken", 1976). In an interview, Tunca and Çilingiroğlu highlighted the building's monumental and innovative qualities ("Müjdeler demeti 4", 1975).

The foundation stone was laid in 1973, and the building opened in 1976 (Zeytinburnu Municipality Archive, 1975) (Figure 6). On May 14, 1976, Ilıcak introduced the new headquarters within the ideological framework of the newspaper: "As we

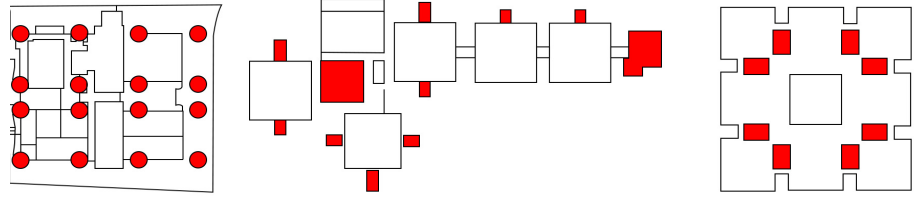
¹⁰ Infrastructure and construction investments gained a new pace in Türkiye during the 1950s and were reinforced by the import substitution policies of the 1960s, fostering local private producers and holding companies. During this period, a significant portion of construction investments focused on the Marmara Region and industrial structures. Tekeli-Sisa's industrial designs stand out for their innovative use of prefabrication and steel space frame systems, advancing new construction technologies (Özkan, Yayın Tanıtma/ Eleştirisi, 1975). Notable projects include the Corrugated Cardboard Factory (Gebze, 1968), the Eaton Yale and Towne Axle and Transmission Factory (Tuzla, 1970), the Oyak-Renault Automobile Factory (Bursa, 1971-72) and the Lassa Tire Factory (İzmit, 1975-76). For detailed review on the industrial buildings designed by Tekeli-Sisa: (Tekeli & Sisa, Sanayi Yapıları Üzerine, 1970) (Tekeli & Sisa, 1974), (Özkan, 1994). Other notable examples include the Arçelik Çayıröva Facilities cafeteria (Gebze, 1970), designed by Aydın Boysan with V columns and Valiko Factory (1969) designed by Haluk Baysal, with folded plates and its static project prepared by Rasin Etiman (Arçelik-Çayıröva tesisleri, 1970) (Valiko turistik eliş çarpı ve konfeksiyon fabrikası, 1970).

¹¹ Rasin Etiman was among the founders of UMO Architecture (Levent Aksit, Yaşar Marulıyalı (UMO Limited Şirketi), 2001). In addition to Tercüman Newspaper Building he contributed to several notable static and reinforced concrete projects, including Hulukçular Sitesi, the Turkish Historical Society, Stad Hotel and Valiko Factory (Hulukçular Sitesi, 1968) (Türk Tarih Kurumu, 1968) (Stad Hoteli, 1970) (Valiko turistik eliş çarpı ve konfeksiyon fabrikası, 1970).

¹² Established by French structural engineer Eugène Freyssinet in 1943, Freyssinet became an innovative and leading prestressed concrete company in the world.

¹³ Emerging in England in the 1950s, Neo-Brutalism was an architectural movement pioneered by Allison and Peter Smithson, with literary support from Reyner Banham (Curtis, 1996). It is characterized by the external expression of material textures, structural elements, and load-bearing systems, often featuring sharp forms and exposed concrete (Sirman, 2016). The movement was influenced by Le Corbusier's late-period works, including *Unité d'Habitation* (Marseille, 1947-54), *La Tourette Convent* (1953-57), *Chandigarh Parliament Building* (1951-63), *Maisons Jaoul* (1951-54), and *Sarabhai House* (1951-55). Key figures in Neo-Brutalism include Josep Lluís Sert, Kenzo Tange, Paul Rudolph, and Kallmann, McKinnell & Knowles.

Figure 5: The diagrammatic locations of “service spaces” in different buildings: Kenzo Tange’s Yamanashi Press and Broadcasting Centre (left), Louis Kahn’s Richards Medical Research Building (centre), Çilingiroğlu and Tunca’s Tercüman Newspaper Building (right) (drawn by authors).

approach Tercüman’s 15th anniversary, the realization that it has become a newspaper with one of the outstanding facilities in the Balkans, Europe, and even the world brings us the responsibility and pride of being indebted to our readers and the Turkish nation. Today, on the morning of a blessed day filled with holiness, we extend our call from our magnificent building and brand-new facilities in Topkapı, where Fatih Sultan Mehmet Han, who not only changed Turkish history but also altered the course of the world and ushered in a new era, stood ready to conquer Istanbul with his shouts of ‘Allah! Allah!’” (Ilıcak, 1976, p. 1).

3. Embodied Symbolism: Tercüman Newspaper Headquarters

As noted by Wolfgang Braunfels (1988), every piece of architecture can be interpreted as a symbol of the influence, wealth, values, and hardships of its builders. In other words, every building not only fulfills its intended function but also embodies the perspective of its creators and occupants (Minkenberg, 2014). Architecture has

long served as a tool for conveying power, wealth, and social status through its form and symbolic meaning. Throughout history, monumental structures have been used to assert the authority of political, religious, and economic elites. As early as the Roman Empire, buildings like the Colosseum and the Pantheon were constructed to reinforce the power and divinity of rulers, with their grandeur symbolizing imperial control. In the early modern period, structures such as the Palace of Versailles and St. Peter’s Basilica in Rome symbolized royal or divine power, with their design and materials communicating dominance and authority. Spiro Kostof (1995) argues that understanding architecture requires more than examining physical form. He emphasizes the importance of context—patron identity, motivation, materials, funding and more—calling architecture a “social act” and buildings “social artifacts”. Umberto Eco (1980) explains that while the primary role of architecture is not communicative, it is inherently symbolic. He distinguished between the denotative

Figure 6: Tercüman Newspaper Printing and Management Facilities (Salt Research, Gültekin Çizgen Archive, 1974).

function (*practical*) and its connotative function (*symbolic*). According to Gottdiener and Lagopoulos (1986), urban semiotics studies how built environments convey social meaning. Architecture, like mass media, communicates broadly and persuasively, influencing society.

Newspaper buildings in the UK and the USA from the mid-19th century onward provide a prime example of architecture being used as a tool to communicate influence and social change. These buildings, much like earlier monumental structures, were not merely functional but also played a significant role in reflecting and shaping the social and political context of their time. As Aurora Wallace (2012) notes, newspapers played a key role in shaping urban consciousness, reflected in their ambitious, often grand architectural designs. The 20th century saw newspapers adopt modern, functional architecture to stay culturally relevant amid rising competition. Using advertising and PR, they linked their identity to their buildings, emphasizing this connection before branding was widespread. Through editorials, ads, and news coverage, the press shaped public interpretation of these buildings, using architecture to legitimize their influence.

In the 19th century, classical styles lent newspapers an image of permanence and authority. Eric Hobsbawm (1983) explains in his concept of “invented tradition”, symbols and narratives were used to create historical legacies, especially in times of transition. Visibility was crucial—figures like Joseph Pulitzer, sought structures that stood out and served as civic landmarks.

Following global trends, Türkiye witnessed comparable developments nearly a century later. In the 1980s and 1990s, Turkish newspapers emerged as powerful commercial entities, showcased their influence through striking, modern buildings designed by prominent architects. These headquarters were typically built on the outskirts of traditional Istanbul, reflecting a shift in how media institutions presented their identity. Unlike earlier

periods, the second half of the 20th century saw a departure from historical architectural styles. Both globally and in Türkiye, media companies opted for technologically advanced, state-of-the-art buildings that reflected innovation and the spirit of the age. Architecture remained a powerful symbol of identity and authority, but stylistic approach had changed in line with contemporary trends. As noted above, Tercüman was the first Turkish media organization to adopt these strategies, relocating to a purpose-built headquarters and implementing commercial tactics aligned with its public image. In line with the earlier discussions on architecture’s symbolic and legitimizing power, the inauguration of the new Tercüman building was celebrated by leaders and prominent figures from the right-wing political spectrum (Figure 7).

During the transformative 1970s, Tercüman aligned with right-wing political parties. Since Türkiye adopted a multi-party system in 1950, right-wing parties have dominated the political landscape. Despite their conservative rhetoric, governments led by right-wing parties promoted rapid and aggressive development based on Western liberal economic models (Zürcher, 2005). As the most influential voice of right-wing political parties, Tercüman aimed to contribute to the vision of a modern, contemporary, innovative, and developing Türkiye. In doing so, the newspaper established a crucial link between Türkiye’s evolving vision and its institutional mission. Architecture became a potent tool for constructing and projecting Tercüman’s vision.

The new headquarters embodied a prodigious image that Tercüman sought to etch permanently into visual memories, using descriptors such as “strong,” “pioneering,” “innovative,” and “modern,” along with populist mottos like “Taking from the public and giving to the public.” The newspaper strategically leveraged its architectural presence to solidify a robust newspaper profile. Notably, Tercüman continued to conduct various promotional campaigns, particularly automobile

Figure 7: Celal Bayar (the founder of DP in 1946) on a visit to the Tercüman Building and Kemal Ilıcak presenting the new printing machines to him ("Bayar Tercüman Tesisleri'ni gezdi", 1976, p. 1).

promotions, actively utilizing both the interior and exterior of its building for these events (Figure 8). Thus, the building functioned not only as a workplace but also as a platform for promoting Tercüman's ideals and connecting with its audience.

A key symbolic feature was the letter "T", designed to be visible from every corner of the building and often highlighted in the newspaper's discourse. For the architects, the brand's initial letter became a central spatial and visual design element ("Müjdeler demeti 6", 1975). While the vertical and horizontal divisions echoed concerns of the Metabolists or Kahn, the form was not dictated by functional or technical demand alone. Instead, it reflected broader architectural trend beginning in the 1960s, the integration of symbolic meaning as a design input. This marked a departure from early modernist doctrines, which prioritized function-form unity while overlooking symbolic potential (Broadbent, 1996). By the 1960s cultural, religious, and geographic references increasingly shaped

design, based on the view that a building's symbolic value is inseparable from its form. Architecture thus came to be understood as a communication system, where signs gain meaning within social and cultural contexts (Agrest & Gandelonas, 1996). In this light, the symbolic value of the Tercüman Building stemmed from its ideological grounding, its representation of political figures and its monumental presence through the "T" motif. Ultimately, the building forged a direct linguistic and visual relationship with both readers and passerby.

Alongside the symbolic use of the "T," the building also drew impact from its monumental character. Monumentalism, long associated with tombs, temples, churches, and mosques, became increasingly tied to capitalist institutions after the Industrial Revolution. In their manifesto Nine Points of Monumentality, Siegfried Giedion, José Luis Sert, and Fernand Léger argued that people expect public buildings to offer more than function—they should also inspire monumentality, joy, pride, and excitement (Ockman & Eigen, 1993, p. 29). In this sense, the Tercüman Building fits the category. Yet, its monumentality, partly shaped by needs of new press technologies, created a scale at odds with its surroundings. Built on vacant land with a highway access to a developing urban area, the management floor at the top and eight service towers detach the building from human scale due to their continuous heights and proportions.

4. The end of glorious days: the Tercüman Building in the 2000s

The 1970s in Türkiye were marked by financial crises, chaos and escalating anarchy, culminated in a military intervention in 1980. All political parties

Figure 8: On the left, an article in Tercüman titled, "Step by step to Europe, our trip has begun" ("Adım adım Avrupa, gezimiz başladı", 1976, p. 1); on the right, an article titled, "What it takes from the people, it gives back to the people" ("Halktan aldığı halka veriyor", 1977, p. 11).

were disbanded, professional organizations, and NGOs actively engaged in political struggles were shut down, and Türkiye was governed by the military junta for the subsequent three years. This period also saw strict censorship, with newspapers facing extremely challenging conditions regardless of political affiliation.

The 1983 elections brought the newly established Motherland Party (MP) to power under Turgut Özal, who had spearheaded the economic recovery program of the last government before the coup. Özal's administration implemented a comprehensive neo-liberal transformation, summarized by the mottos "Skipping the age" and "Making Turkey Japan in the Near East." State interventionism gave way to free-market policies, resulting in the privatizations of industrial plants, banks, and various public assets (Zürcher, 2005).

The press, like many other sectors, was affected by this shift as the state ended subsidies for newsprint. Many newspapers, unable to cover rising printing costs, ceased operations while others adopted strategies such as promotional campaigns and sweepstakes. Meanwhile, the TV broadcasting sector expanded, with private channels established in the late 1980s and 1990s. Owned by influential entrepreneurs, these channels acquired newspapers, forming media conglomerates with interest spanning industrial production, mining and international trade.

Tercüman, however, did not prosper in this new landscape. Failing to reach targeted circulation and lacking infrastructure for

TV and radio broadcasting, the Tercüman Building underwent a major transformation. In 1986, the building was remodeled as the Tercüman Private High School ("Öğrenci Kaydına Başladık", 1986, p. 14), with significant interior alterations. To accommodate classrooms, Çilingiroğlu and Tunca added a three-storey horizontal annex at one corner, deviating from the original plan of four identical corner buildings (Bayram, 2019) (Figure 9).

Facing severe financial difficulties, Ilıcak sold the land and the building in 1988, moved the high school to another site in the early 1990s (Zeytinburnu Municipality Archive, 1988). Since then, the building was used by various companies, with each new owner making functional modifications that compromised its original architectural integrity. Sporadic ownership changes and temporary uses left the structure in a derelict condition. In 2008, the Toya Group transformed it into an office space officially named Toya Plaza (Figure 10) (Toya Yapı). It subsequently housed several firms, including the Press Advertising Institution, Vatan Computer, the South Sudan Honorary Consulate, Toya Real Estate, Türkiye Youth Foundation, and Anadolu News Agency as of 2019 (Figure 11) (Kaymak, 2020). Before its demolition, the building's final use was as the campaign center for the Justice and Development Party during the May 2023 general elections.

Despite continuous alterations in 2010, the building was recognized by the Heritage Council as a modern heritage item, noted as "one of the first examples of modern formalist design" (Conservation Council

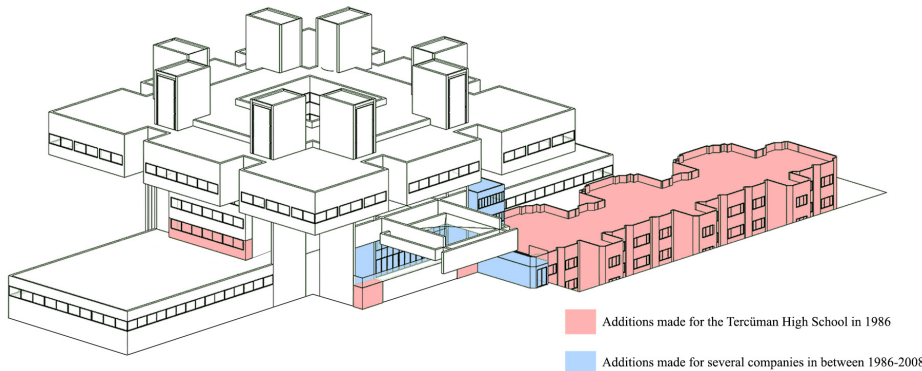

Figure 9: The additional three-storey horizontal building in 1986 and the other additions over the years (Kaymak, 2020, s. 66). The drawing is based on projects from the Zeytinburnu Municipality Archive, including the architectural project (1974), and the Tercüman Private High School survey project (Zeytinburnu Municipality Archive), whose date remains unknown. Additionally, the blue elements in the drawing were created using current photographs of the structure.

Figure 10: The building after the renovation by Toya Group (A. Nefçi, Istanbul Architecture).

Archive, 2010). An application to revoke its registration was submitted on March 25, 2011. Although the Press Advertisement Institution and the Association of Freelance Architects objected—requesting that the billboards and annexes be removed and the building be restored to its original state—it was concluded that the building's features were not significant and it was de-listed in 2012 (*Conservation Council Archive, 2012*). Since then, the structure had served as a canvas for billboards, eventually obscured beneath advertisements (*Figure 12*). The de-listing foreshadowed its demolition and reflected The Turkish Heritage Council's ambiguous view of its architectural value. Following investigations by the Zeytinburnu Municipality, the building was deemed not earthquake-resistant and demolished in December 2023 (*49 yıllık bina İstanbul'un simge*

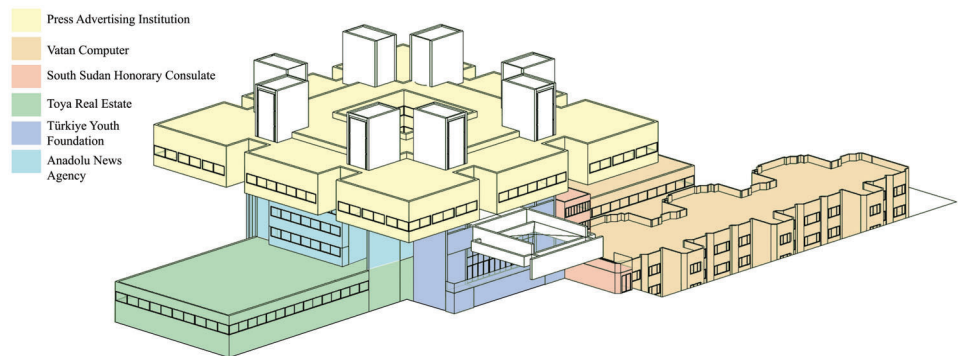
yapılarından, 2023).

Conclusion

The narrative of the Tercüman Newspaper Building since 1973 represented a fascinating story. As the first newspaper to embrace new technologies, Tercüman sought to move its headquarters outside the historic core of Istanbul, commissioning renowned architects to design a building with advanced construction techniques and innovative concepts. Its sophisticated form and state-of-the-art architecture made the headquarters one of the most remarkable examples of twentieth-century Turkish design.

The building's history reflects the architects' training, experiences and design principles, alongside the ambitious vision of newspaper owner Kemal Ilıcak. Political

Figure 11: Functional division of Tercüman Building in 2019 (Kaymak, 2020, s. 65).

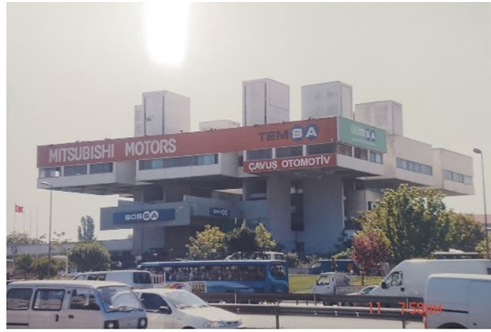
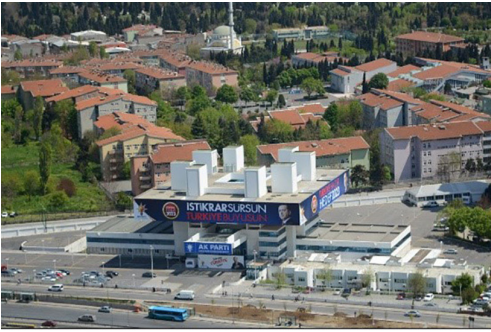

Figure 12: Examples of billboards of many different brands or institutions during the 2000s.

disagreements, financial strategies, and press dynamics also shaped its narrative. Architecturally, the collaborative approach of Çilingiroğlu and Tunca left an enduring mark through functional separation, visible service cores, and modular massing, all contributing to the building's distinct identity.

Tercüman aimed to create an institutional representation with a physical interface to society, using bold forms to symbolize linguistic reference, innovative structures, and contemporary spatial organization. Both its monumental stance, distinct from its surroundings, and the use of prestressed elements were particularly striking in an era when discussions about pre-fabrication were ongoing in Türkiye. However, evolving political landscapes and printing technologies in the 1980s challenged Tercüman's competitiveness. The building, originally designed for wide newspaper circulation, could not accommodate TV and radio studios and, three of the four blocks planned for its later use as a high school were never built.

Architecture has long served as a tool for religious, political and powerful commercial entities. Perceptions of representative structures vary according to cultural and political contexts, and Tercüman's

association with right-wing, conservative politics gave the building a layered identity that has been insufficiently studied by architectural and academic circles amidst the highly polarized social milieu of Türkiye since the 1970s. Its significance only became widely acknowledged after its recent demolition, prompting critiques in architectural circles and social media.

The article argues that, fully understand the Tercüman Building requires exploring its institutional history and architectural significance from multiple angles—modernism, technology, identity and symbolism. Despite its loss, the building merits objective and comprehensive reassessment within Turkish architectural history. This analysis contributes to institution-based research, considering economic and ideological contexts, and enriches the recognition of representative public architecture in Türkiye.

Acknowledgement

This article is derived from the master's thesis titled 'As an Example of Avantgarde Modernizm in Turkey:Tercüman Building,' prepared by Sümeyye Kaymak under the supervision of Prof. Dr. Murat Gül at Istanbul Technical University, History of Architecture Program, in 2020.

References

- 49 yıllık bina İstanbul'un simge yapılarındandı. (2023, December 10). Retrieved from tv100: <https://www.tv100.com/49-yillik-bina-istanbulun-simgе-yapilarindandi-haber-719727>
- Adım adım Avrupa, gezimiz başladı. (1976, October 03). Tercüman, p. 1.
- Agrest, D., & Gandelonas, M. (1996). Semiotics and Architecture: Ideological Consumption or Theoretical Work. In K. Nesbitt (Ed.), *Theorizing A New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995* (pp. 110-122). New York: Princeton Architectural Press.
- Akcan, E. (2010). Asilık Sonrası Mimarlık. In İ. Akpınar (Ed.), *Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul'a: Mimarlık ve Kent, 1910 – 2010* (pp. 135-147). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi.
- Akcan, E., & Bozdoğan, S. (2012). Turkey: Modern Architectures in History. Reaktion Books.
- Alan, S. (2019). Tanzimat Period (1831-1876) Ottoman Press and Vakayii Mısıriyye. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*(3). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1673359>
- Arçelik-Çayırova tesisleri. (1970). Mimarlık, 06(80), 82-86.
- Avrupa'da kurulan yeni dev tesislerimiz törenle hizmete girdi. (1975, November 25). Tercüman, p. 1.
- Bayar Tercüman Tesisleri'ni gezdi. (1976, June 03). Tercüman, p. 1.
- Bayram, C. (2019, October 30). Personal Interview. (S. Kaymak, Interviewer)
- Braunfels, W. (1988). *Urban Design in Western Europe. Regime and Architecture*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bizim yokuştan büyük göç. (1993). İstanbul Bayram Gazetesi, 9.
- Broadbent, G. (1996). A Plain Man's Guide to the Signs in Architecture. In K. Nesbitt (Ed.), *Theorizing A New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995* (pp. 122-140). New York: Princeton Architectural Press.
- City Map of Istanbul Municipality. (1982). Retrieved April 14, 2023, from <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>
- Conservation Council Archive. (2010, January 29). İstanbul.
- Conservation Council Archive. (2012, May 23). İstanbul.
- Curtis, W. J. (1996). *Modern architecture since 1900*. London: Phaidon.
- Çilingiroğlu, M. (2015). 11. TSMD Büyük Ödülü: Günay Çilingiroğlu. *Serbest Mimar* (18), 33-49.
- Çulcu, S. (1973, Ocotober 14). 13 yaşına basarken. Tercüman, 2.
- Çulcu, S. (1973, August 26). Düşünceler. Tercüman, 2.
- Eco, U. (1980). Function and Sign: Semiotics of Architecture. In G. Broadbent, R. Bunt, & C. Jencks (Eds.), *Signs, Symbols, and Architecture*. Chichester: Wiley & Sons Ltd.
- Frampton, K. (1995). Louis Kahn: Modernization and the New Monumentality, 1944-1972. In *Studies in Tectonic Culture: The Poetics of Construction in Nineteenth and Twentieth Century* (pp. 209-246). Chicago, Illinois: The MIT Press.
- Gevgilili, A. (1983). Türkiye Basını. In *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (pp. 202-228). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gottdiener, M., & Lagopoulos, P. A. (1986). *The city and the sign : an introduction to urban semiotics*. New York: Columbia university press.
- Gül, M. (2017). *Architecture and the Turkish City: An Urban History of since the Ottomans*. London: I.B. Tauris.
- Günay Çilingiroğlu. (n.d.). Retrieved February 10, 2025, from İstanbulSMD: <https://ismd.org.tr/istanbulsm/uyeler/aramizdan-ayrılan-uyelerimiz/gunay-cilingiroglu>
- Halktan aldığıni halka veriyor. (1977, April 9). Tercüman, p. 11.
- Hershlag, Z. Y. (1968). *Turkey: The Challenge of Growth*. Leiden: E.J. Brill.
- Heynen, H. (1999). What belongs to architecture?' Avant-garde ideas in the modern movement. *The Journal of Architecture*, 4, 129-147.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hukukçular Sitesi. (1968). Mimarlık, 02(52), 13-18. Retrieved from <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/366/5330.pdf>
- Ilıcak, K. (1976, May 14). "Umut Şafağında Yeni Bir Tercüman". Tercüman, 1.
- İnuğur, M. N. (1992). *Türk Basın Tarihi: 1919-1989*. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Kaymak, S. (2020). *Türkiye'de Avangart Modernizmin Bir Örneği Olarak Tercüman Gazetesi Binası*. Master Thesis, İstanbul Technical University, Department of Architecture.
- Kemal Ilıcak. (n.d.). Retrieved February 10, 2025, from Biyografya: <https://www.biyografya.com/tr/biographies/kemal-ilicak-35a78eb5>
- Kemal Ilıcak öldü. (1993, April 10). Milliyet, p. 11.
- Koloğlu, O. (1998). *Bir Zamanlar Babiali*. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Kostof, S. (1995). *A History of Architecture: Settings and Rituals*. London: Oxford University Press.
- Kuban, D. (2010). *İstanbul An Urban History – Byzantion Constantinopolis İstanbul*. İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- Levent Aksüt, Yaşar Marulyalı (UMO Limited Şirketi). (2001). Mimarlık(301), 13-21. Retrieved from <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/550/8225.pdf>
- Lin, Z. (2010). Structure and Symbol. In Kenzo Tange and the Metabolist Movement: Urban Utopias of Modern Japan (pp. 172-199). Oxon: Routledge.
- Minkenberg, M. (2014). *Power and Architecture: The Construction of Capitals, the Politics of Space, and the Space of Politics*. New York: Berghahn Books.
- Müjdeler demeti 4. (1975, October 12). Tercüman, p. 2.
- Müjdeler demeti 5. (1975, October 19). Tercüman, p. 2.
- Müjdeler demeti 6. (1975, October 26). Tercüman, p. 2.
- Ockman, J., & Eigen, E. (1993). *Architecture Culture, 1943-1968: A Documentary Anthology*. New York: Rizolli.
- On altı yaşımıza basarken. (1976, October 11). Tercüman, pp. 1-11.
- O'Reilly, C., & Vine, J. (2023). *Newspaper Building Design and Journalism Cultures in Australia and the UK: 1855–2010*. New York: Routledge.
- Ödekan, A. (2005). Mimarlık ve Sanat Tarihi: Cumhuriyet Dönemi (1908–1980): 1950 sonrası. In S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi V4 Çağdaş Türkiye 1908–1980* (pp. 563-571). İstanbul: Cem.
- Öğrenci Kaydına Başladık. (1986, June 16). Milliyet, p. 14.
- Özgentürk, N. (2008). *Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özkan, S. (1975, October). Yayın Tanıtma/Eleştiri. Mimarlık, 10(143), 59-62.
- Özkan, S. (1994). *Tekeli-Sisa ve Mimarlığa Adanmış Kırk Yıl*.

- In U. Tanyeli (Ed.), *Projeler, Yapılar Doğan Tekeli-Sami Sisa* (pp. 9-17). İstanbul: Yem Yayın.
- Öztürk, Ö. B., & Şenyurt, O. (2024, October). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mimaride Yeni Brütalizm ve Türkiye'ye Yansımaları (1960-1980). *Sanat Tarihi Dergisi*, 33(2), 965-993.
- Özukan, B. (1983). Basında Tirajlar. In *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (pp. 229-232). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salt Research, Gültekin Çizgen Archive. (1974). Retrieved June 08, 2019, from <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/86160>
- Savaşır, G. (2008). Re-thinking the limits of architecture through the avant-garde formations during the 1960s: projections and receptions in the context of Turkey. Doctoral thesis, Middle East Technical University, Department of Architecture.
- Sirman, B. M. (2016). Yankee Brutalism: Concrete Architecture in New England, 1957-1977. *The Historical Journal of Massachusetts*, 44(2), 2-21.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Stad Hoteli. (1970). *Arkitekt*, 2(338), 52-58.
- Tanyeli, U. (1998). 1950'lerden Bu Yana Mimari Paradigmaların Değişimi ve "Reel" Mimarlık. In Y. Sey (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (pp. 235-255). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, D., & Sisa, S. (1970). Sanayi Yapıları Üzerine. *Mimarlık*, 06(80), 61-79.
- Tekeli, D., & Sisa, S. (1974). *Projeler-uygulamalar 1954-1974*. İstanbul: Apa Ofset.
- Tercüman Newspaper. (The issues between 1965-1980 reviewed personally).
- Tercüman'ın fikir ve teknik işçileri yeni bir gazete çıkarıyor. (1961, October 11). *Milliyet*, 1.
- Teşekkürler. (1976, March 14). *Tercüman*, p. 2.
- Tokmakçioğlu, E. (2011). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: İsim Yayınları.
- Topuz, H. (2003). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toya Yapı. (n.d.). About Us. Retrieved September 24, 2019, from <http://www.toyayapi.com/kurumsal/hakkimizda/>
- Türel, İ. (2016). Architecture as advertising: The İstanbul Reklam Building. In M. Ö. Gürel (Ed.), *Mid-century Modernism in Turkey: Architecture Across Cultures in the 1950s and 1960s* (pp. 163-185). London and New York: Routledge.
- Türk Tarih Kurumu. (1968). *Mimarlık*, 02(52), 22-25. Retrieved from <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/366/5333.pdf>
- Vakko turistik elişe eşarp ve konfeksiyon fabrikası. (1970). *Arkitekt*, 04(340), 159-166.
- Vanlı, Ş. (2006). *Bilinmek İstenmeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı, Eleştirel Bakış (Vol. 1)*. Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Wallace, A. (2012). *Media Capital: Architecture and Communications in New York City*. Chicago: The University of Illinois Press.
- Whiteley, N. (2001). *Reyner Banham: Historian of The Immediate Future*. London: The MIT Press.
- Yücel, A. (1985). Tercüman Binası: Mimarlıkta Biçim, Simge ve İşlev Üzerine. *Mimarlık*(214), pp. 29-32. Retrieved from <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/521/7635.pdf>
- Yücel, A. (2005). Pluralism takes command. In R. Holod, A. Evin, & S. Özkan (Eds.), *Modern Turkish Architecture* (pp. 125-156). Ankara, Turkey: Chamber of Architects of Turkey.
- Zeytinburnu Municipality Archive. (n.d.). Tercüman Private High School survey project. İstanbul.
- Zeytinburnu Municipality Archive. (1974, Mayıs 08). Architectural project. İstanbul.
- Zeytinburnu Municipality Archive. (1975, May 29). Building inspection and permit report. İstanbul.
- Zeytinburnu Municipality Archive. (1988, August 5). Title Deed. İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2005). *Turkey: A Modern History*. London: I.B. Tauris.

Abstract

This study shares the experiences and outputs from a two-phase architectural design workshop conducted in the Fall Semester of 2024, highlighting the potential of solving current spatial challenges in urban areas at every level of architectural education. Initially, 12 students who had begun studying architectural design visited the two designated sites in the Beykoz district, documented the phenomenologically experienced physical/social inputs they contained, interacted with residents, and conducted cognitive studies to analyze the district's characteristics and contemporary examples of the designated public program they will design. For the following two weeks, students focused on creating individual design proposals based on these insights. The second workshop phase delved into the nature/city dilemma, investigating the shrinkage of the natural void in Beykoz and its effects on the urban fabric on various scales. The conceptual framework formulated around a current urban problem facilitated a deeper engagement and improved participant communication. Grasped the district holistically, developed an understanding of the interconnectedness between physical and social dimensions, and inspired by the collective space phenomenon, the design proposals of the students reflected their growing sensitivity towards the local context, the natural elements in the urban environments, and the trans-scalar design thinking. The study underscores the benefits of conceptual and trans-scalar design thinking in architectural education, advocating for a curriculum that exposes students to the complexities of urban spatial problems which shed light on the physical (quantitative) and metaphysical (qualitative/social) dimensions of the space phenomenon, and the wide range of services covered in the discipline of architecture.

Keywords: Conceptual framework of the design problem, Trans-scalar design, Collective spaces at the intersection of private and public use, Current urban issues and architectural education

An Educational Experiment on the Positive Effects of Conceptual and Trans-scalar Design Thinking in Architecture - Conserving and Regaining the Natural Voids in Urban Environments: The Natural Void in Beykoz District

Mimarlıkta Kavramsal ve Ölçekler Arası Tasarım Düşüncesinin Pozitif Etkileri Üzerine Bir Eğitim Deneyi - Kentsel Çevrelerdeki Doğal Boşlukların Korunması ve Yeniden Kazanımı: Beykoz İlçesi Doğal Boşluğu

Kezban Ayça Alangoya, ORCID: 0000-0003-0294-0912
İstanbul Bilgi University, Faculty of Architecture/Department of Architecture, İstanbul, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 25.08.2024, Revize tarihi/ Revised: 14.09.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 12.03.2026

Genişletilmiş Özet

Bu çalışmada kavramsal ve ölçekler arası tasarım düşüncesine odaklanan eğitimsel yöntemler aracılığıyla mimarlık eğitiminin her seviyesinde kentlerin içerdiği güncel mekânsal sorunlara çözümler üretilebileceğine, pedagojik ve eğitimsel kazanımlar edinilebileceğine ışık tutmayı amacıyla iki aşamalı olarak kurgulanmış bir tasarım atölyesindeki deneyimler paylaşılmıştır. 2024 yılının Güz döneminde mimari tasarım edimine yeni başlamış 12 öğrenciyle gerçekleştirilmiş atölye çalışmasının birinci aşamasında atölye yürütücüsü tarafından belirlenmiş Beykoz ilçesinde konumlanan 2 tasarım alanı öğrencilerle gezilmiş, mekânlarının tasarlanması beklenen kamusal programın içeriği açıklanmıştır. Tasarım alanlarının ve yakın çevrelerin içerdiği fiziksel ve sosyal girdileri fenomenolojik olarak deneyimlemiş, gözlemlemiş, belgelemiş ve gündelik yaşamı tanımak amacıyla bölgedeki farklı kullanıcı profillerine yönelttikleri anket soruları hazırlanmış öğrenciler; ilçe hakkında genel bilgi toplamak ve duyurulmuş kamusal kullanımlı mimari programın çağdaş örneklerini analiz etmek amacıyla bilişsel çalışmalar yapmışlardır. Fenomenolojik ve bilişsel çalışmaların akabinde bireysel tasarım önerilerine için iki hafta ayrılmıştır.

Birinci aşamayı kavramsal çerçevesini aynı bölgenin içerdiği güncel bir kentsel sorunun belirlediği ikinci atölye aşaması izlemiştir. Doğa-kent ikilemi merkezinde yapılan genel tartışmaların Beykoz ilçesi özelinde taşındığı ikinci atölye aşamasında öğrenciler ilçedeki doğal boşluğun daralmasının nedenlerini ve sonuçlarını bilişsel çalışmalar aracılığıyla araştırmış, doğal boşluğun daralma sürecini zamansal etaplara bölerek farklı ölçeklerde hazırladıkları haritalar aracılığıyla analiz etmiş, yorumlamış ve ilçeyi tarihsel, fiziksel, sosyal bütünsellikte kavramışlardır. Bölgedeki doğal alanın kaybı sorunu ikinci aşamada gerçekleştirilmiş fenomenolojik çalışmalarının içeriğini derinleştirmiştir. Öğrenciler belirledikleri önemli etaplara temelinde haritalandırdıkları doğal boşluğun sınırlarını fenomenolojik gezilerinde takip etmiş; hazırladıkları anket soruları aracılığıyla sakinlerin anılarında gündelik yaşam-doğa ilişkisinin izini sürmüştür. Kaybolmuş doğal alanın niceliksel değerlerine ve kaybolabilecek doğal alanların niceliksel/niteliksel varlığına tanık olan öğrenciler; ilçedeki farklı kullanıcı profillerinin doğal alanla etkileşimini anlayabilmek amacıyla yeni anketler hazırlamıştır.

Birinci aşamadan farklı olarak ikinci aşamada tasarım alanı seçimleri ve mimari program içeriklerinin oluşturulması kentlerdeki doğal alanların kaybı sorunsalının önemini Beykoz doğal boşluğu bağlamında duysal, duygusal, zihinsel düzlemde deneyimlemiş öğrencilere bırakılmıştır. İncelenen güncel sorun ve bölge bağlamında uygun tasarım alanı seçme ve mimari program oluşturma becerisinin kazanımı amacıyla ikinci aşamada mahremiyet/kamusalılık olgularının tartışılmasına, fiziksel/sosyal bütünleşmelerin gündelik yaşamı nasıl şekillendirdiklerinin irdelemesine olanak sağlayan ve mimari tartışma ortamında ilk kez 20. yüzyılın sonlarında bahsedilmiş kolektif mekân olgusu (De Sola Morales, 1992) tanıtılmıştır. Bina, kent ve doğa ölçekli morfolojik elemanların farklı kullanıcılar arasında etkileşimler yaratabilecek ve çok çeşitli aktiviteleri bir araya getirebilecek fiziksel sahneler olduklarına ışık tutan kolektif mekân olgusu, öğrencilerin farklı ölçeklerdeki kamusal ve özel kullanımlı morfolojik elemanları harmanlayarak gündelik sosyal yaşamın zenginleşmesine katkı sunabilecek, eş zamanlı kamusal, özel ve arası kullanımlar içeren kolektif mekânlar tasarlamalarına ilham vermiştir. Stüdyo yürütücüsü tarafından belirlenmiş bir mimari programın verili alanlara yerleştirildiği birinci atölye aşamasıyla karşılaştırıldığında güncel bir kentsel soruna odaklanılmış ikinci atölye aşamasında bölgeye ve kullanıcılara yarar sağlayacak mekânsal bir çözüm önerisi sunmaya motive olan öğrencilerin bireysel önerilerini ifade etmek için tartışmalara katılmalarıyla atölye katılımcıları arasındaki iletişimin güçlendiği, pedagojik kazanımlar edinildiği, yaratıcı çıktılarının üretilebildiği gözlemlenmiştir. Kavramsal çerçevede formüle edildiğinde ve objektif/sübjektif katmanlı tasarım ediminin ölçekler arası etkidiğini açığa çıkaran eğitim yöntemleri uygulandığında; çağdaş kentin içerdiği açık ve örtük pek çok sorun mekân olgusunun içerdiği fiziksel ve sosyal boyutlara ve mimarlık disiplininin geniş hizmet yelpazesine ışık tutarak mimarlık eğitimine kazanımlar sağlayacaktır.

Eğitimlerinin başında dahi olsalar mimarlık öğrencilerinin çağdaş kentlerin içerdiği güncel mekânsal sorunlara çözüm aramaları konusunda desteklenmelerinin önemini vurgulandığı bu çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde mimarlık disiplini içindeki güncel tartışmalar ve iki aşamalı olarak kurgulanmış tasarım atölyesinin amaçları aktarılmıştır. İkinci bölümde birinci atölye aşamasında uygulanmış yöntemler ışığında edinilmiş deneyimler ve çıktılar paylaşılmıştır. Üçüncü bölümde kentlerdeki doğal alanların darılması sorunsalı İstanbul ili özelinde incelenmiş ve kolektif mekân olgusu tanıtılmıştır. Beykoz ilçesindeki doğal boşluğa odaklanılmış dördüncü bölümde ikinci atölye aşamasında uygulanmış yöntemler, edinilmiş deneyimler ve üretilmiş yaratıcı öğretiler paylaşılmıştır. İkinci ve dördüncü bölümlerin bitimlerinde birinci ve ikinci atölye aşamasının amaçlarını, kaynaklarını, yöntemlerini, araçlarını ve bulgularını özetleyen tablolar eklenmiştir. Sonuç bölümünde birinci ve ikinci aşamalarda uygulanmış farklı eğitim yöntemlerinin sonuçlarına değinilmiştir. Kavramsal çerçevenin güncel bir kent sorunu merkezinde tanımlandığı, objektif ve sübjektif katmanlar içeren mimari tasarım ediminin ölçekler arası niteliğine, mekân olgusunun fizik ve fizik ötesi boyutları bütünleştiren yapısına, özel ve kamusal kullanımların keşiştiği kolektif mekân olgusuna odaklanılmış ikinci atölye aşamasında edinilmiş deneyim ve kazanımlar genel mimarlık eğitimi bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım edimi ve kavramsal çerçeve, Ölçekler arası tasarım, Özel ve kamusal kullanımın keşiştiği kolektif mekânlar, Güncel kentsel sorunlar ve mimarlık eğitimi

I. Introduction

Since the mid-20th century, the number of new experiments applied in real-life practice and architectural education has increased. Nowadays, defining the discipline of architecture with clear-cut boundaries is more challenging than ever. In contemporary academic discussions on architecture, there is a consensus that architecture's interaction with the social sciences is closely related to urban planning, interior design, and object design. However, the opinions about what and how to teach in architectural education diverge among academics. While some advocate for transgressing the discipline's border to include discussions on philosophy, art, interiors, objects, and cities, others argue for reviving architecture within its traditional boundaries. The latter group associates the negative cultural symptoms of the capitalist societal structure (*such as individualism, competition, sexism, and racism*) with the excessive reliance on the architectural canon, primarily comprised of classical modern buildings. They seek methods to practice and teach architecture that do not rely on the canon and focus solely on the building scale (*D'Aprile, M., 2018*). On the other hand, the undeniable allure of urban life, with its complex social dynamics, phenomena like privacy, publicity, collectivity, and physical scenes shaped by morphological elements at various scales, remains a central focus for academics, professionals, and students in architecture. Academics who value both the building scale and the heterogeneity and anonymity of urban life can observe that there needs to be a greater emphasis on the integrity of social and physical dimensions, as well as trans-scalar design thinking, within the current architectural education.

Aims. While shedding light on the deficits of the educational approach that focuses on assigned sites, programs, and building scales, causing a separation between the analytical phase and the individual design act, this study aims to contribute to the challenges mentioned above. Demonstrating the outcomes of a two-phase design

workshop, the study emphasizes that through educational methods on conceptual and trans-scalar design thinking centering on an urban challenge, students, even embarking on their inaugural design course, can bring individual insights into the values and challenges of urban milieus and develop solution-oriented approaches towards current urban spatial challenges. Engaging with public urban scenes similar to the theater stages (*Mumford, 1961*) within the vibrant tapestry of multi-faceted urban life, and focusing on a current urban challenge at the second phase, the two-staged design workshop aimed to highlight the following scholarly objectives:

- The critical importance of establishing a conceptual framework for the design problem, ensuring a holistic understanding of the design scope and process.
- The acknowledgment of space as an entity composed of both physical and metaphysical aspects, underscored by its multi-scalar nature.
- The exploration of the contextuality, the phenomena of privacy and publicity; the collective space phenomenon, the activities and dynamic relationship of individual/group/society; and the integration of urban morphological elements in building, urban, and nature scales.
- The challenge of crafting spaces harmoniously integrated with a local context.
- The sufficiency of offering spatial solutions to current urban challenges, even at the start of architectural education.
- The recognition of the design act synthesizing objective (cognitive analysis) and subjective (experience/interpretation/preferences/priorities) dimensions.

Methods and Findings. With natural landscapes partially protected to this day, the Beykoz district in Istanbul, which has been at the center of ongoing dialogues surrounding new construction

Figure 1: Districts of Istanbul, Beykoz district. Location, Climate, Population.

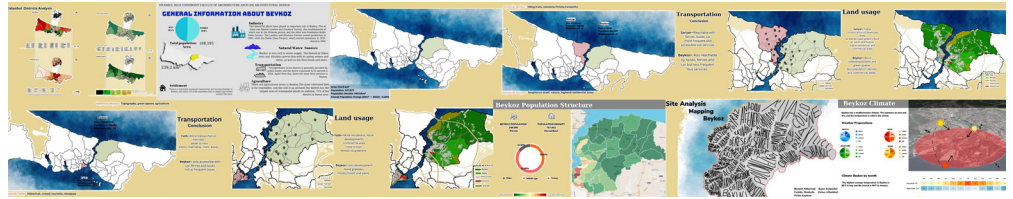

Figure 2: Routes around and in the Beykoz Meadow. Natural/built morphological elements.

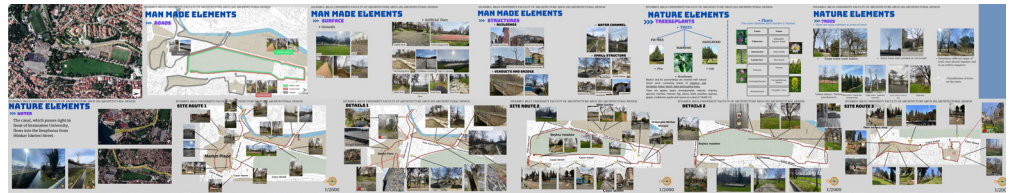

Figure 3: Surveys and interviews. Drawings of the Beykoz Meadow.

plans that threaten parts of this natural environment, served as the locus of this academic endeavor focusing on a current urban challenge. At the onset of the first stage, the 12 students participating in the workshop familiarized themselves with the region's dynamics through phenomenological explorations and cognitive studies. Distilling insights from a comprehensive evaluation of case studies encompassing architectural programs of education, production, exhibition, and from phenomenological explorations in the area, the students, while choosing one of the two predetermined design sites, offered individual design proposals containing open, semi-open, and closed units. In the second stage, the workshop's focal lens shifted towards addressing the conundrum of diminishing natural spaces in urban environments. The analysis of historical maps and aerial views, which makes visible the diminishing of natural spaces within urban environments due to

the urbanization process, highlighted that the architectural design act demands the integration of various scales, which have physical and trans-physical layers. Although they continued to work in the same design area as in the first phase, students in the second phase engaged strongly with the region's intrinsic values and problems, acknowledging the "spirit of the place." The comprehension of Beykoz's urban challenge on various scales, with both social and physical consequences, motivated a collaborative decision-making process that yielded innovative spatial designs, seeking to protect nature and enliven the district's daily life through diverse architectural programs that encompassed both privacy and publicity, and invited new user profiles.

2. Architectural Design Workshop- Phase I: A Center for Education, Production, and Exhibition near the Historic Beykoz Meadow

In the first phase of the workshop conducted in the Fall semester of 2024, the instructor

and 12 novice architectural design students visited the two designated design sites in the Beykoz district, where the instructor briefed the students on the public architectural program requirements for the spaces to be designed and tasked students designing open/semi-open and closed units (*max. 1000 m²*) of their design and situating them within one of two expansive design sites near the Historical Beykoz Meadow. Before formulating individual design proposals, students undertook cognitive analyses to assimilate comprehensive data regarding the history and quantitative/ qualitative attributes of the Beykoz district. Engaging phenomenologically with the environs of the historic Beykoz Meadow, students executed measurements and rendered drawings; documented the daily life through photographs and videos; conducted

interviews and surveys with residents, workers, students, and visitors. (Figure 1., 2., 3.)

The first phase of the workshop facilitated students' engagement in phenomenological inquiries that led to exciting discoveries and meticulous cognitive studies on the regional data and spatial case studies of the given architectural program. The two weeks following the phenomenological and cognitive studies were devoted to developing individual design proposals. However, despite using two- and three-dimensional representation tools that provide precision and accuracy, student motivation and interest decreased significantly during the design process.

Instead of recognizing the characteristic features of the immediate environment,

Figure 4: Beykoz. Open Bazaar and Parking area. Lamar Hamada

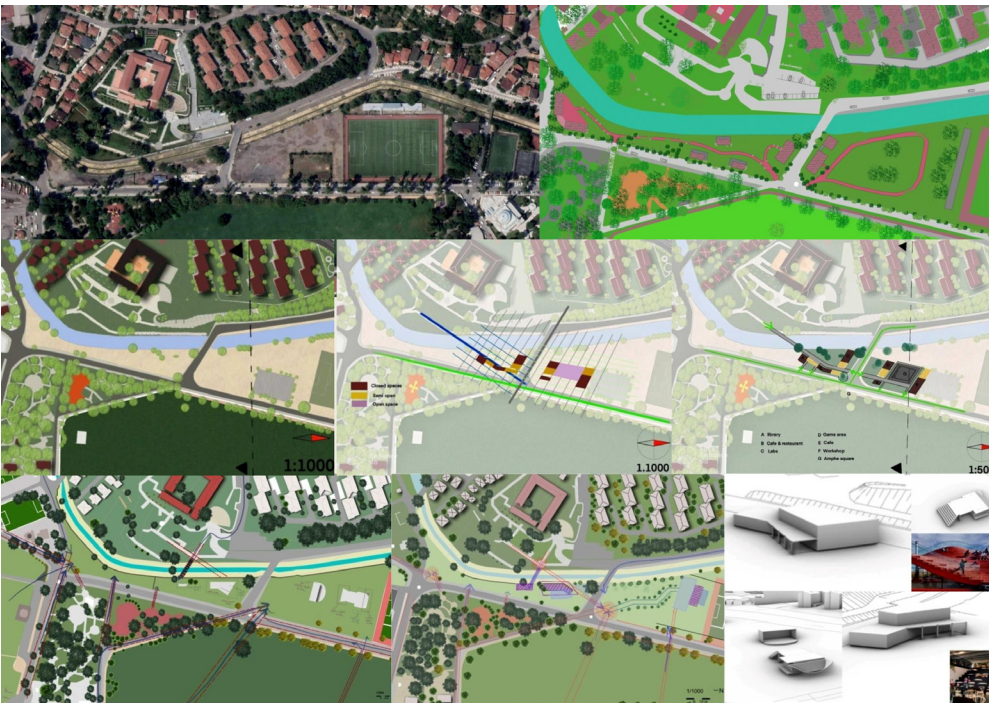

Figure 5: Beykoz. Parking area along the creek. Sinan Incel, Bengü Gün, Özlem Kaya.

Table 1: Phase I. Methods. Tools. Findings.

<p>Methods</p> <p>a. Phenomenological Investigations:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Demonstration of designated design sites in the vicinity of the Historic Beykoz Meadow and explanation of the architectural program during the site excursion; - Conducting surveys/interviews with residents near Beykoz Meadow to understand their needs and challenges; - Exploration of the erstwhile Beykoz Kundura factory, now repurposed as a site for television series and film productions; - Detection/photographic documentation of the natural/built morphological elements within the designated design sites and their proximate environments and measuring the design site's dimensions. <p>b. Cognitive Evaluations:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Data collection about the district and preparation of cartographic sources (maps/ariel views/tables) - Presentation on the locality/climatic conditions/demography/historical progress, and the historical/current natural/built morphological elements of the Beykoz district; - Analytical assessment of the predetermined architectural program by examining spatial examples.
<p>Tools</p> <ul style="list-style-type: none"> - Drawings (site plans/sections) in 1/2000, encompassing the Historic Beykoz Meadow, proposed design sites, and their immediate environs; - Drawings (site plans/sections) in 1/1000 integrating natural/built elements within the design sites and their immediate surroundings; - Collaborative models in 1/1000; - Drawings (site plans/plans/sections, and axonometric) in 1/500 and 1/200, focusing on individual spaces within design areas, including site plans, elevation views, and axonometric projections; - Individual models in 1/500 and 1/200.
<p>Findings</p> <ul style="list-style-type: none"> - During the individual design process, a deficiency in the enthusiasm and communication is witnessed; - Spatial outputs failed to forge connections with the regional natural and built morphological elements and social constituents, - Due to the lack of creative interpretation of the architectural program, the primary and auxiliary spatial units did not foster interactivity among different user profiles and activities; - The layout of open, semi-open, or enclosed spatial units displayed either a fragmented distribution along the design sites or congregated at the center without consideration of dimensions or proximity; - The proposals were oriented around formalistic criteria rather than main ideas and foundational concepts.

such as the existing natural and built morphological elements and social aspects (Norberg-Schulz, 2000), and taking inspiration from regional 'genius loci', the spatial design proposals lacked consideration for contextual inputs. Reflecting that students could not integrate the assigned architectural program into the existing daily life, and creating interactions among user profiles and activities, the individual design proposals also shed light on disconnections between primary and auxiliary spaces within the architectural program. (Figure 4.-5.)

Whether open, semi-open, or enclosed, the layout of the disconnected primary and auxiliary spatial units of the architectural program either displayed a scattered distribution along the designated design sites or had been congregated at the center, proving that the students could not comprehend the real distances, proximities, and dimensions of the spatial units, and instead had taken the formalistic criteria into account. (Table 1.)

In the subsequent phase of the workshop, the reconceptualized design problem integrated natural voids in urban environments and the collective spaces phenomenon in the case of

the Beykoz district. This approach seeks to:

- bridge the gap between analytical studies and the design methodology;
- reconstitute the fragmented urban and natural contexts into a cohesive narrative that echoes the 'spirit of the place';
- facilitate the creation of private and public used collective spaces, which harmonize the buildings, urban, and nature scales;
- accentuate that the broad service spectrum of architecture can significantly contribute to enriching daily life within and around the Historical Beykoz Meadow.

3. The Collective Space Phenomenon, the Natural Voids in Urban Environments, and Istanbul

In light of the social dynamics in the regions studied in architectural design education, which public/private services are needed and what kind of public/private spaces should be produced should be questioned on various scales. It is evident that streets and expansive squares, as arenas of both minor and substantial social dynamics, facilitate varying degrees of interaction. Public

spaces characterized by social vibrancy cater to diverse user-profiles and foster urban environments that are not assigned to the privatization of daily life activities and culture (Carmona 2018, 2021). Architect de Solà Morales, in the latter part of the 20th century, brought the concept of collective spaces to the forefront and defined them as places distinct from traditional public spaces, which are assumed to be the sole domain of the public. Morales' discourse, however, delineated a departure from the traditional definition of publicity, perceived as exclusively inclusive. Instead, he advocated for environments permitting privacy and publicness simultaneously. He argued that collective spaces encompassing private units diverge from conventional public spaces, enrich urban typology by relating morphological elements, and the sociocultural landscape of daily life in urban environments, allowing diverse users to encounter and participate in each other's activities to the extent they prefer (de Solà Morales, 2018, pp. 184-190). The premise that privacy and private spaces do not need to signify utter seclusion nor a full engagement in public spaces, but should foster individualism and collectivism, propels the debate surrounding collective spaces. From open/semi-open to closed and hidden to visible, the collective spaces cultivate microcosms within macrocosmic contexts (Avermaete et al., 2006) and foster a harmonious confluence between built and natural elements by blending morphological elements on building/urban/nature scales. Therefore, by designing collective spaces, the designer is not only limited to serving a general public but should take into account the relationships between privacy/publicity, public/private activities of various user profiles, and varying scales of urban morphological elements.

Moreover, natural spaces within urban settings play an instrumental role in enhancing city dwellers' day-to-day social and physical well-being, effectively ameliorating their mental and physical health outcomes. These urban natural spaces, epitomized as 'unplanned private and public gardens,' embody a synthesis

of nature and urbanity, offering services and amenities catering to private and public needs. Their characteristics to blend building/urban and nature scale morphologies resonate with the characteristics inherent in collective spaces (Noll & Scupelli, 2009; De Solà Morales, 2018). Distinguished from the surrounding urban fabric, these natural spaces constitute examples of macrocosmic collective spaces where the dichotomies of private/public usage converge, and the body/building/urban/nature scales interact (Alangoya, 2023, 248-277).

Istanbul's natural spaces, distinguished by a rich array of natural-scale morphological elements and topography —ranging from hills, valleys, and plains, the Bosphorus, streams, forests, and groves— emerge as significant research resources for historians, sociologists, artists, planners, architects, and architecture students alike. The sequential phases of transformation observed within Istanbul's natural settings reveal an initial bias for agricultural use, subsequently giving way to industrial and residential development due to urban expansion and population growth. Over time, transitioning to recreational (*sports fields, parks*) and commercial utilities (*markets/parking lots*), the extensive urbanization resulted in the complete loss of some natural spaces (Özkuş & Gürel, 2017). The relentless pace of urbanization that persists in contemporary times highlights the critical need for thoughtful urban planning and design that reconciles development demands with preserving natural environments.

4. Architectural Design Workshop- Phase II.: Exploration of Beykoz's Natural Void

Beykoz, celebrated for its fish and gardening products (*vegetables and fruits like strawberries/ figs/red mulberries*) since the Byzantine era, exemplifies the myriad transformation stages that natural voids undergo, notably within the context of Istanbul's villages near the Bosphorus. Beykoz's shores, embellished with petite palaces and pavilions, garnered admiration from all Ottoman sultans, including Mehmet the Conqueror (Belge, 1994, 220-225, 243-244).

Beykoz's natural landscape, comprising forests, verdant valleys, plains, and a stream flowing into the Bosphorus, was further developed as recreational areas and venues for diverse festivals. The advent of factories manufacturing glass /leather goods from the late 19th century until the Republican era caused Beykoz to transform into a bustling district akin to other Bosphorus villages proximate to the city center and lose its natural spaces significantly (Kuban, 2010).

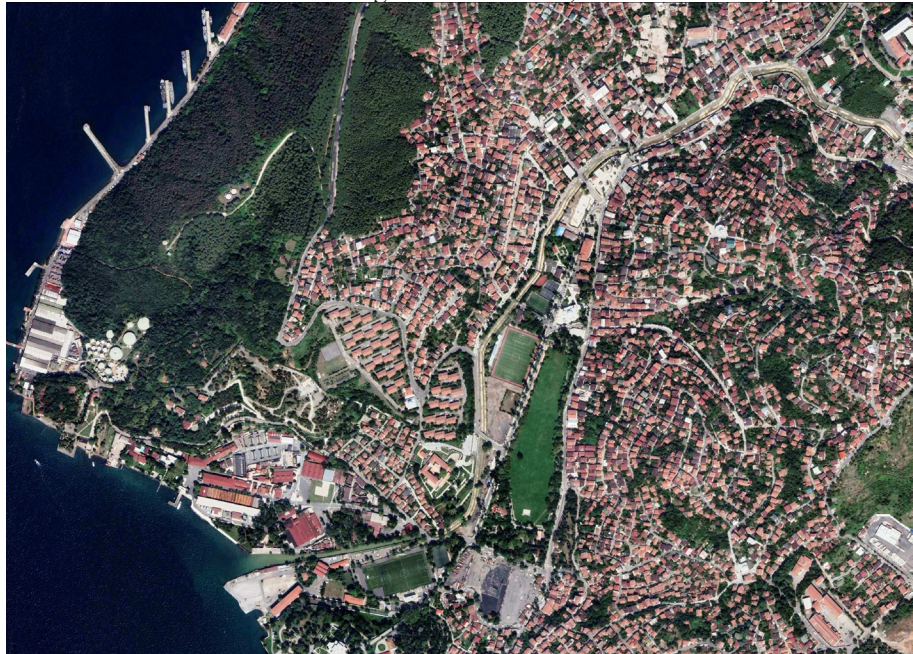
4.1 Analysis of Spatial Units: The Historical Beykoz Meadow and the Beykoz Void

The Historical Beykoz Meadow is a quintessential public space in the center of the Beykoz natural void. The meadow from the Ottoman to the Republican periods served as a natural public square, hosting sporting events, artistic endeavors, and musical festivals. It has facilitated social interaction among Beykoz residents of varying ages, employees and their families from the Beykoz Shoe Factory (operated in 1812-2005), and citizens from neighboring districts (Beykoz Kaymakamlığı, 2018). As a historically protected area covering 96000m², the meadow remains a pivotal natural area within Istanbul's urban structure. Its vast, uninterrupted grassy terrain still underscores its role as a recreational venue. Even though it

transitioned from being the core of a pristine natural area having considerable size to an urban park encircled by constructions, the meadow, still valued by older locals and the employees of the former Kundura factory (Beykoz Kundura, 2023), emerges as the protagonist of a vivid 'urban narrative' (Bowman & Pagano, 2004). Although it did not transform into a deserted 'residual place' (Alanyalı, 2009) or an 'ambiguous area' (De Sola Morales, 1995, 118-123), the Historical Beykoz Meadow needs to be integrated with the surrounding daily life and become a contemporary 'memory container.' Along with the forest area representing a nature-scaled morphological element and the Historical Beykoz Meadow as an urban-scaled, public-used morphological element that is encircled by plane trees over 200 years, some other buildings and urban-scaled morphological elements around the meadow recall the vastness of Beykoz's previous natural void;

- The extensive hard surface to the south of Historical Beykoz Meadow that is functioning as parking lots/open bazaar, and the Beykoz Mecidiye Pavilion integrated seamlessly into nature (Milli Saraylar Başkanlığı, 2023);
- Football fields to the west dating back to 1910, a hard surface adjacent to the stream,

Figure 6: The Beykoz Natural Void and The Historical Beykoz Meadow.

an edifice with a verdant inner courtyard erected during the Selim era for industrial production (Özkan, 2015) now repurposed as a university (Eldem et al., 1999), the green complex of the Beykoz factory (established in 1810 and repurposed as a film production plateau since 2005) — elucidate the quantitative and qualitative transformation of the Beykoz natural void from the 19th to the 21st century. (Figure 6.)

4.2 Architectural Design Workshop- Phase II. Beykoz Natural Void

The emphasis in the second workshop phase moved towards a conceptual framework centered on the nature/city dilemma, a pressing urban issue for the Beykoz district, that required studies and discussions spanning various scales. Through cognitive studies, students investigated the reasons for and consequences of the shrinkage of Beykoz’s natural void. By dividing into temporal periods, the students analyzed and interpreted the shrinkage process through maps prepared at different scales.

They analyzed historical aerial visuals/ maps drafted at scales of 1/5000, 1/2000, and 1/1000, pinpointing the natural borders’ contraction between 1970 and 2023. The analysis was bolstered by engaging with contemporary debates on urban development, precisely, the discussions surrounding the proposition to convert stream bank hard surfaces to construction areas (PUSULA, 2023; Sendika.org., 2023). The cognitive research around a current urban challenge has enabled students to comprehend the region as a holistically integrated whole with historical, physical, and social layers. The demographic spread and the dynamic interplay between solids and voids over time facilitated insights into the area’s urban transformation and spatial usage patterns. (Figure 7-8)

The conceptual framework and the cognitive analysis also advanced the content of phenomenological studies. Students on phenomenological trips followed the borderlines of the natural void in different periods. They became

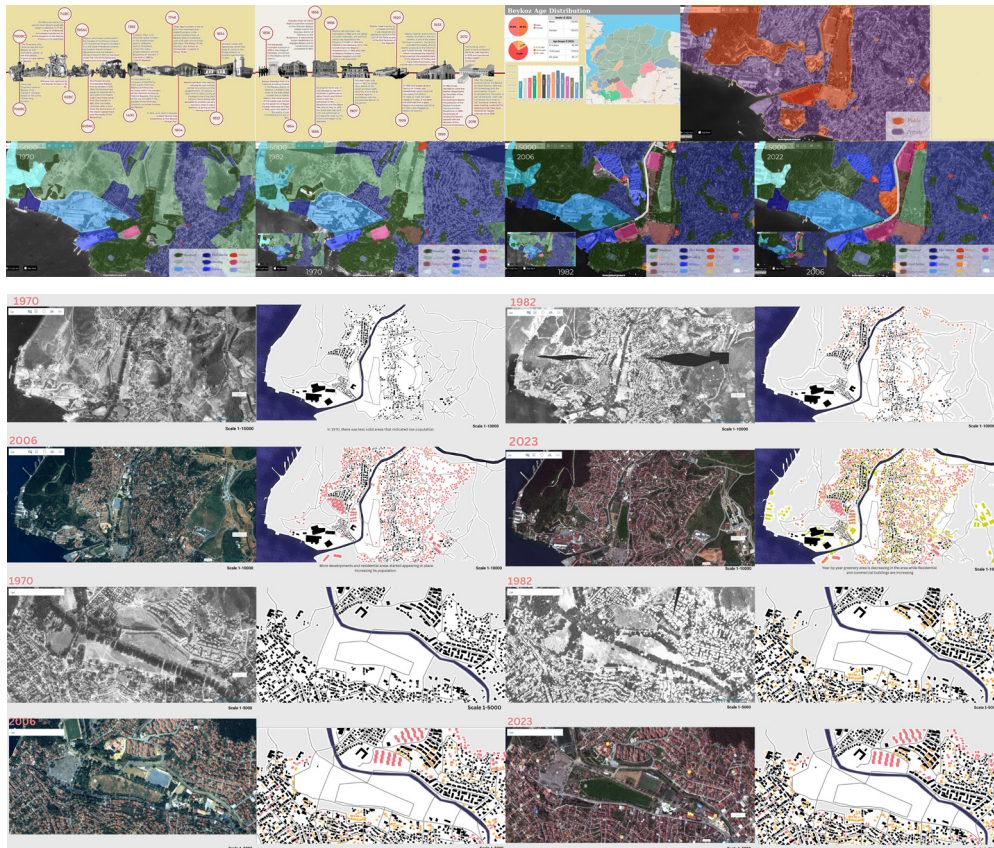

Figure 7: History of Beykoz’s buildings. The transformation of zones of uses.

Figure 8: The transformation phases of Beykoz natural void. The solid-void analysis.

aware of the quantitative amount of the lost natural area and the existence that may be lost. On these phenomenological trips and through survey questions awakening memories of daily life-nature relationships in the residents' memories, they follow the traces of nature. Gained awareness regarding the shrinkage problem of natural areas in urban environments; students who became sensually, emotionally, and mentally conscious were encouraged to choose individual design areas and propose new architectural programs. Subsequently, to support students in choosing suitable design sites and architectural programs, the phenomenon of collective space, which simultaneously serves public and private uses (*De Sola Morales, 1992*), was introduced.

The collective space phenomenon not only highlighted the interconnectedness of physical/social dimensions of space and how the building-, urban-, and nature-scaled morphological elements serve as stages for social interactions/activities but also inspired students to design collective spaces serving simultaneously to public and private uses by applying the method of blending morphological elements at various levels.

The pedagogical approach integrated in this phase encouraged a critical reflection on the outcomes of the first workshop phase, steering discussions towards; a. strategies for the reclamation of diminished natural spaces; b. Adaptive methods for intertwining design interventions with the existing natural/built morphological elements without disrupting local daily routines; c. creation of programs fostering interaction among diverse user groups to enhance communal engagement. This dialogue fostered a collaborative ethos amongst participants, guiding the synthesis of design proposals aligned with a collective vision for the districts' future (*Güneş, 2016, 188-204.*).

The strategic plan for conserving, regaining, and enhancing the effect of the Historic Beykoz Meadow resulted from a collaborative decision encompassed;

- to expand the meadow's grasslands by converting hard surfaces into soft

natural surfaces;

- to position collective spaces along the edges of the newly gained meadow.
- The students aimed to invigorate the region's day-to-day life through interventions without detriment to its essence, such as;
- the continuation of open market activities south of the Historic Beykoz Meadow in lightweight, semi-open market structures compressed on vertical levels;
- the reconfiguration of parking areas by reducing their size around the periphery of the regained natural extension that underscores a collective desire for minimized vehicular intrusion and enhanced pedestrian accessibility.

A vital component of the strategic approach has been the fostering of user (*residents/ academics/students/employees and visitors of all ages*) interaction through:

- new activities incorporating private/ public (temporary accommodation units/ arts and crafts/ agricultural/sportive/ educational activities.
- This objective is decided to be achieved by blending;
- the open/semi-open/closed units of collective spaces with the existing morphological elements in building, urban and nature scaled morphological elements;
- by transient, lightweight structures hosting entertaining/cultural events (fairs/open-air cinemas/concerts/ festivals).
- In the second workshop phase, students aimed to the Historic Beykoz Meadow accrue new memories for its visitors and reinforce its status as a vibrant, public space.

4.3 Outputs of collective scenes integrated into natural and urban life

Urban natural spaces, recognized as macrocosmic environments, encapsulate microcosmic realms of private and public interactions. The method of blending of

building scale (*interiors/courtyards/ gardens*), urban scale (*streets/paths/underpasses/bridges/ ramps, squares, parks/sports fields*), and nature scale (*residuals of natural areas/agricultural fields/topography, creeks*) morphological elements allow the creation of micro- and macrocosmic collective spaces serving simultaneously to private and public uses foster sensory, emotional, and intellectual interaction between diverse user profiles. By reflecting on the blending method, students proposed open, semi-open, and enclosed collective spaces that simultaneously serve private and public uses and harmoniously integrate into the existing morphological elements on building-, urban- and nature scales. Students created architectural programs inspired by residents' memories and observations of physical (*natural/built*) inputs and social needs to foster user interactions and vitalize daily life. (Figure 9.-17.)

a. On the hard surface at the south of the Historical Beykoz Meadow

- “On the road flowing into the meadow.” The designer defined the road descending from the upper topographical levels of the neighborhood as the ‘new parkway’ comprising small kiosks, cafes, and rest areas. The entrances on the 2nd floor of the new bazaar structure lead to semi-open shopping units connected through bridges with private textile workshops. (Figure 9.)
- “Intergenerational friendship club.” In order to integrate different users (shoppers/park walkers/club friends), the designer combined the first floor of the new semi-open bazaar structure with the club’s terrace and defined both a courtyard belonging to the club and a door opening to the park. The club, entered from the neighborhood side, brings elderly residents together, participating in new activities (art/craft/agriculture activities, card games, reading-play activities). Semi-open units located along the street, in the new market, and on the park surface are used to exhibit and

sell products designed in art and craft ateliers or grown in planting gardens. (Figure 10.)

- “A natural square in the new meadow.” The designer creates a natural square surrounding the ancient trees with three wooden units, containing a semi-open bazaar, ateliers producing clothes, and shops. The road reaching from the upper elevations of the neighborhood crosses the newly gained meadow. (Figure 11. a)
- “An agriculture school in memoriam of Beykoz strawberries.” Designing the reclaimed meadow to the west of the historical Beykoz Meadow as a grassy surface unbroken by paths, the designer also offers a strawberry field where residents can harvest crops. An agricultural school for theoretical/ applied agricultural training comprises shops on the street to sell products (canned goods, jams, spices). (Figure 11.b.)
- “..there where the city ends.” The designer equipped the newly gained natural area with a semi-open bazaar structure, a permaculture school, and a clocked education tower, symbolizing the border of the built environment. The tower includes a library/classrooms/ semi-open spice gardens and a cafe. The rest of the gained natural area the designer conceptualized as an urban park with flower beds where locals and visitors could sow/plant. (Figure 12.)

b. On the hard surface along the creek at the south of the Historical Beykoz Meadow

In the initial phase of the workshop, students who had chosen to work on the pre-determined linear site south of the Historic Beykoz Meadow spread the units out along the creek. The second phase illuminated the value of existing and reclaimed natural environments and fostered;

- the re-evaluation of the former positioning of designed units and the methodological approach of touching the natural terrain,

Figure 9: "On the road flowing from the neighborhood to the meadow." Alhabbal, Zeina.

Figure 10: "Intergenerational friendship club." Hamada, Lamar.

Figure 11: a. "A natural square in the new meadow." Mesto, Sariah. b. "An agriculture school in memoriam of Beykoz strawberries." Dicle, Elf İlayda.

Figure 12: "...there where the city ends." Abozgaia, Marva.

- the integration of the design units with existing residential/educational buildings, sports facilities, and natural elements like the creek and meadow.
- "Under the Beykoz Gate": The design envisages a confluence of various generations and disciplines, including sports, bridging the eastern and western precincts. It conceptualizes linking residential areas and academic institutions to the meadow through bridges traversing the creek. Surrounding the big urban gate, the long wooden banks allow spectators to watch various sports activities (basketball/tennis/volleyball). The ground level around and the interior of this metaphorical 'gate,' which connects eastern and western parts of the district and the separated daily life on both sides of the creek, provides various facilities (including changing rooms, retail units, semi-open squares, libraries, and wellness centers), while allowing people to practice and learn the sport and body culture of Eastern and Western civilizations. (Figure 13)
- "Beykoz New Generation Glass and Craft Museum": The designer revitalizes the rich heritage of

Beykoz’s glass industry through a contemporary lens. The partially embedded ateliers under the glass museum are dedicated to the craft of modern glasswork. The display cases within the park setting result from visions of illuminated nocturnal landscapes. The architectural scheme forges connections between disparate urban sectors (residential, educational, green spaces) through an intricate web of terraces/bridges/floors/ramps, weaving a multifaceted urban tapestry that facilitates diverse communal interactions. (Figure 14.)

- “Cine-Beykoz for Everyone”: The

designer addresses the privatized utilization of the historical Kundura factory as a film lot and reconceptualizes a public cinematic space. Seeking to revive the collective memory of outdoor cinema in Beykoz Meadow, the design incorporating workshops, auditoriums, media libraries, and commercial outlets centered around cinematic culture is a collective space where cinephiles, nature enthusiasts, and sports fans can converge through intersecting routes, rekindling the spirit of open-air cinema experiences reminiscent of bygone summers. (Figure 15.)

Figure 13: "Under the Beykoz Gate." Ünal, İlhan Erim.

Figure 14: "Beykoz New Generation Glass and Craft Museum." Gün, Bengü Nür.

Figure 15: "Cine-Beykoz for Everyone." Kaya, Özlem.

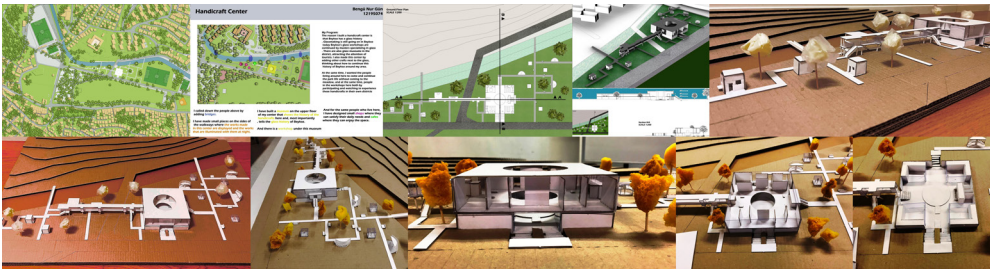
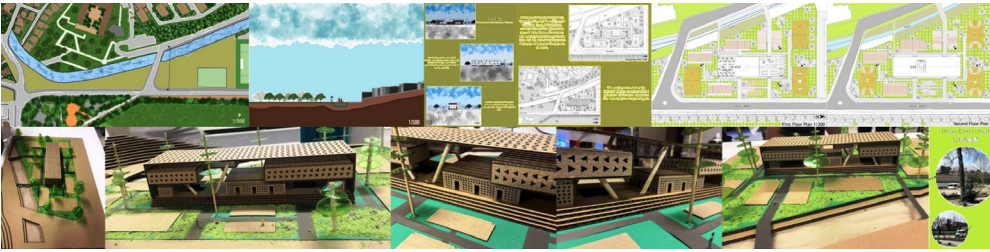

Figure 16: "Take action so the Beykoz void and its people can unite." Dede, Schle.

Figure 17: "We are all in Beykoz; we are all from Beykoz." Incel, Sinan.

- "Take action so the Beykoz void and its people can unite." The design envisions a dynamic public realm accommodating a broad spectrum of activities (skateboarding/kite flying/ music/ sports, supplemented by infrastructural facilities such as seminar rooms and workshops. This concept envisages a seamless integration of the built environment with the natural landscape through bridges and underpasses, promoting an interactive and inclusive urban fabric. (Figure 16.)
- "We are all in Beykoz; we are all from Beykoz": The designer articulates a vision for a holistic urban ecosystem that caters to the needs of university students, sports enthusiasts, bibliophiles, and the general public. This design proposition outlines the creation of semi-open/closed study spaces, public libraries, commercial plazas, sports arenas, and leisure zones along the creek, strategically

interconnected with the broader urban matrix through a network of bridges, fostering a vibrant community lifestyle. (Figure 17)

Compared to the first phase, in which the instructor determined the design sites and architectural program, it was observable that the communication between the participants strengthened in the second stage. Cognitional and phenomenological research on a current urban challenge encouraged students to participate in discussions to express their proposals, aiming to bring a spatial solution by helping the locals. The collective space phenomenon additionally provided students with the importance of interactions between building/city/nature-scaled morphological elements. The workshop's second stage, in which students acquired the ability to propose proper design sites and architectural programs, provided them with pedagogical gains and resulted in creative outputs. If formulated in a conceptual framework and applied educational methods supporting the

Table 2: Phase 2. Methods. Tools. Findings.

<p>Methods</p> <p>a. Cognitive Evaluations:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Researching the shrinkage process of Beykoz natural void through aerial visuals and solid void maps and interpreting the transformation process on social and physical levels; - Introduction into the phenomenon of collective spaces, the urban morphological elements serving private or public uses; <p>b. Phenomenological investigations:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Following the borderlines of Beykoz's natural void identified in cognitive studies; - Detection of building-scale (residences with gardens, repurposed factory campus, educational facilities with courtyards), urban-scale (hard surfaces), nature-scale (forests, meadow) morphological elements recalling the natural void in Beykoz; - Preparation of surveys to recall the memories of older residents on the connection between daily life and nature; - Observing social/physical values in daily life and the dynamics among user profiles - Interviewing different user profiles to identify their needs and problems; - The selection of individual design sites and the creation of architectural programs fostering social interactions between different user profiles and activities. <p>c. Other Methods</p> <ul style="list-style-type: none"> - Formulating the conceptual framework of the design problem; - Determination of collaborative goals and scrutinizing of approaches in the initial workshop phase; - Methods of creating collective spaces by blending the existing morphological elements in building-, urban- and nature scale serving private and public uses and the open, semi-open, and closed units of individual designs; - Comparative analysis of outputs generated in the two phases of the workshop.
<p>Tools</p> <ul style="list-style-type: none"> - A range of aerial images/maps in 1/5000, 1/2000, 1/1000, and 1/500 scales to document the chronological transformation of quantitative/qualitative values through solid/void and zone of uses analyses; - Drawings in 1/2000, 1/1000, 1/500, 1/200, and 1/100 scales (site plans/plans/sections inc. the immediate surroundings); - Collaborative models in 1/1000 scale reflecting the morphology in the region, individual models in 1/500 and 1/200 scales showing the trans-scalar interconnections between the morphological elements in building/urban/nature scales and the open/semi-open/enclosed units of individual designs.
<p>Findings</p> <ul style="list-style-type: none"> - It is witnessed that natural areas impinged upon by urbanization can be regained and recovered through less invasive interventions; - Observed/discussed the complex interplays between the micro/macroc cosmic collectivities, students began to comprehend that urban life and space comprising diverse dynamics between individual/group/society are created by urban morphological elements in various scales; - Students began comprehending space as a phenomenon integrating physical and social dimensions and the design act as a process integrating objectivity and subjectivity; - The trans-scalar nature of the design process shed light on the integration of analysis and individual design processes; - Spatial proposals created by integrating the existing building-, urban-, and nature-scaled morphological elements with the designed open, semi-open, and closed units that simultaneously serve private and public uses aimed to foster user interactions and vitalize daily life through architectural programs inspired by residents' memories along the observations on physical (natural/built) and social inputs and needs.

objective/subjective aspects of the design act, contemporary urban life contains many explicit/implicit spatial problems that can benefit architectural education by shedding light on the physical (*quantitative*)/metaphysical (*qualitative/social*) dimensions of the space phenomenon, and the wide range of services included in the discipline of architecture. (Table 2.)

5. Conclusion

This article, discussing a two-phase design workshop, describes educational challenges that lie ahead for the architecture students at the onset of their design education. The first phase of the workshop, exhibiting an educational approach assigning predetermined design sites, programs, and focusing merely on building scale, caused a separation between the analytical phase and the individual design act. The outcomes illuminated how the discipline of architecture extends far beyond the mere

arrangement of specified functions within predefined spatial parameters. Different than the first, the second phase of the workshop, focusing on the shrinkage of natural areas due to the rapid urbanization process, centered the design problem around social and cultural phenomena (Russell, 1995, 34-37) and enabled students to comprehend the region they work on holistically and develop creative solutions for real-world issues (Salama, 1995).

Furthermore, the workshop emphasized the importance of grasping the "spirit of the place" (Norberg-Schulz, 2000) and the collective space phenomenon (De Sola Morales, 2018, 184-190) allowing the trans-scalar design thinking incorporating body/building/urban/nature scale and the integration the phenomena of privacy and publicity enabling encounters between diversive users having various activities, provided to establish a balance of physical (*technical*

knowledge, aesthetic/practical skills) and trans-physical layers (social/psychological/emotional concerns) (Nicol & Pilling, 2000; Ibrahim, Lukman & Utaberta, 2012).

Searching after a solution for an actual urban challenge meanwhile questioning the conditions of a heterogeneous and vibrant daily life, during the second phase encouraged students and educators to collaborate (*reflect/search/analyze/discuss together*) and shifted the paradigm from the educator being the sole source of knowledge to a model where knowledge, goals, and innovative solutions are collectively developed (*Neveu, 2020*). Fostered intense communication, joint decision-making, self-confidence, social awareness, interest, and responsibility (*Önal & Turgut, 2017*), the learning process, alongside valuable social and pedagogical gains, enabled students to hone their design site and program selection skills. (*Table 1, 2.*)

Considering the prevailing perception that architecture students generally steer clear of socio-political matters, including the challenges of natural areas in metropolises (*Crysler, 1995, pp. 208-217*), the significant engagement of the students at the onset of their educational journey towards the shrinking of natural areas in metropolises and the comprehension of space as the unification of social and physical dimensions, provided courage to incorporate current environmental and social challenges into architectural education.

Kaynakça

- Alangoya, K. A. (2023). Mimarlık eğitiminde kolektif mekân tasarımı. *Tasarım+Kuram*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(39), pp. 248-277. <https://doi.org/10.59215/tasarimkuram.393>
- Alanyalı, A. E. (2009). Re-defining leftover space: Value and potentiality for the city. VDM Verlag.
- Avermaete, T., Hoolmeljer, F. ve Schrijver, L. (2006). Urban formation and collective spaces. *OASE Journal for Architecture*, 71. <https://www.oasejournal.nl/en/Issues/71>
- Belge, M. (1994). İstanbul gezi rehberi. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, pp. 220-225., pp. 243-244.
- Sendika.org. Beykoz Çayırını millet bahçesine dönüştüren karar, mahkeme tarafından iptal edildi. Retrieved September 10, 2023, from <https://sendika.org/2023/06/beykoz-cayirini-millet-bahcesine-donusturen-karar-mahkeme-tarafindan-iptal-edildi-686652/>
- Beykoz Kaymakamlığı. Retrieved September 10, 2023, from <https://www.beykoz.gov.tr/>
- (2018, January 16).
- Beykoz Kundura. Hafıza. Retrieved September 2, 2023, from <https://www.beykozkundura.com/>
- Bowman, A. ve Pagano, M. (2004). *Terra Incognita: Vacant land and urban strategies*. Washington D.C. University Press, 19.
- Cryslar, C.G. (1995). Critical pedagogy and architectural education. *Journal of Architectural Education*. Taylor & Francis, 48(4), 208–217.
- D'Aprile, M. (2018, June 2). What We Talk About When We Don't Talk About Buildings. *Common Edge*. Retrieved November 20, 2021, from <http://commonedge.org/what-we-talk-about-when-we-dont-talk-about-buildings>
- De SolàMorales, M. (2018). *A matter of things*. NAI Publishers, pp. 184-190.
- De Sola Morales, R. I. (1995). *Terrain vagues, Anyplace*. MIT Press, pp. 118-123.
- Eldem, N., Şahin İ. ve Özkan N. (1998-1999). Beykoz Kışla Binası'nın rölöve, restitüsyon, restorasyon, yeni kullanım ve çevre düzenleme projesi: Çizimler. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/211362> [Access: 04.03.2023]
- Güneş, F. (2016). Eğitimde sorgulamanın gücü. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), pp. 188-204.
- Ibrahim, N., Kuman, B. N., & Uterba, N. (n.d.). Learning in architectural design studio. Retrieved September 20, 2022, from https://www.academia.edu/89996100/Learning_in_Architecture_Design_Studio
- Kuban, D. (2010). *Kent ve mimarlık üzerine- İstanbul yazıları*. Yem Yayın.
- Milli Saraylar Başkanlığı. Beykoz Mecidiye Kasrı. Retrieved September 2, 2023, from <https://www.millisaraylar.gov.tr/saray-kosk-ve-kasirlar/beykoz-mecidiye-kasri>
- Mumford, L. (1961/2013). *Tarih boyunca kent-kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Neveu, M. (2020, May 31). Covid 19 & the Future of Architectural Education. *Arch Daily*.
- PUSULA. Retrieved August 15, 2023, from <https://www.pusulahaber.com.tr/tarihi-beykoz-kislasinda-tibbi-calismalar-yapilacak-770233h.htm>
- Retrieved July 15, 2023, from <https://www.archdaily.com/940505/covid-19-and-the-future-of-architectural-education>
- Nicol, D., Pilling, S. (2000). *Architectural education and the profession: preparing for the future- Changing Architectural Education: Towards a New Professionalism*. Spon Pres, NY-London.
- Noll, U., & Scupelli, P. (n.d.). *Urban Void*. Retrieved March 15, 2020, from www.parole.aporee.org
- Norberg-Schulz, C. (2000). *Architecture: Presence, Language, Place*. Skira Editore.
- Önal, G. K., & Turgut, H. (n.d.). Cultural schema and design activity in an architectural design studio. *Frontiers of Architectural Research*. Retrieved July 20, 2023, from <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=411&RecID=4265>
- Özkan, D. (2015). *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi*. Cilt II. 31-39.
- Özkuş, B. Y., & Gürel, N. (n.d.). *Kentsel Mekân. Boşluk ve Yıkım Üzerine: Kuşdili'nde Çayır, Sinema ve Diğer Fragmanlar*. Retrieved September 1, 2023, from <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=411&RecID=4265>
- Russell, B. (1995). *Paradigms lost: paradigms regained. Educating Architects*. Academy Editions, pp. 34–37.
- Salama, A. M., (1995). *New Trends in Architectural Education: Designing the Design Studio. Tailored Text & Unlimited Potential Publishers*.

Özet

Özerklik düşüncesi ve mimarlığın özerk olup olmadığı, mimarlık teorisi ve söyleminde farklı bakış açılarıyla tartışılmıştır. Bu makalede özerklik, mimarların meslekleriyle kurdukları ilişkiyi ve pratikleri dahilinde aldıkları konuları sorgulamak üzere gündeme getirilmektedir. Makale; tarihsel bir perspektiften mimarların özerklik arayışlarının farklı tezahürlerinin izini sürmekte ve mimarların teori ve pratik çerçevesinde aldıkları konuların eleştirel bir değerlendirmesini içermektedir. Makalede, özerkliğin mimarlığa adapte edilme biçimlerini sorgulayan literatürdeki yaklaşımları dayanak alarak genişletmek ve özerkliğe ilişkin daha farklı bir kavrayış üzerinden, alternatif bir mimar kimliğine yönelik bir tartışma zemini kumak hedeflenmektedir. Bu ekseninde, mimarlığın 19. yüzyıldaki profesyonelleşmesiyle başlayan ve kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırmasıyla devam eden süreçler, mimarların özerklik arayışını öncelikle bir meslek ideolojisi geliştirmelerinde etkili olan süreçler olarak incelenmiştir. Mimarların özerklik ideolojileri, bir tarafta meslek pratikleri içinde kendi konularını güçlendirme istencini, diğer tarafta kapitalist üretim anlayışına karşı eleştirel olarak hareket etme taleplerini içermiştir. Mimarlık mesleğinin sınırlarının çizilerek kontrol edilmesi ve bir savunma mekanizması olarak kendi içine kapanması biçiminde sonuçlar veren özerklik arayışları, mimarları piyasa taleplerinden özgürleştiremediği gibi, toplumun ihtiyaçlarından da uzaklaştırmıştır. Bu durum, mimarlık mesleğini daha geçerli bir profesyonel temele oturtmak açısından, özerkliğin daha farklı bir kavrayışla ele alınmasını gerektirmektedir. Makalede, ana akım mimarlık pratiğinin kısıtlamalarıyla mücadele eden mimar gruplarına işaret ederek; mimarların kendilerini soyutlamaları, depolitize olmaları ve mesleki bağlamda bir kontrol tutkusu taşımaları yerine; iş birliği ve kontrolü paylaşmak temelinde, etik değerlere bağlı kalarak ve mesleğin toplumsal bağlamına yanıt vererek özerkliklerini sağlayabilecekleri öne sürülmektedir. Özerkliğin koşulsuz bir bağımsızlık olarak görmek yerine; etik eylemle ilişkili yönünü temel almak, alternatif bir mimar kimliğinin tahayyülünü ve inşasını olanaklı kılar.

Anahtar Kelimeler: Özerklik, Mimarlık, Profesyonelleşme, Kapitalist politikalar, Alternatif Mimar Kimliği

Mimarlık ve Özerklik: Alternatif Bir Mimar Kimliği Üzerine Düşünmek

Architecture and Autonomy: Reflecting on an Alternative Architect Identity

Gizem SAKA, ORCID: 0000-0001-6040-1840

Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Neşe GURALLAR, ORCID: 0000-0001-9697-7980

Ted Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 07.07.2024, Revize tarihi/ Revised: 06.01.2025/30.06.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 12.03.2026

Extended Abstract

The idea of autonomy and whether architecture itself is autonomous has been a subject of discussion in architectural theory and discourse from different perspectives. Autonomy is a fruitful concept to discuss both the ways in which architecture is situated as a discipline and a profession, and the ways in which architects determine their own positions and actions within their professional practice. Rather than continuing the debate on whether architecture is autonomous or not, this article brings autonomy to the agenda in order to question the relationship that architects have established with their profession and the positions they have taken. While architecture operates according to its own disciplinary principles, today it is driven by market conditions. The need of architectural products for capital and the precariousness of architects in the face of the dynamics affecting their practice should not be denied. However, individual and collective influence of architects in determining and limiting the profession should not be ignored. Therefore, it is considered important to examine the tendencies of architects in terms of their professional practices by contextualizing them together with the reasons and historical conditions that reveal their quest for autonomy.

Methodologically, the article traces the different manifestations of architects' quest for autonomy from a historical perspective and includes a critical evaluation of the positions taken by architects within the framework of theory and practice. In the article, it is aimed to expand the approaches in the literature that question the ways in which autonomy has been adapted to architecture, and to establish a discussion ground on a different understanding of autonomy and an alternative architect identity. In this context, the historical process that began with the professionalization of architecture in the 19th century, continued with the instrumentalization of architecture by capitalism, and in which autonomy was awakened as a dominant discourse in architecture in the second half of the 20th century, is discussed as processes that were effective in architects developing a professional ideology in which they prioritized the quest for autonomy.

In the professionalization processes of architecture in the 19th century, architects, as professionals authorized to perform architectural functions, positioned themselves to strengthen their status in the production of the built environment. For architects, the means of ensuring the legitimacy of the profession has been to emphasize the superiority of their expertise and to declare what kind of knowledge and expertise they offer that distinguishes them from other professionals in the field. Although architects have attempted to establish an autonomous space for themselves by defining their expertise in terms of their technical and aesthetic skills, with the instrumentalization of architecture by capitalism, the dictation of the service provisions of architecture by those who control the capital has led to a significant loss of control of the architect over building activity. At the end of the 19th century, they prioritized the public interest, based on an autonomy that included the belief that they were free from any self-interest in the face of profit-seeking investors and contractors. However, since the architects' mission to improve people's lives did not intend to consult people, it did not open up space for the autonomy of individuals in society. Although autonomy means the freedom to act and make decisions without being controlled, the autonomy of architects becomes problematic when they impose their own design ideas on people. Since the second half of the 20th century, the discourse of autonomy has become dominant in architecture as a demand to develop critical architectural positions in the face of the inequalities of the capitalist economic system. However, architects' quest for autonomy has manifested itself in a retreat against the commercialization of architecture as a professional practice and as a period of increasing tendency to formalism and aesthetic concerns. Since the commodification of architectural products could not be prevented by prioritizing aesthetic autonomy, this passive resistance in architecture has been subjected to criticism.

Architects' quest for autonomy, which manifests itself in the form of the separation of the architectural profession and the closure of the profession into itself, reveals the flaws in the way architecture has been positioned as a modern profession and the relationship architects have established with their profession. In order to place the profession of architecture on a more valid professional basis, it is necessary to approach autonomy with a different understanding. Rather than seeing autonomy as unconditional independence, grounding it in ethical action and morality enables the imagination and construction of an alternative architect identity. By pointing to groups of architects struggling with the constraints of mainstream architectural practice, the article argues that instead of isolating or depoliticizing themselves and having a desire for control in the professional context, architects can achieve autonomy by responding to the social context of the profession on the basis of collaboration and sharing control.

Keywords: Autonomy, Architecture, Professionalization, Capitalist policies, Alternative Architect Identity

1. Giriş

Özerklik düşüncesi, mimarlık teorisi ve söyleminde farklı bakış açılarıyla tartışılmıştır. Bir yanda mimarlığı özerk bir disiplin olarak kabul edenler, diğer yanda mimarlığın özerk olamayacağını savunanlar, bir başka tarafta ise mimarlığı “özerk ancak amaca yönelik sosyal bir ürün” (*Adorno 2004(1997)*, 14) veya “görelî özerk” (*Akcan 1994*, 22; *Deamer 2016a*, 113) olarak arada konumlandırılanlar söz konusudur. Bu tartışmalarda özerklik kavramı, mimarlığın içsel nitelikleri (*biçimsel, işlevsel, estetik, teknik ve anlamsal*) ile; mimarlığın dışsal gerçekliklerle (*sosyal, kültürel, ekonomik, politik, ideolojik*) ilişkisi bakımından ele alınmaktadır. Mimarlığın özerkliğine dair yaygın argüman, mimarlığın kendine özgü bir dili olan, kendi kararlarını alma ve değerlendirmeler yapma kapasitesine sahip, kendi kendini yöneten bir disiplin olduğu fikridir (*Seyhun 2004*). Bu bakış açısı, kökeni erken 17. Yüzyılda Yunanca’dan türetilen, “kendi yasalarına sahip olan” anlamındaki “autonomos” (*autos; kendi + nomos; yasa*) kelimesine dayanan özerkliğin temel anlamıyla da örtüşmektedir (*Oxford Sözlüğü*).

Antik Yunan’da özerklik, şehirlerin yetkinleşmesi için gerekli bir koşul olarak kendi yasalarını koymaları ve böylece diğer şehirlere bağlı olmamaları anlamına gelen siyasi bir kavramdır (*Yurtseven 2019*). Türk Dil Kurumu ise, özerk kelimesini; “bir üst organa bağlı olmakla beraber kendine ait işleri ayrı bir yasayla kendisi düzenleme ve yönetme yetkisi olan” ve “kendi kurallarıyla kendi kendini serbestçe yöneten” şeklinde tanımlar (*TDK Sözlüğü*). Mimarlık da disipline özgü ilkelerin ve değerlerin disiplin içinde belirlenmesiyle yetkinlik kazanarak meslek haline gelmiştir ve kendi kuralları çerçevesinde işlemektedir. Mimarlığın özerk olduğunu savunan yaklaşımlar; bir yandan, mimarlığın dışsal gerçekliklerle ilişkisini ihmal etmeyen, diğer yandan mimarlığı “dünya olaylarından nispeten bağımsız olarak, kendi tarihini oluşturan ve kendi diliyle konuşan bir disiplin” (*Deamer 2014*, 1) olarak gören anlayışlarla çeşitlenmektedir. Mimarlığın özerk olamayacağını savunan yaklaşımlarda ise, mimarlığın içsel süreçlerden çok, dış koşullarla şekillendiği,

bu nedenle aslında bağlı bir disiplin olduğu görüşü hakimdir. Bu bağlamda, mimarlığın özerk olduğu iddiasından vazgeçilmesi gerektiğini öne sürenlerin (*Till 2009*) yanı sıra, mimarlığın özerkliği söylemini azleden görüşler (*Deamer 2016a*) söz konusudur.

Mimarlıkta özerklik etrafında geliştirilen yaklaşımlar, mimarlığın bilgi ve eylem alanının inşasıyla ilişkili olarak, özerklik kavramının hem mimarlığın bir disiplin ve meslek olarak konumlanma biçimini, hem de mimarların kendi pozisyonlarını tanımlama şekillerini çözümlenmek açısından verimli bir çerçeveye sunduğunu göstermektedir. Bu makale, mimarlığın özerk olup olmadığı sorusu üzerinden özerklik tartışmalarını yeniden üretmek yerine, özerkliği mimarların meslekleriyle kurdukları ilişkiyi, pratikleri dahilinde geliştirdikleri davranış kalıplarını ve aldıkları konumları sorgulamak üzere merkeze almaktadır. Çalışmanın amacı, mimarların meslek pratikleri bağlamında özerklik arayışlarını tarihsel bir perspektiften incelemek; bu arayışların mesleğin örgütlenmesi ve mimar kimliğinin inşası üzerindeki yansımalarını tartışmaktır. Kapsam olarak makale, 19. yüzyıldan günümüze mimarların özerklik arayışlarının farklı tezahürlerini izlemekte ve bu süreçte mimarların özerklik taleplerini yönlendiren koşulları irdelemektedir.

Mimarlığın özerk olup olmadığı ve mimarlığın özerkliği ile angajmanı arasındaki çelişki etrafındaki tartışmaların, özellikle 1970’lerden itibaren Avrupa’da ve Amerika’da özerkliğin mimarlık alanında kavramsallaştırılması ve sorunsallaştırılmasına yönelik artan ilginin ve mimarlıkta özerkliğe ilişkin yükselen taleplerin bir parçası olarak geliştiği söylenebilmektedir. Diğer yandan, mimarlıkta özerkliği arttırma çabalarının, kavram açıkça dile getirilmemiş olsa da, erken modern döneme uzanan temellerinden bahsetmek olasıdır.

Farklı iktidar formları ve sermaye ilişkileri içinde işleyen mimarlık üretim süreçlerinin bir aktörü olarak mimarlar, içinde devindikleri meslek pratikleri dahilinde sürekli bir konum arayışı içerisinde olmuşlardır. Eleştirel mimarlık yazımında, modern dönemdeki profesyonelleşme

hareketi ve kapitalist üretim mantığının mimarlık pratiğine eklenmesi, mimarların geleneksel pozisyonlarını ve mesleğin toplumsal içeriğini dönüşüme uğratan eşikler olarak değerlendirilmektedir. Profesyonelleşmeyle birlikte meslek dallarının ayrışması ve mimari üretime katılacak başka meslek gruplarının ortaya çıkması; öte yandan, mimarlık ürünlerinin alınıp satılabilen, sahip olunabilen bir meta olarak görülmesi ve mimarlığın ticari bir faaliyete indirgenmesi, mimarları kendi konumlarını savunmaya odaklı pozisyonlar almak zorunda bırakmıştır. Mimarlık kendi disiplini ilkelerine bağlı olarak işlediği gibi, bugün her zamankinden daha fazla piyasa koşulları tarafından yönlendirilmektedir. Mimarlık ürünlerinin sermayeye olan gereksinimini ve mimarların pratiklerini etkileyen dinamikler karşısındaki güvencesizliğini yadsımamak gerekir. Fakat, mimarların mesleği örgütleyerek sınırlandırmadaki bireysel ve kolektif etkileri de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, mimarların meslek pratikleri eksenindeki eğilimlerinin, özerklik arayışlarını ortaya çıkaran nedenler ve koşullarla birlikte, bağlamsallaştırılarak incelenmesi önemli görülmektedir.

Bu doğrultuda makalede, 19. yüzyılda mimarlıkta profesyonelleşme hareketiyle başlayarak, kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırmasıyla devam eden ve 20. yüzyılın ikinci yarısında özerklik söyleminin giderek daha baskın hale gelmesine kadar uzanan dönem, mimarların özerklik arayışını öncelikle bir meslek ideolojisi geliştirmelerinde etkili olan süreçler olarak ele alınmaktadır. Makale yöntemsel olarak, özerkliğin mimarlığa adapte edilme biçimlerini sorgulayan literatüre dayanmakta; bu yaklaşımları genişletme hedefi doğrultusunda, mimarların özerkleşme arayışları çerçevesinde aldıkları konumları eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu eksende çalışma, özerkliğe ilişkin başka türlü bir kavrayış üzerinden, alternatif bir mimar kimliğine yönelik bir tartışma zemini kurmayı hedeflemektedir.

Makalede öncelikle, profesyonelleşme hareketiyle ivme kazanan ve mimarların

yapılı çevre üretiminde daralan rollerine ve etki alanlarının aşınmasına karşı geliştirdikleri özerklik anlayışları ile kendi konumlarını güçlendirme çabaları incelenmektedir. Ardından, mimarlığın ticarileşmesine karşı eleştirel olarak hareket etme talepleri çerçevesinde yaygınlaşan özerklik arayışlarının, mimarların meslek pratikleri dahilinde biçimlenen yönelimlere nasıl yansıdığı üzerinde durulmaktadır. Mimarların mesleğin sınırlarını koruma yönündeki stratejilerinin, biçimsel kaygılara yönelme ve toplumsal içerikten uzaklaşma eğilimleriyle birleşerek, özerkliği mesleki bir içe kapanma biçimine dönüştürdüğü; bu sürecin ise mimarlığın modern bir meslek olarak yerleştirilme şeklindeki ve mimarların meslekle kurdukları ilişkideki sorunlu yanları görünür kıldığı ileri sürülmektedir. Makalenin iddiası, mimarların özerklik arayışlarının, mesleğin etik değerler çerçevesinde işlemesine engel olan unsurlardan uzaklaşmak temelinde somutlaşması gerektiğidir. Mimarların ancak toplumsal bağlama ve etik değerlere öncelik vermeleriyle özerk kalabilecekleri savunulmaktadır. Dolayısıyla çalışma, eleştirel bir akıl yürütmeyle eylemlerini sorgulayan, özerk bir mimar kimliğinin inşası üzerine düşünmeye odaklanmaktadır.

2. Profesyonelleşme Süreçlerinde Mimarların Özerklik Arayışı

Mimarlıkta özerklik arayışlarının, en belirgin şekilde mimarlığın 19. yüzyılda başlayan profesyonelleşme sürecinde, mesleki bir gereklilik olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Profesyonelleşme kavramı, bir iş kolunun bilimsellik ve kurumsallık kazanarak meşguliyet (*occupation*) olmaktan çıkma ve müesses meslek (*profession*) haline gelme sürecini ifade etmektedir; bu süreçte önemli olan, kurumsal ve yasal çerçevede mesleğin özerklik kazanmasıdır (*Koytak 2020, 10*). Meslek sosyolojisindeki yaklaşımlarla benzer şekilde, mimarlık alanında da, profesyonelleşme süreçlerini meslek sahiplerinin kendi bilgi ve beceri alanlarının tekelci kontrolünü sağlama çabalarıyla ilişkilendiren (*Sadri 2018a, 2; Bristol 2018, 17*) ve mesleklerin tarihindeki itici gücün,

yetki sınırları oluşturma rekabeti olduğunu vurgulayan (Stevens 1998, 30; Till 2009, 153) yaklaşımlar söz konusudur.

İmamoğlu (2018a, 32-33), profesyonelleşme süreçlerinin çeşitli ortak katmanları içerdiğini belirtmektedir: Bunlar, eğitim kurumları içinde mesleğe özgü bilginin üretiminin ve dolaşımının resmileştirilmesi, aynı zamanda dolaşacak bilginin içeriğinin düzenlenmesi, mesleki kuruluşların oluşturulmasıyla pratiğin kalite standartlarına ve mesleki etiğe ilişkin bir kural ve düzenleme dizisinin geliştirilmesi, mesleki ayrıcalıklara ilişkin hakların toplumsal meşruiyetini kazanmak ve devletin bu hak ve ayrıcalıklara yasal onayı gibi aşamalarıdır. İmamoğlu'na göre (2018a, 33), tüm bu süreçler yalnızca meslek camiası ile toplum ve devlet arasındaki bir dizi etkileşim ve müzakere çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda meslekler, profesyonelleşme süreçlerinde yetki sınırlarına ilişkin anlaşmazlıklardan ötürü birbirleriyle karşı karşıya gelmekte ve birbirleriyle çekişmektedir. Bu tartışmalar, anlaşmazlıklar ve müzakereler aracılığıyla mesleklerin toplumsal kimlikleri şekillenmekte, tanımlanmakta ve kamuoyuna açıklanmaktadır. Benzer şekilde Dostoğlu (1983, 28), meslektaşının meslek sahiplerinin kendilerini başkalarından “uzaklaştırarak” tanımlamalarına, ayrıcalık ve iktidar taleplerini meşrulaştırma çabalarına tekabül ettiğine dikkat çekerek, meslektaşını rekabet edilecek başka meslek gruplarına ve kamuoyuna yönelik bir “meşrulaşma mücadelesi” olarak tanımlamaktadır. Dostoğlu, mimarlığın kendini meşrulaştırma sorununda 19. yüzyıla kadar yapı ustalarının/ müteahhitlerin mimarlar için en belirgin rakip grubu oluşturduklarını ve mimarı onlardan ayıran resmi çizginin ancak 19. yüzyılda Batı dünyasındaki meslektaşın sürecinde çizildiğini belirtmektedir. Mimarlara, bir ayrıcalık ve üstünlük öne sürerek “meslek olma” iddiaları etrafında birleşmiş, “mimar” sözcüğünün tam ve açık bir tanımının yapılmasını istemişlerdir (Dostoğlu 1983, 28). Sadri'ye göre de (2018a, 2), mimarlık 19. yüzyılda sanayileşmenin talepleriyle doğrudan bağlantılı olarak, eğitimli mimarların zanaatkarlara

ve ustalara (geleneksel mimarlara) karşı örgütlenmesi ve kapitalist/sosyalist modern devletlerin desteklemesiyle yasal bir meslek haline gelmiştir. Dolayısıyla, mimarlığın profesyonelleşmesi, öncelikle devletin otoritesiyle tasdiklenmiş bir eğitim duvarıyla mimarların kendilerini alandaki profesyonel olmayan rakiplerinden ayırıştırmalarına ve bu rakiplere karşı mesleğin özerkliğini korumalarına katkıda bulunmuştur denilebilir.

Bristol (2018, 14-15), mimarların öncelikle kendilerini eğitimli profesyoneller olarak sunarak sosyal statülerini geliştirme ve seçkin mesleklerin saflarına katılma çabasında olduklarına; ancak profesyonelleşme sürecinde, mühendisler ve şehir plancıları gibi yapı çevrenin üretiminde rekabet edilecek başka profesyonel meslek aktörlerinin de ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte, şehirlerdeki nüfus artışına bağlı olarak modern yapı türlerine (konut, hastane, fabrika, tren istasyonları vb.) dair bir ihtiyacın ortaya çıkması, mimarlık sanatı ve bilimi arasında daha fazla ayrıma yol açan yeni tasarım süreçlerini ve farklı uzmanlıkları gerekli kılmıştır (Bristol, 2018, 16). Bristol'e göre (2018, 15), modern mimarlık mesleğinin doğuşunu çevreleyen bu gelişmeler, mimarların konumlarının savunulmasını ve meslek ile inşaat endüstrisi arasındaki ilişkinin tanımlanıp kodlanmasını gerektirmiştir. Bu ilk profesyonel mimarlar, güzeli ve zevki tanımlayarak konumlarını sağlamlaştırmak istemişler, diğer meslek profesyonellerinden kendilerini ayırmak için sanata yönelmişler ve sanatçı kimliklerini ön plana çıkarmayı seçmişlerdir (Bristol 2018, 17). İmamoğlu'na göre de (2018a, 34), mühendisler modern çağın gerektirdiği yapı türlerini inşa ederken, mimarlar da, kendi mimarilerini mimar olmayanlar tarafından üretilen sıradan yapılardan ayıran disiplinler özerkliklerini sembolik, kültürel ve teorik formlara giderek artan referanslarla, yapıları anlam yükleyen yaratıcı bireyler olarak işlevlerinin altını çizerek savunmuşlardır. Diğer bir deyişle, üretimlerini kültürel alanla sınırlandırırken, hizmetlerinin toplumsal anlam ve değerini de formların üretimi alanında tanımlamışlardır. Mimarlara bu tutumlarını, mimarlık ürünlerinin

üretimine ilişkin kültürel normlar üzerinde özerklik talep edebildikleri; ancak ekonomik, toplumsal ve politik dinamikleri kendi etki alanlarının dışında konumlandırarak, bu bağlamlarda özerklik iddiasından geri durdukları şeklinde yorumlayan eleştirel yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin İmamoğlu'na göre (2018a, 43), bu dinamiklerden bağımsız ve özerk olarak üretilen ve denetlenen mimari değer kavramının varlığı, mesleğin, yapıların ancak mimarlar ve onların eğitim ve bilgi alanları tarafından üretilebilecek anlamlara sahip olduğu konusunda toplumu ikna etme çabasının bir ürünü sayılabilir. Till'e göre de (2009, 155), mimarlar mimarlık bilgisini kendi uzmanlıklarını uygulayabileceklerini hissettikleri alanlar olan işlev, teknik ve estetikle sınırlayarak mimarlığı kapalı bir döngüye oturtmakta, bilginin varsayılan kontrolü ile mesleki kapanma gerçekleşmekte ve bu kapalı döngüde özerklik kurulmaktadır. Till (2009, 155-156), mimarlık bilgisinin tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi biçiminde tezahür eden özerkliği artırma çabalarının, mimarın profesyonel otoritesini sağlamlaştırmanın aracı olarak işlev gördüğünü söylemektedir. Till'e göre (2009, 18-19), mimarlık mesleğinin kara kutusu içinden, pratiği ve ürünleri duvarların içinde tutmak, onlara özerk süreçler ve nesnelere olarak davranmak, onları daha iyi kontrol etmeyi sağlamaktadır; kara kutunun duvarları mimarları koruyarak başkaları tarafından kısıtlanmadan teoriler ve uygulamalar geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Meşruiyet ve özerklik kazanmak, bir bilgi alanının meslek haline gelmesi yani profesyonelleşmesi için gerekli bir aşama olarak kabul görse de, bu gerekliliğin nasıl yerine getirildiği mesleğin etik değerlerle temellenmesi açısından önemli olmaktadır. Bu bağlamda Bristol (2018, 17, 27), profesyonelleşmeye doğru ilerlemenin mimarların becerilerini toplumun ihtiyaçlarından uzaklaştırdığına, toplumu da karar alma gücünden ayırdığına dikkat çekmektedir. Stevens (1998, 95, 103), bu durumu tarihçi Spiro Kostoff'un Modern Mimarlık üzerine analizlerine atıfla örneklemektedir: "Modernist söylem, insanların ihtiyaçları hakkında belagatli bir

şekilde konuşmuş fakat Modern Mimarlık öncülerinin hiçbiri yaşam alanlarının tasarımı sırasında insanlara danışmak, insanlarla istişare etmek niyetinde olmamıştır. Bu mimarlar, eğitimsiz kitleler olarak gördükleri insanların ne istediklerini, daha da önemlisi neye sahip olmaları gerektiğini bilmedikleri inancını taşımışlardır." Stevens (1998, 103), insanlar için tasarım yapma iddiasının, mimarlık alanına başkalarının arzularını dayatıyor gibi görünmesi nedeniyle, mimarlığın özerkliğine yönelik en ciddi tehdit olarak görüldüğünü belirtmektedir. Mimarlığın modern dönemde benimsediği özerklik anlayışının, günümüz meslek pratiklerinde de benzer biçimde sürdürülmekte olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye bağlamında mimarların toplumdaki rollerine ilişkin görüşlerini ve müşteriler ile kullanıcılar karşısındaki konumlarını araştırmak üzere gerçekleştirilen daha güncel bir çalışma da (Erman vd. 2004); mimarların estetik ve beğeni konusunda otorite oldukları inancıyla, tasarım süreçlerinde kendi anlayışlarını müşterilerine dikte etmek istediklerini ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, bilgi ve kültür açısından kendilerini sıradan insanlardan üstün görme eğilimindeki mimarların, kullanıcıların kendi alışkanlıkları doğrultusunda tasarımlarına müdahale edip dönüştürmesine de tahammül edemediklerini; bu durumu uzmanlıklarının değersizleştirilmesi olarak yorumlayarak, kullanıcıları kültür eksikliğiyle eleştirdiklerini göstermektedir. Mimarların bu tutumları, Gurallar'ın (2014, 72-73) ifade ettiği üzere, "gücünü teknik ve estetik becerisinden alan ve kuvvetli bir kontrol tutkusu taşıyan tasarım iktidarı" ile açıklanabilir. Tanyeli'ye göre de (2017, 314), bu iktidara göre mimar, parametreler oluşturan, doğruyu yanlıştan ayırabilen, etik olanı tarifleyebilen, güzelin ve konforun sınırlarını belirleyebilen, hatta inşa edilmiş ilkelerini saptayabilen, normlar koyabilen mutlak özne ve otoritedir. Benzer şekilde Till (2009, 41), mimarların kendi değer sistemlerini dayatma eğilimlerine dikkat çekerken, kullanıcıların ihtiyaç temelli

müdahalelerini hatırlatmakta ve mimarların bu eylemleri hiçbir zaman bütünüyle denetleyemeyeceklerini kabul etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Mimarlar uzmanlıklarının altını çizirken, toplumdaki bireyleri de özerkliklerine bir tehdit olarak görerek, mimari üretim süreçlerinden dışlama eğilimi göstermektedir. Buna karşın, kendi istek ve alışkanlıkları doğrultusunda mekânları dönüştürme ve acil ihtiyaçlarına cevap bulamadıkları takdirde mekânlarını kendi kendilerine inşa etme becerilerinden ötürü, mekânları kullanan ve sahiplenen özneler de mimarların inşa etmeye çalıştıkları otoriteyi sarsma gücüne sahiptir.

Mimarlığın profesyonelleşmesiyle birlikte, mimarların üstün bir bilgiye sahip oldukları iddiasıyla belirli mimari kodlar, yöntemler ve tipolojiler benimseyerek mesleği kontrol altına alma ve özerkliklerini artırma yönündeki çabalarına ilişkin buraya kadar ele alınan yaklaşımlar, mimarlık mesleğinin ve mimar kimliğinin inşasında benimsenen bakış açılarının sorunlu yönlerini ortaya koymaktadır. Öte yandan, mimarlık tarih yazımında, üretim süreçlerinden ziyade mimarlık ürünlerinin ve bu ürünlerin yaratıcıları olarak mimarların adının ön plana alınması ve başarılı bulunan mimarlık eserlerinin, mimarının dehası üzerinden övgüye tabi tutulması da uzun süren bir gelenek olmuştur. Mimarların, ürünlerinin değerini üstün yetenekleriyle ilişkili gördükleri bu düşünce yapıları; tasarım aşamasında fikirlerine müdahale edilmesine karşı çıkmalarının, tasarladıkları ürünler uygulanıp teslim edildikten sonra değişmeden kalmasını ümit etmelerinin ve insanlara kendi mekânlarının üretim süreçlerine katılma hakkını tanımaktan kaçınmalarının bir nedeni olarak görülebilir. İmamoğlu (2018a, 33-34), 1970'lerden itibaren meslekler üzerine yapılan eleştirel çalışmaların "profesyonellik" terimini yalnızca belirli davranışsal ve örgütsel kalıplar olarak değil, aynı zamanda ideoloji terimine yapılan tüm eleştirel Marksist vurguyla birlikte bir "mesleki ideoloji" olarak okumaya başladığına değinmektedir: "Mesleki bağlamda ideoloji, profesyonel hizmetlere atfedilen, eğitim, beceriler ve

toplumsal değerler gibi normlar yoluyla geliştirilen, kişinin toplumsal kimlikleri hakkındaki yanlış bir bilinç olarak görülmektedir." Mimarların üstenci tutumlarını yansıtan mesleki ideolojilerinin, mesleğin profesyonelleşme sürecinden önceye uzanan tarihsel temellerini hatırlamak önemlidir. Vitruvius'un tıptan geometriye, müzikten hukuğa kadar mimarın her alana vakıf olması gerektiğini savunması (Vitruvius, 1993) ya da Rönesans mimarı Alberti'nin mimarın insanın asil ihtiyaçlarına en güzel şekilde uygun olacak her şeyi gerçekleştirebilen sanatçı olarak tanımlaması gibi (Bristol 2018, 14), mimarın yüksek erdemlere ve niteliklere haiz olduğu düşüncesi yüzyıllar öncesinde öne sürülmüştür. Bu yaklaşımların, mimarların mesleki ideolojilerinin oluşumundaki ve meşrulaştırılmasındaki etkisi göz ardı edilmemelidir. Her şeyi bilen, her şeye muktedir, hem mühendis hem sanatçı mimar personası, "mimarların mimarinin yegâne yaratıcısı olduklarına dair iddialarının" (Hill 2003, 3) yaslandığı temel olarak görülebilir. Öte yandan "bu tür ideolojik meşrulaştırmalar, mimarlıkta diğer mesleklerde olduğu kadar sorunsuz bir şekilde inşa edilememektedir; mimarların, yalnızca kendilerinin mimari tasarımlar üretmesi gerektiği yönündeki iddiası, amatör cerrahinin veya profesyonel olmayan hukuk uygulamalarının dışlanması kadar ikna edici değildir" (İmamoğlu 2018a, 34). Dostoğlu'na göre, üstün uzmanlık iddiasına dayanarak, mimarların ne tür bir bilgi ve uzmanlık sunarak alandaki diğer profesyonel mesleklerden ya da genel olarak diğer insanlardan ayrıldıklarını gösterme ihtiyaçları, aslında mimar olmayanlar tarafından ihlal edilen mimarlık alanının sınırlarının belirsizliğinden ve bunun bir sonucu olan, mimarlık mesleğinin güvence yoksunluğundan doğmuştur (Dostoğlu 1983, 28). Mimarlığın sanat boyutu onun öğretilmesini ve sınanmasını güçleştirdiği için, eğitimle edinilmiş kültürel sermaye mimarların yeterliliğinin garantisi olamamıştır (Dostoğlu 1983, 31). Mesleğin kendine has özellikleri nedeniyle, örneğin mimarlar tasarım fikirlerini bilimsel gerçeklerle desteklemek konusunda başarısız olabileceğinden, mimarların tasarım

iktidarları da tartışmaya açıktır. Dolayısıyla, mimarların mesleğin meşruiyetini sağlama çabaları hiçbir zaman sonlanmamıştır. Kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırması, mimarların mesleki konumlanışını şekillendiren koşullardan bir diğeri olarak değerlendirilebilir.

3. Kapitalist Üretim İlişkileri İçinde Mimarların Özerklik Arayışı

18. yüzyılın sonlarında kapitalist modernitenin ortaya çıkmasıyla birlikte, mimarlık giderek artan bir biçimde kapitalist üretimin yayılım ve politikalarına tabi hale gelmiştir. Kapitalizmin mimarlık alanındaki yayılımı ve etkileri farklı coğrafyalara ve tarihsel koşullara özgü incelemeleri gerektirse de, bir bütün olarak bakıldığında benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Kapitalizm etkisinde dönüşen mekân üretim anlayışına yönelik analizler, 1968 sonrası dönemde kent araştırmalarıyla uğraşan Henri Lefebvre, David Harvey, Manuel Castells, Peter Marcuse gibi eleştirel teorisyenlerin yaklaşımları üzerinden izlenebilmektedir. Kapitalizmin temelini oluşturan sermaye birikimi mantığı doğrultusunda, mekânın pazarda alınıp satılan bir metadan ibaret görülmesi ve bir yatırım aracı olarak ön plana çıkarılmasıyla birlikte, mekânı ekonomik, politik ve ideolojik bir araç olarak kullanmak üzere, hem devletlerin hem de büyük şirketlerin kentleşmeye olan ilgisinin arttığı bu süreç, mimari üretim ilişkilerini ve üretime katılan aktörlerin rollerini dönüşüme uğratmış, mekân üretim faaliyetlerinde yeni iktidar formları yaratmıştır. Eleştirel teorisyenlerin vurguladığı üzere, kentleri oluşturan bütün sosyo-mekânsal biçimler, sermayenin kâr elde etme kabiliyetini arttırmak amacıyla yeniden düzenlenmekte (Brenner vd. 2014, 18), devlet de yaptığı yasal düzenlemelerle kapitalist kentleşme stratejilerinin hayata geçirilmesinde etkin rol oynamaktadır (Harvey 2015, 167). Kapitalist düzenin yarattığı yeni iktidar formlarının öznelere olarak yatırımcılar ve müteahhitler, mekânın ve yapıcı çevrenin biçimlenişinde karar verici aktörler haline gelirken; Crawford'a göre (1991, 31), mimarlığın hizmet hükümlerinin sermayeyi elinde bulunduran kesim tarafından dikte edilmesi, mimarın

bina faaliyeti üzerinde önemli ölçüde kontrol kaybına yol açmıştır. Mimarlar, profesyonelleşme süreçleriyle birlikte üretimlerini kültürel alan içerisinde tanımlamayı bizzat seçerek, bu alanda özerkliklerini sağlama çabasında olmuş olsalar da, yetkinlik alanlarını daha da daraltan kapitalist üretim ilişkilerinin dayatmaları karşısında kendilerini yeniden yerleştirmek zorunda kalmışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısında eleştirel teorisyenler tarafından öne sürülen, “girişimcilerle devlet arasındaki çatlakta hareket eden, bir sınıf stratejisini içeren baskıcı mekânı titizlikle organize eden teknokratlar (Lefebvre 2015, 147-149)” ve “kapitalist üretimin en etkili ideolojik ajanı (Tafuri 1976)” gibi nitelendirmeler, mimar-öznenin kapitalist koşullar altındaki pozisyonuna işaret etmektedir.

Bununla birlikte, önceki dönemleri mercek altına alan kimi yaklaşımlar, sermayedarların bireysel çıkarlarına karşı kamu yararını savunan ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir mimarlık anlayışını söylemlerine taşıyan mimar kesimlerine de dikkat çekmektedir. Örneğin Dostoğlu (1983, 29), 19. yüzyılın sonlarında mimarların, kısa vadeli kazançları için kötü mimarlığa ya da çevrenin tahrip olmasına göz yuman, kâr peşindeki işverenleri eleştirdiklerine değinmektedir: Bu dönemde mimarlar, “her türlü kişisel ya da sınıf çıkarlarından arınmış oldukları inancını içeren bir özerkliğe dayanarak, kendilerine bir tür kamu yararına adanmışlık atfetmişlerdir.” Dostoğlu (1983, 31), mimarların müteahhit firmaların yükselişini ve ortaya çıkan dev inşaat şirketlerini kendi kimlikleri ve özerklikleri için muhtemel bir tehdit olarak gördükleri bu süreci, karşılıklı söylemlerde sürdürülen bir imaj savaşı olarak nitelendirmektedir. Kendi çıkarları peşinde koşan işverenler (müteahhitler) ya da işçiler (yapı ustaları, zanaatkarlar ve düz işçiler) karşısında mimarlar, kaosa düzen getirmeyi; reform, yeniden düzenleme ve planlama yoluyla toplumu pazar sisteminin kötülüklerinden korumayı vaat etmişlerdir (Dostoğlu 1983, 30). Öte yandan Dostoğlu, mimarlığın profesyonelleşme süreçlerinde mimarların öne sürdükleri üstün uzmanlık iddialarıyla ilgili olarak dile getirildiği gibi,

mimarların kapitalist mantık karşısında benimsedikleri üstün ahlak iddialarının da mesleki meşrulaşma aracı olarak işlediğini belirtmektedir. Dostoğlu'na göre (1983, 30), 19. yüzyılın sonlarındaki toplumsal gerçeklik, mesleki iddialar için uygun bir ortam oluşturmuş; dönemin genel mantığı, uzman akılçılığına ve meslek sahiplerinin ahlaki gücüne büyük bir kurtarıcı potansiyel atfetmiştir. Görülmemiş bir büyüme, endüstrileşme ve kentleşmenin söz konusu olduğu bu dönemde, mimarlık mesleği 19. yüzyıl kentinin yoksun olduğu şeyleri telafi etme iddiasıyla konumlanmış ve bu çerçeve içinde meşrulaşmaya başlamıştır.

Modern Mimarlık Hareketi'nin başlangıcı olarak kabul edilen bu sürece, Conrads'ın (1991) derlediği, 20. yüzyıl mimarlığına öncülük etmiş çok sayıda mimarın manifesto niteliğindeki metinleri ışık tutmaktadır. Bu metinler, bu dönemde mimarlık pratiğinin ideolojik programının çağın teknolojisi ve gereksinimlerine uygun şekilde kentleri düzenlemek, sağlıklı, mutlu ve uyumlu bir yaşam sağlamak olarak belirlendiğini, mimarların da kendilerini bu görevleri yerine getirecek uzman kişiler olarak konumlandıklarını ortaya koymaktadır. Mimarlık aracılığıyla toplumsal sorunları çözebileceklerine dair inançlarıyla Modern Hareket mimarları, toplumun ihtiyaçlarını önceleyen söylemlerin yanında, yeni disiplin kodları geliştirmek amacıyla kendi disiplinlerine de odaklanmışlardır. Stevens'a göre (1998, 94), Modernist mimarlar işlevsel, toplumsal ve insanların içinde yaşayacağı bir mimari geliştirmekten çokça söz etmişler ama sonunda alanın onlardan talep ettiği şeye, bir üsluba, bir estetiğe ulaşmışlardır. Uluslararası Stil'in Modern Mimarlık ilkelerini ilan etmesiyle, Modern binalar disiplininin iç mantığını taşıyan, bir dış otoriteye bağlı olmayan nesnelere öne sürülmüştür. Stevens (1998, 104), 1930'ların sonlarında Modernist mimarların Amerikan akademisinin seçkin üniversitelerine dahil olarak mimarlık alanının hiyerarşisinde yukarı çıktıklarında, sosyalist konut çözümlerine yönelik savunuculuklarının unutulmaya bırakıldığını ve sosyal hedeflerin ortadan kalktığını belirtmektedir. Dostoğlu'na göre de (1983, 31), meslek söyleminin topluma

adandırmışlık ve ticaret zihniyetinden uzaklık iddiaları yeterince inandırıcı olamamış; bununla birlikte, modernizmin eleştirisine paralel olarak, "her şeye kadir mimarlık mesleği" efsanesi sarsılmıştır. Modern Mimarlık anlayışı, teknolojik gelişmeler ve endüstrinin sağladığı standartlaştırma tekniklerine bağımlılığı, mekânın işlevsellik ve rasyonellik ilkeleri doğrultusunda üretimi, ideal mekânın aranışı yolunda her insanın aynı organizmaya, aynı ihtiyaçlara sahip olduğu görüşüyle insan yaşamının kurgulanması ve denetlenmeye çalışılması bakımından eleştirilere tabi tutulmuştur (Altunyıldız Artun 2012, 138-139). Tek tip olarak kabul edilen insanın ve oturacağı evin makine olarak görüldüğü anlayışta, öznelliklere yer verilmemiş ve bireylerin özerkliğine yeterince alan bırakılmamıştır. Modern dönem mimarlarının reformist girişimleri ve üstlendikleri biçimiyle toplumsal adandırmışlıkları, kapitalist üretim ilişkilerinden özerkleşme açısından kalıcı bir çözüm getiremediği gibi, toplumu kapitalist düzenin etkilerinden korumak açısından da yeterli olamamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimarlıkta özerklik, kapitalist ekonomik sistemin eşitsizlikleri karşısında mimarlık disiplininin eleştirel olarak hareket etmesi gerekliliği üzerinden tartışılmış ve mimarlık teorisinde baskın bir söylem haline gelmiştir. Hays (2002, 55), 70'lerde özerklik meselesi yeniden gündeme geldiğinde, mimarlığın dönemin yapı teknolojisi ve programatik talepleri tarafından belirlenen bir hizmet sektörü haline gelerek, içeriden aşınmayla karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Mimarlığın etki alanını ve kontrol ettiği kültürel alanı kaybettiğini, kendi kodlarını yeniden keşfetmek ve icat etmek zorunda kaldığını öne süren Hays (2002, 55), bu koşullar sonucunda mimari özerkliğe ilişkin önemli araştırmaların ortaya çıktığına işaret etmektedir.

1970'lerdeki özerklik hareketini kapitalizmin içinde ve kapitalizme karşı bir proje olarak inceleyen Aureli (2008, 12), Anglo-Sakson mimarlık kültürünün, "özerk mimarlığı", mimari biçimin siyasi, toplumsal ve ticari anlamlardan özerkliğinin keşfedildiği yakın dönem mimarlık tarihi

ile ilişkilendirdiğini belirtmektedir. Aureli'ye göre bu tür bir okuma mimarlığın profesyonel bir pratik olarak ticarileşmesinin arttığı bir dönemde ortaya çıkmış; özerklik kavramı mimarlığa stratejik bir geri çekilme, mevcut dünyayı reforme etmeyi reddetme olarak tercüme edilmiştir. Aureli (2008, 12), özerklik söylemi bağlamında, İtalya'da Aldo Rossi ve Manfredo Tafuri, Amerika Birleşik Devletleri'nde Peter Eisenman ve Colin Rowe gibi radikal açıdan farklı kişiliklerin, 2. Dünya Savaşı sonrası mimari kültür bağlamında Modern Hareket'in reformist aygıtının tükenmişliğine yönelik ortak eleştirel bakış açıları nedeniyle bir arada gruplandırıldıklarını söylemektedir. Aureli'ye göre (2008, 12), bu ortak bakış açısı 1970'lerde eleştirel bir mimari teorinin gelişmesi açısından önemli ve hayati olmuştur. Amerikan mimarlığındaki durum göz önüne alındığında, özerklik doktrininin yayılmasının, biçimsel ve entelektüel bir yaratıcılık dönemi yaratmakla sınırlı kaldığına ilişkin görüşler karşımıza çıkmaktadır (Gutman 2004, 16). Aureli ise (2008, 14), özerkliğin, kapitalist tahakküme bir alternatif inşa etmek amacıyla siyasal gerçekliği uygun hale getirmek için cesur bir çaba olarak ortaya çıktığını öne sürdüğü İtalyan mimarlığını incelemeye almaktadır. Bu bağlamda Aureli (2008, 5), özerklik düşüncesinin 18. yüzyıldaki Aydınlanma'dan 1960'lara kadar olan eleştirel veya modern döneme uzanan temellerini de ele almaktadır: Bu dönemde özerklik, öznenin özerkliği açısından bir özgürlük olasılığı anlamında, bireyin nasıl yaşayacağına dair ilkelere karar verebilme ihtimali olarak kavranmıştır. Aureli (2008, 5-6), Frankfurt Okulu düşünürleri Adorno ve Horkheimer'ın Aydınlanmaya dair görüşlerinden hareketle, aklın hem özgürlük olasılığı hem de sermaye üzerindeki egemenlik olarak anlaşıldığına, böylece özerklik ve kapitalizmin ortak zemini haline geldiğine değinmektedir. Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın akla öncelik tanıyarak özgürleşme ve kurtuluşa yönelmesine rağmen, insanlığın aklı araçsal rasyonaliteye indirgemesi sonucunda Aydınlanma düşüncesinin karşıt bir etki yarattığını, bilincin zincire vurulmasının aracına dönüştüğünü öne sürmüşlerdir. Bu

etki özerk, bağımsız, bilinçli yargılarda bulunan ve kendi kararlarını veren bireylerin ortaya çıkmasını engellemiştir (Adorno 2016(1966), 119). Aureli'ye göre (2008, 11), özerklik projesi orijinal anlamıyla kapitalizme yalnızca direnen değil, aynı zamanda üzerinde güç talep eden politik bir öznenin radikal olarak yeniden inşası olarak görülmüş olsa da, özellikle 80'lerde post-politik bir pratiğe dönüşmüştür: Özerklik, kapitalizme hakim olmanın ya da ona direnmenin bir yolu olmak yerine, kültürel etkilerinin karmaşık bir yorumbilimi aracılığıyla ve muhalifleri olduğu varsayılan güçlerin ilerici perspektifi içinde kapitalizmi dönüştürmenin bir yolu haline gelmiştir. İtalyan mimarlığında bu çerçevede gelişen hareketleri tartışan Aureli (2008, 12-13), mimarlık ve mimarlığın politikası konusunda kökten karşıt olmasa da farklı bakış açılarına sahip olduklarını ileri sürerek Rossi ve Tafuri'nin yaklaşımlarını birbirinden ayırtmaktadır. Aureli'ye göre (2008, 55), Tafuri, Modern Hareket'in savaş sonrası toparlanmasında ve 1960'larda yeni bir teknolojik avangardizm dalgasıyla kendini gösteren kapitalist kentin ideolojisinin eleştirisini yapmıştır. Tafuri'nin teorik bakış açısı, kapitalist düzen dahilinde daha farklı bir mimarlık pratiğinin olanaksızlığını savunduğu negatif bir eleştiriyi içermektedir. Rossi ise ideoloji eleştirisinin ötesine geçme çabasında olmuştur. Rossi'ye göre özerklik olasılığı, kentsel fenomenin politik, sosyal ve kültürel anlamlarının her türlü teknokratik determinizmden bağımsız olarak yeniden inşası anlamında bir teori olasılığıdır; sanayi sonrası kentin gerçekliğinin reddini değil, bu gerçekliğin ampirik yorumunun ve çağdaş dünyaya ilişkin tekno-ütopik vizyonların reddini gerektirmektedir (Aureli 2008, 12-13). Rossi, çalışmalarıyla burjuva kentinin analizine ve bu bağlamda tipoloji ve yer gibi kategorileri yeniden icat etmeye odaklanarak, burjuva kentinin eleştirisini açacak bir teori geliştirmeye çalışmıştır. Aureli'ye göre (2008, 55), radikal farklılıklarına rağmen, Tafuri ve Rossi'nin konumu, mimarlık disiplininin özerkliği içinde değil, kapitalist şehrin burjuva tahakkümüne karşı kültürel bir alternatif formüle etmeye kendini adanmış politik bir

öznenin özerkliği içinde geliştirilecek bir teori ihtiyacını dile getirmeleri noktasında birleştirilebilir.

Benzer biçimde Deamer (2016b, 27-42), mimarlık teorisinde baskın hale gelen özerklik söyleminde, iki düşünce kanalından etkilenecek geliştirilen farklı pozisyonlara dikkat çekmektedir: Birincisinde, mimarlığa 70'lerin sonlarında, esas olarak Manfredo Tafuri'nin kapitalist mimarlık pratiğine ilişkin negatif eleştirisi aracılığıyla tanımlan özerklik, kapitalizmin toplumsal odaklı mimarlığı her yerde ele geçirmesine karşı savunmacı bir tepki olarak geliştirilmiştir. İkincisinde, özerklik söylemi, 80'lerin ortalarında Frankfurt Okulu akademisyenlerinin çalışmalarının çevirilerinin yapılması sonucu, Frankfurt Okulu'ndan esinlenerek, Eleştirel Teori'nin kapitalist bir çerçeve içinde estetiği incelemesiyle ilişkilendirilmiştir (Deamer 2016b). Deamer'a göre (2016b), Tafuri ve Frankfurt Okulu düşünürlerinden esinlenen her iki akımda da özerklik, ekonominin kısıtlamalarından kurtulmuş ve kendi biçimsel dilini keşfedebilen bir avangard ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Mimarlığın sınırlarının Tafurici/Rossici teşhiri biçiminde veya Eisenman'ı formalizm şeklinde gelişen özerklik söylemi, mimarın uzmanlığını ve estetik eleştireliliği geri çağırıştır (Deamer 2016a, 113). Peter Eisenman'ın mimari anlayışı, mimarlığın kendi biçimsel kodlarına bir yönelimi içeren yaygın mimari özerklik teorisini örneklemektedir. Eisenman (1984, 167), mimarlığı sınırlandırdığını düşündüğü geleneksel ön kabullere ve klasik olanın değerlerinin baskınlığına son vermeyi savunmakta; bunun için, mimarlık nesnesinin dünyanın temsilinden ve tarihsel kodlardan arındırılması ve sadece kendi gerçekliği ile var olması gerektiğini öne sürmektedir. Klasik olmayan (*not-classical*), yeni bir mimarlığı, kendi değerlerinin ve içsel deneyiminin bir temsili olarak görmektedir. Bu ekseninde, yer, tarih, anlam, kullanıcı gibi referanslardan arındırılmış olan, tasarım sürecini ön plana taşıyan biçimsel deneyler gerçekleştirmiş ve formu yapıbozuma uğratarak klasik olanın dışına çıkmaya çalışmıştır. Eisenman'ın yaklaşımlarına paralel olarak, dönemin

yaygın eğilimi, alanın özerkliğini arttırmak için büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülen semiyotik, yapısalılık, post-yapısalılık ve yapıbozuma artan ilgi ve bu alandan alınan kavram ve analiz yöntemlerinin mimarlık teorisi ve pratiğine uyarlanması olmuştur (Stevens 1998, 113; Till 2009, 21; Spencer 2021, 190).

Bu noktada, mimarlıkta estetik özerkliğin önceliklendirilmesinde etkisi olduğu öne sürülen, Frankfurt Okulu düşünürlerinden Theodor W. Adorno'nun özerk sanatın eleştireliliğini savunan yaklaşımlarına da bir parantez açmak faydalı olacaktır. Adorno, estetik görünüm düzeyinde işlediğini düşündüğü sanat yapıtlarının eleştiri ve sisteme karşı durma kapasitesine sahip olduğunu düşünmüştür. 1962 yılında yazdığı ve özerk sanat ile angaje sanatı karşılaştırdığı *Angajman (Commitment/Engagement)* makalesinde¹ kendi konumunu netleştiren Adorno'ya göre (2021, 262), angaje sanat eserleri var olmaktan başka hiçbir şey hedeflemeyen eserleri apolitik bir duruşla itham etmektedir, fakat özerk sanatın duruşu aslında sonuna kadar politiktir. Adorno (2021, 266), angajman tartışmasının en büyük zaaflarından birini, "biçimsel yasaları gereği etki yaratmak gibi bir derdi olmayan eserlerin yarattığı etkinin göz ardı edilmesi" olarak görmektedir. Adorno'ya göre (2021, 282-287), özerk sanat eserlerini yöneten ilke, yarattıkları etki değil, kendi iç yapılarıdır: "Sanat yapıtı bir erek gütmeyen, bu, sanat yapıtının kendisinin bir erek oluşundan ileri gelmektedir." "Ampirik gerçekliği reddeden, popülerleşmeden ve piyasaya uyum sağlamaktan kaçınan özerk eserlerin ampirik gerçeklik karşısında korudukları mesafe de, o gerçekliğin dolayımından geçmiştir." Öte yandan Adorno'ya göre (2021, 267-68), sanatın bir mesaj içermesi, sanat eserinin öznelere yönelik bir çağrı halini alması ve sanatçının kendi eğilimlerinin ölçütler haline getirilmesi öznelere özdeş düşünmeye zorlar, bu belirlenmişlik özgürlüğü ortadan kaldırır. Bu durumda sanat, özdeş olmayı dışlayan sistemin bir parçası haline gelir. Dolayısıyla Adorno'ya göre sanat angaje olarak değil sadece kendisine bağlı ve sadık kalarak eleştirel olabilir. Adorno'nun yaklaşımlarını değerlendiren Heynen'e göre (2011, 270-271), Adorno'nun argümanı

1 Adorno bu makalede, Sartre'ın 1945'te yayımlanan *Edebiyat Nedir?* kitabındaki *engagement* (angajman) kavramıyla başlayan tartışmayı ele almaktadır. Çevirmen notuna göre; angajman sözcüğü, Sartre'ın kitabında, çağının dünyasına, topluma ait olduğunun bilincine vararak, basit bir seyirci konumunda kalmayı reddeden, düşüncesini ya da sanatını bir davanın hizmetine sunan aydın ya da sanatçının edimini ya da tavrını belirleyen *engagement* ya da *engager* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

mimarlığı tamamen kapsamamaktadır: Mimari her zaman birisinden gelen bir siparişin sonucu olarak inşa edilir, sosyal yararlılık nedenlerinden dolayı hâkim olan beklentileri karşılaması gerekir; mimari, fiilen inşa edilmesi gerekiyorsa, kaçınılmaz olarak paranın ve iktidarın yanındadır, dolayısıyla statükoyu destekler. Heynen'e göre (2011, 271), Adorno'nun sanat yapıtlarının çifte karakterine dair argümanı ile kurulacak benzerlikle (*sanat yapıtları hem toplumsal olarak belirlenirler hem de özerktirler*), mimarlığın yalnızca mekâna biçim kazandırmayla meşgul olunan, özerk bir an içerdiği söylenebilir. 1965 tarihli *Functionalism Today* başlıklı mimarlık hakkındaki denemesinde Adorno (2014, 14), mimarlığın hem özerk, hem de amaca yönelik olduğundan, insanları oldukları gibi reddedemeyeceğini, yine de özerk kalabilmek için tam olarak bunu yapması gerektiğini söylemektedir. Heynen, Adorno'nun mimarlığın eleştireliliğini, mekânın tasarlanmasıyla ilgili olan özerk anı aksettirme derecesiyle ilişkilendirdiğini düşünmektedir. Heynen'e göre (2011, 272), mimaride özerk an elbette eleştirel olarak uygulanabilir, fakat eleştirel karakter, binanın ambalajıyla ilgilenilen bu özerk ana özgü değildir ve ona indirgenemez. Mimarlıkta özerk bir anın onayı, eleştirel bir mimarlık açısından kaçınılmaz olsa da, yeterli olmayan bir gerekliliktir (Heynen, 2011, 273). Dolayısıyla Heynen, biçim ve kültür arasında eleştirel pozisyonlar arayan yaklaşımları, mimarlığın toplumsal boyutunu eleştirel karakterini oluşturmada belirleyici bir faktör olarak görmemeleri nedeniyle eleştirmektedir. Heynen'e göre (2007, 49-50), bu yaklaşımlar Eleştirel Teori'nin en temel yönlerinden biri olan, toplumsal gerçeklikle ilişkileri değerlendirme gerekliliğinden uzaklaşmaktadır. Mimarlığın her inşa edilmiş yapıtında, toplumsal çıkarlar da tehlikede olduğundan, toplumsal gerçekliğin eleştirel olarak ele alınması çeşitli düzeylerde iş görür: "Kim kimin için inşa ediyor?", "Bu inşaatın kamusal alan üzerindeki etkisi nedir?" ve "Bu yatırımdan kim kazanç sağlıyor?" gibi sorular, ancak eleştirel amaçlarına daha fazla ağırlık verilerek tasarımı da bütünleştirilebilir

(Heynen 2011, 273).

Spencer'a göre de (2021, 105-106), 20. yüzyılın ikinci yarısında yön bulan, kendisini çevreleyen ekonomik güçlerden biçimsel özerkliğe ulaşan mutlak bir mimarlığın özünde politik olduğu inancıyla, mimari ve politik olanın biçimsel kategoriler aracılığıyla tanımlandığı özerklik arayışlarında, ekonomik olandan kaçış yoluyla direniş paradigması önerilir. Fakat tarafların hiçbir, mimarlığın üretildiği tarihsel, politik ve ekonomik koşullarla ilgilenmemekte, ekonomik gücün mimarlık ve yaşam üzerindeki aracılığını kabul etmeye yanaşmamaktadır (Spencer 2021, 106-107). Spencer (2021), mimarlıkta neoliberalizme karşı direnişin dayandığı biçimsel özerklik ile politik olanın eşitlenmesine ve bunun özneye ticaret ve değişimin tiranliklarından yalıtım ve koruma sağladığına ilişkin inanca meydan okumaktadır. Spencer'a göre (2021, 23, 106, 191), bu yaklaşım etkili bir eleştirel konumdan yoksun olduğu gibi dogmatiktir, sermaye ilişkilerine asimile olmaktan uzaklaşma niyetine rağmen, neoliberal projenin unsurlarıyla aynı çizgiye, sermayeye hizmet eder hale gelmiştir. Deamer'a göre de (2016b), mimarlığa eleştirelilik arayışıyla adapte edilen, biçimciliğe ve estetik kaygılara yönelimi arttıran özerklik düşüncesiyle mimarlık ürünlerinin metalaşmasının önüne geçilememiştir. Deamer, özerklik söyleminin mimarlığı dünyanın dışında tuttuğunu ve kapitalizme karşı direnişinde pasifleştirdiğini düşünmektedir. Özerkliğin keskin tasvirinden uzaklaşıp özerkliği görelî bir durum olarak görmeyi öneren, estetik özerkliğin karşısına toplumsal özerkliği koyan Deamer'a göre (2016a, 113), toplumsal özerklik nesneyi tanrılaşdırmayı ve biçimsel kahramanlığı azaltarak ve onun yerine toplumsal direniş yapılarını geçirecek, giderek estetik özerkliğin içine sızmaktadır. Diğer yandan, mimarlık için özerkliğin geçerliliğini de sorgulayan Deamer (2016a, 112), özerklik arayışı yerine değişimin aracı olarak mimara bağlılığı tercih ettiğini belirtmektedir.

Estetik özerklik, elbette, daha geniş "özerklik" söyleminde toplumsal

özerkliğin yanında yer alır. Estetik özerklik dikkatimizi neo-liberalizmi ve küreselleşmeyi körükleyen araç ve yöntemlerden uzaklaştırıyorsa, toplumsal özerklik onu eleştirir. Estetik özerklik gibi, toplumsal özerklik de güçlü küresel oyunculara hizmet eden malların mübadelesinden bir geri çekilmeyi önerir, ancak küreselleşmeye direnmek için yeni eylem paradigmaları önerir. Burada özerklik bir dizi özelliği bünyesinde barındırır: etik eylemin temelini aktörün özerkliğinde ve onun akıl yürütmesinin tarafsızlığında yattığı inancının altını çizerek, bireysel failliğin değerlendirilmesi; özneyi metalaştırma aygıtından koruyan tüketim karşıtı bir pratik biçimi; ve aşağıdan yukarıya örgütsel mekanizmalara vurgu. (Deamer, 2016b)

Buraya kadar, mimarlığın profesyonelleşmesiyle başlayan ve kapitalist dinamiklerin etkisiyle devam eden süreçte, mimarlıkta yükselen özerklik arayışlarının farklı tezahürleri, mimarlık literatüründeki eleştirel yaklaşımlar ışığında ele alınmıştır. Araştırmanın ortaya koyduğu üzere, mimarların özerklik arayışı çerçevesinde benimsedikleri tutumlar, mesleki pratiklerin toplumsal ve politik boyutlardan giderek yalıtıldığı bir konumlanmış biçimini ortaya çıkarmaktadır. Profesyonelleşme süreciyle birlikte mimarlar, mimarlığı icra etmek üzere yetkilendirilmiş profesyoneller olarak, yapılı çevre üretimine dahil olan aktörler arasında kendi konumlarını sağlamlaştırmaya çalışan özneler hâline gelmiştir. Mimarlar, sahip oldukları bilgi ve becerilerin kendilerine ayrıcalıklı bir konum kazandırdığına inanmışlardır. Oysa İmamoglu'na göre (2018a), profesyonellik

bir dizi eğitime ve beceriye sahip olmanın ötesinde, anlamını toplumsal tezahürlerinde kazanmaktadır. Ne var ki, 19. yüzyıldaki profesyonelleşme sürecinde, mimarlık mesleğinin topluma ne sunduğu, bu bağlamdaki rollerinin ne olduğu gibi konular, mimarların gündeminde geri planda kalmıştır. Mimarlar, uzmanlıklarını teknik ve estetik becerileri üzerinden, yetki alanlarını ise binaların üretimine ilişkin tasarım faaliyeti olarak tanımlayarak, kendilerine tek başlarına kontrol edebilecekleri özerk bir alan kurmaya yönelmişlerdir. Bu doğrultuda mesleki pratikler, kapsayıcı, ortaklaşmacı ve iş birliğine dayalı temeller yerine; daha en baştan dışlayıcı ve üstenci bir anlayış üzerine inşa edilmiştir. Mimarlığın profesyonel bir alan olarak tanımlanması, toplumdaki bireylerin mekân üretim süreçlerine katılımını sınırlamış ve söz hakkını giderek daraltmıştır. Diğer yandan, kapitalist üretim mantığının mimarlığı araçsallaştırmaya başlamasıyla birlikte, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ve 20. yüzyılın ilk yarısında, mimarlar kâr odaklı işverenler karşısında çıkar ilişkilerinden bağımsız olduklarını varsayan bir özerklik anlayışıyla kamu yararını savunma iddiasını öne çıkarmışlardır. Ancak Modern Mimarlık hareketine öncülük eden mimarların toplumun yaşam koşullarını iyileştirme misyonları, toplumun katılımını veya görüşlerini dikkate alan bir yaklaşımı içermemiş, bireylerin yaşam biçimlerine ilişkin özerk karar alma haklarını tanımamıştır. Mimarların toplumun ihtiyaçlarını ve toplum için neyin iyi olduğunu bildiklerine dair inançları, yalnızca kendi özerklik arzularını meşrulaştırmış, buna karşılık,

Şekil 1: Tarihsel süreçte mimarların özerklik arayışları

Mimarlığın profesyonelleşmesi

Eğitilmiş, seçkin özne olarak mimar

Mesleğin sınırlarının çizilmesi

İşlev, teknik, estetik

Üstün uzmanlık iddiası

Tasarım iktidarı

Kapsayıcılık ve iş birliği yerine mesleğin özerk kontrolü

Kapitalizmin mimarlığı araçsallaştırması

Kapitalizmin kâr odaklı mantığına karşı kişisel çıkarlardan özerklik iddiası

Kamu yararını savunan söylemlere rağmen topluma disipline özgü değer ve kodların dayatılması

Toplumun kapitalizmin etkilerinden korunamaması

Özerkliğin kaybı

Kapitalizme karşı eleştirel ve savunmacı bir tepki olarak biçimsel kaygılara yönelimin artması

Mimarlık ürünlerinin metalaşmasının önüne geçilememesi

19. yy

20. yy.'in ilk yarısı

20. yy.'in ikinci yarısı

toplumu kapitalist sistemin etkilerinden koruma vaatleri karşılanamamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise özerklik söylemi, kapitalist üretim biçiminin yarattığı eşitsizliklere karşı eleştirel pozisyonlar geliştirme ihtiyacını vurgulayan kuramsal yaklaşımlar etkisinde mimarlıkta baskın hale gelmiştir. Fakat mimarların özerklik arayışları bu dönemde de ağırlıklı, mimarlığın profesyonel bir pratik olarak ticarileşmesine karşı biçimsel ve estetik kaygılar üzerinden yürütülen bir geri çekilme biçiminde tezahür etmiştir. Estetik özerkliğin önceliklendirilmesiyle mimarlık ürünlerinin metalaşmasının önüne geçilemediğinden, mimarlardaki bu pasif direniş eleştirilere tabi tutulmuştur.

Küresel ölçekte mimarların özerklik arayışlarına ilişkin incelemelerin ardından, bu noktada mimarların mesleki konumlanışı açısından özgüllükler barındıran Türkiye bağlamına parantez açmak önemli görülmektedir. Türkiye’de mimarlığın profesyonel bir meslek olarak gelişimi erken Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. Bozdoğan’a göre (2012, 175), bu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak Modernizm söyleminin benimsenmiş ve seferber edilmiş olması, Türk deneyimini, batı Avrupa ülkeleri ve ABD’deki deneyimlerden ayıran bir özelliktir: Bu ülkelerde, mimarlığın profesyonelleşmesi, Modern Hareket’in yayılmasından on yıllar önce gerçekleşmiş; Türkiye’de ise profesyonelleşmenin en önemli kurumsal gelişmeleri (*diplomayla belgelenen uzmanlık eğitimi, bir meslek örgütünün kurulması ve bir derginin yayımlanması, mesleki yeterlilik ve davranışlar için standartlar konması*) yeni bir rejimde yeni bir ulus oluşturmayla çakışan, 1927 ile 1931 arasındaki kısa dönemde gerçekleştirilmiştir. Türkiye örneğinde Modern Mimarlık, ulus-devletin kültür politikası çerçevesinde belirlenmiş resmi bir program olarak tepeden inme bir anlayışla ülkeye girmiş (Bozdoğan 1997, 133); Cumhuriyet rejimi bu mimariyi, yaratmaya çalıştığı yeni uygar toplumun en uygun imajı olarak savunmuştur (Bozdoğan 2012, 173). Cumhuriyet’in ilk döneminde mimarlar, Modern Mimarlık söylemini etkin bir meslek ideolojisi olarak benimseyerek, hem modernleşme sürecinin başat aktörü olan ulus-devletle özdeşleşmiş, hem de bunun

üzerinden mesleğin toplumsal meşruiyetine zemin sağlamıştır (Batuman 2006, 26). Geleneksel patronaj ilişkileriyle belirlenmiş mimarlık pratiğini teknokratik ve profesyonel bir tanıma kavuşturan Modern Mimarlık ideolojisi, bilimsellik iddialarını rasyonalizm ve işlevselcilik söylemleriyle meşrulaştırmış, mimarlara yeni bir yaşam tarzının öğreticisi rolünü biçmiş (Bozdoğan 2012, 187; Batuman 2006, 26) ve genç Cumhuriyet’i Osmanlı/İslam geçmişinden koparma yönünde bir görev duygusu kazandırmıştır (Bozdoğan 1997, 139). Mimarın yeni profesyonel kimliği, sosyolojik ve iktisadi meselelerden evçi mobilyaların tasarımına kadar her şeye müdahale etme yetkisi ve sorumluluğu olan bir uzmana evrilmiştir (Bozdoğan 2012, 178). Diğer yandan, devletin mimarların başlıca işvereni olması, devletin ideolojisinden farklı, özerk bir mesleki söylemin gelişmemesinin temel nedeni olmuştur (Erman vd. 2004, 47). Öte yandan, 50’li yıllarda özel sektör öncülüğünde genişleyen inşaat piyasası, mimarlara yeni iş olanakları yaratarak özerklik kazandırma ve devlet hizmetinde üstlendikleri “toplumun eğiticisi” rollerinden uzaklaşıp, insanlara tasarımlar empoze etmek yerine ihtiyaçlarına daha duyarlı bir konuma yerleşme olanağı yaratmıştır. Ancak kente kitlesel göç, gecekondulaşma ve müteahhitlerin sektörde güç kazanmasıyla birlikte, mimarlar bu dönemde esas olarak mesleki tekellerini koruma ve elitist kimliklerini güvence altına alma yönünde konumlanmışlardır (Erman vd. 2004, 47). 60’lara gelindiğinde, erken Cumhuriyet döneminin modernleşme projesine benzer biçimde, kamu yararını gözeten planlı kalkınma ideolojisi ve yine bu sürecin başat aktörü olarak devlet, mimarlara kendilerini içinde konumlandıracakları koordinat sistemini ve referans noktalarını sağlamıştır (Batuman 2006, 26). Batuman’a göre (2006, 27), mimarların Cumhuriyet döneminde şekillenen teknokrat kimliği ve devletin ideolojisine eklenmiş konumları, 60’lı yılların ikinci yarısından itibaren dönüşüme uğramaya başlamıştır. Bu dönemde, ulusal ve uluslararası ölçekteki siyasal atmosferin etkisi, mimarlar arasında da bir yönelim değişikliğini beraberinde getirmiş; hükümetin ulusal kalkınma yerine yabancı sermayeye getiri

sağlayacak olan projelerine karşı çıkan yeni bir kuşak, kamu yararını gözetmeyen bir hükümetin meşruiyetini reddederek, soyut bir “kamu”nun hizmetindeki teknokratlıktan, “halk”ın esenliğini gözetken yeni konumlanışlara yönelmiştir (*Batuman 2006, 27-28*). Bu kuşağın Mimarlar Odası yönetiminde etkinlik kazanmasıyla birlikte, Oda 1970’lerin başından itibaren kentsel toplumsal mücadelenin başlıca aktörlerinden biri haline gelmiştir (*Batuman 2006, 28*). Ancak 1980 darbesi, diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi mimari ve kentsel mücadeleleri de sekteye uğratarak, depolitize bir ortam yaratmıştır. Aynı dönemde, neoliberal politikaların etkisiyle kentler sermaye birikiminin temel araçlarından biri haline gelmiş, devletin ve büyük sermaye gruplarının kentleşme süreçlerine ilgisi artmıştır. 1980’lerden itibaren ise, Mimarlar Odası ve bazı sivil girişimler dışında, mimarlık mesleğinin büyük ölçüde kamu yararı misyonundan uzaklaşarak, biçim üretimine odaklanan geleneksel uğraşlara geri çekildiği gözlemlenmektedir.

Özetle, küresel ölçekte mimarların özerklik arayışları, çoğunlukla değişen koşullar altında mesleki konumlarını güçlendirme ve mesleğin meşruiyetini sağlama amaçlarıyla şekillenmiştir. Diğer yandan, mimarların tarihsel krizlere verdikleri tepkiler, bu krizleri üreten yapılara etki etmenin yollarını geliştirmek yerine; genellikle kendi içine kapanarak mimarlığın biçim, işlev, teknik gibi içsel konuları üzerinden yeni tanımlar üretmekle sınırlı kalmıştır. Mimarları toplumsal sorumluluklarından, toplumu da üretim süreçlerinden uzaklaştıran bu yönelimler, özerkliğin farklı biçimlerde yeniden kavranması ile, meslek pratiğindeki yerleşik anlayışlar ve kapitalist üretim ilişkilerinin kuşatıcılığı karşısında alternatif tutumlar geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç: Mimarların Alternatif Pozisyonlar Geliştirme Olasılıkları ve Daha Farklı Bir Özerklik Anlayışı Üzerine

Günümüzde mimarlık mesleğine yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmının, mimarlığın modern bir meslek olarak kurumsallaşma sürecine egemen olan

kusurlu bakış açılarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Mimarlığın kendini konumlandırma biçimi, Dostoğlu’nun (1983, 32) meslekleşme olgusuna ilişkin tespitleriyle örtüşmektedir: “Meslekleşme, kuşkusuz modern toplumdaki problemlerin büyüklüğü ve karmaşıklığıyla baş edebilecek uzmanlaşmayı sağlarken, aynı zamanda tekelci ve teknokratik eğilimleri de içinde taşıyor.” Özerklik, başkası tarafından kontrol edilmeksizin, bağımsız hareket etme ve karar verme yetisini ifade etse de, mimarların pratikleri dahilinde başkaları adına karar verdikleri düşünüldüğünde, mimarların özerkliği, kendi tasarım fikirlerini insanlara empoze etmeleriyle sorunlu hale gelmektedir. Diğer yandan, günümüzde neoliberal politikalar aracılığıyla devlet destekli biçimde sürdürülen kapitalist üretim düzeninin, mimarlık pratiği ve mimarlık meslek insanları üzerindeki etkileri giderek derinleşmektedir. Kapitalist üretim mantığı, meslek insanlarının hem tutumları hem de sınıfsal konumları arasında artan bir biçimde parçalanmalara yol açmakta, mimarları kendi aralarında bir rekabet ortamına sürüklemektedir. Bir tarafta, “star ve şöhret, güncel kapitalist sistem içinde kendisine gerçekçi bir ekonomik temel bulmuş, mimarın adı her şey gibi bir metaya dönüşmüştür” (*Tanyeli 2017, 17*). Mimarın kişisel tarzı, ürünün fiyatını ve tüketicinin prestijini yükselten bir tasarımcı etiketi olarak işlev görmektedir (*Crawford 1991, 42*). Diğer tarafta, piyasanın tanımladığı şekliyle “yıldızlaşmamış” mimarlık ofisleri, emeklerinin karşılığında düşük proje fiyatlandırmalarına maruz kalmaktadır. Mimar-patronlara ait ofislerde veya mimar olmayan patronlar için ücretli çalışan mimarlar ise, düşük ücret, fazla mesai ve güvencesiz çalışma koşullarıyla yüzleşmektedir. Onur’a göre (2017), günümüzde mimarların sayıca artmasıyla, mimar emeğine ulaşımın kolaylaşması, mimar emeğinin ucuz işgücü olarak görülmesi ve itibarsızlaştırılması gibi etkenler nedeniyle, mimar imtiyazlı toplumsal konumundan giderek uzaklaşmaktadır.

Batuman’a göre (2006, 32), kamu yararı nosyonu ile birlikte ciddi bir erozyona uğramış görünen planlama

ve mimarlık pratikleri, bireylerin para kazanma çabalarının somutlaştığı iş alanlarına dönüşmüş görünmektedir. Bu anlamda, meslek mensuplarının bir proleterleşme sürecinden geçtikleri de dile getirilmektedir. Proleterleşme, “kapitalist toplumlarda nicel büyüme, şirketleşme ve piyasalaşmanın sonucunda meslek mensuplarının ücretli emekçilere dönüşmesi ve iş üzerinde otoritelerini kaybetmesi” olarak tanımlanmaktadır (Koytak 2020, 14). Dolayısıyla, mimarların teknik ve estetik becerilerinden ötürü profesyonel anlamda bir otorite kurmaya dair çabalarına rağmen, finansal gücü elinde bulunduran müteahhitler ve inşaat şirketleri, mimarın kimliği ve özerkliği için bir tehdit olarak kalmayı sürdürmektedir. Siyasi iktidarların mimarlık ürünlerinin üslup ve temsil dilini dahi belirleme girişimleri göz önüne alındığında, mimarların kültürel sermayelerine yaslanmaları da faydasız hale gelmektedir; mimarın rolü tasarım altındaki bir imzaya indirgenmektedir. Günümüzde, mimarlığın bir yandan sermayenin tahakkümü altındaki, diğer yandan sermayeyle ittifak içindeki bir meslek haline geldiğinden bahsedilmektedir. Mimarlar arasında bir kesim zorunlu olarak, diğer bir kesim ise kendi istek ve çıkarları doğrultusunda kapitalist sistemin sürdürülmesine aracılık etmektedir. Bu durum, mimarlığın bir meslek mi, ticaret mi olduğu sorusunu halen gündemde tutmaktadır. Meslek sosyolojisi alanındaki ilk çalışmalar, meslekleri kapitalizme alternatif bir ahlak oluşturma yönleriyle ele alan Emile Durkheim’ın yaklaşımlarından hareketle, mesleği maddi kazançtan ziyade topluma hizmet ve sorumlulukla özdeşleştirmişler, mesleğin ticaretten farkını çıkarılsızlık ya da mesleki teknik yetkinlik olarak tanımlamışlardır (Koytak 2020, 5-6)². Ancak, mimarlık bir meslek olarak kabul edilse de, günümüzde mimarların eylemleriyle giderek daha fazla ticari bir faaliyete dönüşmektedir. Mimarların kapitalist üretim ilişkileri içinde aldıkları konumlar ise, mimarlık camiasında genellikle mimarın ikilemi üzerinden yorumlanmaktadır: kapitalist pazara ve kâr güdülerine bir mesafe koyarak etik sorumlulukları gözetmek ya da kazanç

sağlamaya devam etmek için mevcut düzene ayak uydurmak. Birinin yerine getirilmesi için çoğunlukla diğerinin feda edildiği belirtilmektedir. Hem mimarlık ürünlerinin varlık kazanabilmesi için maddi kaynağa ihtiyaç duyulması, hem de mimarların hayatlarını idame ettirme gerekliliklerinden ötürü, mimarlık mesleğini bir yatırımcı olmadan icra etmenin imkansızlığı da çokça vurgulanmaktadır. Mimarlığın patronajdan özerkliğe ulaşmasının çok zor olduğu, bu nedenle mimarların müşterileri karşısında çoğunlukla taviz vermek zorunda kaldıklarına dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan, mimarlığın finansal güce bağımlı bir disiplin olduğu, mimarların da para kazanması gerektiği, mesleğin içine çekildiği problemlerin yalnızca mimarlar tarafından çözülemeyeceği gibi söylemler, haklılık payı içerseler de, kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eden ya da kent suççu olarak nitelendirilen projelerin üretimine dahil olan mimarların kendi eylemlerini meşrulaştırmalarının aracı haline gelmektedir. Güncel araştırmaların ortaya koyduğu üzere (Sert vd. 2021, 172); mimarlar kapitalist düzene aracılık etmeye devam ettikçe, çalışma koşulları daha sömürücü hale gelmekte, emeklerinin karşılığını alabilmeleri de giderek zorlaşmaktadır. Mimarlık mesleğini güvencesizleştiren ve kırılanlaştıran bu ortam içinde, mimarların eleştirel konumlar geliştirmeleri her zamankinden daha elzem hale gelmiş durumdadır. Kapitalist düzene aracılık ederken dahi mimarlar, düzenin dayatmalarına bizzat maruz kaldıklarından, kapitalizme karşı bir mücadele, toplumdaki bireyler açısından olduğu kadar, mimarların kendileri için de gereklidir. Bu nedenle, mimarlığın yatırımcıya bağımlı olduğuna dair bakış açılarını sürdürmek, mimarların kapitalist üretim ilişkileri içinde daha farklı davranma ya da kapitalist mantıktan özerk bir şekilde pratiklerini sürdürme olanaklarını göz ardı etmek olacaktır. Bunun için, olası alternatif eylemleri baştan sınırlandıran bakış açılarını değiştirmeye, mimarları baskılayan ve mesleki görevlerini yerine getirmekten alıkoyan unsurları aşacak yöntemler geliştirmeye ihtiyaç vardır. Özerklik arayışını tam da bu bağlamda devreye sokarak, mimarların

2 Koytak’ın aktardığı üzere, mesleğin ticaretten farkını çıkarılsızlık olarak gören görüşte, mesleğin ölçütü, şahsi gelirden ziyade hizmet işlevini ne kadar yerine getirdiğidir. Mesleğin ticaretten farkını çıkarılsızlık değil, mesleki teknik yetkinlik olarak gören görüşte ise, mesleklerin çıkarı ücret değil, bilimin geliştirilmesi ve toplumdaki ihtiyaçlara uygulanması noktasında sınıdukları faydanın değerler sisteminde karşılığı olan yüksek statü, itibar ve sosyal onurdur.

profesyonel kimliklerini formüle etmeleri ve kendilerini konumlandırmaları bakımından, daha farklı bir özerklik anlayışı inşa etmek gerekmektedir. Kant'ın yaklaşımları mimarlara bu anlamda ışık tutar. Kant'ın felsefesinde merkezi bir değer olan bireysel özerklik, kişinin hayatını manipülatif veya saptırıcı dış güçlerin ürünü olmayan, kendisine ait kabul edilen sebeplere ve güdülere göre yaşama, bu şekilde bağımsız olma kapasitesi olarak anlaşılan bir fikirdir (Christman 2020). Kant'a göre özerklik, arzuların veya tutkuların baskısı yerine objektif erdem (ahlaki değer) ile birlikte hareket eden bir etkidir (Özhisar 2015, 77). Kişinin eyleminin ahlakiliğinin tartışılabilmesi için, o kişinin zorlama olmadan, kendi iradesi ile, özerk bir birey olarak karar almasıyla eylemini gerçekleştirmiş olması gerekir (Kant 2002(1785), 72-73). Kant'ın özerkliği bireylerin eylemlerinin ahlakiliğiyle ilişkilendiren yaklaşımını takip edecek olursak, mimarların kendilerini tahakküm altına alan dış güçlerden ve bireysel arzularından arınması, özerklik arayışlarının etik değerlere bir bağlılık temelinde somutlaşması önemli olmaktadır. Öte yandan, etik eylemin temelini mimarın özerkliğinde yattığını savunan Deamer'ın görüşlerinden hareketle, özerk mimar, kendini her şeyden soyutlamış, depolitize bir karakter olarak değil; kapitalist üretim mantığının boyunduruğu altına girmemek ve mimarlığın toplumsal bağlamına yanıt vermek üzere pratiklerini örgütlemeye çalışan, eleştirel bir özne olarak tariflenebilir.

İçinde bulunduğumuz dönem, "post-profesyonellik çağı" olarak ilan edilirken, mimarlık mesleğinin neo-liberal ve küresel kapitalist düzen altında ezildiği, toplumsal rolünü kaybettiği, ve mimarlıkta profesyonelliğin sonunun geldiği ileri sürülmektedir (Sadri 2018b, v-vi). Mimarlık alanındaki teorisyenler/akademisyenler, giderek artan bir şekilde mimarlardan mesleğin görevlerini hatırlamalarını, kendi kimliklerini sorgulayarak rollerini yeniden formüle etmelerini ve meslek pratiğinden dışlanan ya da soyutlanan sosyal ve politik konularla meşgul olmalarını talep etmektedir: Sadri (2018a, 4), bencil

olarak nitelendirdiği mimarlık mesleğinin günümüzde yeterli siyasi ivmeye, disiplinler arası kapsama, aşağıdan yukarıya uygulama araçlarına, iş birliği süreçlere ve kamusal meşruiyete sahip olmadığına ve yozlaşmaya başladığına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, Till (2009, 156), mesleğin sadece uzmanlık bilgisinin karşılığı olacak ekonomik değerler üzerine bir otorite değil, ahlaki otoritesini de ortaya koymasına dair çağrıda bulunmaktadır. Mimarlara kendilerini konumlandırdıkları bağımsız, ayrılmış yüksek konumdan toplumun arasına inmelerini önermektedir (Till 2009, 164-65). Crawford'a göre (1991, 44), sosyal kaygılara odaklanmak, mimarların daha fazla kontrol talep edebilecekleri ve kapitalist üretim ilişkileri içinde zaten dar olan yetkinlik alanlarını işgal eden rakiplere meydan okuyabilecekleri profesyonel bir temeldir. Batuman'a göre (2006, 32), mimarlığın kaybettiği toplumsal meşruiyetini yeniden üretmesi ancak toplumsal fayda bilinciyle geliştirilecek bir iş birliği sayesinde mümkün olabilecektir. Dostoğlu (1983, 32), mimarlara kültürel sermayelerine kıskançlıkla sahip çıkmak yerine paylaşımları ve uzmanlıklarını dışlayıcı bir iktidar ve otorite kaynağı haline getirmemeleri yönünde öneriler getirmektedir. Spencer (2021, 215), eleştirel düşünceyi sürdürmenin en iyi yolunun, özerk, kendi kendine yeten entelektüel fikri yerine, başkalarının düşüncesine açık olmak, bir uzmanlık alanını bölgeselleştirmemek, etkileşime girmek, ağları kullanmak olarak görmektedir. Mimarlara sarsmaya çalışan bu yaklaşımlar, mimarlık mesleğini daha etik ve geçerli bir profesyonel temele oturtma çağrısını içerdikleri gibi, mimarların özerk bir mesleki söylem geliştirmelerinin gerekliliğini yadsımamaktadır. Bu yaklaşımlardan hareketle, özerklik söylemini ters yüz ederek, mesleğin özerk kontrolü yerine, iş birliği yapmak ve kontrolü paylaşmak anlamında mimarın özerkliği üzerine düşünmek ve mimarlıkta özerkliğin çerçevesini bu yöne kaydırmak önemli olmaktadır. Sosyal bilimler alanından Imrie ve Street (2014), mimarların eylemlerini kapalı, içselleştirilmiş bir sistemin parçası olarak gördükleri indirgeyici özerklik anlayışlarına karşı,

3 Topluluklara ilişkin değerlendirmeler, Gizem SAKA'nın Prof. Dr. Neşe GURALLAR danışmanlığında yürütülmüş olan doktora tezi kapsamındaki vaka çalışmasına dayanmaktadır. Acil Korona Mekanları; AnkaraAks; Arazi Assembly; Başka Bir Atölye; Design-trak; Düzce Umut Atölyesi; Geçici Müdahale Platformu; Herkes İçin Mimarlık Derneği; Kentsel Strateji; Lokal: Araştırma ve Tasarım İşlişi; Mekanda Adalet Derneği; Mimar Meclisi; Mimarlıkta Dayanışmacı Taban Hareketi; Nomadmind; Plankton Project; Politteknik; Halkın Mühendisleri, Mimarlara, Şehir Planları; Roof Coliving; Şehrine Ses Ver; Toplumcu Mühendisler ve Mimarlar Meclisi; Urban.koop; UrbaniTank; Ücretli Çalışan ve İşsiz Mimarlar Forumu topluluklarının aktörleriyle Etik Onay alınarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

özerk eylem kapasitelerinin ve fırsatlarının temelinde ve indirgenemez biçimde ilişkisel olduğu görüşünü öne sürerek, mimarların pozisyonları için “ilişkisel özerklik” kavramını önermektedir. Imrie ve Street’e göre (2014, 726), bu anlayışta özerklik, faaliyet göstermenin ve kendi kaderini tayin etmenin, kişinin kolektif toplumsal oluşumlara gömülü olduğunun tanınmasına bağlı olduğu bir toplumsal sürecin parçasıdır. Imrie ve Street (2014), mimarların özerkliğinin, diğer aktörlerle kolektif etkileşimler ve bu etkileşimlerin ortaya çıktığı toplumsal bağlamlar aracılığıyla oluşturulduğunu ve bu etkileşimler tarafından güçlendirildiğini savunmaktadır.

Bu noktada, mimarın hem kendi menfaatlerini, hem toplum yararını hem de müşterilerinin çıkarlarını gözetmesinin ve farklı endişeleri buluşturmasının nasıl mümkün olabileceği sorusu çözülmeyi beklemektedir. Bu problem karşısında umut vaat edici olan, 60’lardan günümüze, mimarlık meslek insanlarının kapitalizmin mekânsal yayılım ve politikalarına alternatifler düşünmek üzere bir araya gelmeleridir. Bryant, Rodgers ve Wigfall (2018, 9), günümüzde mimarlık mesleğinde sessiz bir devrimin yaşandığına, ana akım mimarlık pratiğinin kısıtlamalarıyla mücadele eden yeni bir mimar neslinin ortaya çıktığına, bu mimarların “toplumsal idealizm ve deneme özgürlüğü” içinde yeni araçlar geliştirmeye odaklandıklarına dikkat çekmektedir: “Bu devrim içinde, çıktıkları estetik değerlerden yoksun olmayan, ancak ticari olmayan değerlerle tanımlanan yeni bir tür mimarlık pratiği doğmaktadır.” Uluslararası alandaki örneklerle benzeşen eğilimler, Türkiye’de de 2000’lerden itibaren sayıları her geçen gün artma eğilimindeki toplulukların faaliyetlerinde görülebilmektedir.³ Dernek, mesleki topluluk, kolektif, platform, sivil inisiyatif, kâr amacı gütmeyen kuruluş, kooperatif, sosyal şirket gibi statülerde faaliyet gösteren topluluklar, kendilerine neoliberal kapitalizmin zorunlu kıldığı düzenin dışında, özerk bir mesleki alan açmaya çalışmaktadır. Mimarlıkta farklı düşünme ve üretme biçimlerini araştıran toplulukların faaliyetlerinde; ekolojik mücadeleler, tarihi kültürel mirası koruma mücadeleleri, kent hakkı mücadeleleri

ve mimarlık meslek insanlarının emek mücadelelerinin yan yana geldiği, farklı hak arayışlarının ortaklaştırıldığı pratikler yer almaktadır. Mesleki bilgi ve birikimlerini toplumsal fayda için kullanmak üzere geliştirdikleri araçlar ise, salt mekânsal ihtiyaçlara cevap üretmenin dışında, aktivizmden mimarlık eğitimine, yayınlardan ağ oluşturmaya, enstalasyonlardan arşiv çalışmalarına kadar çok çeşitlidir. Yatay ilişkilere dair söylem ve denemeleriyle, profesyonellik ve müelliflik olgusuna fazla anlam yüklemeyerek bu mimarlar, insanların mekânların tasarım ve inşasını içeren yaratım süreçlerine katılımını teşvik etmekte, insanlarla etkileşime geçerek onları güçlendirme girişiminde bulunmaktadır. Pratiği icra etmek için bir müşteri/işveren beklemeyerek ve uygulamaların gerçekleştirilmesini bir sermayedarın varlığına bağımlı görmeyerek, tasarım ihtiyaçlarını tespit etmeye odaklanmakta ve kapitalist olmayan ekonomiler kurgulayarak tasarımcı-müşteri-yatırımcı ilişkilerinin getirdiği sınırlamaların dışında hareket alanları açmaya çabalamaktadır. Toplulukların bir bölümü bağışlar, sponsorluklar ya da yerel yönetimler veya özel kuruluşların sağladığı hibe ve fonlardan yararlanarak çalışmalarını gerçekleştirirken, bir bölümü ise topluluk aktörlerinin ve halkın özgücüsüyle müşterek ekonomiler inşa etmektedir. Topluluk aktörlerinin bir kısmı, topluluk faaliyetleri yanında yürüttükleri işlerle hayatlarını idame ettiren; bir kısmı ise, topluluk faaliyetlerinden kazanç da sağlayabilmenin yöntemlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Denemeye yönelik girişimleri sayesinde bu topluluklar, mimarlık mesleğini icra etmenin tek bir yolu olmadığını göstermekte; mesleğin salt sermayeyi elinde bulunduran kesime hizmet vermenin ve yalnızca maddi gelir elde etme aracı olmanın ötesinde taşıdığı anlam ve değerlere dikkatimizi çekmektedir. Bu artan eğilimler ışığında, mimarların ancak etik değerlere bağlılıkla ve toplumsal sorumluluklarını önceliklendirmeleri sayesinde mevcut koşullarla mücadele edebilecekleri ve özerk kalabilecekleri öne sürülebilmektedir. Mimarların geleceği, özerkliklerini, kimliklerini ve mesleklerini nasıl tanımlayıp konumlandıracaklarını belirlemeleriyle şekillenecektir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2004). *Functionalism Today*. N. Leach (Der.), *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory* içinde (6-20. ss.). London and New York: Routledge. (Orijinal eserin yayın tarihi 1997).
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif Diyalektik*. (Çev. Ş. Öztürk). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1966).
- Adorno, T. W. (2021). *Angajman*. (Çev. E. Gen, T. Belge ve B. Aksoy), *Estetik ve Politika: Realizm-Modernizm Çatışması* içinde (261-290. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1962).
- Altınyıldız Artun, N. (2012). *Mimarlık Nesnesi ve Başka Nesnelere*. N. Altınyıldız Artun ve R. Ojalvo (Der.), *Arzu Mimarlığı: Mimarlığı Düşünmek ve Düşlemek* içinde (119-153. ss.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Akcan, E. (1994). *Sanatın ve Mimarlığın Görelî Özerkliği / Özgürlüğü Üzerine*. *Mimarlık Dergisi*, 257, 21-22.
- Aureli, P. V. (2008). *The Project of Autonomy: Politics and Architecture within and against Capitalism*. New York: Princeton Architectural Press.
- Batuman, B. (2006). *Mimarlar, Plançılar ve Ankara: 1960'ların İkinci Yarısını Kentel Politika Aktörleri Açısından Düşünmek*. *Planlama*, 2006/1, 25-32.
- Bozdoğan, S. (1997). *The Predicament of Modernism in Turkish Architectural Culture*. R. Kasaba ve S. Bozdoğan (Ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde (133-156. ss.). Seattle: University of Washington Press.
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2001).
- Brenner, N., Marcuse, P. ve Mayer, M. (2014). *Kâr İçin Değil Halk İçin Giriş*. N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer (Der.), (Çev. A. Y. Şen), *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı* içinde (15-28. ss.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2012).
- Bristol, G. (2018). *The Trouble with Architecture*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (11-29. ss.). Springer International Publishing.
- Bryant, C., Wigfall, T. ve Rodgers, C. (2018). *New Modes: Redefining Practice*. *Architectural Design*, 88(5).
- Conrads, U. (Der.). (1991). *20. Yüzyıl Mimarisinde Program ve Manifestolar*. (Çev. S. Yavuz). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1970).
- Crawford, M. (1991). *Can Architects Be Socially Responsible?*. D. Ghirardo (Der.), *Out of Site: A Social Criticism of Architecture* içinde (27-45. ss.). Seattle: Bay Press.
- Christman, J. (2020). *Autonomy in Moral and Political Philosophy*. E. N. Zalta (Der.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). <https://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/> (Erişim Tarihi 20.04.2024)
- Deamer, P. (2014). *Introduction*. P. Deamer (Der.), *Architecture and Capitalism: 1845 to the Present* içinde (1-4. ss.). New York: Routledge.
- Deamer, P. (2016a). *Architecture/Agency/Emancipation*. N. Lahiji (Der.), *Can Architecture Be an Emancipatory Project?: Dialogues on the Left* içinde (106-122. ss.). Alresford, Hants, UK: Zero Books.
- Deamer, P. (2016b). *Globalization and the Fate of Theory*. G. Hartoonian (Der.), *Global Perspectives on Critical Architecture: Praxis Reloaded* içinde (27-42. ss.). New York: Routledge.
- Dostoğlu, S. (1983). *Belirsiz Sınırlar? Güvencesiz Meslek?* *Mimarlık. Mimarlık Dergisi*, 196, 28-32.
- Eisenman, P. (1984). *The End of the Classical: The End of the Beginning, the End of the End*. *Perspecta*, 21, 154-173.
- Erman, T., Altay, B., and Altay, C. (2004). *Architects and the Architectural Profession in the Turkish Context*. *Journal of Architectural Education*, 58(2), 46-53.
- Gurallar, N. (2014). *Tasarım İktidarı ve Mimarlığın Olumsallığını Aştı Üzerinden Tartışmak*. *Arredamento Mimarlık, Dosya: İktidarlar, Kitleler ve Seyahat Halleri*, 71-75.
- Gutman, R. (2004). *Two Questions for Architecture*. B. Bell (Der.), *Good Deeds, Good Design: Community Service Through Architecture* içinde (15-22. ss.). New York: Princeton Architectural Press.
- Harvey, D. (2015). *Umut Mekânları*. (Çev. Z. Gambetti). İstanbul:Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2002).
- Hays, K. M. and Kogod, L. (2002). *Twenty Projects at the Boundaries of the Architectural Discipline Examined in Relation to the Historical and Contemporary Debates over Autonomy*. *Perspecta: The Yale Architectural Journal*, 33, 54-71.
- Heynen, H. (2011). *Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri*. (Çev. N. Bahçekapılı ve R. Ögdül). İstanbul: Versus Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1999).
- Heynen, H. (2007). *A Critical Position for Architecture*. J. Rendell, J. Hill, M. Fraser ve M. Dorrien (Der.), *Critical Architecture* içinde (48-56. ss.). London and New York: Routledge.
- Hill, J. (2003). *Actions of Architecture: Architects and Creative Users*. New York: Taylor&Francis Group.
- Imrie, R. and Street, E. (2014). *Autonomy and the Socialisation of Architects*. *The Journal of Architecture*, 19(5), 723-739.
- İmamoğlu, B. (2018a). *Architectural Professionalization in Turkey, Professionalism and Its Posts*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (31-47. ss.). Springer International Publishing.
- İmamoğlu, B. (2018b). *The Rise and Fall of Professionalism in Architecture*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (7-9. ss.). Springer International Publishing.
- Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. İ. Kuçuradi). Ankara:Türkiye Felsefe Kurumu. (Orijinal eserin yayın tarihi 1785).
- Koytak, E. (2020). *Theoretical approaches in the sociology of professions*. *Journal of Economy Culture and Society*, Supp(1), 1-27. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0010>
- Lefebvre, H. (2015). *Kentsel Devrim*. (Çev. S. Sezer). İstanbul: Sel Yayıncılık (Orijinal eserin yayın tarihi 1970).
- Onur, B. (2017). *Beyaz Yakalı Üretken İşçi" Olarak Mimar: Meslek Pratiği ve Sınıf Algısı*. (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Oxford Sözlüğü. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (Erişim Tarihi 13.04.2024).
- Özhisar, H. (2015). *Kapitalist Döngüde Demokrat Devlet, Özerk Mimarlık: Türkiye'den Hareketle Kuramsal Bir Okuma*. *Arredamento Mimarlık, Dosya: Demokrasi ve Mimarlık*, 292, 75-78.
- Sadri, H. (2018a). *Introduction: Neo-liberalism and the End of the Profession of Architecture*. H. Sadri (Der.), *Neo-Liberalizm and the Architecture of the Post Professional Era* içinde (1-5. ss.). Springer International Publishing.

- Sadri, H. (2018b). Preface. H. Sadri (Der.), Neo-Liberalism and the Architecture of the Post Professional Era içinde (v-vii. ss.). Springer International Publishing.
- Sert, E., Aykaç, G. and Zırh, B. C. (2021). Urban Politics and The Work and Labour Processes of Architecture: Survey Research With Young Architect-Workers in Turkey. METU Journal of the Faculty of Architecture, 38(1), 161-180.
- Seyhun, C. (2004). The Role of the Architect and Autonomy of Architecture: An Inquiry into the Position of the Early Modern Architect and Architecture: Le Corbusier and Maison Curutchet. (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Spencer, D. (2021). Critique of Architecture: Essays on Theory, Autonomy, and Political Economy. Germany: Birkhauser.
- Stevens, G. (1998). The Favoured Circle: The Social Foundations of Architectural Distinction. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Tafuri, M. (1976). Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development. (Çev. B. Luigia La Penta). Cambridge and London: The MIT Press.
- Tanyeli, U. (2017). Yıkarak Yapmak: Anarşist Bir Mimarlık Kuramı İçin Altılık. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tdk Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi 13.04.2024).
- Till, J. (2009). Architecture Depends. Cambridge: MIT Press.
- Vitruvius. (1993) Mimarlık Üzerine On Kitap. (Çev. M.H. Moran). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi M.Ö. 1. yy).
- Yurtseven, M. (2019). Kant'ta Özgürlük ve Ahlak İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.

Özet

Agnozi; belirli bir duymusal alanda yetersizliklere dayalı, ilişkilmeden yoksun, parçadan bütüne ulaşmada ve bağlamla ilişki kurmada zorluk yaşanan, parçalı bir algılama biçimidir. Mekân ise, soyut ve somut bileşenlerin birbiriyle anlamlı ilişkiler kurmasıyla oluşan bir ilişkiler bütünüdür. Bu makalede, mekâna alışkın olduğumuz algısal pozisyonların dışına çıkarak bakmak, bir ilişkiler sistemi olarak mekânın eksik parçalarla ve bütüncül ilişkilerin kurulmasında güçlük yaşanan bir algıyla nasıl dönüştürülebileceğini, ne ölçüde kurulabileceğini araştırmak amaçlanmıştır. Bunun için bilişsel nörobilimden ödünç alınan, algısal kısıtlara işaret eden agnozi kavramı mimarlık bağlamında ele alınmıştır. Böyle bir algısal pozisyona dair empatik yaklaşımlar geliştirebilmek için birincil deneyim ile birincil deneyimin bilgisine ulaşamayan üçüncül öznelerin deneyimi arasında köprü kurma yollarını arayan nörofenomenoloji kavramına değinilmiş, görsel agnoziye yönelik vaka örnekleri üzerinden mekânı kuran bileşenlerin nasıl algılandığı ve yorumlandığı analiz edilmiş, çıkarımlar Mekânsal Taksonomi üzerine kategoriler halinde işlenmiştir. Agnozi kavramının mimarlığa enjeksiyonuyla (kavramsal aktarımıyla); parçalı, eksiltili, detay odaklı, bütüncül anlama ulaşmada zorluk yaşanan mekânsal algının ve tamamlanmamış, eksiltili mekânların, bilinçli tasarım kararları olarak belirli kısıtlar çerçevesinde kurulmuş mekânların tetikleyebileceği algılama halinin “mimari agnozi” başlığı altında tarif edilebileceği öne sürülmüştür. Böyle eksiltili bir algının bıraktığı boşluklar; algılayan özneye yaratıcı tamamlama yolları sunan imkanlar, yaratıcı kısıtlar olarak değerlendirilmiştir ve bu tür algısal kısıtlar üzerinden tasarım önerileri sunulmuştur. Agnozi gibi nadir rastlanan nörolojik bozuklukların; mekân tasarımında genel kabullerin, ideal kuralların dışında çözümler üretmede, yeni tasarım yaklaşımları geliştirmede önemsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân algısı, Eksiltili algı, Nörofenomenoloji, Agnozi, Yaratıcı kısıtlar

Mimari Agnozi: Eksiltili Algının Mekanları Architectural Agnosia: Spaces of Fragmented Perception

Hülya YAVAŞ, ORCID: 0000-0002-8153-2118

Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 13.06.2024, Revize tarihi/ Revised: 18.06.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 12.03.2026

Extended Abstract

Reality is constructed as a composite experience unique to the perceiving subject. The boundaries of reality are drawn according to a cumulative process formed in the subject's mind and are experienced based on the subject's perceptual capacities. It is difficult to convey first-hand experiences, which offer a personal internal reality, to the third person and to grasp the essence of these experiences from a third person's perspective. These unpredictable areas in perception can only be described in a fragmented manner using the pieces of experience obtained from primary subjects. This paper aims to look at space by stepping outside the usual perceptual positions. It examines how space, as a system of relationships, can be transformed and established through fragmented perception that struggles to establish holistic relationships. Therefore, the concept of agnosia, borrowed from cognitive neuroscience and pointing to perceptual constraints, is discussed in the context of architecture. Agnosia is a rare perceptual condition characterized by fragmented perception. It points to deficits in a specific sensory field, a lack of association, difficulties in forming the whole from the parts, and integrative challenges in connecting them with context. To develop empathetic approaches toward this perceptual position, the paper mentions the concept of neurophenomenology, which seeks ways to bridge the gap between first-person and third-person experiences.

*The research materials consist mainly of narratives and spatial drawings from case studies about visual agnosia. For this reason, this paper focuses on a fragmented, deconstructive perception and its representation, analyzing how the spatial components are perceived and interpreted, primarily through cases of visual agnosia. Case studies include Dr. P. with visual agnosia and Madeleine J. with tactile agnosia, both mentioned in *The Man Who Mistook His Wife for a Hat*; Lilian with visual agnosia, mentioned in *The Mind's Eye* by neurologist Oliver Sacks; and John, who was observed for 26 years by cognitive neuropsychologists Glyn Humphreys and Jane Riddoch. Since systematic examination of multi-components of space or spatial reality, a *Spatial Taxonomy* has been prepared. In this taxonomy, the physical, perceptual, conceptual, behavioral, and contextual components that constitute space are grouped according to the tangible and intangible descriptions of Bryan Lawson, Leland Roth, and Nezih Eldem. Through these case studies, the perception and interpretation of the spatial components through agnostic filters have been analyzed and listed in this *Spatial Taxonomy*. These implications are supported by examining the drawings of individuals with agnosia.*

It is argued that the conceptual unity established by injecting (conceptually transferring) the concept of agnosia into architecture can be described under the term “architectural agnosia”. This condition encompasses incomplete or fragmented spaces, spaces constructed within specific constraints, and a fragmented, detailed, and incomplete perception that arises from the experience of these kinds of spaces, resulting in difficulty in achieving a holistic understanding. The gaps left by such fragmented perception have been evaluated as creative constraints, offering opportunities for creative completion by the perceiving subject.

From this perspective, it is clear that designing spaces for individuals with such special conditions would require particular sensitivities. Studies show that these individuals carry out their daily lives through memorized codes and routines. Therefore, the following design suggestions are proposed: Creating hierarchies such as gradations to help distinguish objects from the background space where agnostic individuals live, incorporating horizontal and/or vertical elements that can create shading through raising and lowering to enhance figure-ground separation and contrast, using contrasting colors to help distinguish spatial details and objects, creating dramatic dimensional differences, providing spatial relationships and orientation with different sensory stimuli (such as smell or sound), designing minimal and simple spatial organizations, being aware of the people with visual agnosia have difficulties in identifying visual references.

In conclusion, this paper emphasizes that rare neurological disorders like agnosia, considered as creative constraints, should be taken into account in spatial design to foster unconventional spatial approaches beyond general assumptions and normative rules.

Keywords: Spatial perception, Fragmented perception, Neurophenomenology, Agnosia, Creative constraints

Giriş

Gerçeklik; algılayan özneye has, çok bileşenli, bileşke bir deneyim sonucunda kurulur. Gerçekliğin sınırları, öznenin zihninde oluşan kümülatif bir süreç doğrultusunda çizilir ve öznenin algısal kapasitelerine bağlı olarak deneyimlenir. Kişiye özgü içsel bir gerçeklik sunan birincil (*doğrudan*) öznel deneyimleri üçüncül öznelere aktarmak ve üçüncü bir konumdan bu deneyimlerin özünü kavramak zordur. Algıda öngörülemez bu alanlar, birincil öznelere edinilen deneyim parçaları ile ancak eksiltili biçimde tarif edilebilir.

Bu çalışmada, mekân ile ilişkimizde aşına olmadığımız deneyimler aracılığıyla, alışkın olmadığımız algısal pozisyonlar kazanmak ve bu pozisyonlardan kazanılan filtreler ile mekâna yeniden bakmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bilişsel nörobilimden ödünç alınan, algısal kısıtlara işaret eden agnozi kavramını mimarlık bağlamında ele alarak, mekânsal gerçekliğin belirli kısıtlar çevresinde nasıl dönüşebileceği araştırılmıştır. Makale kapsamında agnozi, belirli eksiklikler üzerinden yaratıcı tamamlanma yollarıyla algısal normların ve standartların dışında mekânlar üretmeye tetikleyici bir araç olarak ele alınmıştır. Böyle bir algısal pozisyona dair empatik yaklaşımlar geliştirebilmek için vaka çalışmaları olarak nörolog yazar Oliver Sacks'ın *Karısını Şapka Sanan Adam* kitabında bahsettiği görsel agnoziye sahip Dr. P. ve dokunsal agnoziye sahip Madeleine J., *Aklın Gözü* kitabında bahsettiği görsel agnoziye sahip Lilian örnekleri ile bilişsel nöropsikolog ve akademisyen Glyn Humphreys ve Jane Riddoch'un 26 yıl boyunca kendisini gözlemleyip deneyler yaptıkları, görsel agnoziye sahip John örneğinden faydalanılmıştır. Bu vaka örnekleri taranarak agnoziye sahip kimselerin deneyimleri aracılığıyla, mekânsal algının eksiltili halinin ve fragmantal yapıdaki mekânsal gerçekliğin izi sürülmüştür.

Bir ilişkiler sistemi olarak mekânın eksik parçalarla ve ilişkileneden yoksun bir algıyla, agnozi filtresiyle, ne ölçüde kurulabileceği ya da böyle bir

algı filtresinden geçen eksiltili mekânın boşluklarının nasıl tamamlanacağı soruları tartışmaya değer bulunmuştur. Çok bileşenli mekânsal gerçekliği sistematik ve kategorik biçimde incelemek üzere bir Mekânsal Taksonomi yapılmıştır. Bu taksonomide mekânı kuran fiziksel, algısal, kavramsal, davranışsal, bağlamsal bileşenler Bryan Lawson, Leland Roth ve Nezi Eldem'in tanımları doğrultusunda niteliksel ve niceliksel yönleriyle gruplanmıştır. Vaka örneklerinden faydalanarak mekânı kuran bu kavramların agnozik filtrelerle nasıl algılandığı ve deneyimlendiği listelenmiştir. Bu sınıflandırma, agnoziye sahip bireylerin çizimleri üzerinden incelemeler yaparak desteklenmiştir.

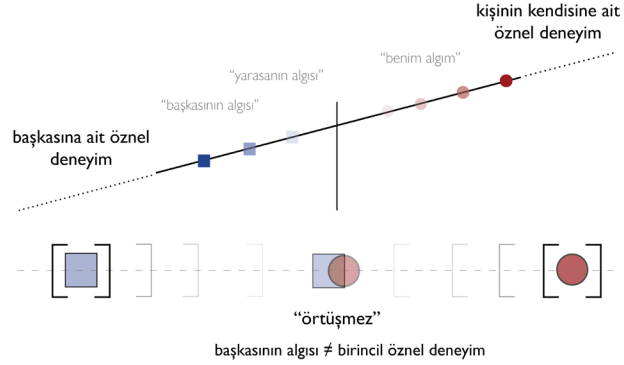
Agnozi ile ilgili bu uç deneyimlerden ve algılama biçimlerinden hareketle; agnozi kavramının mimarlığa enjeksiyonuyla kurulacak kavramsal birlikteliğin mekânsal karşılıkları olarak tamamlanamayan, eksiltili mekânlar, belirli kısıtlar çerçevesinde kurulmuş mekânlar ve bu tür mekânların deneyimlenmesiyle oluşan parçalı, eksiltili, detay odaklı, bütüncül anlama ulaşmada zorluk yaşanan algılama halinin mimari agnozi başlığı altında tarif edilebileceği öne sürülmüştür. Böyle eksiltili bir algının bıraktığı boşluklar, algılayan özneye yaratıcı tamamlama yolları sunan imkanlar olarak değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, böyle üretken bozukluklara sahip öznelere için mekân tasarımında dikkate alınabilecek ilkeler önerilmiştir.

Birincil Deneyimin Ötesi: Algıda Öngörülemeyen Alan(Lar)

“Acaba onun ‘gerçeklik’ duygusu nasıl bir şey? ... sürekli ürettiği uydurmacalar ve yanılsamalarla ... gerçekdışı bir dünyanın içinde kaybolmuş birinin ıstırabını mı çekiyor?” Oliver Sacks (2020b, 131)

Thomas Nagel (1974), “Yarasa Olmak Nasıldır?” isimli makalesinde bilinç (*consciousness*) ve deneyimin öznel (*subjective*) karakteri arasındaki ilişkiye işaret eder. Hayal gücümüzün temel malzeme olarak kendi deneyimlerimiz üzerinden şekillenen

Şekil 1: Öznel deneyim/algı ile başkasının deneyimi/algısı arasındaki değişken mesafe temsili

zihinsel sınırları çerçevesinde, başka bir hayvanın (*çevresini ekolojasyon yoluyla algılayan bir yarasa*) ya da insanın (*çevresini baston dokunuşuyla algılayan doğuştan kör ve sağır bir insan*) öznel deneyiminin; başka bir insan için erişilebilir olmadığından, bu sebeple başkasına ait bu deneyimlerin nasıl bir şey olduğuna dair tahminlerin şematik olmaktan öte gidemeyeceğinden bahseder. Birincil deneyimin ötesini, diğer bir deyişle “başkasının algısı”¹’nı Nagel, yarasanın yarasa olmasının nasıl bir şey olduğuna yönelik sorular üzerinden açar. Yarasanın beyin yapısının; sonar ve ekolojasyon yoluyla mesafe, boyut, şekil, hareket ve doku gibi mekânsal nitelikleri kavrayabilecek şekilde olduğunu ve bu algı biçiminin sahip olduğumuz duyumsama mekanizmalarına benzemediğini söyler. Spesifik bir öznel karaktere sahip bu deneyimlerin, kavrayabilme yeteneğimizin ötesinde olduğunu hatırlatır.¹

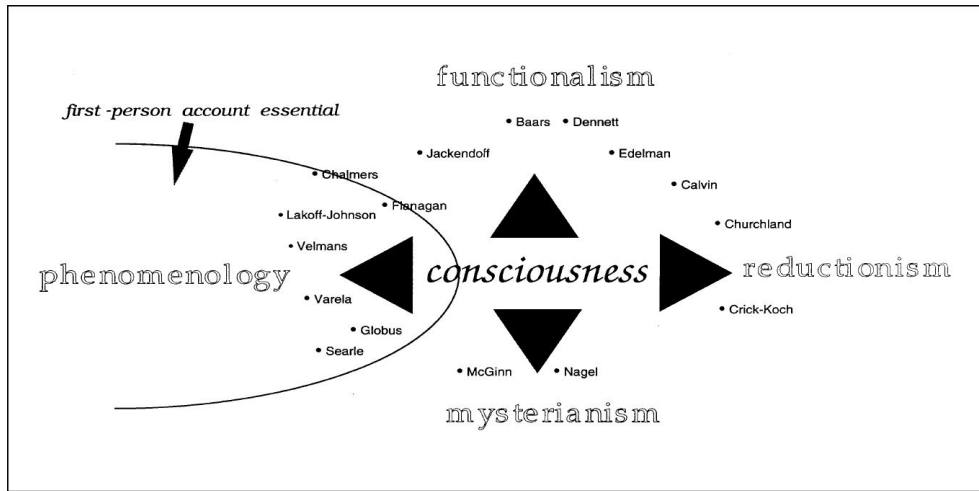
Nagel; deneyimlerin öznel karakterini, bu deneyimlere sahip olamayanların anlayabilmesini amaçlayan, empati ve hayal gücüne bağlı olmayan nesnel bir fenomenolojiye dair spekülâtif bir öneri sunar, bunun yeni kavramlar ve yöntemler oluşturmak için bir potansiyel olarak düşünülebileceğini söyler. Sonuç olarak, başkasına ait olan öznel deneyimi anlamak tarafımızca zordur ve bu deneyimi anlamak, bu deneyimin nesnel karakterini tarif etmek üzerine olan çabalar; bu biricik deneyimi nesnelleştirmeye yönelik, tartışmalı indirgemeler olarak sonuçlanabilir. Nagel’in deneyimiyle kişinin kendisi ve başkası arasındaki mesafe bir süreklilik çizgisi üzerinde değişebilir (Şekil 1). Bu makalede agnoziye sahip bireylerin algısına yönelik

deneyimler, bilginin mutlak oluşuna mesafeli bakmamızı sağlayacak deneyimler olarak ele alınmıştır. Başkasının algısına, farklı algı pozisyonlarına olan mesafeyi azaltmak amaçlanırken; kurulu algı haline, mutlak olana, genel kabullere olan mesafeyi arttırmak amaçlanmıştır. Bu makale, yarasa olmanın öznel deneyimini anlama gücüne benzer şekilde, agnozi gibi aşına olunmayan nörolojik durumların filtresiyle mekânsal algının nasıl şekillendiği sorusuna odaklanmaktadır.

Kişinin algılama, duyumsama, anımsama gibi farkındalık (*awareness*) deneyimlerinin birlikte yaşandığı süreç bilinç (*consciousness*) olarak adlandırılır. Tevfik Alıcı, “Gerçek Bir Yanılsama: Bilinç” adlı kitabında bilinci oluşturan öznel deneyimlerin en küçük birimi, nesnel gerçekliğin yalnızca bizim algıladığımız bir görünümü olarak “qualia” kavramından söz eder (2019). Kısaca ham duyuşal his, öznel duyum olarak tanımlanabilen “qualia”, zihinsel durumların mahremiyetini ve ifade edilemezliği halini açıklamak için önemli bir role sahiptir.

Bilişsel deneyimler, özne içinde etkileşimli bir sürecin ürünleri olarak akış ve devinin halindedir. Algılanan dünya; dışsal gerçekliğin doğrudan bir kopyası olmaktan ziyade, algısal erime, solma, ketlenme ve harmanlanma gibi işlemlerden geçerek inşa edilir. Bu durum, devingen ve diyalektik bir algı anlayışına² işaret eder (Crary, 2019, 115) ve deneyimlerin öznel arası doğrudan aktarılmasının zorluğunu destekler. Bu noktada fiziksel olmayan boyutta gerçekleşen öznel-zihinsel deneyimlerin özünü araştırmak üzere fenomenoloji ve

- 1 Bilinç fikrinin, özellikle içgörünün, esas olarak başkalarının zihinlerini kafamızda canlandırılmayı sağlamak için evrimleştiği düşüncesi ilk defa Nickolas Humphrey tarafından Cambridge’de düzenlenen bir konferansta öne sürülmüştür ve “Diğer Zihinler Kuramı”na ilham olmuştur (Ramachandran & Blakeslee, 2019, 281). Diğer Zihinler kuramının sorunsallaştırılmasını tarihsel bağlamda incelemek üzere bkz. A. Avramides, “Other Minds” (The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Winter 2020 Edition)
- 2 Crary, “öznel görme” üzerine düşüncelerini; özne tarafından ve öznenin içinde üretilen optik ve zamansal bir deneyim olarak “art-inge” kavramını geliştirenlerden J. F. Herbart, G. W. F. Hegel, J. W. Goethe’nin çalışmalarını üzerinden açar (2019).
- 3 D. J. Chalmers, “Facing up to the Problem of Consciousness” (Bilinç Problemiyle Yüzleşmek) isimli makalesinde (öznel/birincil/bilinçli) deneyimi açıklaması zor bir problem olarak ele alır ve sorunun çözümüne dair indirgeyici olmayan, yapısal tutarlılık içeren rafine kuramlara ihtiyaç olduğunu söyler (Chalmers, 1995). Varela, “Neurophenomenology: A Methodological Remedy for the Hard Problem” isimli makalesinde Chalmers’ın açtığı bilinç problemi tartışmalarının ışığında önerdiği nörofenomenolojik stratejinin ana hatlarını, zorluklarını ve sonuçlarını tartışır (1996).

Şekil 2: Varela'nın bilinç tartışmalarındaki konumunu anlattığı dört yönlü eskizi (A four-way sketch) (Varela, 1996).

nöroloji birlikteliğine değinmek önemli bulunmaktadır.

Francisco J. Varela, birincil deneyimin indirgenemez bir fenomen alanı olarak kabulü³ ile, fenomenolojik yönelimsellik (*intentionalism*), öznelarasılık (*intersubjectivity*) gibi kavramlardan esinlenerek “deneyim” kavramını “nörofenomenoloji” olarak adlandırdığı bir metodolojiyle yeniden araştırmayı önerir. Varela metodolojisini kurarken öncelikle bilinç üzerinden gelişen tartışmaları; indirgemecilik⁴ (*reductionism*), işlevselcilik (*functionalism*), bilinmezlik (*mysterianism*) ve fenomenoloji (*phenomenology*) olarak dört yönde açar ve kendi pozisyonunun fenomenoloji ekseninde yer aldığını belirtir (Şekil 2).

Bilişsel bilimle verimli diyalog halindeki fenomenolojik konumu tanımlayan birincil/doğrudan deneyim (*lived, first-hand experience*) ve dışsal/dolaylı deneyim (*external account of experience*) arasındaki aktarımın yapısına ve “deneyim” kavramının özüne odaklanır. Deneyimin özüne dair yeni bir bakışın temelini fenomenolojik indirgeme (*phenomenological reduction, PhR*) olduğunu söyler ve bu indirgeme için dört yaklaşım sunar. Bu açılımlar: Otomatik düşünce kalıplarını askıya alma (*attitude: reduction*), sezgisel içeriğinin azımsanmaması gereken deneyimin doğrudan olmayışının, yani birincil deneyime olan mesafenin yeni ufuklar ve anlayışlar geliştirmede önemi (*intimacy: intuition*), deneyimlerin varyasyonlarının (*variations*) aktarılabilirliği ve cisimleşebileceği (*embodiment*) geniş

koşulların fenomenolojik indirgemedeki kurucu rolü şeklinde özetlenebilir. Varela, nörofenomenolojinin indirgenemez birincil ve üçüncül deneyim alanları arasında köprü kurmaya dair soruları yeniden çerçeveleyebilecek potansiyel bir yaklaşım olduğunu vurgular. Bu bakış açısı aracılığıyla, deneyimlerin özünü odağına alan fenomenoloji ile zihinsel deneyimlerle ilgilenen bilişsel bilimlerin karşılıklı kısıtlamalar yoluyla birbirine eklenme yollarını arar. Böylece birincil deneyimin aktarılmasına yönelik “zorluk”, yeni araç ve yöntemlerin geliştirilmesinin zorluğu şeklinde yeniden anlamlandırılabilir (Varela, 1996).

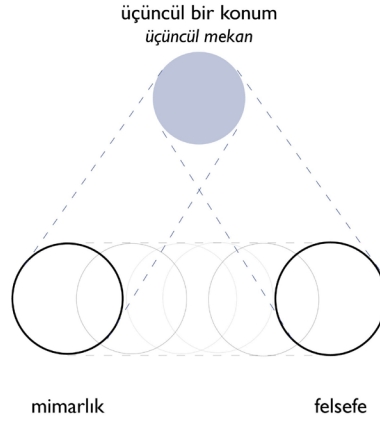
Mekân Algısında Disiplinler Arası Yaklaşımlar

“Mekân, onu dönüştüren kavram yanılığarı ve varsayımlar, alışkanlıklar ile çevrelenmiş durumdadır. Mekânsal manipülasyon sanatı ya da bilimi olarak mimarlık, diğer disiplinler veya pratikler gibi buna dahil olmalıdır.” Elizabeth Grosz (2001, 115)

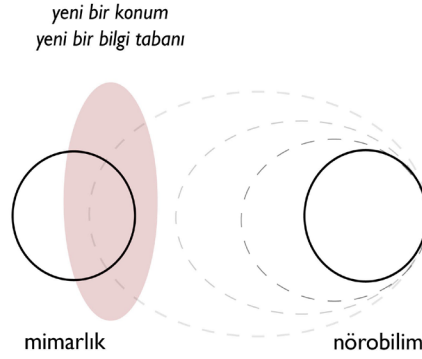
Mimarlığa dışarıdan -farklı bir disiplinin içinden- bakmakla ilgili olarak Elizabeth Grosz (2001), mimarlık ve felsefe disiplinlerinin hiyerarşisiz biçimde etkileşimde bulunabilecekleri, iki disiplinin de “dışında” bir konum kazanmak veya her iki disiplinden “dışarıda” olarak adlandırdığı üçüncü bir mekân ihtiyacı duymak üzerine keşif niteliğindeki “Architecture from the Outside” adlı

4 Biyolog Peter Medawar'a göre indirgemecilik, bir bütünün kendisini oluşturan bileşenlerinin fonksiyonu olarak temsil edilebileceği inancıdır. Bu fonksiyonların; bileşenlerin uzamsal, aradık düzeni ve birbirleriyle etkileşim şekliyle ilgisi vardır (Ramachandran & Blakeslee, 2019, 288). Karmaşık bir fenomen, bu fenomeni kavrayabilmek için fenomenle aynı düzeyde tanıma sahip nedenlere ve etkileşimlere dayanan bileşenlerine indirgenerek tarif edilebilir (Ramachandran, 2019, 392). Makale kapsamında “başkasının” algısı/ deneyimi üzerinden açılımlar ve çıkarımlar; örneklenen deneyimin bütünüyle aktarılamayacak bir alan olduğu kabulüyle ilerler, ancak deneyimin bileşenleri/analizi üzerinden geliştirilen yöntemin indirgemeci bir yönü olduğu söylenebilir.

Şekil 3: İki disiplinin dışında, üçüncü bir konumdan bakış, temsili

Şekil 4: Disiplinler arası sınırların genişlemesi, üst üste binen disiplinler arası bölgelerin yeni bir bilgi tabanı oluşturmaya, temsili

kitabında; “dışarı” için paradoksal bir mekân tarifi yapar. Dışarısının hiçbir zaman tam olarak ele geçirilecek bir yer olmadığını, çünkü her zaman “başka”, “farklı” ve “uzakta” olduğunu söyler. Dışarıda olmanın kendine bir perspektif olanağı tanıma, “içeri”den görülemeyeni görme imkanı yarattığını vurgular. Aynı zamanda kazanılan yeni konumu eleştirel olarak değerlendirme ve başkalarıyla karşılaştırma imkanından bahseder. Felsefeyi mimarlık bağlamında incelemenin, kendi teorik bağlamından koparılması ve mimari amaçlar için dönüştürülmüş, zedelenmiş felsefi kavramlar ve önermeler kullanma ihtiyacı doğurabileceğini; mimarlığı felsefe bağlamında araştırmanın ise felsefi söylemin gerekliliklerine ve felsefi spekülasyonun soyutlmasına maruz kalmayı gerektirebileceğini söyler. Her iki durumda da bir disiplinin kendi iç gereksinim ve kısıtlamalarına göre ötekini indirgeyeceğini iddia eder. Bu sebeple, her

iki disiplini de kendilerinin dışında üçüncü bir konuma koyarak (Şekil 3), birbirlerine bağlı söylemler, tartışmalar üretilebileceğini belirtir. Grosz’un mimarlık ve felsefe üzerinden açtığı “dışarıda”, üçüncü bir konumda kurulan üretken birliktelik düşüncesi; bu makalenin ilerleyen kısımlarında mimarlık ve nörobilim üzerinden ortak bir zeminde tartışılacaktır. Academy of Neuroscience for Architecture (ANFA) kurucusu John P. Eberhard, nörobilimin sınırlarını genişleterek mimarlık için yeni bir bilgi tabanı ortaya çıkarabileceğimizi (Şekil 4) söyler. Beynimizin mekân deneyimindeki rolünü anlamak üzere bilinç kavramının önemine değinir. Edelman ve Toroni’nin “A Universe of Consciousness” kitabına atıfta bulunarak beyin-beden-dünya etkileşimiyle gelişen bilincin, bilinçli deneyimin temel özelliklerini ve “qualia” teriminin rolünü kavrayabileceğimizi söyler. Bu süreçleri kavramanın, tasarımcıların tasarımlarının kullanıcıları hakkında düşünme biçimlerini değiştireceğini ve bu süreçlerin nasıl değiştiğine dair ayrıntıların ancak nörobilim araştırmaları derinleştikçe ortaya çıkacağını ekler (Eberhard, 2009).

Gallese ve Gattara, bilişsel nörobilim sayesinde mimarlığa, mimari deneyime dair düşünürken kullandığımız kavramları yapıbozumuna uğratabileceğimizi söyler. Bilişsel nörobilimin mimarlık bağlamında diğer disiplinlerden farklı bir epistemolojik tutum ve metodolojik yaklaşım sunacağını öne sürer. Bununla birlikte, algı ve empati arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Kurgusal gerçekliği deneyimleme biçimimizin, gerçek yaşamı deneyimleme biçimimizle benzer nörobiyolojik mekânizmalara sahip olduğunu “bedenleşmiş simülasyon” kavramı ile açıklar. Bu kavramın eylemlerin öznelarası doğasını kavramamızda ve belirli bir mimari mekânın deneyimini anlatmak ve fiziksel deneyimin temel bileşenlerini analiz etmek için yardımcı olabileceğini belirtir (2015, 162-164).

Bunlardan hareketle, makale kapsamında, mimarlığa dışarıdan bir konum olarak bilişsel nörobilimden ödünç alınan agnozi kavramı aracılığıyla bakılmıştır. Bu iki

disiplinin sınırlarını üst üste bindirerek ve birbirine dahil ederek “mimari agnozi” adlı yeni bir konum önerilmiştir.

Algısal Kısıtlar Aracılığıyla Pozisyon Değişiklikleri: Agnozi

Pozisyon değiştirmek, dünyayı bir süre farklı açıdan görmektir (Colomina, 2008). Algısal kısıtlar ve bu kısıtların açtığı yaratıcı perspektifler, farklı disiplinlerde çeşitli biçimlerde karşılık bulmuştur. Yeni bir görme biçimi keşfetmeye dair Rahmi Ögdül; Claude Monet, Georges Seurat gibi izlenimci ressamın tıp eğitimi görmüş sanat eleştirmeni Max Nordau'nun teşhisine göre muzdarip oldukları nistagmus (göz titremi) görme bozukluğu sebebiyle doğanın fenomenlerini titrek, dinamik, keskin çizgilerden yoksun biçimde algıladıklarını ve bu yolla doğayı bozarak tuvallerine aktardıklarını söyler (2010). Tıpkı izlenimci ressamın sahip olduğu algısal kısıtların çıktısı olarak yaratıcı sonuçların üretilmesi gibi; normların dışına çıkarak yeni görme biçimleri kazanılabilir.

Aldous Huxley, meskalin etkisinde kendi algı deneyiminden bahsettiği “Algı Kapıları” adlı kitabında beyin, sinir sistemi ve duyu organlarımızın çevremizdeki bilgi kütlesine karşı “elenmiş farkındalık” geliştirdiğini ve adeta eleme vanasından geçmiş, indirgenmiş bir farkındalık dünyasında yaşadığımızı, ancak dil aracılığıyla diğer insan deneyimlerinin biriktirilmiş kayıtlarına, “öte dünyalar” a ulaşabileceğimizi söyler. Meskalin deneyiminin de beyne ait eleme vanasının etkinliğine zarar veren etki alanında olup duyuüstü algılamalara sebep olabildiğinden bahseder ve bu durumu insanın diğer zamanlarda hiç görmediği ince tonların dahi farkına varması ile örnekler. Bir tür kendini-mevcut gerçekliği aşma, sıradan algılamamanın kalıplarından sıyrılma deneyimi olarak nitelendirdiği bu deneyimi; algılamamanın olağanüstü geliştigi, iki boyutun aniden üçüncü bir boyut kazandığı, daha önce görülmeyen yoğun renklerle, yoğun ışıkla parlak biçimde aydınlatılmış “zihnin öteki bölgeleri” nin eşsiz manzaralarını seyretmek olarak betimler. Yazar, bu aşkın

deneyimi sürecinde zihninin dünyayı uzamsal kategoriler dışındaki terimlerle algıladığından, ölçümler ve konumlardan bağımsız bütünlüklü bir zaman-mekân kayıtsızlığından⁵, odaların duvarlarının dik açılarla birleşmesi gibi alışıldık mekânsal ilişkilerden kurtulduğundan, çevreye dair derinliksiz ve değişken, kübist bir bakış açısı kazandığından bahseder (Huxley, 2003).

Nörolojide bir hastalık, yaralanma, gelişimsel bozukluklar sonucunda belirli bir işlevin/becerinin bozukluğu, yetersizliği/eksikliği veya kaybı “defisit” olarak adlandırılır ve her bir zihinsel işlev yoksunluğunun özel bir adı vardır (Sacks, 2020b). Belirli bir alandaki duyumsal eksiklik, olumsuz bir izlenim uyandırsa da tıpkı Ögdül’ün ve Huxley’in örneklerinde olduğu gibi, beynin bu eksiklikler üzerinden geliştirdiği yollar, bu kısıtların sunduğu yaratıcı imkanlar olarak karşılık bulabilmektedir. Ramachandran ve Blakeslee “seçici bilinçlilik” halindeki böyle kimselerin yanılısma ile gerçek arasında kimseye ait olmayan topraklarda “çarpık dünyalar” da yaşadığını iddia eder (2019, 155).

Bu tür algısal kayıplardan agnozi kavramının düşünsel temelleri Sigmund Freud tarafından atılmıştır. Türlerine⁶ göre nesnelere, kişileri, sesleri, şekilleri, kokuları tanıyamamak, kimliklerini saptayamamak, anlamını idrak edememek, saf duyumlardan “anamlı” algılar yaratamamak olarak karşılık bulabilmektedir (Ramachandran, 2019; Alıcı, 2019). Agnoziler, Heinrich Lissauer’ın 1890 yılında önerdiği ayrımla⁷ algısal agnoziler (*apperceptive agnosias*) ve bağlantısal agnoziler (*associative agnosias*) olarak gruplanır. Alıcı, algısal agnozileri; nesnelere bütünü algılayamadığı için nesnelere parça parça ipuçlarına dayanarak, renk ve dokularına bakarak bu nesnelere bütünü hayalinde canlandırmaya çalışmak gibi özel yöntemler geliştirmiş olan vaka örnekleriyle anlatır. Bu agnozi türünde algısal verilerin eksikliği imgelem yoluyla tamamlanır. Kategorik ya da anlamsal algılamamanın ise nesnenin görüntüsü ile bu kategorik temsiller arasında kurulan bağlantı sayesinde gerçekleştiğini ve bağlantısal

5 Aldous Huxley, “Algı Kapıları” kitabında zamanın önemini yitirilmesine dair şöyle der (2005, 15): “Uzaya karşı bu kayıtsızlıkla birlikte, daha bütünlüklü bir kayıtsızlık zamana karşı da söz komusuydu. (...) Saatim başka bir evrendeydi. Gerçek deneyimin sonsuz bir süreye dahil olmuştu, sürekliliği bir şimdiye...”

6 Özalgsal görsel agnozi, ilişkilendirme görsel agnozisi, astereognozisi, işitsel agnozi, ototopagnozisi, çevresel agnozi, form agnozisi, bütünlüğü agnozi, prosopagnozisi, semantik agnozi, similtanagnozisi, taktik agnozi, zaman agnozisi, topografik agnozi, görsel-mekânsal disagnozisi, görsel agnozi gibi agnozi türleri vardır (URL-1).

7 Agnozilerin gruplandırma orijinal kaynağı için bkz. Lissauer, H. (1890). Ein Fall von Seelenblindheit nebst einem Beiträge zur Theorie derselben. Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten, 21, 222-270. Agnoziler, devam eden yıllarda daha detaylı alt gruplara ayrılarak incelenmiştir.

Şekil 5: Görsel agnozi deneylerinde kullanılan, üst üste bindirilmiş şekillerden oluşan Poppelreuter testi (De Renzi & Lucchelli, 1995, 1999)

agnozi vakalarında bizzat bu bağlantının koptuğunun varsayıldığını söyler (2019). Örneğin Şekil 5'teki Poppelreuter testinde üst üste bindirilmiş objeleri algısal agnoziye sahip bireyler tek tek renklendiremez ve tekil ana hatlarını izleyemez iken, bağlantısal agnoziye sahip bireyler objeleri tek tek tanımlayabilir, renklendirebilir fakat bu objeleri tanıyamaz, bağlamını kavrayamaz.

Alıcı, nesnelere anlamsal kategoriye göre gruplayamama örneği olarak Sacks'ın "Karısını Şapka Sanan Adam" öyküsünü örnekler (2019). Sacks'ın bu öyküsünde görsel agnoziye sahip ressam, müzisyen Dr. P., kendisine gösterilen bir gül bitkisini görmesine rağmen kimliğini tanımlayamamış, bitkinin karmaşık geometride bir nesne olduğunu belirtmiş, ancak bitkiye yaklaştıkça kokusunu duyararak zihninde bütünsel bir temsilini kurabilmiş ve böylece bu nesnenin gül olduğu çıkarımına varabilmiştir. Başka bir deyişle Dr. P., gerçekliği görerek değil, koklayarak fark edebilmiştir (Sacks, 2020b).

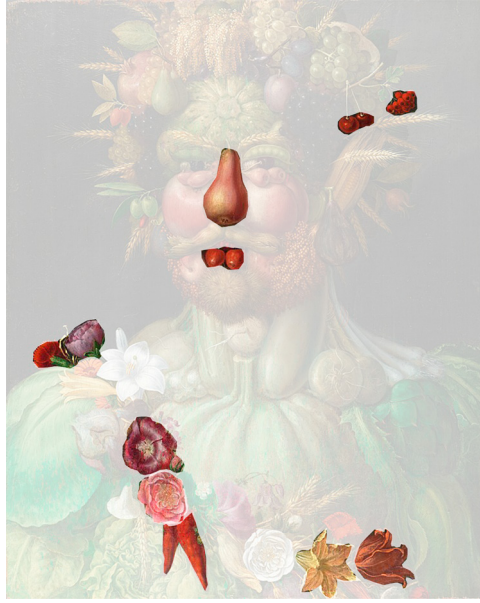
V. S. Ramachandran (2019), "Öykücü Beyin" adlı kitabında görsel agnoziye sahip bir kişinin deneyimini; kişinin kim olduğunun görünüşünden değil "sesinden" tanınması, gözler önünde "görülen" nesnelere bir anlamda zihnin odağı dışında kalması ve aslında "görülebilmesi", alışılmış nesnelere

dahi ne olduğunun algılanamaması, nesnenin bütününe teşhis edilememesi, bunun yerine parçalarının detaylı biçimde tarif edilebilmesi ve mekânsal durumları, boyutları ve hareketleriyle ilgili çıkarımlarda bulunulabilmesi şeklinde listeler. Ramachandran bu dar görüş açısını (tunnel vision), karmaşık nesnelere dolu bir mekânda belli bir nesneyi ayırt edememe ya da ağaca bakarken ormanı görememe haline benzetir.

Wolfe'a göre beyin, baktığı her manzaranın bütün olarak temsilini yaratmak yerine, adeta belli bir bölgeye spot ışığı yansıtmasına yalnızca dikkat ettiği bölgede bulunan nesnelere temsilini oluşturur⁸. Nesne spot ışığı altında kaldığı müddetçe renk, şekil, yönelim, hareket gibi görsel bilgileri beyin bir araya getirip nesneye ilişkin bütünsel bir temsil oluşturur. Beyin dikkatini başka nesneye yönlendirdiğinde ise, oluşturulan temsil dağınık ve nesne bilinçli deneyimlenen algının dışında kalır (Alıcı, 2019, 191). Ramachandran'a göre agnoziye sahip bireyler zihinlerinde tek bir nesne oluşturmak için görsel imgenin hangi parçalarının bir araya gelmesi gerektiği konusunda zorluk çekerler ve bu süreç kesintisi bölümlenme (segmentation) olarak adlandırılır. Agnozi durumunda işte bu bölümlenme süreci zarar görür ve imgeyi tamamlayacak boşluklar eksik kalır (Ramachandran, 2019, 103).

Ramachandran ve Wolfe'un belli bir odak çevresinde görme deneyiminin agnozi ile paralelliklerinden hareketle, konuyu mimarlık zemininde tartışmak üzere parça-bütün ilişkisi ve bağlamın önemine dair Pallasmaa'nın düşüncelerini anmak önemli bulunmaktadır. Pallasmaa odaklanmış görmenin dünyayla karşılaşmayı, çevresel görmenin ise dünyanın teniyle sarmalanmayı sağladığını söyler. Çevresel görmenin mekânla bütünleştirici rolünü vurgularken odaklanmış görmenin deneyimleyiciyi mekânın dışına iterek salt izleyici kıldığını belirtir (Pallasmaa, 2014). Bundan hareketle belirli bir alana odaklanmış, eksiltili bir görmenin/duyumun; bütünsel mekân deneyimini olumsuz etkileyebileceği düşünülebilir.

8 Benzer düşünceler, 1999 yılı tarihli çalışmasıyla Wolfe'den önce, karanlığın nasıl görüldüğünü anlamak için gaz lambasıyla bakmaya benzeten James (1897), analojinin modern bir versiyonu olarak yalnızca kapısı açıldığında içyüzü aydınlanan buzdolabı benzetmesiyle açıklanabileceğimiz "Buzdolabı metaforu" ile Blackmore (2005) tarafından da anılmıştır (Alıcı, 2019, 191-192).

Şekil 6: Giuseppe Arcimbaldo, *Vertumnus*, 1591 (URL-2) ve bütünü algılayamama hali temsili

Agnozinin belirli türlerine göre bu bütüncül deneyim farklı biçimlerde yeniden kurulabilir.

Belirli bir alanda idrak yitimine karşılık gelen agnozi türlerinden mimarlık bağlamında ele alınabileceği düşünülen ilişkili terimlerden biri simultanagnozidir. Simultanagnoziye sahip kişiler, dünyayı parçalı, dağılmış/çözülmüş halde objeler ve sahneler şeklinde algılar. Tekil objeleri bütüncül sahne içerisinde konumlandıramaz, bunları birbiriyle ilişkilendirebilecek referans noktaları seçemez (Dalrymple, Barton, & Kingstone, 2013). Bu algı bozukluğunda kişiler farklı nesnelerin bir arada bulunduğu bir resimden yalnızca tek bir nesneyi algılayabilmekte, bu nesneyi çevreleyen diğer uyaranlar ise ihmale uğramaktadır. Böyle bir algı filtresine sahip bireylerin “arka plan algısı” bozulmuş durumdadır (Alici, 2019, 179). Bu durum, Giuseppe Arcimbaldo'nun *Vertumnus* isimli eserinde (Şekil 6) meyvelerin, bitkilerin tek tek görülebilmesi fakat ortaya çıkardıkları insanın görülememesi şeklinde örneklenebilir. Kısacası, detay odaklı bir görme (algılama) söz konusu olup bütüncül algılama gerçekleşmemektedir. Buna paralel olarak duyumsal izolasyon hali ve parçaları bir araya getirmede zorluk yaşamının, görsel-mekânsal agnozi türü ile de mimarlık

bağlamında ilişkilenererek ele alınabileceği düşünülmektedir. Bu agnozi türü ile ilişkili olarak görsel-mekânsal hafızadaki bozuklukların; kişilerin alışkın oldukları çevrelerde örneğin evde odaları, şehirde belirli yapıları bulmada, yol tarif etmede ve öğrenmede zorluklar yaşamalarına sebep olduğu söylenmektedir (Karşıdağ, Şahin, & Çınar, 2016).

Bu örneklerden hareketle parça odaklı ve çevresel ilişkilendenmeden yoksun agnozik bir algılamanın; değişken mekânsal sınırlar ve ilişkiler tanımladığı, üst ölçekten bütüncül anlamın kavranamadığı, algısal eksikliklerin başka duyumsal telafiler yoluyla tamamlandığı yaratıcı boşluklar bıraktığı çıkarımları yapılmıştır. Böyle eksilteli bir algılama hali ve mekânsal temsilleri bu çalışmanın iz sürdüğü alanlardır.

Agnozik Deneyimlerle Mekânî Kuran Bileşenlerin Dönüşümü: Bir Taksonomi Denemesi

“Duyular, duygular, içgörüler, hayaller... Bütün bunlar özeldir ve sembollerle ikinci ellerin aracılığı dışında iletilemez. Deneyimler hakkında bilgi biriktirebiliriz ama deneyimlerin kendilerini biriktiremeyiz.” Aldous Huxley (2003, 10)

Bu araştırma kapsamında agnozik filtrelerle

algılama üzerine vaka çalışmalarından derlenen deneyim anlatıları ve agnoziye sahip kimselerin çizimleri araştırma materyalleri olarak kullanılmıştır. Vaka çalışmaları; böyle bir algılama halini, beyindeki farklı görsel işlemlerin ayrımını ve nöral temellerini anlamak için birincil deneyimin bilgisine ulaşamayan üçüncül öznelerle bir pencere açar (Humphreys & Riddoch, 2014). Bu amaçla analiz edilen vaka çalışmaları: Oliver Sacks'ın *Karısını Şapka Sanan Adam* kitabında bahsettiği görsel agnoziye sahip Dr. P. ve doküsal agnoziye sahip Madeleine J., *Aklın Gözü* kitabında bahsettiği görsel agnoziye sahip Lilian ile Glyn Humphreys ve Jane Riddoch'un 26 yıl boyunca gözlemledikleri görsel agnoziye sahip John örneğidir.

- Humphreys ve Riddoch, "To See But Not To See: A Case Study in Visual Agnosia Revisited" (Görmek ama Görmemek: Görsel Agnozi Üzerine Yeniden Ele Alınmış Bir Vaka Çalışması) isimli kitaplarında 26 yıllık süre boyunca gözlemledikleri görsel agnozi ve ilave defisitlere sahip olan John'u objeleri, yüzleri, kelimeleri, renk, derinlik, hareket ve alışkın olduğu çevresini tanıma/ayırt etme, algılama biçimi yönlerinden araştırmış ve deneylerinin sonuçlarını anlatmışlardır. Bu uzun süreli gözlemleri bilişsel nöropsikoloji alanındaki gelişmelerin paralelinde yürütmüşlerdir. Bellek ve algısal süreçlerle yeniden kalibre edilen dinamik bir süreç olarak "görme"nin, agnozi filtresiyle yıllar boyunca nasıl değiştiğini gözlemlemişlerdir. Ayrıca, kompleks şekil-zemin ilişkileri olan elemanlardan oluşan bir görselde, objelerin tekil bileşenlerinin bütün formu kuracak entegrasyonundaki eksikliği "bütünleştirici agnozi" vakası olarak nitelendirmişlerdir. Bunun yanı sıra, John'un agnozik dünyasında yaşamını nispeten kolaylaştıran evinin özelliklerini de tarif etmişlerdir. Bu ev; birinci katta, cumbası olan ve girişinde tanımlayıcı bir referans noktası olarak kullanılabilir bir ağaç bulunan,

bahçesinde güller olan (kokusal bir referans olarak değerlendirilebilir) bir evdir. Burada rutinler halinde yemek yenmektedir ve John yemekte kendisine eşlik eden (böylece pek çok eleman içeren bir yemek masasında neyin yenmesi gerektiğine dair ona yardımcı olan) kalabalık gruptaki insanları seslerinden tanımaktadır. Bahçıvanın desteği ile bahçede çalışabilmektedir (Humphreys & Riddoch, 2014). Kısacası duyuşsal eksikliklerini; günlük yaşamında belirli referanslar, sade düzenlemeler, farklı duyuşsal referanslar, rutin eylemler ve zaman zaman kişisel destekler ile tamamlayabilmektedir.

- Oliver Sacks'ın "Karısını Şapka Sanan Adam" öyküsünde görsel agnoziye sahip, bütüncül algı yeteneğini yitiren ressam, müzisyen Dr. P., ayrıntıları görmekte fakat bütünü görememekte, bütünü idrak edememektedir. Kişilere ve nesnelere dair ayırt edici işaretler olmadığı müddetçe onlarla ilişki kuramamakta, onları görememektedir. Kişiler durağanken onları tanıyamamakta fakat hareket ettiklerinde kendi tabiriyle "bedenlerinin müziğini" ayırt ettiğinden o kişilerin kim olduğunu belirleyebilmektedir. Dr. P., çevresindeki nesnelere, kişiler gibi unsurların konumunu, onların birbiriyle ve kendisiyle olan bütüncül ilişki içinde görememektedir, çünkü ilişkilendirme yetisinden yoksundur. Nitekim muayene sonrası şapkasını ararken karısının kafasını şapkası sanması bunun en belirgin örneklerindedir (Sacks, 2020b, 24-39).
- Oliver Sacks'ın "Aklın Gözü" kitabında geçen görsel agnoziye ve aleksiye sahip vaka örneği olarak Lilian, nesnelere görünüşüne göre ayırt edememekte, bunun yerine nesnelere boyutlarına, konumlarına göre sınıflandırarak, yerlerini ezberleyerek ve hareketlerini gözlemleyerek ayırt edebilmektedir. John'a benzer

biçimde şekil-zemin algısında zorluklar yaşamakta, bir nesneyi arka plandan(duvardan) görsel anlamda ayırma, zemindeki topografik değişiklikleri kavrama konusunda yardıma ihtiyaç duymaktadır. Buna ek olarak sağ yönlü görsel ihmal sorunu olan Lilian'ın görsel dünyası başlı başına eksiltilidir ve bu eksikliği tamamlamak üzere dokunmaya, işitmeye, belleğine bağlıdır. John ve Dr. P. ile paralel olarak alışkın olduğu ortamlarda, kendi evinde bile yolunu bulma konusunda zorlanmakta, görsel yönelim bozuklukları yaşamaktadır. Nitekim bu durum Frank Benson'a göre "çevre agnozisi" olarak adlandırılmaktadır (Sacks, 2020a, 13-34).

- Görsel agnozi ağırlıklı bu üç vakadan farklı olarak, yine Oliver Sacks'ın vaka çalışmalarını anlattığı öykülerden alınan, hayatının 60 yılı boyunca dokunsal agnozi ile yaşamış olan Madeleine J. örneğinde ise eller adeta bedeninin bir parçası değilmişçesine yabancıdır ve dokunsal algıda, nesnelere dokunarak tanınmasında kullanılamamaktadır. Madeleine J.'nin dünyası görseller ve onlara karşılık gelen kelimelerden ibarettir. Üç örnekten farklı olarak Madeleine J.'nin dokunsal agnozisi

zamanla tedaviye yanıt vermiş ve uzun yıllar sonra dünyayı dokunsal yönden de keşfetmiş, kelimelerin ve görsellerin karşılığı olarak dokunsal belleği sıfırdan inşa edilmiştir. Algıladığı dünyayı dokunsal olarak yeniden üretme konusunda yoğun isteği ve eylemi, bir heykeltraş olarak yaşamını sürdürmesini sağlamıştır (Sacks, 2020b, 76-82).

Agnozi üzerine incelenen bu vaksa çalışmalarındaki "aşına olunmayan" deneyimler; mekânsal gerçekliği kuran kavramların sıralandığı ve agnozi filtresiyle bu kavramların nasıl algılandığına dair çıkarımların üzerine işlendiği bir Mekânsal Taksonomi (Tablo 1) üzerinde kategoriler halinde gruplandırılmıştır.

Mekânsal gerçekliği(mekânı) kuran kavramların listelenmesi:

Bryan Lawson (2001), "Language of Space" adlı kitabında, mekânı algılama mekânizmaları olarak boyut ve mesafe (*size and distance*), ölçek (*scale*), hareket aracılığıyla değişen algıyı referans veren hareket ölçeği (*scale of movement*), ölçek aracılığıyla değişen toplumsal hiyerarşi algısına referans veren ölçek ve sosyal düzen (*scale and social order*), ön plan ve arka plan (*foreground and background*), düşeysellik (*verticality*), simetri (*symmetry*), renk (*colour*), nicelik (*number*), anlam (*meaning*) ve bağlam (*context*) kavramlarını kendi deneyimleri üzerinden

Şekil 7: Nezih Eldem'in Mekân Örgütlenmesi ders notlarından kesitler (URL-5).

Tablo 1: Mekânsal Taksonomi

mekan algılama mekanizmaları		mekan kuran kavramlar		deneysel örneği: görsel agnozi + prosopagnozi + aleksi + akromatopsi + topografik agnozi >> bütünlleştirici agnozi <i>John</i>	deneysel örneği: görsel agnozi <i>Dr. P</i> (Karsını Şapka Sanan Adam)	deneysel örneği: görsel agnozi + aleksi <i>Lilian</i>	deneysel örneği: dokunsal agnozi <i>Madeleine J.</i>
boyut ve mesafe ölçek	fiziksel mekan BİLİMLERİN OLARAK TANIMLANAN // (SINIRLI-ÖLÇÜLEBİLİR) HACİM	BOYUT ORAN ÖLÇEK PROPORSİYON	BOYUT ORAN ÖLÇEK PROPORSİYON	eksiltili algı nesnelere kompleks geometriler olarak algılama, kayılabilmeye fakat eşik kısımların olması ve bunların tamamlanmaması (s. 6)	anlamdan yoksun / sematik algı Dr. P.'nin (belirginde olmasına rağmen) gülü baktısını tarif: "Taksitler 15 cm uzunluğunda" "Düz ve yeşil bir bağantısı olan, kıvrık kıvrık, kırmızı bir yapı. ... cisimlerin basit simetrisinden yoksun, kendine ait daha karmaşık bir simetrisi olabilir. ... Bence bu bir bitki veya çiçek olabilir." (s. 30)	anlamdan yoksun / sematik algı nesnelere anlamlarına göre değil renklerine, büyüklüklerine, biçimlerine, konumlarına, bağlanmalarına, çağrışımlarına göre sınıflandırma (Lilian'a özel göyri resmi bir sınıflandırma); her şeyin bir yerinin olması ve Lilian'ın bu yerleri ezberlemesi ve kodlanması, ezberlenmiş kurala bağlı olma, değişimde zorlanma (s. 20)	eksiltili / sadeleştirilmiş algı Madeleine J.'nin hem görsel hem dokunsal anlamda körlüğü üzerinden kurduğu dünyanın gelişimsel bir dokunsal agnoziden ardından dokunsal yollarla yeniden temsili basit ama tanıyar hatlarla, gerçek ölçülerin yarısı veya dörtte üçü gibi bir oranla üretmesi (s. 80)
				BOYUT ORAN ÖLÇEK PROPORSİYON	BOYUT ORAN ÖLÇEK PROPORSİYON	sadeleştirilmiş, çıkarımsal algı nesnelere ayırt edememe fakat mekansal durumlar, boyutları ve hareketleriyle ilgili çıkarımlar yapabilmeye (s. 5)	anlamdan yoksun / sematik algı Dr. P.'nin (belirginde olmasına rağmen) gülü baktısını tarif: "Taksitler 15 cm uzunluğunda" "Düz ve yeşil bir bağantısı olan, kıvrık kıvrık, kırmızı bir yapı. ... cisimlerin basit simetrisinden yoksun, kendine ait daha karmaşık bir simetrisi olabilir. ... Bence bu bir bitki veya çiçek olabilir." (s. 30)
ön plan ve arka plan dikeylik / simetri / renk / sayı-nispetlik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	ZEMİN DUVARLAR ÇATI (mekansal konturlar)	ZEMİN DUVARLAR ÇATI (mekansal konturlar)	algısal bölümlendirmede / segmentasyonda zorluk üst üste düşürülen örtüşürülen kompleks çizimler (farklı objeler) tekil olarak ayırt edememe, izole edilmiş halle iken ayırt edilebilir (s. 60)	algısal bölümlendirmede / segmentasyonda zorluk üst üste düşürülen örtüşürülen kompleks çizimler (farklı objeler) tekil olarak ayırt edememe, izole edilmiş halle iken ayırt edilebilir (s. 60)	algısal bölümlendirmede / segmentasyonda zorluk üst üste düşürülen örtüşürülen kompleks çizimler (farklı objeler) tekil olarak ayırt edememe, izole edilmiş halle iken ayırt edilebilir (s. 60)	algısal bölümlendirmede / segmentasyonda zorluk üst üste düşürülen örtüşürülen kompleks çizimler (farklı objeler) tekil olarak ayırt edememe, izole edilmiş halle iken ayırt edilebilir (s. 60)
				entegrasyonda zorluk / algısal dekompozisyon parçaların bütünü temsilini kuracak şekilde entegre edilmesinde zorlanma (s. 63)	entegrasyonda zorluk / algısal dekompozisyon parçaların bütünü temsilini kuracak şekilde entegre edilmesinde zorlanma (s. 63)	entegrasyonda zorluk / algısal dekompozisyon parçaların bütünü temsilini kuracak şekilde entegre edilmesinde zorlanma (s. 63)	entegrasyonda zorluk / algısal dekompozisyon parçaların bütünü temsilini kuracak şekilde entegre edilmesinde zorlanma (s. 63)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	DERİNLİK MESAFE	DERİNLİK MESAFE	segmentasyonda zorluk (kompleks bir görüntü vs.) 2 boyutlu bir görselin ön-plan, arka-plan segmentasyonunda problemler (s. 120)	segmentasyonda zorluk (kompleks bir görüntü vs.) 2 boyutlu bir görselin ön-plan, arka-plan segmentasyonunda problemler (s. 120)	segmentasyonda zorluk (kompleks bir görüntü vs.) 2 boyutlu bir görselin ön-plan, arka-plan segmentasyonunda problemler (s. 120)	segmentasyonda zorluk (kompleks bir görüntü vs.) 2 boyutlu bir görselin ön-plan, arka-plan segmentasyonunda problemler (s. 120)
				derinlik/sade algı bir resimde gölge, yansımalar, empresyon detaylar kullanıldığında (karmaşıklaştıkça) algılamada/tanımda zorlanma (s. 17)	derinlik/sade algı bir resimde gölge, yansımalar, empresyon detaylar kullanıldığında (karmaşıklaştıkça) algılamada/tanımda zorlanma (s. 17)	derinlik/sade algı bir resimde gölge, yansımalar, empresyon detaylar kullanıldığında (karmaşıklaştıkça) algılamada/tanımda zorlanma (s. 17)	derinlik/sade algı bir resimde gölge, yansımalar, empresyon detaylar kullanıldığında (karmaşıklaştıkça) algılamada/tanımda zorlanma (s. 17)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	ALGI	ALGI	duyumsal telafi, alternatif yollarla algılama önceden tanımayan kimselere karşılaştığında görüntüsünden değil sesinden tanıması (teyfe hastamede ilk karşılaşımında tanıyamayıp sesinden tanıması, s. 9) + nesnelere dokunarak tanıma (s. 58) dokunma duyusunun zaman içinde gelişmesi (s. 127)	duyumsal telafi, alternatif yollarla algılama Dr. P.'nin (belirginde bilgisi olan) gülü baktısını kokladığından sonra tarif: "Çok güzel bir gül tomurcuğu" > gerçekliği görerek değil de koklayarak/duyumsal tetkiflerle fark edilebilir (s. 30) + kişileri seslerinden ayırt edilebilir (s. 24)	duyumsal telafi, alternatif yollarla algılama Piyano ve işleme daha çok bağımlı hale gelme, görsel olarak anlaşılmasın olabilecek bir dünyayı kavrayabilmek için bekleme, manşet ve sağduyuya daha çok bağımlı hale gelme (s. 27)	duyumsal telafi, alternatif yollarla algılama Ellerini algısal kullanımını sağlayan gnostik sistemlerinde sorunlar: Ellerle hiçbir şey tanıyamama, hislenememe (Braille alfabesini kullanamama, işitsel yolla telafi etme) (s. 76-77)
				görsel ihmal, kısmi körlük, görmede fragmentasyon görüş alanının bazı bölgelerinde körlük (s. 14) Bu durum bir evin kapısına baktığında çatısını görememesi şeklinde örnekleniyor.	görsel ihmal, kısmi körlük, görmede fragmentasyon görüş alanının bazı bölgelerinde körlük (s. 14) Bu durum bir evin kapısına baktığında çatısını görememesi şeklinde örnekleniyor.	görsel ihmal, kısmi körlük, görmede fragmentasyon görüş alanının bazı bölgelerinde körlük (s. 14) Bu durum bir evin kapısına baktığında çatısını görememesi şeklinde örnekleniyor.	görsel ihmal, kısmi körlük, görmede fragmentasyon görüş alanının bazı bölgelerinde körlük (s. 14) Bu durum bir evin kapısına baktığında çatısını görememesi şeklinde örnekleniyor.
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	BELLEK	BELLEK	odaksız görme/algılama - anlamdan yoksun algı algılanan dünyanın "beynin odakta dışında" kalması (s. 16)	odaksız görme/algılama - anlamdan yoksun algı algılanan dünyanın "beynin odakta dışında" kalması (s. 16)	odaksız görme/algılama - anlamdan yoksun algı algılanan dünyanın "beynin odakta dışında" kalması (s. 16)	odaksız görme/algılama - anlamdan yoksun algı algılanan dünyanın "beynin odakta dışında" kalması (s. 16)
				algıda tekillik ve tekrar ihtiyacı sıradan objelerden ancak tekillik ve hep aynı yerden algılanabilmesi, farklı objelerle bir araya konulduğunda algılamada güçlük yaşama (s. 26)	algıda tekillik ve tekrar ihtiyacı sıradan objelerden ancak tekillik ve hep aynı yerden algılanabilmesi, farklı objelerle bir araya konulduğunda algılamada güçlük yaşama (s. 26)	algıda tekillik ve tekrar ihtiyacı sıradan objelerden ancak tekillik ve hep aynı yerden algılanabilmesi, farklı objelerle bir araya konulduğunda algılamada güçlük yaşama (s. 26)	algıda tekillik ve tekrar ihtiyacı sıradan objelerden ancak tekillik ve hep aynı yerden algılanabilmesi, farklı objelerle bir araya konulduğunda algılamada güçlük yaşama (s. 26)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	YÖNLENME KONUMLANMA	YÖNLENME KONUMLANMA	hafızası algı (kısa süreli) kısa süreli bellekte problemler, kısa süre önce söylenen direktiflerini / yol tariflerini hatırlayamama (s. 13-14)	hafızası algı (kısa süreli) kısa süreli bellekte problemler, kısa süre önce söylenen direktiflerini / yol tariflerini hatırlayamama (s. 13-14)	hafızası algı (kısa süreli) kısa süreli bellekte problemler, kısa süre önce söylenen direktiflerini / yol tariflerini hatırlayamama (s. 13-14)	hafızası algı (kısa süreli) kısa süreli bellekte problemler, kısa süre önce söylenen direktiflerini / yol tariflerini hatırlayamama (s. 13-14)
				belgele-bağımlı algı (uzun süreli) uzun-süreli bellek desteğiyle görsel olarak algılanamayan nesnelere bellek yardımıyla çizilebilmesi (s. 59)	belgele-bağımlı algı (uzun süreli) uzun-süreli bellek desteğiyle görsel olarak algılanamayan nesnelere bellek yardımıyla çizilebilmesi (s. 59)	belgele-bağımlı algı (uzun süreli) uzun-süreli bellek desteğiyle görsel olarak algılanamayan nesnelere bellek yardımıyla çizilebilmesi (s. 59)	belgele-bağımlı algı (uzun süreli) uzun-süreli bellek desteğiyle görsel olarak algılanamayan nesnelere bellek yardımıyla çizilebilmesi (s. 59)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	hareket tabanlı algı / dinamik algı hareket eden bir arsanın konumunu ve ortama hızını tahmin edilebilir fakat türünü ayırt edememe	hareket tabanlı algı / dinamik algı hareket eden bir arsanın konumunu ve ortama hızını tahmin edilebilir fakat türünü ayırt edememe	hareket tabanlı algı / dinamik algı hareket eden bir arsanın konumunu ve ortama hızını tahmin edilebilir fakat türünü ayırt edememe	hareket tabanlı algı / dinamik algı hareket eden bir arsanın konumunu ve ortama hızını tahmin edilebilir fakat türünü ayırt edememe
				disoriantasyon algın olunan/olunmayan yerlerde, gündelik çevrede yolu bulamama (Topografik agnozi) (s. 7) + defakara gösterilen odalar arasında/binolar içinde yolu bulmada zorlanma (s. 9, 19, 100)	disoriantasyon algın olunan/olunmayan yerlerde, gündelik çevrede yolu bulamama (Topografik agnozi) (s. 7) + defakara gösterilen odalar arasında/binolar içinde yolu bulmada zorlanma (s. 9, 19, 100)	disoriantasyon algın olunan/olunmayan yerlerde, gündelik çevrede yolu bulamama (Topografik agnozi) (s. 7) + defakara gösterilen odalar arasında/binolar içinde yolu bulmada zorlanma (s. 9, 19, 100)	disoriantasyon algın olunan/olunmayan yerlerde, gündelik çevrede yolu bulamama (Topografik agnozi) (s. 7) + defakara gösterilen odalar arasında/binolar içinde yolu bulmada zorlanma (s. 9, 19, 100)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	GÖRSEL İHMAL	GÖRSEL İHMAL	mekansal yönelim bozukluğu aşına olunan mekân(ın)ın konfigürasyonunu kavrayamama, re-oryantasyon için çevreden yardım ihtiyacı duyma (s. 20)	mekansal yönelim bozukluğu aşına olunan mekân(ın)ın konfigürasyonunu kavrayamama, re-oryantasyon için çevreden yardım ihtiyacı duyma (s. 20)	mekansal yönelim bozukluğu aşına olunan mekân(ın)ın konfigürasyonunu kavrayamama, re-oryantasyon için çevreden yardım ihtiyacı duyma (s. 20)	mekansal yönelim bozukluğu aşına olunan mekân(ın)ın konfigürasyonunu kavrayamama, re-oryantasyon için çevreden yardım ihtiyacı duyma (s. 20)
				ilişkilenebilen / bağımsız algı ayrı objelerin ortak konumlandırılmasında ve objeler arası ilişkilerin büyük ölçüde temsilinde zorlanma (s. 102)	ilişkilenebilen / bağımsız algı ayrı objelerin ortak konumlandırılmasında ve objeler arası ilişkilerin büyük ölçüde temsilinde zorlanma (s. 102)	ilişkilenebilen / bağımsız algı ayrı objelerin ortak konumlandırılmasında ve objeler arası ilişkilerin büyük ölçüde temsilinde zorlanma (s. 102)	ilişkilenebilen / bağımsız algı ayrı objelerin ortak konumlandırılmasında ve objeler arası ilişkilerin büyük ölçüde temsilinde zorlanma (s. 102)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	durağan algı yanılması / güçlüğü statik-hareketsiz nesnelere/canlıları tanımlamada zorlanma, yanılma (s. 19)	durağan algı yanılması / güçlüğü statik-hareketsiz nesnelere/canlıları tanımlamada zorlanma, yanılma (s. 19)	durağan algı yanılması / güçlüğü statik-hareketsiz nesnelere/canlıları tanımlamada zorlanma, yanılma (s. 19)	durağan algı yanılması / güçlüğü statik-hareketsiz nesnelere/canlıları tanımlamada zorlanma, yanılma (s. 19)
				referans noktası belirleyememe mekânlar arasındaki rota boyunca referans alınabilecek objeler, süslemeler, resimleri, mobilyaları tanıyamama (s. 11)	referans noktası belirleyememe mekânlar arasındaki rota boyunca referans alınabilecek objeler, süslemeler, resimleri, mobilyaları tanıyamama (s. 11)	referans noktası belirleyememe mekânlar arasındaki rota boyunca referans alınabilecek objeler, süslemeler, resimleri, mobilyaları tanıyamama (s. 11)	referans noktası belirleyememe mekânlar arasındaki rota boyunca referans alınabilecek objeler, süslemeler, resimleri, mobilyaları tanıyamama (s. 11)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	GÖRSEL İHMAL	GÖRSEL İHMAL	katolik algı karmaşa ve yönelim bozukluğu hissi (s. 9)	katolik algı karmaşa ve yönelim bozukluğu hissi (s. 9)	katolik algı karmaşa ve yönelim bozukluğu hissi (s. 9)	katolik algı karmaşa ve yönelim bozukluğu hissi (s. 9)
				eksiltili algı / tamamlanmaya ihtiyaç duyan algı hareket halindeki objeleri ayırt etmenin daha kolay olması, böyle ki John'un başını hareket ettirerek beyinine objeye dair ek bilgi alması sağlanarak objeleri ayırt etmeye dair kendine taktikler uygulaması (s. 119)	eksiltili algı / tamamlanmaya ihtiyaç duyan algı hareket halindeki objeleri ayırt etmenin daha kolay olması, böyle ki John'un başını hareket ettirerek beyinine objeye dair ek bilgi alması sağlanarak objeleri ayırt etmeye dair kendine taktikler uygulaması (s. 119)	eksiltili algı / tamamlanmaya ihtiyaç duyan algı hareket halindeki objeleri ayırt etmenin daha kolay olması, böyle ki John'un başını hareket ettirerek beyinine objeye dair ek bilgi alması sağlanarak objeleri ayırt etmeye dair kendine taktikler uygulaması (s. 119)	eksiltili algı / tamamlanmaya ihtiyaç duyan algı hareket halindeki objeleri ayırt etmenin daha kolay olması, böyle ki John'un başını hareket ettirerek beyinine objeye dair ek bilgi alması sağlanarak objeleri ayırt etmeye dair kendine taktikler uygulaması (s. 119)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	+ BAĞLAM	+ BAĞLAM	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçalı mekansal bellek St. Paul Katedrali örneği: Yapının basık öğelerini kişisel bellek desteğiyle tanımlayabilmeye (kubbe, merkezi kule, T planı) fakat bütüncül strüktürü kavrayamama (s. 17)	parçalı mekansal bellek St. Paul Katedrali örneği: Yapının basık öğelerini kişisel bellek desteğiyle tanımlayabilmeye (kubbe, merkezi kule, T planı) fakat bütüncül strüktürü kavrayamama (s. 17)	parçalı mekansal bellek St. Paul Katedrali örneği: Yapının basık öğelerini kişisel bellek desteğiyle tanımlayabilmeye (kubbe, merkezi kule, T planı) fakat bütüncül strüktürü kavrayamama (s. 17)	parçalı mekansal bellek St. Paul Katedrali örneği: Yapının basık öğelerini kişisel bellek desteğiyle tanımlayabilmeye (kubbe, merkezi kule, T planı) fakat bütüncül strüktürü kavrayamama (s. 17)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	tekrara bağımlı algı bütünü kavramak için tekrarlama ihtiyacı (yeniden okumak, s. 20)	tekrara bağımlı algı bütünü kavramak için tekrarlama ihtiyacı (yeniden okumak, s. 20)	tekrara bağımlı algı bütünü kavramak için tekrarlama ihtiyacı (yeniden okumak, s. 20)	tekrara bağımlı algı bütünü kavramak için tekrarlama ihtiyacı (yeniden okumak, s. 20)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
				parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edememe Parça-bütün entegrasyonunda problemler (s. 112) Harfleri seçilebilir fakat kelimenin tümünü tek bakışta kavrayamama (alexia) (s. 9)
mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	mekanın görsel öğeleri / mekânın kati öğeleri biçim ve içerik	AKIŞKANLIK	AKIŞKANLIK	parçadan bütüne ulaşamama - entegre edem			

açar.

Leland Roth (2019), “Mimarlığın Öyküsü” adlı kitabında mimarın yönlendirdiği/kurduğu mekânı; sınırlanan ve ölçülebilir yanıyla fiziksel, nicelleştirilemeyecek kadar kapsamlı yanıyla algısal, zihinsel/bellekssel yanıyla kavramsal, devinim şekillendirici yanıyla davranışsal, öznel mesafelerle kurulan yanıyla kişisel ve ikili yapıyla katı halden birbirine açılan ve akan düzene geçen akışkan yanıyla statik-iç içe, davranış kalıpları belirleyen veya öneren yanıyla doğrultulu-doğrultusuz, boşluğun kuşatılarak veya bir doluluğun oyularak üretildiği haliyle pozitif-negatif mekân olarak sıralar.

Nezih Eldem, “Mekân Örgütlenmesi” dersi için hazırladığı “mikroçizimler” (Şekil 7) ile mekânın biçim ve işlevsellik kazanmasında, kuşatılmışlık etkisinin yaratılması ve değiştirilmesinde etkili olan bileşenleri; mekânın görsel öğeleri, mekânın katı öğeleri, mekânın yumuşak öğeleri olarak gruplandırır. Doğal ve yapay boşluklardan oluşan süngersi bir kurgu olarak yaşamsal çevre ve mekân içindeki yaşantı ile birbirini şekillendirmesinden bahseder (URL-3).

Roth, Lawson ve Eldem’in mekânsal gerçekliği kuran kavramları (fiziksel, algısal, kavramsal, davranışsal, ilişkisel) ve mekânı yeniden kuran/dönüştüren/bozan/manipüle eden algılama biçimleri (agnozik deneyimler ve agnozik algı biçimleri), derlenen vaka örnekleri üzerinden mekânsal referanslar eşliğinde Mekânsal Taksonomi üzerinde serilmiştir. Her dört vaka çalışmasında ortaklaşan agnozik algı örüntüleri şu şekilde listelenmiştir:

- Sadeleştirilmiş, eksiltili, parçalanmış algı

- Anlamdan yoksun şematik algı
- Parça ve detay odaklı algı
- Parçadan bütüne ulaşamayan algı
- Algısal bölümlendirmede/segmentasyonda zorluklar nedeniyle hiyerarşisiz, derinliksiz algı
- Duyumsal telafilere, uzun süreli belleğe, hareket aracılığıyla ek bakış açılarına ihtiyaç duyan algı
- Kaybolmaya tetikleyen, yönelim bozuklukları içeren kaotik ve dağınık algı

Sonuç olarak, makale kapsamında agnoziye sahip kimselerin tarif edilmesi güç özel beyin mekânizmaları, eksiltili algılama biçiminin bıraktığı boşlukları yaratıcı tamamlama yollarıyla mekânsal gerçekliği dönüştüren üretken araçlar olarak ele alınmıştır.

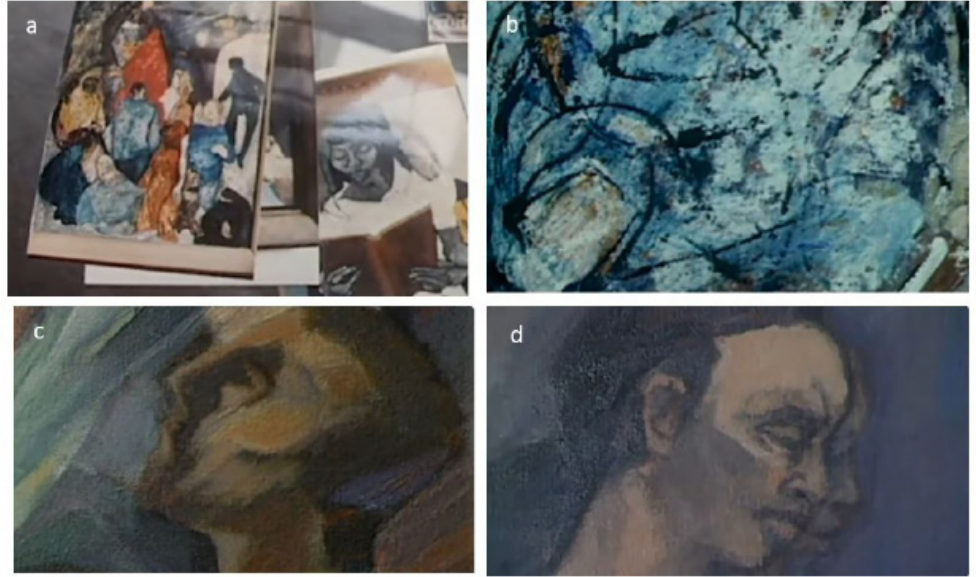
Agnozik Çizimler: Gerçekliğin Agnozik Filtrelerden Geçerek Yorumlanması

- Vaka çalışmalarının öznelileriyle yapılan çizim deneyleri; bu öznelerin beyin mekânizmalarını ve gerçekliği algılama/yorumlama biçimlerini anlamak için önemli kaynaklardır. Bu makale kapsamında gerçekliğin agnozik filtrelerden geçerek temsili şu vaka çalışmaları/çizim deneyleri üzerinden incelenmiştir:
- Sinaloalı ressam örneğinde; sanat eğitimi almış, 22 yıllık ressamlık geçmişine sahip bir kişinin geçirdiği beyin tümörü sonrası gelişen mekânsal agnozi sonrasında çizimlerinde önemli değişimler görülmüştür. Resimlerinde mekânsal ihmal (özellikle üretimlerinin sol

Şekil 8: a ve b kodlu görseller Sinaloalı ressamın beyin tümörü sonucu gelişen mekânsal agnozi öncesi, detaylı, teknik anlamda daha güçlü üretimleri ve c kodlu görsel ise sonrası dönemine ait az detaylı üretimlerdir (Orjuela-Rojas, Sosa-Ortiz, Díaz-Victoria, Marrujo Melendez, & Nicolás, 2017).

Şekil 9: Karşın Şapka Sanan Adam öyküsünden uyarlanan opera kaydından alınan ekran görüntüleri, Dr. P'nin görsel agnozisinin ilerleyişi paralelinde sanatsal üretimleri: a kodlu görsel Dr. P'nin erken dönem natüralistik tabloları; b, c, ve d kodlu görseller ise görsel agnozisinin ilerlediği yıllara ait daha soyut, kübist karakter kazanan tablolarından detaylar (Hauer, 1987).

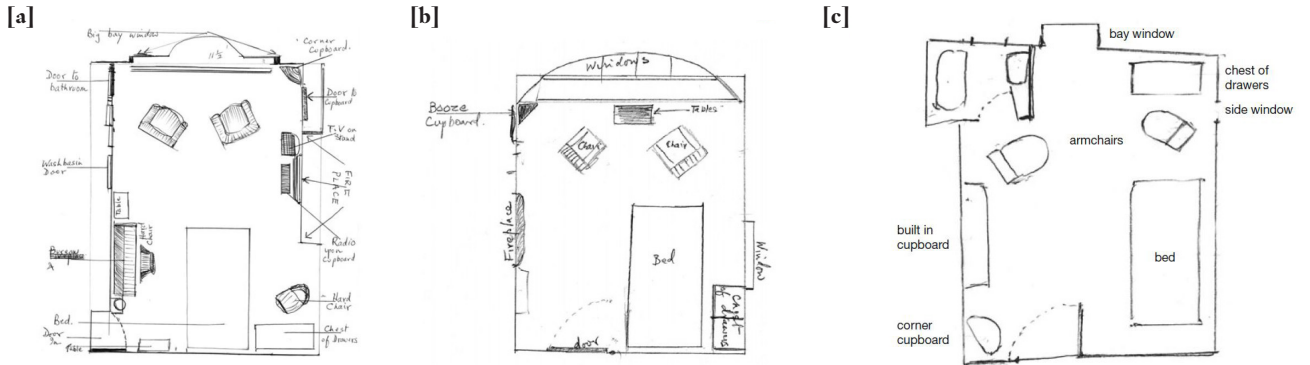

bölgesinde), üç boyutluluk inşasında ve perspektif yaratmada zayıflık, detaylarda azalma olarak tespit edilmiştir. Ressamın agnozi öncesi ve sonrası çizimleri karşılaştırılarak sanatsal üretimleri çizgi yapısı ve çizim, perspektif, renk, hacim, ışık ve kompozisyon kriterleri üzerinden analiz edilmiştir. Önceki çizimleri bütünsellik, net konturlar, kaçış ve ufuk noktalarının net okunabildiği perspektifler içerirken; sonraki çizimlerinin derinlik yanılsamaları, perspektif hataları barındırdığı, kompleks bir hacmin çiziminde gölgeleme, kontrastlık kurma gibi temsil tekniklerinin kullanılmadığı, kompozisyon oluşturma yönünden ise zayıf olduğu görülmüştür (Şekil 8). Ressamın mekânsal agnozisi; resimlerine perspektif yaratmada zorluklar, düzlemlerin, derinliğin, ışık

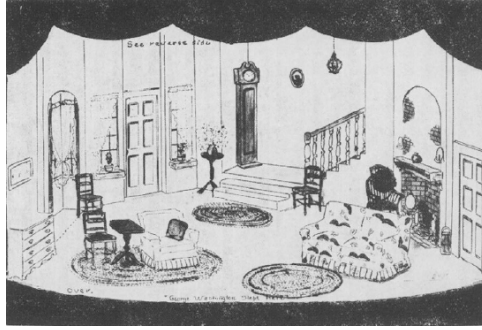
kaynağının, nesnelerin hacimliliğinin ustaca ifadesi yönünden eksikler olarak yansımaktadır. Boyutlar arası hiyerarşi ifade eden bu unsurların eksikliği, ressamın çizimlerine iki boyutluluk izlenimi vermektedir (Orjuela-Rojas, Sosa-Ortiz, Díaz-Victoria, Marrufo Melendez, & Nicolás, 2017).

- Müzik öğretmeni ve ressam Dr. P'nin görsel agnozisinin ilerlediği yıllara paralel olarak resimlerinde de canlılık, somutluk, gerçekçilik ve natüralizmin giderek azalması; resimlerinin daha soyut, geometrik ve kübist bir hal aldığı (Şekil 9), adeta kaybettiği somut dünyayı soyut çizgi, sınır, kontur gibi yapısal unsurlara duyarlılık geliştirerek yakalamaya çalıştığı belirtilmiştir (Sacks, 2020b).
- 26 yıl boyunca görsel agnozisi

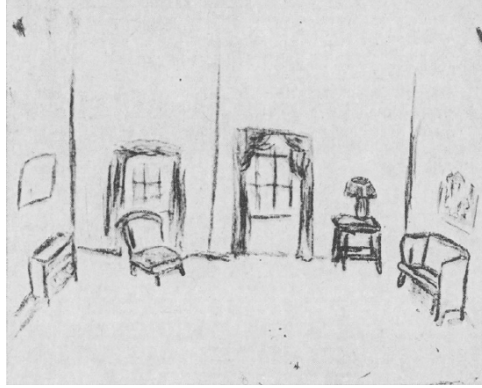
Şekil 10: a kodlu görsel John'un direkt olarak kopyaladığı, b kodlu görsel odadan ayrıldıktan 10 dakika sonra, c kodlu görsel ise 1 yıl sonra odaya dair hatırladığı detayları göstermektedir (Humphreys & Riddoch, 2014, 100-101).

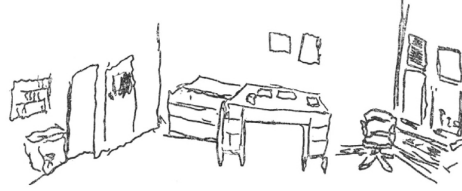
Şekil 12: Agnozi öncesi çizim (Wapner, Judd, & Gardner, 1978, 357)

Şekil 13: Agnozi sonrası çizim (Wapner, Judd, & Gardner, 1978, 358)

Şekil 14: Agnozi sonrası çizim (Wapner, Judd, & Gardner, 1978, 359)

ilişkinin temsilinde, nesnelerin birlikte konumlanmasında ve tekil olarak algılanmasında problemler olduğu görülmüştür. Bellek yardımıyla yapılan çizimlerde; eşyaların yönelimlerinin, pozisyonlarının değiştirildiği, döndürüldüğü, detayların azaldığı, mekânsal ve objesel konturların sadeleştiği gözlemlenmiştir (Humphreys & Riddoch, 2014) (Şekil 11).

- 40 yıl boyunca tiyatro sahne seti çizimleri yapmış amatör tiyatro yönetmeni J.R.'de geçirdiği felç sonrası simültanagnozi gelişmiştir. Bu durumun etkilerini incelemek amacıyla, J.R.'nin felç öncesi ve sonrası çizimlerini karşılaştırmak üzere kendisinden hayali bir oda çizmesi istenmiştir. Bu çizimler çizgi kullanımı, detay derecesi, kompozisyon şekli gibi kriterler

yönünden karşılaştırılmıştır. Felç öncesinden bir oda çiziminde (Şekil 12), J.R.'nin kompleks bir kompozisyon oluşturduğu ve perspektif kurallarını doğru uyguladığı görülürken; felç sonrası bir çizimindeki odanın (Şekil 13), belirsiz/net olmayan çizgiler, perspektif ve açı hataları, benzer objeler arasında ölçek uyumsuzluğu (örneğin birbirinden bağımsız boyutlarda ve türde pencereler, süslemeler) olduğu görülmektedir. Bir başka oda çizimi deneyindeyse (Şekil 14), J.R.'nin oda sınırlarından kılavuz çizgileri oluşturmak yerine, çizime merkezi bir obje çizerek başladığı, sonra bu objenin sağına ve soluna objeler ekleyerek devam ettiği fakat sonuç olarak görsel denge yönünden zayıf, perspektif hataları içeren, kırıklı, dalgalı, yarım kalmış çizgilerden oluşan “eksiltili” bir oda tasvir ettiği görülmüştür. Bu deneylerin sonucunda J.R.'nin karmaşık sahneleri ve nesnelere yorumlamada, tekil nesnelere ayırt etmede belirgin zorluklar yaşadığı, çizimlerin mekânsallığını giderek yitirdiği görülmüştür. Buna rağmen J.R., perspektif kullanımı, gölgeleme, doku verme gibi yöntemlerle gerçeğe yakın kopyalar üretebilmiştir. Ancak bir figürü arka plandan/ zeminden ayırmada, detaylandırmada yetersizlikler tespit edilmiş, J.R.'nin bu eksiklikleri belleği yardımıyla, sözel, dokunsal uyarılarla telafi ettiği görülmüştür (Wapner, Judd, & Gardner, 1978).

Çıkarımlar

Agnozik çizimlerden hareketle mekân algısına dair:

- Fiziksel bir gerçekliği/ mekânı/ objeyi bütün olarak algılayamama, (mekânın) bütününün idrak edilememesi,
- Parçayı bütünle ilişkilendirememe,
- Parçalardan (anamlı) kompozisyonlar oluşturamama, parçaları bir araya getirmekte zorlanma, bütünü

sentezleyememe

- Bütünün bilgisine (bir objeye, mekâna) farklı yollarla, duyumsal telafilerle ulaşma
- Mekânsal sınırları tamamlayamama, mekânı bütünleştirememe,
- Mekânsal/bölgesel ihmaller, eksiltili algılama,
- Algıda sadeleşme, detayların azalması,
- Derinlik ve çok-boyutluluğun kaybı olarak listelenmiştir.

Agnozi filtresinden geçen eksiltili mekân (agnozik kişinin yeniden çizimleri, anlatıları üzerinden okunarak ulaşılan mekânsal gerçeklik) ve mevcut mekân karşılaştırıldığında bu algısal çevrimin; eksiltiler ve bellek destekli tahmini eklentilerle şekillenebildiği görülmektedir. Algısal bir “kısıt” üzerinden şekillenen mekânsal gerçekliğin incelenmesiyle; bir sonraki aşamada bu kısıtların mekân üretimindeki potansiyellerini sorgulamak ve böyle bir algılama halinin mimarlık disiplininde nasıl dönüştürücü bir rol oynayabileceğini araştırmak hedeflenmektedir.

Mimarlıkta Yaratıcı Kısıtların Potansiyelleri

Yaratıcı kısıtların potansiyelleri, edebiyat disiplini kapsamında OuLiPo (*Ouvroirs de Littérature Potentielle, Potansiyel Edebiyat Çalışmaları*) akımı üzerinden örneklenebilir. OuLiPocular, dili mantıksal bir kısıtlama yapısı içinde düzenlenmiş sözcükler ve kompozisyon sistemleri olarak ele alır. Yaratıcı araçlar olarak kelime oyunlarıyla dili yeni biçimlere sokacak şekilde sınırlar ve dili alışıl gelmiş bağlamından çıkararak dilde yeni potansiyeller keşfedilmesini sağlar. Belirli bir harfin metinde kullanılmaması kısıtı (*lipogram*) ile Georges Perec’in “e” harfi kullanmadan yazdığı *Kayboluş* romanı ve romanın yine aynı kuralla yapılan çevirisi gibi.

Bu akımın temsilcilerinden Raymond Queneau’nun *Quelenev* tablosunda; edebiyatta farklı ölçeklerdeki birimler (*ses, hece, kelime, cümle, paragraf*); uzunluk, nicelik, biçim ve yapısal yönden kısıtlarla çaprazlanır. Kategorileştirilmiş kısıtlar ve çaprazlamalarla oluşturulabilecek

üretimlerin okunabildiği OuLiPocu metodolojinin yansıdığı bu tablo, benzer mantıkla mimarlık bağlamında A. Gray Read tarafından yeniden düzenlenir. Read (1998), mimarlıkta kısıtları yaratıcı tasarım stratejilerine dönüştürmek için OuLiPo’dan esinle bir matris önerir. Bu matriste yatayda Queneau’nun yaptığı gibi boyut, sayı, biçim ve yapı bakımından sıralanan kısıtlar; düşeyde mimarlığı kuran farklı ölçekteki malzeme, detay veya eleman, kompozisyon ve durum ile çaprazlanır. Read, OuLiPocu oyunlarla kelime kuruluşuna paralel olarak OuArPo (*Ouvroirs de Architecture Potentielle, Potansiyel Mimarlık Çalışmaları*) adıyla mimarlık üzerinden kısıtların “potansiyel”ini sorgular. Mimari elemanların farklı ölçekte kısıtlarla çaprazlandığı böyle bir matrisi doldurma çalışmasının, bir mimari tasarım oyunu öneren spekülative bir alıştırma olduğunu ifade eder. Matriste düşeyde ve yatayda kesişen her konumun bir oyun sahası gibi hayal gücüne ve spekülasyonlara alan açtığını vurgular. Kısıtlamaların aslında sınır olmadığını, mimari formu anlamlı kılan, var olan mimari potansiyeli geliştiren OuArPo oyunları olarak değerlendirilebileceğini söyler (Read, 1998).

Makale kapsamında mekânsal bileşenlerin agnozi ile algısal anlamda nasıl kısıtlandığı ve çeşitlendiği Mekânsal Taksonomi ile incelenmiştir. Bu taksonomi, kısıtların kategorize edildiği *Quelenev* tablosu ve *Tasarım Oyunları Tablosu* ile benzer bir araştırma ekseninde konumlandırılmıştır. Böylece, Read’in mimari tasarım oyunu önerisine benzer biçimde spekülative alıştırmalarla, kısıtların getirisi yeni tasarım yaklaşımlarıyla mekân çeşitlemeleri yapılabileceği düşünülmektedir. Çeşitleme metodu; kendi algısal pozisyonumuzun dışına çıkarak zihinsel sınırlar veya imkanlar yardımıyla alışılmış olanın dışında mekânlar üretmektir.

Mimari agnozi başlığı altında çeşitlendirilen kısıtlar:

- Yapının belli bir elemanı üzerinden mekânın bütünü kurmak
- Belli bir obje üzerinden bütün mekânı kurmaya çalışmak
- Mekân içerisinde ilişki kurmaya engel

olacak elemanları çıkararak/ekleyerek mekânın bütünü kurmak

- Bütüncül algıyı ve bütünsel mekânı idrak etmeyi zorlaştıracak şekilde dikey yönlü iç yapısal elemanları (iç duvarları) çıkararak bir mekânı kurmaya çalışmak (aynı zamanda mekân içinde yönlenmeye etkisini araştırmak)
- Yatay yönlü iç yapısal elemanları (döşemeleri) çıkararak bir mekânı kurmaya çalışmak

Agnozi filtresiyle çoğaltılabilecek bu tür kısıtların tasarım problemi olarak ele alınmasıyla algısal sınırlılıkları temsil eden tamamlanamayan, eksik kalan temsiller (*planlar, kesitler, vs.*) ve mekânlar üretilebileceği öngörülmektedir.

Mimarlık-Agnozi İlişisini Kurma Arayışı: Mimari Agnoziler

Algıda Gestalt ilkeleri kapsamında nesnelere, parçası olduğu uzamsal ve zamansal bağlamla algılandığı ifade edilir (*Alici, 2019, 113*). Görsel farkındalığımız; obje, renk, hareket ve mekânsal konum gibi özelliklerin birbiriyle uyumlu biçimde ilişkilenebilmesiyle kurulur. Beynimiz her biri farklı nöral bölgelerde işlenen bu özelliklerin konfigürasyonel kodlamasını -birinin diğeriyle ilişkilendirilerek mekânsal olarak konumlanmasını- sağlar. Bu durum, parçadan bütüne ilerleyen bir görsel algı süreci olduğunu düşündürse de Gestalt Psikolojisinden temellenen bir yaklaşıma göre bütün, parçaların toplamından fazlasıdır. Nadir rastlanan bir nörolojik durum olarak agnozinin sebep olduğu görsel algılama/tanımda kopukluklar, algı sürecinin farklı aşamalarında gerçekleşebilir: Formun basit kodlaması, bir objenin temsilinin farklı bakış açılarından bağımsız olarak işlenebilmesi, farklı türdeki depolanmış bilgiye/belleğe ulaşılabilmesi gibi. Bunlar görsel işlemenin ne kadar kompleks bir süreç barındırdığının ve bir aşamada gerçekleşen bir kopukluğun bütünü nasıl etkilediğinin işaretçisidir (*Humphreys & Riddoch, 2014*).

Bunlardan hareketle, agnozi filtresi ile bir mekân deneyiminde parça/bütün ilişkisini kurmakta güçlükler yaşanacağı, mekânsal

bileşenlerin bir araya gelerek anlamlı bir bütün oluşturduğu mimarlık anlayışının aksine bir algı deneyiminin yaşanacağı öngörülmektedir. Böyle bir deneyimin mimari karşılığı olarak tamamlanamayan mekânlar ve bu mekânlar üzerinden kurulan parçalı algılamaların mimari agnoziler tarif edebileceği düşünülmektedir. Makale kapsamında, deneyimlenen mekânın bütünsel anlamda algılanmadığı/eksik kaldığı, parçalı algılama hissi sunan, eksikliği tamamlamak üzere duyumsal telafiler gerektiren, anlamdan yoksun ve izole bir algı deneyimi sunan, belirli bir kısıt çevresinde detay odaklı tasarlanan, yapısal bileşenleri arasında hiyerarşinin okunmadığı, derinlik/boyutluluk yanılgıları içeren, bağlamdan kopuk mekânların/ mekânsal kriterlerin de “mimari agnoziler” başlığı altında değerlendirilebileceği öne sürülmektedir.

Sonuç

Bu makalede, mekânın/mekânsal gerçekliğin kısıtlı bir algı filtresiyle nasıl dönüşebileceği ve ne ölçüde kurulabileceği; nadir rastlanan bir nörolojik bozukluk olan, belirli alanda duyumsal eksikliklere işaret eden, bilişsel nörolojinin araştırma alanı dahilindeki “agnozi” kavramından faydalanılarak araştırılmıştır. Araştırma materyalleri olarak ağırlıklı olarak görsel agnoziye sahip kimselerin deneyimlerine yönelik anlatılara ve mekânsal çizimlere ulaşılmıştır. Bu sebeple bu makalede eksiltili, parçalı/dekonstrüktif bir algı ve bu algının temsili, ağırlıklı olarak görsel agnozinin mekânı ve/veya mekânı kuran bileşenleri dönüştürücü etkisi sorgulanmıştır.

Mekân kurucu bileşenleri birbirine bağımlı olmaktan, birbiri tarafından koşullanıyor olmaktan kurtaran, mimarlığın konvansiyonel somut nesnelere dönüşürecek soyut imkan (*lar*) olarak (*Bilgin, 1999*) değerlendirilebileceği düşünülen agnozi kavramı; bir ilişkiler ağı ve birbiriyle ilişkili bileşenler bütünü olarak mekânı dekonstrükte eden, parçalanmış bileşenleriyle bu eksiltili mekân üzerinden fiziksel olmayan yeni mekânsallıklar inşa eden üretken bir araç olarak ele alınmıştır.

Agnozinin belirli bir alanda yarattığı mekânsal ihmali/eksikliği; algılayan özne duyumsal telafilerle, yaratıcı tamamlanma yollarıyla doldurur veya aksine mekânsal gerçeklik eksiltile biçimde kalır. Agnozik kimselerin zihinsel filtresinden geçerek parçalanmış, yeniden yorumlanmış mekânsal gerçeklikler, eksikliğin ürettiği mimarlıklar olarak değerlendirilmiştir ve bu kısıttan doğan mekânsal potansiyelleri, bu makalede “mimari agnoziler” adıyla tartışmak önerilmiştir.

Agnozi ile ilgili uç deneyimlerden hareketle; agnozi ile mimarlık birlikteliğinin mekânsal karşılıkları olarak tamamlanamayan, eksiltile mekânlar, belirli kısıtlar çerçevesinde kurulmuş mekânlar ve bu tür mekânların deneyimlenmesiyle oluşan parçalı, eksiltile, detay odaklı, bütüncül anlama ulaşmada zorluk yaşanan algılama halinin mimari agnozi başlığı altında tarif edilebileceği öne sürülmüştür. Buna ek olarak, belirli bir alandaki algısal eksikliğin başka bir duyum veya bellek yoluyla tamamlanmasının; agnozik bireyin zihninde kurulan mekânın kişisel yorumlar sonucu, uzun süreli bellek yardımıyla yeni bir mekânsal gerçeklik sunacağı düşünülmektedir.

Öneriler

Agnozi ve mimarlık çevresinde gelişecek, devam edecek araştırmalar için öneriler: Bu tür parçalı algılama ve mekânda kaybolma hissini anlayabilmek için mimarlık, nörobilim, nöropsikoloji, antropoloji gibi disiplinlerin beraber çalıştığı araştırmalar ve somut üretimlerle deneyimlemeye sunan çalışmalar mevcuttur. 2016 yılı Venedik Mimarlık Bienali kapsamında sergilenen “Losing Myself” isimli proje örneğindeki gibi disiplinlerarası iş birlikleri içeren araştırmaların agnozi kapsamında da gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Proje kapsamında üretilen pavyon, demansa sahip kişilerin günlük aktivitelerinin gözlemlenmesi, sağlık çalışanları, demanslı kişilerin yakınları ile disiplinler arası konuşmalardan beslenilmesi ve araştırma sürecinin herkesçe erişilebilir dijital bir ortamda kaydedilmesi yoluyla mekânsal deneyimi

böyle bir algı filtresi ile düşünebilmek için fikir vermektedir. Demanslı kimselerin yaşamlarını sürdürdüğü bir yapının orada yaşayan 16 kişi tarafından fragmental olarak çizilmesi, bu çizimlerin zemine yansıtılması ve mekâna ait seslerin de deneyime dahil edilmesi şeklinde kurgulanan pavyon, böyle bir algı pozisyonu dışındaki kimseler için parçalı, katmanlı, karmaşık bir dünya tasviri sunmaktadır (McLaughlin, 2020). Böylece, böyle algılama hallerine yönelik tasarımlar yapabilmek için empatik yaklaşımlar geliştirmeye yardımcı olmaktadır.

Bunlardan hareketle, böyle özel durumlara sahip bireyler için mekân tasarlamasının belirli hassasiyetler içereceği aşıkardır. Böyle bireylerin günlük yaşamlarını ezberlenen kodlar ve rutinler üzerinden sürdürdüğü makalenin önceki bölümlerinde belirtilmiştir. Bunun için:

- Agnozik bireylerin yaşamlarını sürdürdüğü ortamlarda bulunan objelere arka plan olan mekân ile aralarında ayırım yapmaya yardımcı olacak kademelendirmeler gibi hiyerarşiler yaratmak,
- Şekil-zemin ayırımı ve kontrast yaratmak üzere gölgelendirme yapabilecek yatay ve/veya düşey elemanlarda alçaltma-yükseltme yapmak,
- Mekânsal detaylar, objeler arasında ayırım yapmaya yardımcı olabilecek kontrast renkler kullanmak,
- Dramatik boyut farklılıkları yaratmak,
- Farklı duyumsal uyaranlarla mekânsal ilişkileri/yönlenmeyi kodlamak (mevcut algısal kısıtın dışında bir uyaran olarak koku, ses gibi),
- Görsel agnoziye sahip kimselerin görsel referanslar belirlemede zorluk yaşadığının bilinciyle olabildiğince minimal, sade mekânsal organizasyonlar yapmak gibi tasarım önerileri sunulmaktadır.

Mekân tasarımının her öznenin ihtiyaçlarına göre değişmesinin ötesinde, agnozi gibi nadir rastlanan nörolojik bozukluklar aracılığıyla; mekân tasarımında genel kabullerin, ideal kuralların dışında

çözümlere ihtiyaç duyulacağı söylenebilir. Farklı agnozi türlerine göre şekillenecek mekânların niş tasarım kuralları içereceği ve böyle nörolojik bozuklukların yeni tasarım yaklaşımları geliştirmede önemszenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunların yanı sıra, makale kapsamında agnozinin zamansal algıya nasıl etki ettiğine yönelik net verilere ulaşılmamıştır fakat ilerleyen araştırmalarda, mekân-zaman bütünselliğini böyle eksiltili bir algı filtresiyle ele almanın yeni kuramsal tartışmalar, yeni kapılar aralayabileceği düşünülmektedir.

Bilgilendirme

Bu çalışma, İTÜ Mimari Tasarım Programında Dr. Öğr. Üyesi İffet Hülya Arı danışmanlığında Ocak 2023 tarihinde tamamlanan “Mekânsal Gerçekliğin Dönüşüm Halleri: Ücra Zihinlerin Ücra Mekânları” başlıklı yüksek lisans tezinden beslenerek ve geliştirilip güncellenerek üretilmiştir.

Teşekkür

Tez sürecindeki katkılarından dolayı danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İffet Hülya Arı'ya teşekkür ederim.

Kaynakça

- Alıcı, T. (2019). Gerçek Bir Yanılsama: Bilinç. İstanbul: Metis.
- Bilgin, İ. (1999). Serbest Plan, Serbest Cephe, Serbest Ev... (V. Çorlu, Dü.) cogito Bir Anatomi Dersi: Ev(18), s. 144-157.
- Chalmers, D. J. (1995). Facing Up to the Problem of Consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2(3), pp. 200-19.
- Colomina, B. (2008). X-ray Architecture: Illness as Metaphor. *Positions*, pp. 30-35.
- Crary, J. (2019). Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine. (E. Daldeniz, Çev.) İstanbul: Metis.
- Dalrymple, K., Barton, J., & Kingstone, A. (2013, April). A world unglued: simultanagnosia as a spatial restriction of attention. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7.
- De Renzi, E., & Lucchelli, F. (1993). The fuzzy boundaries of apperceptive agnosia. *Cortex*, 29(2), pp. 187-215. doi:10.1016/s0010-9452(13)80176-1
- Eberhard, J. P. (2009). Applying Neuroscience to Architecture. *Neuron*, 62(6), pp. 753-756. doi:https://doi.org/10.1016/j.neuron.2009.06.001.
- Gallese, V., & Gattara, A. (2015). Embodied Simulation, Aesthetics, and Architecture: An Experimental Aesthetic Approach. In S. Robinson, & J. Pallasmaa (Eds.), *Mind in Architecture: Neuroscience, Embodiment and the Future of Design*. London, England: The MIT Press.
- Grosz, E. (2001). *Architecture from the Outside: Essays on Virtual and Real Space*. The MIT Press.
- Hauer, D. (Producer), & Rawlence, C. (Director). (1987). *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* [Motion Picture]. United Kingdom.
- Humphreys, G., & Riddoch, J. (2014). *A Case in Visual Agnosia Revisited: To See But Not To See*. New York: Psychology Press.
- Huxley, A. (2003). *Algı Kapıları* (2. baskı b.). (M. F. İmre, Çev.) Ankara, Türkiye: İmge Kitabevi.
- Karşıdağ, S., Şahin, Ş., & Çınar, N. (2016). Görsel Mekânsal İşlevler ve Bozuklukları. O. Tanrıdağ (Dü.) içinde, *Davranış Nörolojisi: Beyin- Davranış İlişkilerinin Organizasyon Prensipleri, Sendromları ve Hastalıkları* (s. 133-145). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Lawson, B. (2001). Mechanisms of perceiving space. In *The Language of Space* (pp. 42-68). Oxford, United Kingdom: Architectural Press.
- McLaughlin, N. (2020). Losing Myself: Designing for People with Dementia. (I. Ritchie, Dü.) *Architectural Design*, 90(6), s. 50-59. doi:https://doi.org/10.1002/ad.2631
- Nagel, T. (1974). What Is It Like to Be a Bat? *The Philosophical Review*, 83(4), s. 435-450. https://doi.org/10.2307/2183914 adresinden alındı
- Orjuela-Rojas, J., Sosa-Ortiz, A., Díaz-Victoria, A., Marrufo Melendez, O., & N. L. (2017). The painter from Sinaloa: artistic analysis of a case of spatial agnosia and neglect of visual shapes. *Neurocase*. doi:10.1080/13554794.2017.1408842
- Öğdül, R. (2010, Haziran 24). http://rahmiogdulbirgun.blogspot.com/2010/06/ adresinden alındı
- Pallasmaa, J. (2014). *Tenin Gözleri*. (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: YEM Yayın.
- Ramachandran, V. S. (2019). *Öykücü Beyin: Bir Nöroloğun Bizi İnsan Kılanın Ne Olduğuna Dair Arayışı*. (A. C. Çevik, Çev.) İstanbul: ALFA.
- Ramachandran, V. S., & Blakeslee, S. (2019). *Beyindeki Hayaletler: İnsan Zihninin Gizemlerine Doğru*. (L. Öztürk, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Read, A. G. (1998). *OuLiPo, Architecture, and the Practice of Creative Constant*. C. Barton (Dü.), 86th ACSA Annual Meeting Proceedings, *Constructing Identity* içinde, (s. 190-194).
- Roth, L. (2019). *Mimarlığın Öyküsü* (3 b.). (E. Akça, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Sacks, O. (2020a). *Aklın Gözü* (4 b.). (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sacks, O. (2020b). *Karısını Şapka Sanan Adam* (29 b.). (O. Düz, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Varela, F. J. (1996). Neurophenomenology: A Methodological Remedy for the Hard Problem. *Journal of Consciousness Studies*, 3(4), s. 330-349.
- Wapner, W., Judd, T., & Gardner, H. (1978). Visual Agnosia in an Artist. *Cortex*, 14, pp. 343-364.
- URL-1 < <https://boenstitu.com/blog/agnozi-nedir> >, erişim tarihi 22.08.2024.
- URL-2 < <https://samlingar.shm.se/media/377055EC-9453-475D-91A7-2B0F97CAA2ED> >, erişim tarihi 22.08.2024.
- URL-3 < <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/210627> >, erişim tarihi 22.08.2024.

Abstract

Research on green spaces and well-being is a relatively new field, and there is a lack of understanding of the socio-spatial effects of green areas on specific populations, such as university students. In particular, the relationship between green spaces and the psychological well-being of university students in Istanbul has not been thoroughly investigated. The aim of this paper is to address this significant gap in knowledge by exploring how campus green areas influence students' psychological well-being. The study examines how students use these areas, what they are used for, and how their spatial location affects their accessibility and usage. This paper's contributions are expected to provide empirical evidence on the impact of campus green spaces on student development and well-being and to highlight the importance of campus green spaces in urban planning and environmental psychology.

Employing a mixed-methods approach, the study initially involved extensive observations across six diverse university campuses in Istanbul to understand the broader role of green spaces in university environments. Subsequently, a detailed case study was conducted on two prominent campuses, Istanbul Technical University (ITU) and Bilgi University, chosen for their notable integration of urban greenery and optimal student populations. The qualitative phase involved semi-structured interviews with 20 students from these two selected campuses, exploring their socio-spatial practices and perceptions of green spaces. The findings indicate that accessible and well-designed university green spaces are essential for enhancing student well-being, resulting in reduced stress, improved mood, and cognitive restoration. Additionally, these spaces promote social interaction and contribute positively to students' overall university experience and decision-making. This study highlights the considerable potential of integrating green infrastructure within higher education institutions to support student mental health and foster more sustainable, human-centric campus environments in rapidly urbanizing contexts.

Keywords: Green space, public space, Istanbul, university student

Beyond Scenery: Exploring the Socio-spatial Benefits of Green Spaces for University Students in Istanbul

Manzaranın Ötesinde: İstanbul'daki Üniversite Öğrencileri için Yeşil Alanların Sosyo-mekânsal Faydalarının Araştırılması

Berna YAYLALI, ORCID: 0000-0002-2787-5363
BAU/Mimarlık, Mimarlık, İstanbul, Türkiye

Sevara AHMEDOVA
BAU/Mimarlık, Mimarlık, İstanbul, Türkiye

Basvuru tarihi/Received: 13.04.2024, Revize tarihi/ Revised: 23.06.2025, Kabul tarihi/Final Acceptance: 07.08.2025

Genişletilmiş Özet

Yeşil alanların sosyal ve psikolojik refah üzerindeki faydaları giderek daha fazla kabul görece de, yoğun nüfuslu kentsel ortamlarda üniversite öğrencileri üzerindeki spesifik etkileri hala yeterince araştırılmamıştır. İstanbul gibi hızla kentleşen metropollerde üniversite öğrencilerinin psikolojik refahı üzerindeki spesifik etkilerine yoğunlaşan çalışmalarda önemli bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışma, kampüs yeşil alanlarının öğrencilerin psikolojik refahını nasıl şekillendirdiği sorusuna odaklanmaktadır. Öğrencilerin kampüs yeşil alanlarını nasıl kullandığını, hangi amaçlarla kullandığını ve bu alanların mekansal konumlarının erişilebilirliği nasıl etkilediğini sorgulayarak, kampüs yeşil alanlarının tasarımının ve kullanımının öğrencilerin sosyal ve psikolojik gelişimini nasıl olumlu yönde destekleyebileceğine dair ampirik bulgular sunulacaktır.

Psikolojik refah için doğanın rolü üzerine yapılan kapsamlı araştırmalar, yeşil alanlarda bulunmanın stres seviyelerini düşürüp, yaşam memnuniyetini artırarak ruh sağlığı ve refahı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Araştırmalar, yeşil alanların sosyal bağlantıları ve toplumsal bağları nasıl güçlendirdiğini, bireysel refahın yanı sıra toplumsal uyumu da teşvik ettiğini göstermektedir (Maas vd., 2006; Cervero ve Kockelman, 1997). Grinde ve Patil (2009) ve Hescong (2002) tarafından belirtildiği üzere, yeşil alanların refah ve ekolojik faydalar üzerindeki etkilerini vurgulayan sayısız avantajı da bu dönemde yeşil alan tasarımına yeniden odaklanılmasına yol açmıştır. Bu derleme, yeşil alanların kentlere dahil edilmesinin ve öneminin devam ettiğini vurgulamaktadır. Kaplan ve Kaplan'ın (1989) Dikkat Geri Kazanım Teorisi (Attention Restoration Theory) ve Ulrich'in (1984) Stres Azaltma Teorisi (Stress Reduction Theory), doğal ortamlarla etkileşimin zihinsel yorgunluğu ve stresi nasıl azaltabileceği, bilişsel performansı ve duygusal refahı nasıl iyileştirebileceğini anlamak için çalışmalara bir temel sağlar. Bu çalışma, İstanbul kampüslerindeki yeşil alanların öğrencilerin ruh sağlığını ve refahını nasıl etkilediğini araştırmakta ve öğrencilerin bu alanlarla ilgili algılarına, kullanımına ve memnuniyetlerine odaklanmaktadır. İstanbul'un hızla kentleşen ve yoğun nüfusa sahip bir şehir olması, üniversitelerdeki yeşil alanları daha da önemli hale getirmektedir.

Kampüslerin analizinde karma yöntem yaklaşımı kullanılmıştır. Nicel aşama, yeşil alanların üniversite ortamlarındaki rolünü aydınlatmak için altı farklı kampüste kapsamlı gözlemlere dayanmaktadır. Bu aşamada, kampüsler arasında üniversite nüfusu ve yeşil metrik göstergeleri gibi temel özellikler karşılaştırılmış; ayrıca öğrencilerin yeşil alanlarla etkileşimleri izlenmiş ve öğrenci başına düşen yeşil alanı belirlemek için bir "yeşil metrik" kullanılmıştır.

Bu karşılaştırmalı analizden arındırılmış, nitelikli araştırma kısmında iki üniversite seçilmiştir: İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) ve Bilgi Üniversitesi. Bu üniversiteler, öğrenci başına kampüs içi yeşil alan kullanım oranı yüksek olması ve optimum öğrenci sayılarına sahip olmaları nedeniyle özellikle seçilmiş olup, yeşil alanların psikolojik etkilerini araştırmak için iyi bir örnek teşkil etmektedir. İTÜ, altı kampüsü ve 40.000'den fazla öğrencisi ile Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinden biridir. Bu çalışmada, İTÜ'nün, toplam alanın %40'ını oluşturan bahçeler, ormanlık alanlar ve büyük bir göl ile yeşil alanlarıyla tanınan Maslak Kampüsü seçilmiştir. Bilgi Üniversitesi ise, üç kampüsü ve 15.000'den fazla öğrencisi olan özel bir üniversitedir. Çalışma için açık hava eğitimini, sosyal aktiviteleri ve huzurlu dışınmayı teşvik eden yeşil alanlara, parklara ve bahçelere sahip olan Santral Kampüsü seçilmiştir. Alan çalışması olarak seçilen iki kampüste, farklı bölümlerden olan 20 öğrenciyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde öğrencilerin yeşil alan algıları, kullanım şekilleri ve yeşil alanların ruhsal esenlik üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Katılımcıları belirlemek için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve kampüste yeşil alanları kullanan 18 ila 30 yaş arası öğrencilere odaklanılmıştır. Kayıtlı olmayan kişiler, sadece çevrimiçi eğitim alan öğrenciler ve 18 yaşın altındaki kişiler araştırma dışında tutulmuştur.

Bulgular, görüşmelerde dört tema vurgulanmaktadır:

-Yeşil Alanlarla Etkileşim: Öğrenciler yeşil alanlarda önemli miktarda zaman geçirmiş (günde 2-4 saat) ve çoğu günlük etkileşimi tercih etmiştir. Aktiviteler arasında rahatlatma, sosyalleşme, fiziksel aktivite ve ders çalışma yer almaktadır.

-Ruh Sağlığı Üzerindeki Psikolojik Etki: Öğrenciler yeşil alan kullanımı ile ruh sağlığı arasında güçlü bir korelasyon olduğunu bildirmiştir. Faydalar arasında stresin azalması, ruh halinin iyileşmesi ve bilişsel restorasyonun yer almaktadır. "Açık alanlar" rahatlatma ve sosyal toplantılar için en çok tercih edilen ders dışı mekanlar olmuştur.

-Yeşil Alan Kullanımı: Öğrenciler çeşitli yeşil alanları tercih ederken, açık alanlar yararlanabilirlikleri ve erişilebilirlikleri nedeniyle en çok tercih edilen alanlar olmuştur. Bilgi Üniversitesi öğrencileri bahçeleri ve açık alanları eşit oranda tercih ederken, İTÜ öğrencileri merkezi konumu ve büyüklüğü nedeniyle açık alanları tercih etmiştir.

-Öğrencilerin memnuniyeti: Yeşil alanlar ayrılmaz sosyal alanlar olarak işlev görmüş, arkadaşça buluşmalar en çok tercih edilen etkinlik olmuştur. Bilgi Üniversitesi öğrencileri, yeşil alanları günlük olarak daha fazla kullandıklarını belirtmiştir. Bu durumun nedenleri arasında daha esnek bir akademik program veya düzenli etkileşimi teşvik eden kampüs tasarımı olabilir.

Bu çalışma, üniversite yeşil alanlarının aşağıdakiler de dahil olmak üzere sayısız faydasını vurgulamaktadır: Stresin azalması ve zihinsel sağlığın iyileşmesi, ruh halinin ve bilişsel restorasyonun artması, ve öğrenci memnuniyetinin ve sosyal etkileşiminin artması. Bulgular, yeşil alanların üniversite tasarımı ve planlamasına entegrasyonunun, öğrenci refahını ve genel üniversite deneyimini zenginleştirmedeki kritik rolünü vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, farklı üniversite ortamlarındaki yeşil alanların karşılaştırmalı analizleri ile öğrenci tercihlerini ve katılımını daha derinlemesine keşfetmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil alan, Kamusal Alan, İstanbul, Üniversite Öğrencisi

Introduction

In a world increasingly characterized by urbanization, rising mental health issues among the youth, and concerns over urban livability, the role of green space in urban life has been rekindled. On university campuses, where students encounter changing academic, social, and psychological pressures, access to nature has assumed a crucial role in promoting mental well-being. While environmental psychology and urban studies have highlighted the restorative and stress-reducing potential of green spaces (Lindemann-Matthies, 2021; Ulrich et al., 1991), the ways they are experienced and used by university students, particularly in dense urban settings, remain underexplored. As Istanbul undergoes urban transformation, facing challenges like population growth and diminishing green areas, these changes directly impact student life, limiting access to open and restorative environments and reducing opportunities for social interaction, recreation, and outdoor learning on and around campuses.

Recent research has highlighted the numerous benefits that green spaces provide to urban populations, including psychological restoration, improved social cohesiveness, and increased physical activity (Hartig et al., 2014; Kaplan, 1995). These benefits are particularly enhanced in university settings due to the unique stressors and academic pressures that students face. Attention Restoration Theory (ART) (Kaplan & Kaplan, 1989) and Stress Reduction Theory (SRT) (Ulrich, 1984) are theoretical frameworks that provide a foundation for understanding how social interactions within natural environments can reduce mental fatigue and stress, thereby improving cognitive performance and emotional well-being.

This study investigates the impact of green spaces on two different campuses in Istanbul by focusing on students' mental health and well-being. The research focuses on student perceptions, use, and satisfaction with these areas to evaluate their role in student well-being. Istanbul, as a rapidly urbanizing and densely populated city,

makes its university green spaces even more crucial. By examining the campuses of Istanbul Technical University and Bilgi University, both recognized for their success in incorporating green spaces into their campuses, this study explores how these spaces contribute to student psychological development and success.

This study adds to a growing body of literature emphasizing the importance of green spaces in urban environments, particularly in educational settings. By focusing on Istanbul, a city renowned for its historical blend of natural beauty and urban expansion, this study offers a distinct viewpoint on the discussion of urban green spaces. The findings are intended to inform policy and design strategies that prioritize the incorporation of natural habitats into urban planning, with a focus on improving student well-being and academic achievement. Within the scope of this research, this study examines the subject according to the following questions:

1. How and where do students utilize green spaces, and for what purposes?
2. What is the impact of green environments on the psychological well-being of university students?
3. How does the location of green areas affect their usage?

The content of this paper is structured to present a comprehensive overview. Following this introduction, a literature review explores existing theoretical frameworks and empirical evidence on the connections between nature and psychological well-being, as well as the impact of campus green spaces. Subsequently, the research design and methodology are detailed, explaining the selection criteria for the campuses and the data collection methods. The findings from both the observational and interview phases are then presented, followed by a discussion that interprets these results in the context of the research questions and existing literature. The paper concludes with a summary of key insights and implications for practice and future research.

Green Spaces on Campus

The term “green environment” in the context of higher education refers to the integration of natural elements, such as green spaces, into university campuses. This conceptualization is essential for understanding how nature affects learning environments (van den Bogerd et al., 2018).

Extensive research on the role of nature for psychological well-being has shown that being in green spaces has a positive effect on mental health and well-being by lowering stress levels and increasing life satisfaction. According to Wilson’s (1984) biophilia hypothesis, humans have an inherent connection to nature. Research demonstrates how green spaces can foster social connections and communal bonds, promoting individual well-being as well as community cohesion (Maas et al., 2006; Cervero and Kockelman, 1997). The numerous advantages of green spaces, as noted by Grinde and Patil (2009) who stressed their influence on well-being and ecological benefits, also led to a renewed focus on green space design. This review highlights the ongoing incorporation and importance of green spaces in cities. Two key theories—Attention Restoration Theory (ART) and Stress Recovery Theory (SRT) by Ulrich (1984, 1991) and Kaplan and Kaplan (1989, 1995)—provide a framework for understanding the psychological effects of green spaces on urban life. According to SRT, exposure to green spaces causes an automatic emotional response that is beneficial for relieving stress and promoting relaxation. Similarly, Attention Restoration Theory (ART) by Kaplan and Kaplan (1989) explains how natural environments alleviate cognitive stress and facilitate mental restoration.

Universities occupy a considerable amount of space in cities, hosting green spaces with reduced noise and pollution. Urban university campuses with green spaces are complex combinations of environmental, architectural, and psychological concepts. Together, these components produce campuses that are aesthetically beautiful while also promoting social engagement

and cognitive renewal. As integral parts of larger metropolitan systems, campuses also bear responsibility for environmental preservation. Turner (1984) emphasizes how native vegetation, water conservation, and habitat creation are some of the ways that green campus designs support sustainability. The concept of biophilia, or the natural human connection to nature, is fundamental to the design of green campuses (Kellert et al., 2008). By incorporating natural elements into campus architecture, this method creates visually beautiful and mentally healthy settings. In urban campuses, well-kept green spaces are essential for improving mental health and fostering creativity.

In the development of higher educational settings, the campus model with large green spaces is a relatively new model. The first universities in Europe were founded and firmly embedded in the urban context in the 12th century (Brookliss, 2000, 165). They were city universities that were organically dispersed across different locations. However, from the 19th century onwards, universities in the United States were designed in campus settings that featured large green and natural surroundings. The first campus typology was also seen in the University of Virginia, built in 1817 by Thomas Jefferson, with a spatial concept of designing a green academic village in which students and academics could study and concentrate, far from the distractions of city life (Turner, 1984, 12). Turner’s research (1984) emphasized the early incorporation of green spaces into university settings, with a particular focus on improving academic experience and mental health.

Green spaces on urban university campuses provide valuable social and mental relief from the rapid pace of city life, allowing students to relax, reflect, and recover from academic stress. Extensive research in environmental psychology (Berto, 2014; Ulrich et al., 1991; Kaplan & Kaplan, 1989) demonstrates that green settings improve mental health and well-being. According to Ulrich et al. (1991), green spaces may promote relaxation while decreasing stress and anxiety levels, which is critical for students under academic

pressure. Han (2009) discovered that students who spent more time in green settings reported lower stress levels and improved academic satisfaction. Similarly, Hipp et al. (2016) discovered a positive relationship between students' impressions of green spaces and their quality of life. The design of open spaces on campuses has a substantial impact on students' physical, mental, and social well-being (Mohamed, 2023; Alshimaa, 2019), improving academic performance and fostering mental rejuvenation. According to Jiang, Chang, and Sullivan (2014), green spaces facilitate a range of student activities, including leisure and academic endeavors. These various needs should be accommodated in green space design.

Green spaces in universities are important for fostering social bonds among students. They play an important role in influencing campus social dynamics, thereby contributing to the optimal educational experience. University campuses are sites for both academic and social activities. Students engage in lectures, extracurricular activities, and socializing, with green spaces playing an important role in these interactions. Ulrich (1984) discovered that exposure to natural components such as plants benefits students, particularly in stressful situations such as exams. Kuo et al. (1998) discovered that green spaces improve a sense of community and belonging, especially in urban settings with more extensive vegetation. According to Chawla et al. (2014), green spaces play an important role in facilitating different activities and high-quality social interactions among students, increasing mutual understanding and trust.

Green spaces on campuses provide two sorts of interactions: active and passive. Each type addresses specific goals and psychological demands of students. Active interactions are direct interactions with nature, such as walking, sports, or group studies outside. Pretty et al. (2005) discovered that such physical activities in natural settings reduce stress, anger, and weariness, hence providing psychological benefits. Passive interactions entail less direct interaction, such as sitting or reflecting in green

places. According to Kaplan and Kaplan (1989), these interactions rejuvenate cognitive talents and aid students in recovering from mental tiredness. Students' interactions with green spaces differ; some favor physical activity, while others prefer quiet thought or relaxation. This diversity is critical to their overall mental health and academic performance. Campus green spaces should be designed to allow for both active and passive interactions, taking into account students' diverse preferences. This technique helps to maximize the educational and psychological benefits of contact with nature.

Anxiety, depression, and stress are all common psychological concerns among university students nowadays. These concerns, which are often caused by academic expectations and life challenges, have a substantial impact on students' well-being. Due to the complex and multifaceted characteristics of depression and anxiety, this study focuses specifically on stress and the ways in which green space aids in its management among the student population.

Research indicates that university students have significant rates of anxiety (up to 50% - Stallman, 2010) and depression (up to 36% - Eisenberg et al., 2013). Stress is also a widespread issue, with a sizable proportion of students reporting high levels of stress. Psychological concerns can cause physical symptoms, social disengagement, relational difficulties, and even substance abuse. They are connected to decreased life satisfaction and increased stress (Beiter et al., 2015).

Regular connection with green places can help university students manage their stress. Ward Thompson et al. (2012) emphasize the value of easily accessible green space in stress reduction, highlighting its potential as a resource for psychological relaxation and well-being in academic settings.

The inclusion of green spaces on university campuses has received attention due to its potential to improve the educational experience. Coles and Bussey (2000) found that such surroundings can have an impact on students' social engagement and community development. Furthermore, Maas et al. (2006)

Table 1: Comparative Metrics of the Six Observed Universities' Campuses.

No	Name of the University	University Type	Number of Students	Total Area of the University	The scale of the green space	Green space per student
1	Istanbul Technical University Maslak Campus	Public, campus university	30 000	2.64mln m ²	650 000 m ²	21.67 m ²
2	Yildiz Technical University Besiktas Campus	Public, campus university	4 000	170 000 m ²	70 000 m ²	17.5 m ²
3	Bilgi University Santral Campus	Private, campus university	3 000	118 000 m ²	60 000 m ²	20.0 m ²
4	Sabanci University Main Campus	Private, distinct university	5 000	1.26mln. m ²	630 000 m ²	126 m ²
5	Özyeğin University Çekmeköy Campus	Private, campus university	15 000	280 000 m ²	112 000 m ²	7.47 m ²
6	Yeditepe University Ağustos Campus	Private, campus	17 000	125 000 m ²	68 000 m ²	4.00 m ²

and Certero and Kockelman (1997) found that green spaces play an important role in building a sense of community and encouraging physical and social activities, both of which are critical for student well-being and academic achievement.

Research Design

The study is based on a mixed and two-stage method to explore the psychological effects of green spaces on university students in two university campuses. The quantitative phase began with the selection of six university campuses that have a considerable amount of green space within the campuses in İstanbul. They are İstanbul Technical University (*Maslak Campus*), Yıldız Technical University (*Beşiktaş Campus*), İstanbul Bilgi University (*Santral Campus*), Sabancı University, Özyeğin University (*Çekmeköy Campus*), and Yeditepe University (*Ağustos Campus*). The analysis of these six campuses is based on a comparison of some key features, including university population and the use of an indicator on the green metric for campuses. This indicator is based on total open space area divided by total campus population (*Table 1*). The amount of green space accessible for each student was an important consideration, with a minimum of 10 square meters set as the baseline. *A Statistical Descriptive Analysis of Green*

Spaces. The findings derived from the quantitative analysis of green spaces across six university campuses in İstanbul provided valuable insights into the accessibility and distribution of such spaces for students. The analysis was performed utilizing Microsoft Excel, relying on its comprehensive features to generate a range of descriptive statistics. (*table 2*)

- *Mean (Green space Per Student on Average)*: Across all campuses, the average green space per student - 32.78 square meters. This indicates a predominantly positive distribution of green space per student among the universities.
- *Standard Deviation*: The calculated standard deviation for the green space per student is 46.21 square meters. Although certain campuses have adequate green spaces, others offer substantially lower.
- *Minimum and Maximum Green Space*: The minimum space per student is 4 square meters and a maximum is 126 square meters. The considerable variation highlights the wide range in green space offerings throughout the universities.
- *Median (Middle Value)*: An average of 18.775 square meters of green

Name	Green space per student	Statistic	Calculation
Istanbul Technical University Maslak Campus	21,67		
Yıldız Technical University Beşiktaş Campus	17,55		
Bilgi University Santral Campus	20		
Sabancı University Main Campus	126		
Özyeğin University Çekmeköy Campus	7,47		
Yeditepe University Ağustos Campus	4		
		Mean	32,78166667
		Std. Dev	46,21161387
		Minimum	4
		Maximum	126
		Median	18,775

Table 2: A Statistical Descriptive Analysis of Green Spaces.

space per student was calculated as the median. This value signifies that fifty percent of the universities offer a lesser quantity of green space per student than this value, emphasizing the asymmetrical distribution in favor of campuses with limited green space availability.

This comparison revealed that the green space per student at Yeditepe and Özyeğin Universities are relatively limited. At Sabancı University and Yıldız Technical University, the total number of students is relatively low, so these campuses were excluded from the second part of the analysis in order to avoid skewed interpretations of student interaction. This decision highlights an important point: it is not enough for academic institutions to simply provide green space—these spaces must also be actively used by students. The World Health Organization (*WHO*) recommends a minimum of 9 square meters of green space per person in urban settings to ensure adequate access to nature. In this regard, both Istanbul Technical University (*ITU*) and Bilgi University meet this criterion, demonstrating a strong commitment to supporting student well-being through accessible green space. This selection emphasized the significance of optimum natural space and student numbers using the campus regularly in improving campus life.

Universities Selected for Qualitative Analysis

The qualitative phase of the study concentrated on Istanbul Technical University (*ITU*) and Istanbul Bilgi University, following a thorough quantitative investigation of six universities. These universities were chosen expressly for their high student involvement with on-campus green spaces, as measured by the ratio of green spaces to students, providing a good foundation for investigating the psychological effects of green spaces.

Secondly, a further in-depth case study is based on the observations and interviews on these two campuses. Visits to each campus allowed for a thorough evaluation of green spaces, including their size, design, and facilities. The observational focus extended to student interactions in these places, analyzing their preferences and activities. This phase was crucial in finding potential interviewees for the following study phase. Photographic evidence (*figure 1*) demonstrated how green spaces were integrated into the fabric of campus life, combining intellectual and recreational functions.

İTÜ and Bilgi University were found to have a substantial amount of green space per student—21.67 square meters and 20.0 square meters, respectively—which aligns with World Health Organization criteria for adequate natural area access. This strategic

Figure 1: Showing the green space use in a) İTÜ campus b) Bilgi University Santral campus.

decision allows for a thorough evaluation of the many environmental contexts and their influence on student well-being.

We made observations on the green spaces in Istanbul Technical University (*İTÜ*) and Bilgi University to explore the active and diverse student use and experience. At *İTÜ*, students were spending time on grassy areas (see figure 1) for leisure activities such as sitting, hanging (alone or in groups), and engaging in social interactions. Similarly, at Bilgi University, students actively used the green spaces for leisure practices, including playing games and socializing together. These observations indicate that students on both campuses actively integrate green spaces into their daily routines for various forms of leisure, physical activity, and social interaction.

In order to learn more about students' daily spatial practices and perceptions of green spaces, as well as their impact on well-being, we conducted semi-structured interviews with 20 students from different departments in the Bilgi and *İTÜ* Maslak campuses. By combining observation and targeted interviews, the technique provides complete insights into how green space influences student life, emphasizing the value of such spaces in fostering emotional and social health among university students. Purposive sampling was used to identify participants, with a focus on students aged 18 to 30 who were engaged with campus green spaces. Non-enrolled persons, online-only students, and those under the age of 18 were all excluded. Purposive sampling guaranteed that a wide range of experiences and viewpoints were gathered, which strengthened the study's findings.

The interviews, which lasted around 30

minutes, covered topics such as students' interactions with green spaces and their psychological effects. This technique aimed at revealing a deeper understanding of the importance of green spaces in the academic environment than quantitative measures could show. Semi-structured interviews were evaluated qualitatively, mostly using thematic analysis, to uncover patterns and themes about students' interactions in green space.

The analytical journey began with the accurate transcription of interviews, which were transcribed verbatim by using NVivo. The topics were methodically identified using NVivo's querying tools, which highlighted the abundance of phrases and patterns connected to the psychological advantages of green environments by thematic analysis.

Case study

Istanbul Technical University (*İTÜ*), a leading Turkish university with over 40,000 students and six campuses, is well-known for its combination of academic and environmental excellence, particularly on its Maslak campus. This campus, located in central Istanbul, is *İTÜ*'s largest, covering over 650.000 m² of green space. It includes a variety of faculties and sports facilities in a green-space-oriented setting, with gardens, woodlands, and recreational areas accounting for about 40% of the total area. *İTÜ* is famous for its green and sustainable campus, ranking 47th globally in the UI GreenMetric rankings and first among Turkish universities. The campus has huge forested areas, strategic green pockets, and a large lake, which improves its ecological footprint and provides a peaceful environment for its population. These green features are not only visually beautiful, but they also

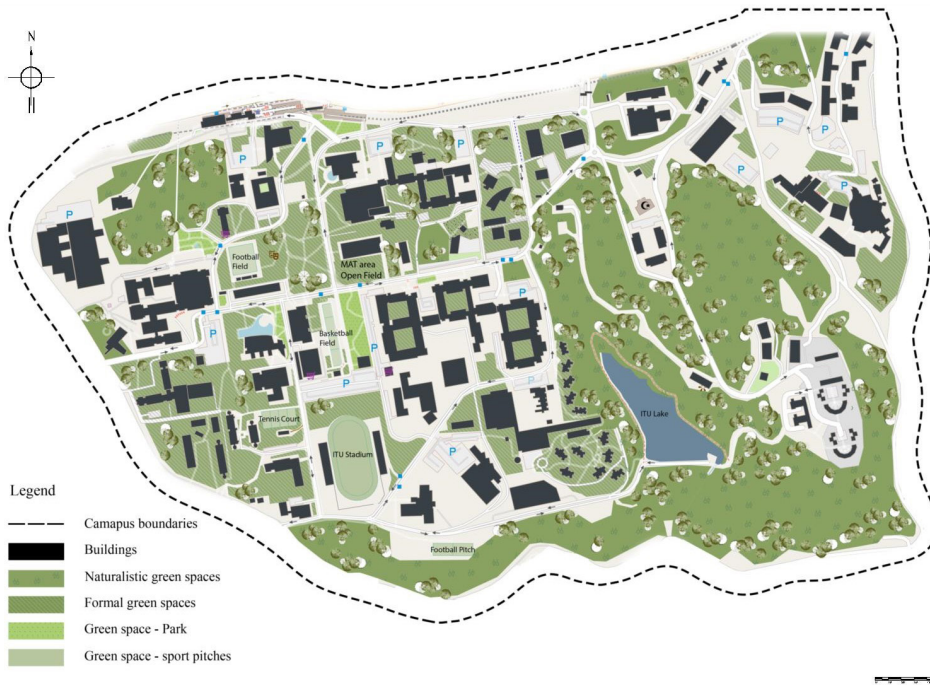

Figure 2: Map Istanbul Technical University showing open spaces, main campus.

promote relaxation, informal relationships, and local biodiversity.

Istanbul Technical University (İTÜ), as depicted in Figure 2, positions itself not only as a center of academic excellence but also as an ecological marvel hidden in Istanbul's bustling metropolis. This convergence of nature and infrastructure, particularly the extensive vegetation, presents an exceptional case study for incorporating sustainable practices into educational settings. The most prominent feature of the university is that a substantial portion of its area is devoted to green spaces. There are also a number of informal naturalistic areas of woodland, grassland, long grass, and recreation areas. The sports facilities consist of a tennis court, a football field, and an all-weather pitch area with floodlighting (figure 2).

The campus of Istanbul Technical University serves as a prime example of a well-planned integration of academic facilities and natural surroundings. Six gates are primarily located on the northern border, forming a prominent north-south axis that marks the main pedestrian pathway.

To the east, the campus stretches horizontally from the north to the east, gradually transforming into significant forested

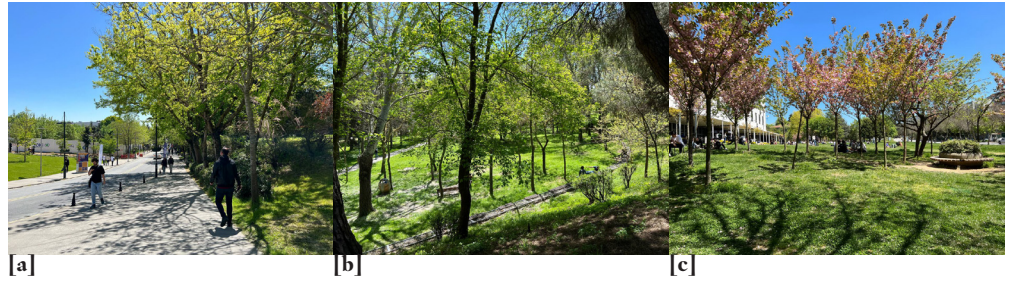
terrain. The large forest area, located next to the water, plays a crucial role in providing a place for relief from the academic pressures faced by the university community.

In contrast, the western part of the campus is filled chiefly with academic buildings that are scattered over the open spaces. The MAT area, an open space located in front of the Faculties of Mathematics and Computer Sciences, is frequently used by students for stationary activities and is a popular spot on campus (see figures 2 and 3). This open field functions as a central hub where academic and leisure practices converge, emphasizing its importance as a multifunctional social and learning space.

This design exemplifies İTÜ's commitment to academic excellence and environmental sustainability, showcasing how urban campuses can successfully integrate nature. The strategic placement of green spaces and academic facilities across campus fosters both academic success and student well-being, proving that urban development and environmental conservation can indeed coexist.

Similarly, Bilgi University, a notable private university in Istanbul with over 15,000 students and three campuses, is known for

Figure 5: Main axis area (a); the park area (b); and the MAT area behind cafes (c) at ITU.

its modern architecture and natural spaces, particularly at its Santral Campus in the Eyüp area. Situated on a 60.000 m² green-field site near the Golden Horn, this campus seamlessly blends nature with academic and recreational areas. It also uniquely houses Turkey's first power plant, now an Energy Museum, and is celebrated for its lush greenery, which significantly enhances both student well-being and the campus's overall aesthetic.

These green spaces, filled with trees, parks, and gardens, provide a respite from urban life, fostering outdoor education, social activities, and peaceful reflection. They also contribute significantly to environmental sustainability and serve as varied spaces for university activities, study areas, and social gatherings, making them an integral part of the Bilgi University experience.

The campus topology of Bilgi University is defined by three primary entrances (figure 4): two located on the western side, with an

additional entrance situated on the southeast side, which borders the city. The western boundary of the campus is defined by a noticeable longitudinal axis that serves as the pivot point for both academic and social activities, providing a central point for the daily routines of the university.

The central axis is reinforced by a variety of educational facilities that are deliberately arranged in a way that maximizes accessibility and promotes interdisciplinary cooperation. The primary open field (b in Figure 5), situated in close proximity to the central axis on the western side, functions as the core of the campus and is where the student body gathers to participate in a variety of academic and social activities.

The southeastern entrance acts as a porous boundary between Bilgi University and the city, fostering a symbiotic relationship between the academic environment and its urban surroundings. The campus design itself embodies an educational structure

Figure 4: Map of Bilgi University showing open spaces, Santral Campus.

Figure 5: Main Axis area (a); park area (b); To the southeast gate (c).

that prioritizes both a dynamic student body and the dissemination of knowledge. With its thoughtful arrangement of open spaces and strategic entrances, the campus creates an intellectual environment that is both compact and outward-looking—a sanctuary for learning and a hub for social connection.

Results of interviews

Responses from twenty university students revealed four broad themes, which were broken down into 46 subthemes to explore their complicated experiences.

Engagement of Students with Green Spaces. “Engagement with Green Spaces” provides an in-depth knowledge of how students incorporate these tranquil zones into their daily lives by examining the nature of student interaction with campus green spaces. Through the expansion of three subthemes, namely “Duration,” “Frequency,” and “Activities,” we are able to comprehend both the depth and scope of these interactions. The findings demonstrate a significant con-

sistency with the existing body of literature.

The duration of student visits (figure 6) provides insight into the significance and utility of green spaces in their daily academic and recreational activities. The majority of students spend 2 to 4 hours in green spaces in a day, as indicated by 9 mentions, followed by 1 to 2 hours, with 8 mentions, and one mention of spending more than 4 hours. The majority of students prefer to spend a moderate amount of time in green spaces. This finding is supported by Hartig et al. (2014), explaining the stress-relieving and cognitive benefits of prolonged interaction with nature. Students’ perceptions of green spaces as “places of relaxation from academic life” reflect this argument.

The frequency of visits (figure 7) indicates the importance of these green spaces to student life. The NVivo analysis of student engagement with green spaces reveals numerous patterns and preferences. The results indicate a distinct tendency toward

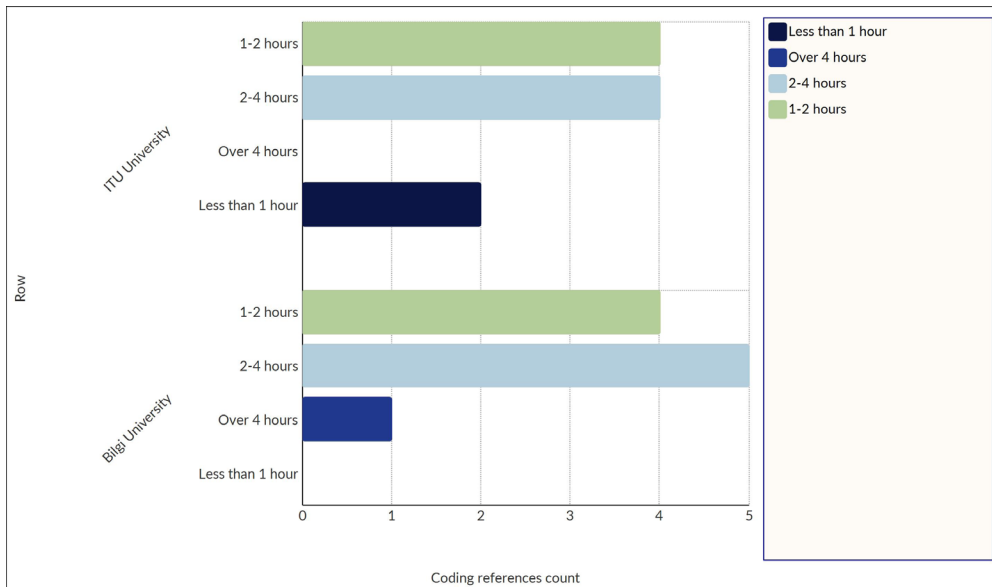
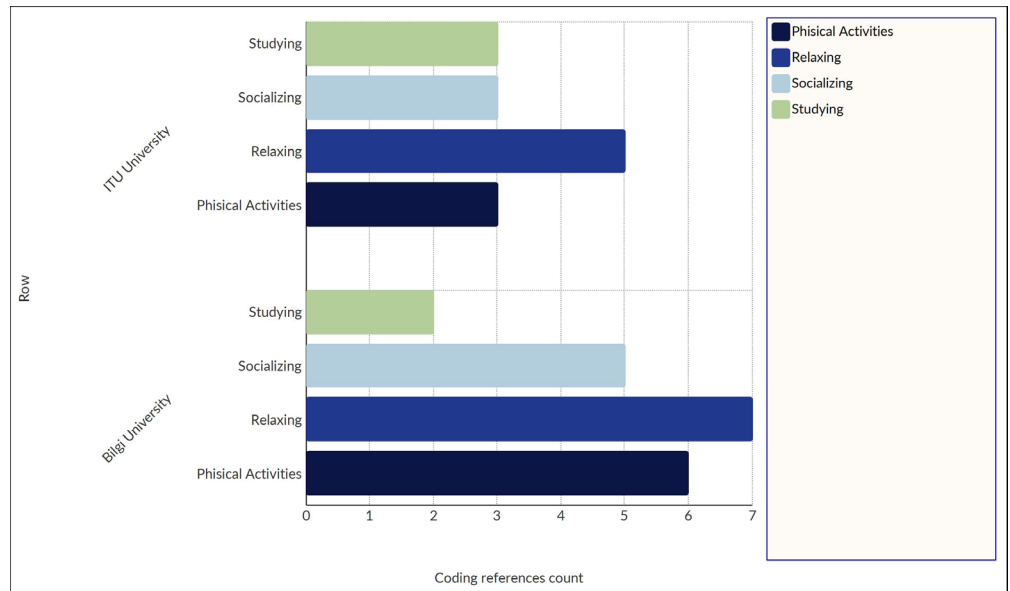

Figure 6: Bar graph showing students’ engagement with green spaces and duration at two universities.

Figure 7: Bar graph showing students' engagement with green spaces and frequency of visits at two universities.

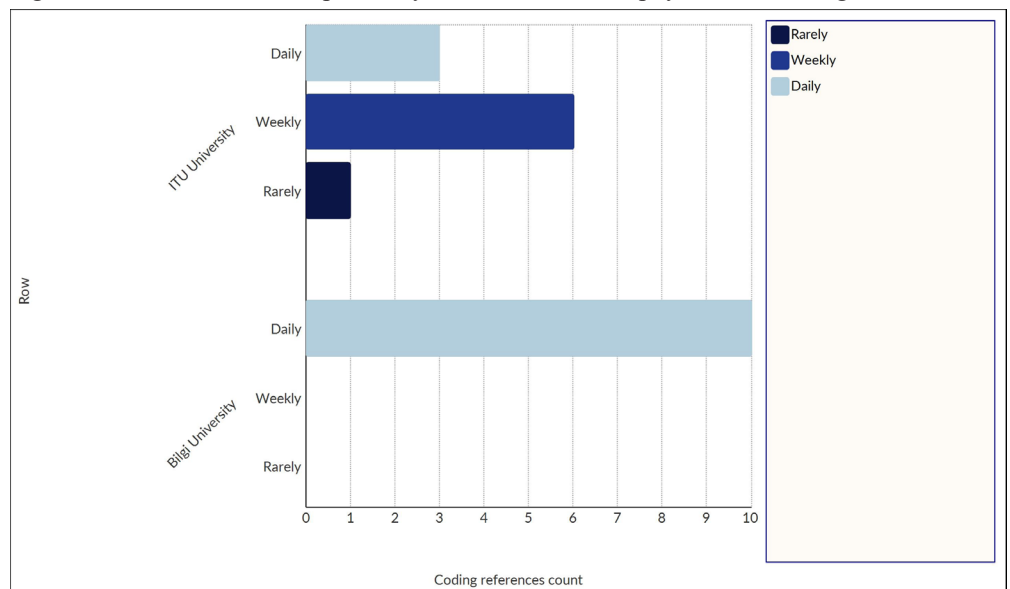

daily engagement with green spaces, as it was mentioned 13 times, while weekly engagement was mentioned 6 times and rare engagement was mentioned only once. This suggests that the majority of students interact daily with green spaces. The high daily usage of green spaces supports the findings of Ward Thompson et al. (2012) about the stress-relieving benefits of regular nature interaction, highlighting the importance of convenient access to these locations to improve urban sustainability and student well-being.

campus green spaces for stress relief and mental restoration, with relaxation emerging as the dominant activity. Although studying is mentioned less frequently, mentioning this activity shows the multifunctionality of these spaces, serving not only as leisure zones but also as alternative learning environments. This diverse range of uses reflects the adaptability and social value of green spaces in meeting students' varying needs throughout the day. This supports Jiang, Chang, and Sullivan's study (2014) explaining that nature heals and promotes social and physical well-being.

Figure 8 shows that students primarily use

Figure 8: Bar graph showing students' engagement with green spaces and activities at two universities.

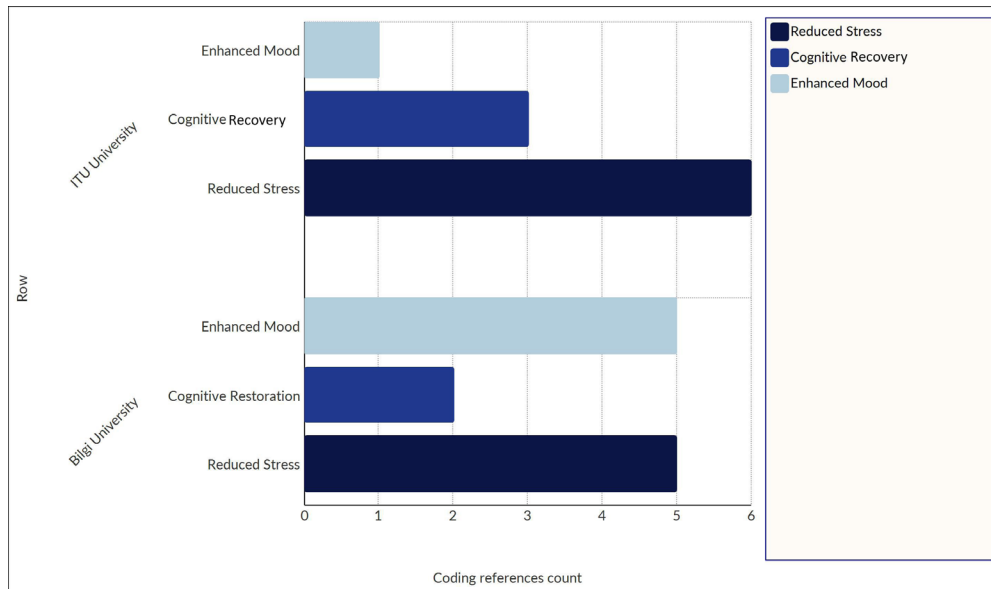

Figure 9: Bar graph showing psychological impact of green spaces on students' overall well-being.

The Psychological Impact of Green Spaces on Students' Mental Health. The issue of "Psychological Impact" was prominently evident in the students' comments, as they effectively conveyed a strong correlation between their engagement with the natural environment on campus and their mental well-being. Two discrete subthemes were identified within this overarching theme: "Overall Well-being" and "Positive Emotions."

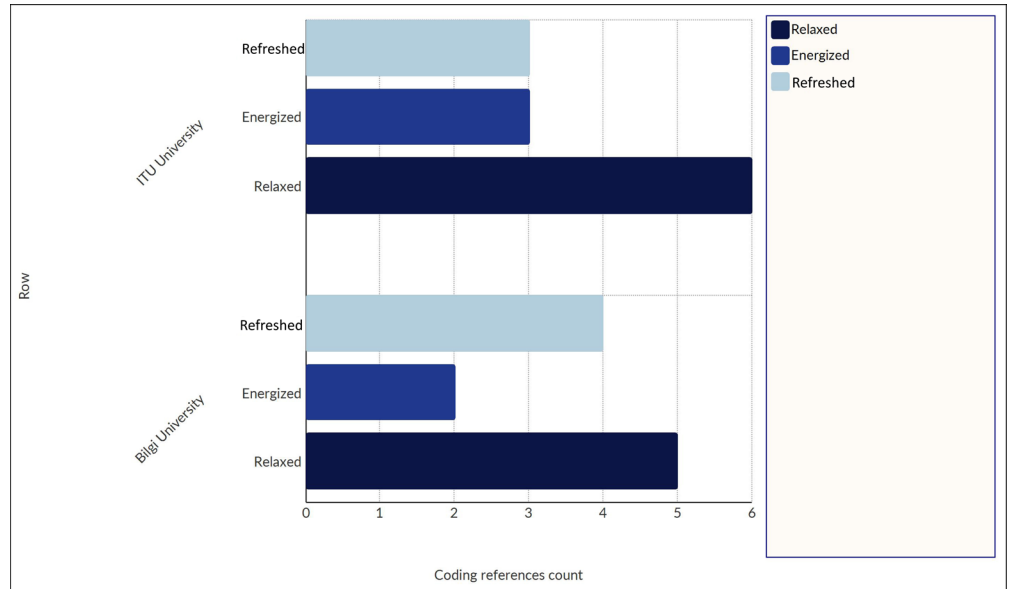
The subtheme of "Overall Well-being" encompasses the comprehensive mental and emotional conditions that students directly associate with physical interactions on the campus. These emotions are not merely temporary but rather appear to be substantial changes that could potentially have enduring effects on the daily lives of students. Figure 9 shows that students most frequently mentioned the benefit of green space as 'Reduced Stress,' which was cited 11 times in total. The term 'Enhanced Mood' was cited six times, while 'Cognitive Restoration' was specifically mentioned five times. The idea of "cognitive restoration," which is supported by Kaplan's Attention Restoration Theory (1995), highlights the importance of nature exposure for restoring mental clarity and meeting students' cognitive needs. Moreover, the subtheme of "Enhanced Mood" aligns with the findings

of Hartig et al. (2014), indicating that natural settings can regulate mood.

A computer engineering student explains, "During exam periods, I feel exhausted because there are too many exams, and the amount of work that we are doing is, I think, too high, and when I feel like this, I go to natural places like forests and lakes in the campus area. It's a good chance to be free from stress factors." This quotation indicates that green spaces are commonly acknowledged for their ability to alleviate stress, but they also have a notable impact on improving students' emotional well-being and aiding in cognitive rejuvenation. The existence of these green spaces thereby fulfills various aspects of students' psychological well-being.

Additionally, the 'Positive Emotions' subtheme highlights how green spaces on university campuses contribute to students' emotional well-being (Figure 10). The most frequently mentioned emotion was 'relaxed,' cited 11 times by participants. The feeling of being 'rejuvenated' appeared seven times, while 'energized' was noted five times. One student expressed, "Personally, the presence of greenery makes me relaxed. When I am in a closed area, I cannot concentrate. But when I spend time in green spaces, my thoughts feel more organized, and I feel calm." This statement underscores the dual benefit

Figure 10: Bar graph showing psychological impact on students' positive emotions.

of green spaces—not only as sources of emotional relief but also as environments that enhance mental clarity and focus. The participant links the physical qualities of greenery with a psychological state of being calm, suggesting that natural settings offer a form of mental restoration.

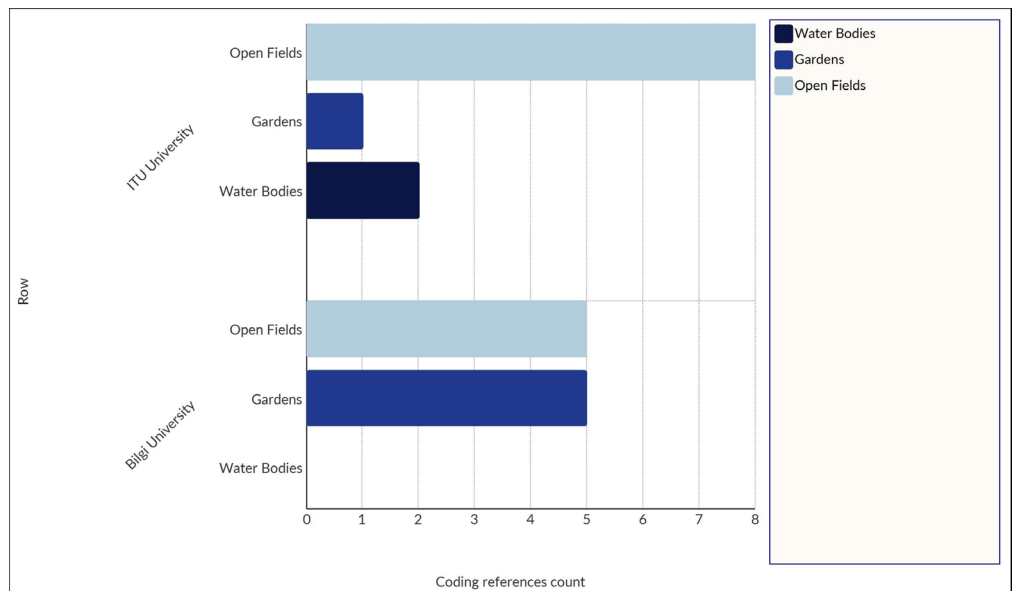
The feelings of being “energized” and “rejuvenated” also emerged as common emotional responses in the interviews. These expressions of positive emotion support Wilson’s Biophilia Hypothesis (1984), which emphasizes the innate human affinity for nature and its role in promoting

emotional well-being.

Usage Patterns of Students. The topic of “Preferences and Usage Patterns” extensively explores the way in which students utilize and perceive green spaces inside their university. The main theme includes two primary subthemes, namely “Types of Green Spaces Preferred” and “Social Interaction.”

Figure 11 shows that students most frequently prefer ‘Open Fields’ (13 mentions), followed by ‘Gardens’ (6 mentions), while ‘Water Bodies’ are the least favored (2 mentions). Based on the available data, it is

Figure 11: Bar graph showing students' preferences and usage patterns for types of green spaces at two universities.

evident that students exhibit a preference for diverse green habitats. However, open fields, due to their adaptability to different uses and accessibility, emerge as the most favored option.

Outdoor spaces are used and valued differently on the campuses of İTÜ and Bilgi University, as students at both institutions show varying preferences between open fields and gardens. At İTÜ, most students prefer the open field, which is centrally located among academic departments and often serves as a venue for student events. Its large size and strategic placement make it ideal for socializing, relaxing, and studying.

In contrast, students at Bilgi University show a more balanced preference between open fields and gardens. The campus’s open field, situated near academic buildings but at the edge of the campus, provides access to both a vast field and nearby smaller gardens. The proximity of the gardens to academic units appeals to students seeking quieter, more secluded spaces for study or rest. These preferences may also be influenced by the size and layout of each space. While İTÜ’s centrally located open field functions as a vibrant student hub, Bilgi’s campus culture supports both active social engagement in open areas and a more tranquil atmosphere in garden spaces.

Two campuses have significantly different green space visit frequencies. Most Bilgi University students visited green spaces daily. This persistent interaction suggests a campus culture that actively incorporates green spaces into student life, either due to a more flexible academic schedule or a campus design that encourages regular encounters. Lack of vegetation in the previous facility made it more confined and less appealing. This testimony shows how green spaces improve campus life and students’ well-being.

At İTÜ, many students use green places weekly, a smaller percentage daily, and one rarely. The difference may be due to this university’s dense academic program, typical of a public university. İTÜ students may visit green spaces less due to academic pressure. These data highlight the link between academic duties and students’ use of green spaces.

The interviews (figure 12) also show that students mostly prefer friendly gatherings, which was cited 20 times. Additionally, there were 5 mentions of “Solitary Time” and 3 mentions of “Group Studies.” Based on the aforementioned evidence, it can be concluded that green spaces serve a purpose beyond simple leisure areas, since they function as integral social areas. The platform provided serves both social activities and

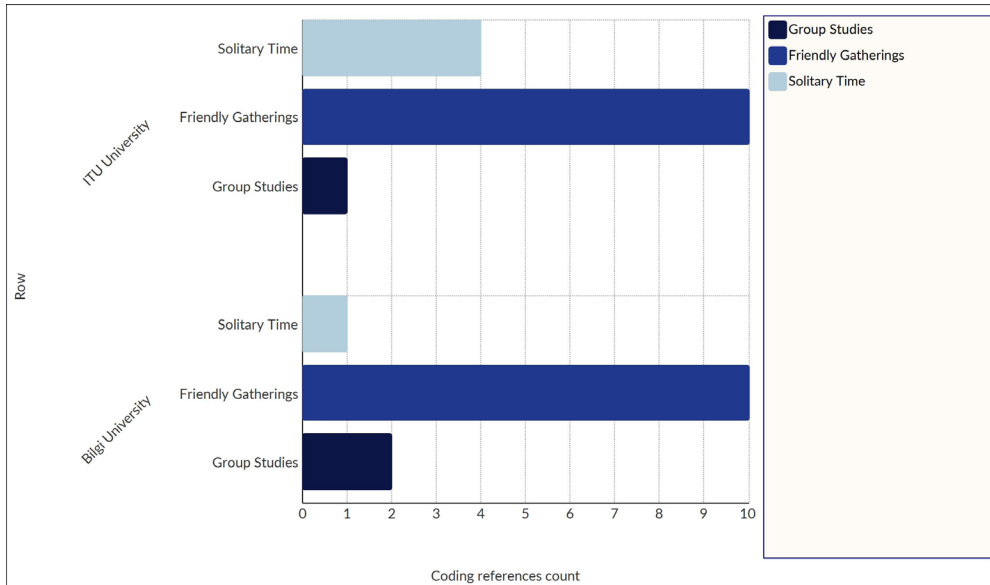
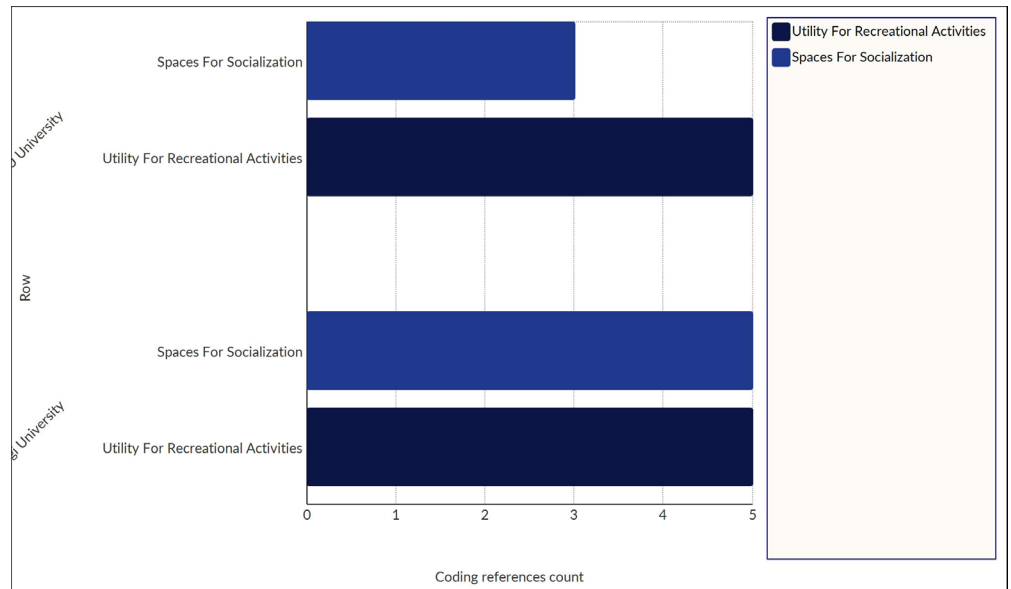

Figure 12: Bar graph showing students’ preferences and usage patterns for social interaction.

Figure 13: Bar graph showing students' satisfaction regarding the functional use of the campus.

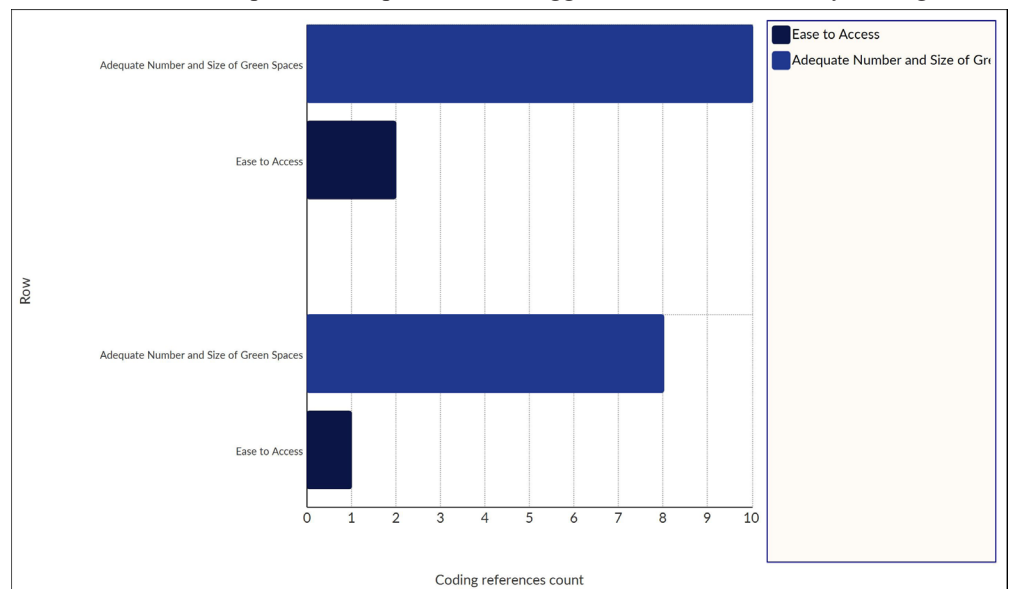
personal reflection, with friendly gatherings being particularly favored by users. According to Coles and Bussey (2000), green spaces provide opportunities for social contact in urban contexts. This argument supports the potential for campuses that offer green spaces between academic units to create a community for students. In addition, group studies, as mentioned, include interviews as a part of student activities in open spaces, though less prevalent, and demonstrate how green spaces could enhance academic activities.

Satisfaction with Campus Green Spaces.

The theme emerged as a key topic among students, offering insight into the various reasons that shape their experiences of these areas. Analysis of the responses revealed two distinct subthemes: “Functional Use” and “Accessibility & Availability.”

The “Functional Use” subtheme (Figure 13) highlights the practical and purposeful role of green spaces in meeting students’ needs and preferences. The most frequently mentioned use was for recreational activities (10 times), followed closely by their use as spaces for socialization (8 times). These findings suggest that students not only value green

Figure 14: Bar graph showing students' satisfaction regarding accessibility and availability of green spaces.

spaces for relaxation and leisure but also recognize their importance in fostering social interaction and community on campus.

The “Accessibility & Availability” subtheme (Figure 14) relates to how easily students can access green spaces and whether there are enough of them across the campus. The most discussed aspect was the adequate number and size of green areas, with seven mentions, indicating general satisfaction. However, the issue of ease of access received only three mentions, suggesting concern for improvement in terms of the physical accessibility of these spaces.

Conclusion

This study focuses on exploring how green spaces on university campuses influence students’ psychological well-being. We conducted a case study using observations and interviews at two university campuses in İstanbul to explore how green spaces contribute to stress reduction, cognitive recovery, and emotional enrichment. Previous findings revealed a strong link between green space and various psychological well-being factors, including sensory experiences and emotional attachments. To address the research questions, we employed a mixed-methods approach, combining quantitative green space evaluations with qualitative student experience. The flexible, semi-structured interviews provided in-depth, personalized accounts, illuminating the importance of green spaces beyond their visual appeal.

According to the interviews, green spaces on these campuses are an integral part of students’ academic life. Students use these areas daily, typically spending 2 to 4 hours there each day. Green spaces offer a variety of uses—including recreational, leisure, and social activities—whether alone or in groups. Their proximity to academic buildings enhances accessibility, providing students with convenient places to take a break and escape from their academic routines.

One of the most important findings of this study is that green spaces significantly enhance student mental health, promoting not

only physical well-being but also reducing stress, supporting cognitive recovery, and fostering emotional balance. They create supportive areas in the learning environment that boost both academic performance and emotional resilience. Open spaces near to academic units, in particular, contribute to cognitive and physical health due to their adaptability; students can relax directly on the grass or bring chairs, demonstrating their practicality and popularity. The expansive and inclusive nature of these spaces enriches the educational experience by providing physical renewal and encouraging mental flexibility and openness—qualities especially valuable in the often stressful university setting.

The findings align with Kaplan and Kaplan’s (1989) Attention Restoration Theory, which suggests that aesthetically pleasing environments such as gardens and water bodies facilitate mental restoration from cognitive fatigue. From an evolutionary perspective, humans have an innate affinity for natural elements like plants, trees, and water, which not only offer visual appeal but also historically increased survival chances (Wilson, 1984). Additionally, the preference for open fields supports Ulrich’s (1984) assertion that larger, open natural areas are particularly restorative, offering a sense of freedom and escape from urban constraints.

Another critical issue is that the presence of green spaces significantly influences students’ university choices, underscoring their importance to the overall university experience. Students who prioritize a green environment often cite aesthetic value, wellness benefits, and the inherent importance of natural spaces as key factors in their decision.

In conclusion, green spaces within a campus play a critical role in shaping the university environment. The value of these spaces is closely tied to understanding that university students’ habits differ significantly from those of city residents. Unlike city dwellers, students typically follow rigid academic schedules, which creates a unique rhythm of

campus life. This underscores the need for adaptable and easily accessible open areas within the campus that support socializing, relaxation, and various activities, ideally positioned near academic buildings.

In two campuses, open spaces are centrally located among academic units, enhancing accessibility for students. This spatial arrangement highlights the importance of thoughtful design in educational institutions, where the layout directly influences student well-being and social interaction. The findings emphasize the need for adaptive, comprehensive design strategies in campus development, suggesting that recognizing open fields as flexible spaces that cater to diverse student needs can significantly enhance campus life.

Possible future study areas may involve doing a comparative examination of green space in various university environments, investigating potential differences in student involvement and preferences. This study concluded that while green spaces are universally admired for their aesthetics, students subjectively acknowledge their psychological benefits. However, the positive effects were widely recognized, emphasizing the importance of environmental considerations in campus design and policy. This study shows the relevance of green spaces in improving university life and recommends prioritizing them in educational planning and growth to support and enrich student well-being.

Kaynakça

- Alshimaa A. Farag, (2019). Assessment of user happiness in campus open spaces, *The Journal of Public Space* ISSN 2206-9658 2019 | Vol. 4 n. 1
- Beiter, R., Nash, R., McCrady, M., Rhoades, D., Linscomb, M., Clarahan, M., and Sammut, S. (2015). Depression, worry, and stress were studied in a group of college students to find out how common they were and what caused them. *Journal of Affective Disorders*, 173, 90–96.
- Berto R. (2014). The role of nature in coping with psycho-physiological stress: a literature review on restorativeness. *Behavioral sciences (Basel, Switzerland)*, 4(4), 394–409.
- Brockliss, L. (2000). Gown and Town: The University and the City in Europe 1200-2000. *Minerva* 38, 147-170.
- Cervero, R., & Kockelman, K. (1997). Demand for travel and the three Ds: density, variety, and design. *Transportation Research, Part D: Transport and the Environment*, 2(3), 199–219.
- Chawla, L., Keena, K., Pevec, I., & Stanley, E. (2014). Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. *Health & place*, 28, 1–13.
- Coles, Richard & Bussey, S.C. (2000). Urban forest landscapes in the UK—progressing the social agenda. *Landscape and Urban Planning*. 52. 181-188.
- Eisenberg, D., Gollust, S. E., Golberstein, E., & Hefner, J. L. (2013). How common are sadness, worry, and thoughts of suicide among college students, and what causes them? *American Journal of Orthopsychiatry*, 83(2), 348–358.
- Grinde, B., and Patil, G. G. (2009). Biophilia: Does visual contact with nature impact health and well-being? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 6(9), 2332–2343.
- Hartig, T., Mitchell, R., De Vries, S., & Frumkin, H. (2014). Nature and health. *Annual review of public health*, 35(1), 207-228.
- Hipp, J. A., Gulwadi, G. B., Alves, S., & Sequeira, S. (2016). The Relationship Between Perceived Greenness and Perceived Restorativeness of University Campuses and Student-Reported Quality of Life. *Environment and Behavior*, 48(10), 1292–1308.
- Jiang, Bin & Chang, Chun-Yen & Sullivan, William. (2014). A dose of nature: Tree cover, stress reduction, and gender differences. *Landscape and Urban Planning*. 132. 26–36. 10.
- Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). *The Experience of Nature: A Psychological Perspective*. Cambridge University Press, 4-317.
- Kaplan S. (1995). The Restorative Benefits of Nature: Towards an Integrative Framework. *Journal of Environmental Psychology*. 15:169–82.
- Kellert, S.R., Heerwagen, J., & Mador, M. (2008). *Biophilic Design: The Theory, Science, and Practice of Bringing Buildings to Life*. John Wiley & Sons.
- Kuo, F. E., Sullivan, W. C., Coley, R. L., & Brunson, L. (1998). Fertile Ground for Community: Inner-City Neighborhood Common Spaces. *American Journal of Community Psychology*, 26(6), 823-851.
- Lindemann-Matthies, Petra, Dorothee Benkowitz, and Felix Hellinger. (2021). Associations between the naturalness of window and interior classroom views, subjective well-being of primary school children, and their performance in an attention and concentration test. *Landscape and Urban Planning* 214, 104-146.
- Maas J, Verheij RA, Groenewegen PP, de Vries S, & Spreeuwenberg P. (2006). Green space, urbanity, and health: how strong is the relation? *Journal of Epidemiology Community Health*, 60(7), 587-92.
- Mohamed S, Farid M. (2023). Designing Academic Open Spaces. *International Journal of Engineering Research & Technology*. 12, 223-232
- Pretty, J., Peacock, J., Sellens, M., & Griffin, M. (2005). The mental and physical health outcomes of green exercise. *International Journal of Environmental Health Research*, 15(5), 319–337.
- Stallman, H.M. (2010) Psychological Distress in University Students: A Comparison with General Population Data. *Australian Psychologist*, 45, 249-257.
- Turner, P. V. (1984). *Campus: An American planning tradition*. New York: Architectural History Foundation.
- Ulrich, R.S. (1984). A view through a window may influence recovery from surgery. *Science*. 224(4647), 420-431.
- Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson, M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental psychology*, 11(3), 201-230.
- van den Bogerd, N., Dijkstra, S. C., Seidell, J. C., & Maas, J. (2018). Greenery in the university environment: Students' preferences and perceived restoration likelihood. *PloS one*, 13(2), e0192429.
- Ward Thompson, C., Roe, J., Aspinall, P., Mitchell, R., Clow, A., and Miller, D. (2012). More green space is linked to less stress in deprived communities: Evidence from salivary cortisol patterns. *Landscape and Urban Planning*. 105, 221–229. doi: 10.1016/j.landurbplan.2011.12.015
- Wilson, E.O. (1984). *Biophilia*. Harvard University Press, Massachusetts.